

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР

д-р Снежана Велковска, претседател

д-р Елена Јованова-Грујовска, директор

д-р Мери Јосифовска, секретар

д-р Олгица Додевска-Михајловска

д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева

д-р Катица Трајкова

д-р Катица Топлиска-Евроска

д-р Макеј Кавка (Полска)

д-р Звонко Танески (Словачка)

д-р Станислав Станковиќ (Србија)

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“

Меѓународна научна конференција
МИСИРКОВ – ПРЕДИЗВИК ЗА НОВИ ПРОУЧУВАЊА
ВО НАУКАТА

Струмица, 2 и 3 ноември 2016

Наместо предговор:

Добра идеја - одлични резултати

Пролетта 2016 година Советот на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ ја прифати мојата идеја за организирање Отворени денови на Институтот за македонски јазик. Беше одлучено да започнат на 31 октомври во амфитеатарот на Институтот (кој во меѓувреме, како последица од земјотресот, беше поплавен и руиниран) и да бидат посветени на: 90 години од смртта на Крсте Мисирков, 70 години од излегувањето на „Македонската граматика“ од Круме Кепески, 40 години од смртта на Крум Тошев - првиот директор на Институтот и 1100 години од смртта на св. Климент Охридски. За вториот ден беше планирано претставување на најновите институтски издација, но во договор со координаторот проф. д-р Гоце Цветановски, денот го посветивме на животот, делото и последната книга на н. сов. д-р Олга Иванова, поранешна директорка која што почина на 16 октомври 2016 г. Завршниот ден координаторот проф. д-р Снежана Веновска-Антевска го осмисли како Ден на македонските граматики со реализација на 4 ноември во Македонско село.

Најголемиот предизвик беше на 2 и 3 ноември да се организира Меѓународната научна конференција „Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката“. Организациониот одбор на конференцијата, составен од проверени и докажани учесници во разни организации, но и од ентузијастички подготвени за големи потфати, под претседателство на проф. д-р Снежана Велковска (со над дваесетгодишно искуство во организацијата на „Деновите на Благоја Корубин“) беше гаранција за одличната реализација.

Проблем беа само финансиските средства. Дотогаш Министерството за образование и наука ги финансираше само јубилејните одбележувања на Институтот (на секои 10 години). Во потрагата по спонзори и поддржувачи на Институтот за македонски јазик, есента 2016 во пресрет ни излезе Општина Струмица со тогашниот градоначалник г. Зоран Заев, за што изразуваме неизмерна благодарност. Во истиот период, со залагање на г. Живко Колчаковски

од ресорот Наука при, и МОН ни додели средства за Отворените денови и за конференцијата, за што сме многу благодарни.

Така, сите наши планови ги реализиравме и имавме одлични први Отворени денови на Институтот за македонски јазик. Наместо планираните триесетина, Организацискиот одбор прифати 55 учесници со 51 реферат од: РСМ Македонија, Соединетите Американски Држави, Полска, Србија, Албанија и Кина. Македонските учесници, освен од Институтот за македонски јазик, беа од: Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Педагошкиот факултет, Институтот за национална историја, Институтот за фолклор (придружни или членки на УКИМ), потоа од МАНУ, Универзитетот „Гоце Делчев“, Државниот универзитет во Тетово и Универзитетот ФОН.

Конференцијата се одржа во Струмица, а ја отвори домаќинот – градоначалникот г. Зоран Заев, при што ја истакна поддршката на проучувањата на македонскиот јазик. Свои поздравни обраќања имаа проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка на Институтот и проф. д-р Снежана Велковска, претседателка на Организацискиот одбор.

Добрата идеја со добра волја и со добра поддршка дава резултати. Отворените денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и меѓународната конференција стануваат традиција. Годинава на ред се четвртите...

Првите чекори се најтешки, затоа и со задоцнување излегува овој зборник што топло ѝ го препорачуваме на научната јавност.

Со почит,

Елена Јованова-Грујовска

ПРЕДГОВОР

Првата Меѓународна научна конференција како дел од манифестацијата Отворени денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ на тема „Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката“ се одржа под покровителство на Општина Струмица со учество на 55 учесници со 51 реферат од: Македонија, Соединетите Американски Држави, Полска, Словачка, Србија, Албанија и Кина. Македонските учесници, освен од Институтот за македонски јазик, беа од: Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Педагошкиот факултет, Институтот за национална историја, Институтот за фолклор, потоа од МАНУ, Универзитетот „Гоце Делчев“, Државниот универзитет во Тетово и Универзитетот ФОН.

За жал, не бевме во можност да ги отпечатиме сите презентирани реферати. На авторите што ни ги доверија своите текстови срдечно им благодариме.

Од Редакцискиот одбор

Коста Пеев – Аритон Поповски
 Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
kosta.peev@hotmail.com

ДИЈАЛЕКТИЗМИТЕ ВО ЈАЗИКОТ НА МИСИРКОВ

Апстракт: Предмет на нашата работа е, разгледувајќи го јазикот на Мисирков и сопоставувајќи го со нормите на литературниот јазик, да укажеме на дијалектизмите како на јазичен слој, на којшто досега иследувачите недоволно му обрнале внимание. Од извршената анализа произлегоа три слоја регионални дијалектизми: дијалектизми од родниот говор на Мисирков, дијалектизми од западните и централните говори и општомакедонски дијалектизми.

Клучни зборови: литературен јазик, говор, лексика, дијалектизми.

Иако кај Мисирков е очигледен стремежот во основата на литературниот јазик да се земат говорите од централното македонско наречје, тој не може одеднаш и сосема да се ослободи од најразлични влијанија, а особено од влијанието од својот роден говор. И самиот Мисирков бил свесен за овој фактор. Така во предговорот на „За македонските работи“ среќаваме: „Нерамноштите шчо ќе се окажат во јазикот на мојата книга, сет сосим природни и ќе можеа да се отстранат само при једно по глабоко знајајн'е на централното македонско наречје, со шчо не можам да се пофал'ам.“ Меѓутоа, овде треба да го потцртаме и фактот дека Мисирков, понекогаш свесно, во својот јазик употребува особености карактеристични за повеќе говори. Имено, внесувањето на некои позападни црти во јазикот зборува токму за свесен стремеж да се најде најадекватната особеност, диференцијална во однос на соседните словенски јазици.

Треба да одбележиме дека често пати дијалектизмите присутни во јазикот на Мисирков, кај некои иследувачи добиле интерпретација на туѓо јазично влијание, печатни грешки или субјективен пристап на авторот. Ние на ова ќе укажеме во текот на излагањето.

ФОНЕТИКА

1.1. Редуција. – Редуцирани вокали, макар и ретко, среќаваме и во „За македонските работи“ и во „Вардар“. Така во првоспоменатата наоѓаме *спомин* м. спомен (жалостен *спомин*, 27); *јобите* (*јобите* пропаганди, 98) м. обете, овој пример се повторува и на стр. 107: не и напраи *јобите* туѓи. Во сп. „Вардар“ ја среќаваме глаголската форма *ним* м. немој (*ним* от кровот татковнијот, 7). Редуцијата на неакентираното *е* во *и* е многу обична, скоро регуларна во долновардарските говори, особено во воденскиот, а родното село на Мисирков (Постол) граничи со него.

1.11. Примери за редуција на *о* во *у*: знам многу *арну* МР, VIII, знаеме није многу *арну*, шчо сакаат они МР, 8 м. арно; јет многу *јасну* МР, X м. јасно. *Урушеијот* престол МР, 120, влијајн’е на *Уруша* МР, 120, но на истата страница: на *Уроша*.

Кратката форма за директен објект *гу* м. го (од зам. тој): кој му *гу* кладе (МР, 120), исто укажува на елемент од родниот говор – така се изговара и во Гуменца (*гу* видех) и во Гевгелиско (си *гу* клаве, *гу* н’божје)¹

1.111. Формата *предедавци* м. предедовци (МР, 116) во коментарот на последното издание на „За македонските работи“ (159) се третира како печатна грешка, но може да се допушти дека и во овој случај вниманието на авторот попустило, па се повел по долновардарските говори, каде што *о* освен во *у* се редуцира и во *џ*, а бидејќи *џ* е среднојазичен глас од редот на *а*, тогаш може да се претпостави дека во *предедавци* имаме само условно бележење на редуцираната форма *предедџвци*. Ист е случајот и во глаголската форма *рекал* МР, 173 м. рекол; сп. Во гевгелискиот говор: му *ректъл* (цит. Раб., 111). И овој пример е покажан како печатна грешка (159).

2.1. Елизија. – Во резултат на брзиот изговор, карактеристичен за долновардарските говори, освен редуцијата се јавува и елизијата, т.е. испуштањето на гласовите. На Мисирков, иако свесно се трудел да ја избегне таа особеност на родниот говор, сепак му се поткраднале такви случаи. Сп. во *денешнијот* МР, 129, м. во денешнијот; *зарди* кого они се караат МР, 70, *зарди* српцкијот отпор МР, 124 м. заради; солунското рвнишче В, 17 м. равнишче; *грмаден* успеф МР, 92 м. грамаден; да се *одвртат* од неја МР, 17, србите ќе можат да се *одвртат* МР 99, м. одвратат. Во последниве примери (*рвнишче*,

¹ Д. Иванов, *Гевгелискиот говор*, стр. 110.

грмаден, одвртат) испуштањето на вокалот *a* е обусловено и од соседството на сонантот *p*, а во врска со аналошкото израмнување спрема групите *-џp-*, *-pџ-*, присутни во долновардарските говори, што Мисирков редовно ги предава со *p*. Такво би било и објаснувањето и за името на селото *Обр В*, 19; сп. *Обор*.

2.2. Елизијата на *и* во групата *-ија*, што ја среќаваме во примерите: *Македонја МР*, VIII – два пати, уште на 2, 18, 70 и 139 стр., *В. 17*, *известја МР*, 1, *привилегија МР*, 138, не треба да се третира за печатна грешка², туку како примери во кои на авторот му се поткраднале елементи од родниот говор. Дека е така, ни потврдуваат и примери од народната песна „Банут-Крал’ут“ (од Пазарско), запишана од Мисирков: идно град *ки* бида града *Софја 21*, истиот пример (*Софја*) се повторува и на 22 стр. Сосем така (*Македонја, Софја, Гџрија, Бугарја* и сл.) се изговара во повеќе долновардарски (*Кукушко, Дојранско*) и во др. говори.

3.1. Вокали. – Во врска со вокалното *л* треба да го истакнеме примерот *глабок* м. длабок: *глабоко* политичко далековидејн’е *МР*, V, *глабоки* корени *МР*, 37, *глабоко* запознати *В. 8*. Во македонските народни говори среќаваме мешање на основите **glɔb-* и **dlɔb-*, така во централните говори наоѓаме *длабок, длабина*, во Дебарско *глобок* (*Ростуше, Галичник, Горенци*), во Охридско *глабок* (*Рамне, Којнско*), а во Костурско *гламбок* (*Вџмбел*). Значи, останува да заклучиме дека Мисирков формата *глабок* ја зел од охридскиот говор, бидејќи таму се изговара, имено, така. Како дијалектизам уште може да се третира и примерот: *се заклит* *МР*, 44.

3.2. Интересен е случајот *возли* м. јазли кој двапати се среќава на стр. 106 (*МР*), исто толку и на стр. 107. Мислиме дека овде се работи за контаминација меѓу дебарското *јозул* (*Галичник*) и источномакедонското *вазол* (*Малешевско*).

3.3. Во врска со замената на секундарниот *џ* треба да се истакне примерот *оген* што во „*Вардар*“ (стр. 7) се јавува двапати. Во односниов збор *e* место секундарен *џ* среќаваме во *Гостиварско* (*Волковија, Маврово*), но исто така и во долновардарските говори: околу *огенот*, ка запалех *оген*, *Солунско*³.

² Т. Димитровски, *МР*, 156, односно Б. Ристовски, *В*, 33.

³ Л. Милетич, *МПр*, г. XIII, кн. 1, стр. 71, 75.

4.1. Консонанти. – Во врска со бележењето на *ќ*, *ѓ* во текстовите од Мисирков ги забележуваме следниве особености.

4.11. Во „За македонските работи“ по правило не бележи *ќ* пред вокали од преден ред: *ке* бидат IV, во *поекето* случаи 7, *нестреките* за македонците од сегашната *нестреќна* авантура 19, *куките* 59 (се однесува на мн. форма од *куќа* а не од *куќа*); исклучок: *помоќите* за македонците 56. Во 2–3 случаи наоѓаме *ѓ* пред *е* и *и*: *луѓе* 18, *туѓите* 33; во недостаток од повеќе примери не може со сигурност да се рече дали она што важи за *ќ* да не го бележи пред вокали од преден ред, важи и за *ѓ*.

4.111. Во „Вардар“ со *ќ*, *ѓ* ги предава не само случаите од **tj, kt' -dj*, туку воопшто согласките *к*, *г* кога се пред вокали од преден ред. Во овој случај има многу недоследности, сп. *ке* привлечит 1, *македонцико* 11, но: *македонцијот* 1; *словенцки* 2, но на истата страница: *балканцките*; *опирајќи се* 2, подолу: *опирајќи*; *грцките* 9, но во истиот ред: *руските*; све *повеќе* и *повеќе* 11, но само еден ред подолу: све *повеќе* и *повеќе*; *л'уѓе* 2, *меѓу* 2, *книѓи* 15, но: *агенти* 16.

4.2. Друга особеност е антиципацијата на палаталниот елемент пред *ќ*, пр. *ке* престанат да *прајќаат* МР, 25, до нашите *брајќа* МР, 30, *врајќаме* назад МР, 46; *нојќај* В, 7, да *пренојќам* В, 7, *стрејќа* В, 7.

4.3. Како трета дијалектна особеност во врска со бележењето на *ќ*, *ѓ* треба да ги истакнеме случаите во кои место етимолошките *к*, *г* се јавува *ќ*, *ѓ*: *друѓ* комитет МР, 4, таја *задаќа* МР, 20; *човек* В, 1, *друѓ* *нојќај* В, 7, *мајќ* от *стрејќа* В, 7.

4.4. Сите овие црти се резултат на дијалектните особерности од родниот говор, од кои Мисирков не можел да се ослободи. Случаите во „За македонските работи“ каде што бележи *к* пред самогласките од преден ред во примери кога нормално би очекувале *ќ*: *нестреките* 19, *куките* 59, само формално се разликуваат од случаите во „Вардар“, каде, не земајќи ги предвид ислучоците, бележи *ќ*, *ѓ* како за континуантите на **tj, kt' -dj*, исто така и за гласовите *к* и *г* пред вокали од преден ред: *ќерќи* 7 м. *ќерки*, *селцќи*, 9, *книѓи* 13. Велиме формално, зашто и во едниот и во другиот случај се работи за анулирање на опозицијата *ќ* : *к* (пред *е*, *и*), односно *ѓ* : *г* (пред *е*, *и*).

Одговорот на прашањето зошто така постапил Мисирков лесно *ќе* го откриеме ако направиме анализа на изговорот на односните гласови во долновардарските говори. Многу укажателно во тој однос е искажувањето на Думев во работата за воденскиот говор: при споредба на изговорот на *к* и *г* од *tj, dj* и пред предните вокали (*е*, *и*) „установив

дека еднакво смекнато се изговараат *к* и *г* во зборовите *меѓи* (по Ив.) и *снаги*, т.е. и во двата случаи слушава еднакво смекнато *г*; *керка* (по Ив.) и *кепе*; *цвеќе* (по Ив.) и *веке*; *лужје* (по Ив.) и *беге*⁴.

4.5. Антиципацијата на мекоста пред *ќ* (со задржување на палаталноста на *ќ*) што ја среќаваме во работите на Мисирков: *брајка* МР, 30, *врајкаме* МР, 46, *стрејка* В, 8, присутна е исто така во долновардарските, а и во други говори. Сп. *нојка*, *плајка* (Луковец, Воденско), никој *лужја* не виду (Чеган). Во прилепскиот говор се забележани вакви примери: *кујча*, *лужје* м. куќа, луѓе.

4.6. Третата дијалектна особеност – бележење на *ќ* и *г* таму каде што нема ни етимолошка оправданост, ни пак видливо фонетско влијание на гласовите што ги окружуваат, им создавала тешкотии на повеќе иследувачи на јазикот на Мисирков. Некои од нив само укажуваат на примерите *задаќа*, *друѓ* без да ги коментираат⁵, други ги третираат како печатни грешки *човеќ* м. човек, *мајќ* м. мајк⁶.

Слични примери среќаваме во повеќе долновардарски говори, сп. од Гуменца: *друќ* (така и во Гевгелиско), *изик* м. јазик (така и во Гевгелиско), *јаќут* м. јакиот, топ. *Висоќут Рит* м. Високиот Рид; *диветќут* м. деветтиот, *младѓут* м. младиот. Во Кајларско (Тремно) освен *друќ* наоѓаме и *мајќа*; така е и во малешевските говори.

Примерот *човеќ* (Мисирков, В, 1) го немаме забележано, но мислиме дека не е пресмело ако го претпоставиме во долновардарските говори. За таква претпоставка ни даваат право не само споменатите примери (*друќ*, *изик*) туку и случајот *бек* м. бек (Дојранско).

С. Романски претпоставува дека палаталниот изговор на *ќ* во *изик* се должи на прогресивна асимилација – од страна на претходното *и*⁷, но таков изговор на *ќ* (*г*) среќаваме и во примерите *мајќа*, *друѓ* (*друќ*), а во овој случај нема соседство на *и*. Веројатно ова смекнување станало прво во множинската, односно во членуваната форма (*мајќи*, *друѓи*, *друѓиот*), па после се пренесло и во еднина.

4.7. Затврдувањето на мекото *н* (*н'*), по пат на антиципација на палаталниот елемент, е особеност што ја познаваат повеќе македонски говори. Меѓутоа, кај Мисирков (и во „За македонските работи“ и во

⁴ В. Думев, *Воденскиот говор*, МПр, XIII, кн. 3, стр. 40.

⁵ Б. Корубин, *Јазикот на Крсте П. Мисирков*, Скопје 1956, стр. 28; К. Конески – А. Цукески, *Крсте Мисирков*, Научен собир, Скопје 1966, стр. 155.

⁶ Б. Ристовски, *Вардар*, Скопје 1963, стр. 58.

⁷ С. Романски, *Долновардарскиот говор*, МПр, XIII, кн. 1, стр. 128.

„Вардар“) антиципацијата се јавува во „средниот развоен степен“: иако бележи *ј* пред *н*, и тоа *н* го предава со знак на мекост (*јн'*), сп. *отцепуајн'е* МР, IV, *времијн'а*, МР, 25.

Процесот на затврдувањето на мекото *н* во Гуменца се јавува имено во „средниот развоен степен“; таму среќаваме: *бајн'а*, *којн'ут*, *трџн'а* и сл., па така можеме да претположиме дека и оваа особеност Мисирков ја зел од родниот говор.

МОРФОЛОГИЈА

5.1. Именки. Образување на именките. – Карактеристичното образување на глаголските именки со наставката *-јн'е* е дијалектна црта на некои долновардарски говори. Во овие говори е нормално образувањето и од перфективните глаголи: *забележувајн'е*, *изучувајн'е*, *објаснувајн'е*, но и *крстејн'е*, *обекајн'е*, *одделејн'е*. Антиципацијата не повлијала на изменувањето на *њ* во *н*.

5.2. Множинските форми од именките *рака*, *нога* Мисирков ги предава *раци*, *нози*, како што се во долновардарските и во одделни други говори. Осамен е примерот *раце* В 31.

5.3. Множинските образувања од типот *име* – *имишча* (со разни *имишча* бојадисани МР 107), *место* – *местијн'а* (во *местијн'ата* со словени мусул'-мани МР 11) се присутни и во долновардарските говори. Познати се случаите именките од среден род на *о* во множина да ја преземаат наставката *-иња* спрема именките од среден род на *е*. Таков е примерот *тџткало* – *тџркалина*, забележан во Дојран.

5.4. Мешањето на родот е особеност на долновардарските говори. Појавата ја забележале и други иследувачи, а и ние во одделни села и во различни примери: на тија *двата имијн'а* МР 107, *два важни собитија* В 32. Такви се: *идното грат* В 22, *идно крупник гајтан* В 23 во песната „Банут-Крал'ут“. Од Гуменца се примериве: *двете волове*, *нашто дедо*, *едно камен*, *едно мрша*, а од Патарос: *две сата*, *две мес'ца*.

5.5. Членот. – Покрај полната членска форма *-от* во јазикот на Мисирков забележуваме и губење на *-т*, која појава формира две компактни зони: југозападна со делови од централните говори и североисточна. Појавата се среќава уште и во Долни Полог. Заради илустрација ги приведуваме примерите: *бројо*, *заватоко*, *јазико*, *пато*.

Членските форми *-ов*, *-он* се застапени сосема ограничено, само во неколку примери, и тоа во сп. „Вардар“, а во книгата „За

македонските работи“ членот -он воопшто не се забележува. Употребените примери со членот -он (-на, -но, -не) носат белег на позападните говори, особено охридскиот⁸: Од *наредилницана* В 1, И почука на *вратине* В 7, Низ *лицено* долу капат В 7.

6.1. Придавки. Во образувањето на посвојните придавки кај Мисирков забележуваме дијалектна црта кај наставката -ски, која се предава со -цки (-цки). Наставката зафаќа доста широк компактен ареал од јужните и делови од централните говори: *берлинцкио* конгрес, *европејцко*, *македонцкијот*, *старословенцкијо* јазик, *морцки* пат и др. Сп. во песната Банут-Крал’ут“: *руба калуѓерцка*, *камилицко* самар, *цацрицка* рака длга.

6.2. Во придавките *друг* – *други* се забележуваат промени познати и во долновардарските говори: *друѓ* (друѓ нојќај В 7, *друѓот* број В 17), *друзи* (свите *друзи* В 14, *друзите* слависти В 14). Множинската форма се среќава и во посеверните соседни говори.

Дијалектната форма на придавката *чузд* што ја среќаваме кај Мисирков (*чуздите* држаи МР 24, од *чузди* покушејн’а МР 37, *чуздо* влијајн’е МР 136), ја наоѓаме во Солунско (Сухо, Висока), Гуменца и Неврокоп.

6.3. Заменски придавки. – Од лично-посвојните заменски придавки во „Вардар“ особено се застапени дијалектните форми за среден род карактеристични за долновардарските говори: *твојо* (Туѓо дете *твојо* не јет В 7), *својо* (*својото* недовол’ство В9).

Наместо литературната заменска придавка *нејзин* кај Мисирков често ја среќаваме дијалектната *нејн* карактеристична за источните и јужните говори (*нејни* членои, *нејни* земји, *нејн* интерес МР).

6.4. Заменки. – Отстапување од литературните норми забележуваме кај личните заменки за 3. л. Така за машки род во „За македонските работи“ формата *тој* се јавува поретко, додека заменката *он* ја наоѓаме многу почесто (оти *он* работит 6, *он* ќе решит прашајн’ето 10, ако *он* сакат 12, мислит ли *он* 12). Таков е случајот и за другите родови и за множината (*оно* ќе не натерат IV, *она* не работит 5, шчо сет *они* VIII). Особеноста е типична за источните и југоисточните говори.

6.5. Во „Вардар“ забележуваме обратна појава. Таму дури и надвладуваат заменките *тој*, *та* (*таја*), *то* (*тоа*, *тоја*, *това*), *тије*

⁸ Во песната од Охрид „Да го видиш, Кате, езероно...“

(*тија*) кои можат да бидат и показни: *та* јет по нова 10, *това* јет малко 31, *тија* имајет 11 (но и: не дават му *он* да мисли, *они* имајет).

6.6. Кратката заменска форма за директен објект од *она* (*таја*) кај Мисирков гласи *је*: да земет Македонија ако им *је* подарит МР 55, шчо *је* насел’ават В 8, идејата шчо *је* имајет В 2, *је* расипа таја можност В 12.

6.7. Од заменката *они* (*тија*) кратката форма за директен објект гласи *и*: шчо не *и* слушаат, *ке и* воведат. Формата *и* широко е застапена во западните и централните говори, а спорадично се среќава и во долновардарските и во Малеш.

6.8. Наместо литературната дативна форма *нејзе* од *таја* (*она*), кај Мисирков ги среќаваме дијалектните *неј* (шчо и заповедал *неј* нејниот Божествен Осноач 23, за оказаната *неј* помоќ 75) во „Македонските работи“ и *на неја* (му извади *на неја* 16) во „Вардар“, широко распространета во источните и во југоисточните говори.

6.9. Покрај формата *и* (од *таја*, *она*) се среќава и кратката дијалектна форма *му* (му извади *на неја* Б 16) карактеристична за некои јужни, југозападни и одделни подрачја од битолско-прилепскиот регион.

6.10. Во „Вардар“ од заменката *тије* (*они*) во акузатив, освен литературната форма *нив*, се јавува и дијалектизмот *ним*, *ними* (на србо-хрватите помеѓу *ним* 15, и по *ними* 14) карактеристичен за одделни западни и централни говори.

6.11. Лично-предметната прашална замена за среден род во „Вардар“ се среќава *којо* (*којо* би могло да покажат, *којо* би могло да предизвикат 1) како што се и формите од лично-посвојните замени (*твојо*, *својо*). Во „За македонските работи“ вакви примери се ретки.

Општата лично-предметна замена *секој* во „Вардар“ ја среќаваме како *свекој* (*свекој* македонец 3, *свекој* разумен чоек 2). Во ваква форма егзистира во западните и во некои југозападни говори.

6.12. Кај показните замени среќаваме двојство. Покрај *тој* (на *тој* народ В 8) за м.р. среќаваме и *тоја* (*тоја* произлез МР 3, *тоја* комитет МР 7), за ж.р. покрај *таја* и *та* (ке ја наречиме *та* теорија В 10, *та* група В 15), за с.р. *то* (*то* лесно ќе можит В 12), *това* (а *това* изучувај’е В 15), *тоја* (По *тоја* мерило В 14). Формата *то* се среќава во одделни западни, централни и јужни говори. Во материјалите од Долновардарско доста е застапена. Формата *това* се јавува во Малеш, Пијанец, Струмичко и Велешко.

Во множина покрај *тије* се среќава и *тија* (*тија* иронји МР VIII, *тија* задолжејн'а МР IX, *тија* известја МР 1). Многу ретко може да се сретне и заменката *она* (но *она* теорија послужи В 15).

7.1. Прилози. – Општа констатација е дека прилозите што во литературниот јазик завршуваат со у кај Мисирков, главно, ги среќаваме со *о*: *близо, по глабоко, колко, малко, околу, токмо*, што е дијалектна црта на долновардарските говори. Од Гевгелиско⁹ се примериве: *толко, токмо, вамо, уздоло*. Прилошките определби *свекога, свегде* и сл., поради присуството на *в*, повеќе означуваат западномакедонска црта. Прилозите: *овака, редом, истом, тогај, дотогај* одразуваат општомакедонска црта.

7.2. Прилошките определби: *като* (тије држаи... *като* таквија МР 26, *като* бугарско надворешно јавуајн'е МР 76), *напкон, најнапкон* (Разбрафме *нај напкон* није? МР 5), *тува* (*Тува* сина три и ќерки В 7) Мисирков ги позајмил од родниот говор. Ова убаво се потврдува со примери од народното творештво: Арно шо се субрата *тува* В 21, да не станиш *уттува* В 25.

8.1. Предлози. – Макар што некои предлози во јазикот на Мисирков ги среќаваме со поинакво значење од она што тие го имаат во литературниот јазик, може да се констатира дека повеќето од нив немаат дијалектна црта. Со дијалектно значење ќе ги приведеме следниве предлози: *у* со значење *кај, во* е дијалектна црта на источните говори (сегашнијот политички опит да беше бил у бугарите понапред МР 35); *на* со значење *во* (*на* наша полза МР 44, *на* прво време МР 25) се среќава во долновардарските говори: *На* мојто време немаше църква ни *на* Дърмница ни *на* Бугариево, Си хвърлях *на* устата¹⁰; *на* со значење *за*: Не по малу имат кандидати *на* служба МР 81, *на* нуждите на македонскијо народ МР 29; од Гевгелиско¹¹ го забележавме примерот: Живот нема гааре *на* нас.

9.1. Глаголи. Глаголски групи. – Во јазикот на Мисирков среќаваме две глаголски групи: *-а* и *-и* група. Глаголите од *-е* група се приклучени кон *-и* група, како што ги среќаваме на поголемиот дел од битолско-прилепскиот регион, во некои јужни и во долновардарските говори: *биди(т), дојди(т), клади(т), покажи(т)* и др. Еве неколку

⁹ Д. Иванов, *Гевгелиският говор*, с. 93–115.

¹⁰ Д. Милетич, цит. Материјали, с. 72, 75.

¹¹ Д. Иванов, цит. Работа, с. 95.

примери од песната „Банут-Крал’ут“: *речиш, донесиш, најдиш*. Овде ќе напоменеме дека во долновардарските говори 3 л. еднина завршува на *-е*.

Но кај Мисирков можат да се сретнат и незнатен број примери од *-е* група. Тие се резултат на случајни недоследности и не претставуваат негов стремеж да се покажат како исклучоци.

9.2. Глаголски форми. Сегашно време. – Во 3 л. еднина Мисирков ја употребува дијалектната форма со *-т*: *добиват, забркат, завојуват, броит, порамнит* итн. Наставката *-т* во 3 л. еднина е карактеристична западномакедонска црта, вклучително и за голем дел од централните говори.

9.3. Во сегашно време 3 лице еднина од глаголот *сум* гласи *јет*, а за множина *сет*. Со извесни недоследности во употребата на 3 лице еднина и множина оваа дијалектна црта ги зафаќа повеќе југозападните говори, а нешто поретко и делови од прилепскиот говор. Изолирано, нешто поизменета, множинската форма се среќава и во говорот на Горни Полог (*сам/сџт*), а (*јет*) покрај (*је*) во с. Стенче.

9.4. Во книгата „За македонските работи“ Мисирков за 3 лице множина ја употребува наставката *-ат*, како што е во литературниот јазик. Во списанието „Вардар“ оваа наставка кај глаголите од *-а* група е заменета со помалку распространетата дијалектна наставка *-ет* карактеристична за позападните и некои југозападни говори: *имајет, се интересувајет, милувајет, сакајет* и др. Исклучоците *исполнуват* 7, *остануват* 10, *предзнаменуваат* 1 се случајни пропусти, како што се и глаголите: *се кажуваат* МР 13, *забрануваат* МР 21, *плаќаат* МР 50 и сл. примери, каде што 3 лице множина се повело според еднинската форма што, всушност, претставува дијалектна особеност на долновардарските говори, сп.: ки *скоќаат* като мечки¹² (= скоќаат). Во с. Николич ваквите примери нормално егзистираат: тија го *затвораат*, жените *сукат* баница итн.

9.5. Перфективните глаголи покажуваат тенденција да се употребуваат како имперфективни што е одлика на долновардарските говори: не *се видаат* В 7 (= виѓаат), није *видиме* сега МР 138, А шчо *видиме* во дејствителност МР 8, Свеко утро сонце *сијне* В 7, сп.: ни кабаатот ти *простаат*, ни глоба ти *глобаат*¹³ (= проштавам). Од с. Николич (Дојран) ќе ги приведеме примерите: от там *зберат* пари (= собираат), некој *помине* (= поминува), *сџ каче* (= се качува).

¹² Л. Милетич, цит. Материјали, с. 92.

¹³ Л. Милетич, на истото место, с. 93.

9.6. Минато определено несвршено и свршено време. – Формите за 1 лице еднина и множина немаат суштествени промени. Битна е разликата во 3 лице множина во сп. „Вардар“ кое кај глаголите од *-а* група завршува со дијалектната наставка *-е* позната во позападните и југозападните говори (дебарските, охридскиот, дел од преспанскиот): *зборуваје, придаваје, составуваје, оставаје, се собираје*.

Во минато определено свршено време дијалектната наставка *-е* се среќава и кај глаголите со аористна основа на *-о* и на *-и*: *се најдоје, нарекоје, загубије, поставије*.

9.7. Особеност на појужните долновардарски говори претставува завршокот на основите кај одделни глаголи за минато определено несвршено и свршено време што ги среќаваме во „За македонските работи“. Наместо со *-е*, *-о*, основата завршува со *-и*: *бидише, допушише*, ако *се подготвише*, ако *се постаише* и сл. Сп. од песната „Банут-Крал’ут“: *Ка утидија на Бановата порта, ловише, чинише, да ме фатише*.

9.8. Ако се земе предвид дека во југоисточните говори глаголите во аорист од *о*- раздел се јавуваат со основен вокал *е*, тогаш полесно би се сфатиле во јазикот на Мисирков формите: *видеа* МР 63, *кладеа* МР 24, *не бидеа* МР 36 (покрај *кладоа, бидоа*). Романски вакви форми забележува во Енице Вардар¹⁴: *украдеа, ричеа*. Во с. Николич (Дојран) забележавме повеќе вакви примери.

9.9. Глаголот *сум* со аористната форма го изразува имперфективното значење. Оваа форма е проширена на поголем ареал на источната говорна територија: летово шчо помина *биде*, во сравнение со поминатите лета, по спокојно В 31, не *бидоа* В 9.

9.9.1. Заповеден начин. – Во образувањето на заповедниот начин кај Мисирков се присутни црти карактеристични за југозападните и југоисточните говори, вклучително и долновардарските. Глаголите од *-и* група во 2 лице множина завршуваат на *-ејте*: *отчекнејте* се од другите балкански народи, или *готвејте* се за дележ на таткоината ви! МР 105. Сп. ги примерите од песната „Банут-Крал’ут“: *нусејте* ме, *нусејте* гу, *извадејте* гу тоја јунак, *кладејте* гу.

9.9.2. Глаголска л-форма. – Карактеристичните множински образувања за долновардарските и југоисточните говори се среќаваат

¹⁴ С. Романски, цит. Труд, с. 139

и во јазикот на Мисирков: *добили* МР 1, *станали* МР 107. Сп. ги примериве од с. Ватилак¹⁵: *умрели* на Митровден, *умирали*, *фатили*.

9.9.3. Глаголска придавка. – Кај Мисирков ги среќаваме двете образувања на глаголската придавка: на *-н, -на, -но, -ни* и на *-т, -та, -то, -ти*. Овде треба да укажеме дека начинот на образувањето на глаголската придавка кај Мисирков претставува дијалектна црта на југоисточните и североисточните говори¹⁶, поради што примерите не се поклопуваат со литературните: *заменено* МР, *исполнена* МР, *наклонени* МР. Во с. Николич (Дојран) ги забележавме примерите: *канџн, паднџн, скинџн*.

Прави впечаток дека дијалектните образувања со *-т* се помалобројни: Македонија беше *врната* на Турцко В 9, *покрита* јет месечина В 7.

9.9.4. Минато неопределено време. – Дијалектна особеност на југоисточните и североисточните говори претставува присуството на помошниот глагол во 3 лице еднина и множина: *јет бил, јет влегло, јет имало, сет пропадали, сет имале*.

9.9.5. Други особености.

Формата *одричат* (*одричат* сашчествувајн’ето В 2). Образувањата од типот *-тицати* се чести во североисточните говори¹⁷.

Глаголите *зимат* 133, *флизат* 95, *излизат* 87 МР што ја изразуваат имперфектизацијата со редување на *е* во *и* не се присутни на западната јазична територија.

Формата *заплакаше* В 7 (лит. *заплачеше*) може да изгледа необично, меѓутоа во долновардарските говори се среќава глаголот *плакаш, плакаки, плакат*¹⁸ (без изменување на *к*).

Дијалектизмите *врнит* В 2, *поврнит* МР 23 се карактеристични за југоисточните говори.

¹⁵ Л. Милетич, цит. Материјали, с. 88, 70.

¹⁶ Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, с. 214.

¹⁷ Б. Видоески, цит. Студија, с. 189.

¹⁸ Л. Милетич, цит. Материјали, с. 96, 79, 75.

Формите *очакуат* МР 30 и *очакуаме* 134 можат да бидат превид на второт, туѓо влијание, но не и печатна грешка¹⁹. Глаголот *чакат* нормално живее во дебарските говори²⁰.

СИНТАКСА

10.1. Сложени реченички конструкции. – Посуштествени отклонувања од литературниот јазик кај Мисирков нема. Од сврзниците доста фреквентни во западните и централните говори во јазикот на Мисирков не ги среќаваме *ама* и *туку*.

10.2. Покрај *нито* кај Мисирков се среќава и дијалектната форма *нито*, која е присутна во долновардарските говори: шчо не располагајет *нито* со пари, *нито* со соосекајн'ето и поддржувајн'ето, *нито* на једна од балканските или големите јевропејски држави В 2. Во текстовите кај Милетич²¹ го забележивме примерот: *нито* вода, *нито* леб му дава.

10.3. Во исклучните реченици наместо литературната форма на сврзникот *освен*, Мисирков во „Вардар“ редовно ја употребува дијалектната *осем*, која, со незнатни фонетски изменувања, се среќава на целата јазична територија, освен во југоисточниот дел, каде што *освен* зафаќа компактен ареал: оти „Вардар“ ќе бидит постретен од свите... *осем* западно-јевропејците В 1.

Во „За македонските работи“ ја среќаваме формата *осим* (*осим* да се однесеме XI).

10.4. Причинскиот сврзник *пошчо* (лит. *бидејќи*), доста застапен во македонските говори, се јавува и во јазикот на Мисирков: а *пошчо* во автономна Македонија ќе немаат место за пропагандите МР 13. Во јужните говори, соседни на долновардарските, фреквенцијата на *пошчо* се намалува поради присуството на причинскиот сврзник *отишчо* (*от шчо*): Није македонците знајиме *отишчо* ни прикажуале нашите татковци и друзи В 9.

10.5. И покрај тоа што може да се прифати тврдењето на некои иследувачи на јазикот на Мисирков дека сврзникот *да* со декларативна

¹⁹ Т. Димитровски, *Прилози, Крсте П. Мисирков, „За македонските работи“*, јубилејно издание, Скопје, 1974, с. 160.

²⁰ Б. Видоески, „Дебарските говори“, *МЈ*, XIX, 1960, с. 5996, (Карта 16).

²¹ Л. Милетич, цит. Материјали, с. 90.

функција е влијание на српскохрватскиот литературен јазик, тој не е непознат во нашите дијалекти²².

10.6. Испуштање на двојниот предмет. – Во јазикот на Мисирков испуштањето на двојниот предмет е честа појава, но на македонската јазична територија таа нема компактни ареали: Шчо ќе (го) привлечит внимајн'ето на свите, Каков народ главно (је) насел'ават Македонија, Со таја маневра Грците (им) покажаје на јевропејцките дипломати.

10.7. Изразување на посвојноста. – Посесивноста се изразува како во литературниот јазик, главно аналитички, почесто со *на* + именка, а поретко со *од* + именка: секој член *од* некој народ имат претстаители *од* науката, наречје *од* српцкијо.

11. Изразувањето на дативноста со *на* + општа форма од лична замена е особеност од југоисточните говори: му извади *на неја*.

12. Со оглед на ограниченото време многу работи останаа некажани или недоволно кажани. Со излагањево направивме обид да ги истакнеме дијалектизмите како важен елемент во јазикот на Мисирков.

Од изложеното можат да се набљудуваат три слоја регионални дијалектизми:

А. Дијалектизми од родниот говор на Мисирков, односно од долновардарските говори.

Б. Дијалектизми од западните и централните говори.

В. Општомакедонски дијалектизми.

²² Б. Ристовски, *Вардар*, 1966, с. 67; А. Поповски, *Македонскиот говор во гостиварскиот крај*, Гостивар, 1970, с. 94.

Summary

The subject of our work is, considering the language of Misirkov and comparing it with the norms of the literary language, to point to dialectisms as a linguistic layer, to which the investigators have not paid enough attention so far. From the analysis, three layers of regional dialectisms emerged: dialectisms from Misirkov's native speech, dialectisms from Western and central speeches, and general Macedonian dialectisms.

Лилјана Макаријоска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
 makarijoska@yahoo.com

ЛЕКСИКАТА ВО ДЕЛОТО НА МИСИРКОВ ОД АСПЕКТ НА ОДНОСОТ КОН ТРАДИЦИЈАТА

Апстракт: Предмет на нашиот интерес е одразот на црковнословенската традиција во делото на Крсте Мисирков од аспект на присуството на црковнословенските лексички, односно зборообразувачки елементи, коишто се навлезени посредно под влијание на други словенски јазици. Застапеноста на црковнословенизмите во јазикот на Мисирков се огледува во религиозната терминологија: *молебен, крст, поп, евангелие, епархиа, парохија, екзарх*, како и во црковнословенските лексички елементи, навлезени со руско посредство: *вход, вражда, вреда, жежда, ненавист, даже*. Се izdelуваат голем број глаголски именки на *-ние/-ание, -ение* (на кои Мисирков им го дава народниот облик на *-ein'e, -ain'e*). Лексиката на Мисирков ја манифестира континуираноста со претходните развојни фази на македонската лексика и со основните начини на збогатување на лексичкиот фонд преку изведување нови лексеми (со префиксација и суфиксација). Лексичките наслојки упатуваат на подновувањата во зборовниот фонд, на бројните русизми и интернационализми, на грцизмите од културната сфера и др., а зачестената употреба на синонимите се должи пред сè на застапеноста на интернационализмите и русизмите.

Клучни зборови: лексика, црковнословенизми, русизми.

Во годината во која се чествуваат два големи јубилеја, 1100-годишнината од упокојувањето на св. Климент Охридски и 90-годишнината од упокојувањето на Крсте Мисирков, се одржаа два научни собира едниот насловен *Милениумското зрачење на св. Климент Охридски* и вториот *Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката*, а имајќи го предвид влогот на Климент Охридски и Крсте Мисирков несомнено дека и понатаму ќе се

навраќаме на нивното дело, како образец за неуморна работа на полето на грижата за јазикот зашто „тоа е наш долг и свето право“.

Имајќи ја предвид нивната дејност се определивме да се навратиме на факторот на традицијата во развојот на нашиот јазик, пред сè од лексички и зборообразувачки аспект.

Св. Климент Охридски е најистакнатиот ученик и продолжувач на дејноста на словенските првоучители, а најстарите ракописи од Охридската (Климентова) школа и од хронолошки и од лингвистички аспект се мошне блиски до кирилometодиевските текстови. Надоврзувањето на кирилometодиевскиот период и дејноста на св. Климент Охридски претставуваат потврда за чувањето на архаичниот карактер на јазикот во бројните македонски текстови кои кирилometодиевската традиција ја надградуваат во натамошниот развојот на словенската писменост во разни средини. Климент Охридски со голема почит кон првоучителите го наметнувал негувањето на глаголското писмо како свето писмо, а длабоките корени на традицијата воспоставена во Охридската книжевна школа се препознаваат и во подоцнежната македонска писменост и упатуваат на текот на развојот со прифаќањето на народниот говор во дамаскинарската книжевност до почетоците на книжевноста на современ јазик во почетокот на XIX век.

Во согласност со сфаќањата на св. Климент Охридски и неговото активно учество во почетниот период на создавањето на словенската писменост, во лексичкиот состав на неговите слова, покрај словенската лексика се среќаваат и туѓи лексички елементи, пред сè заемки од грчкиот јазик како дел од старословенската книжевна норма (Десподова 1997: 248). Повеќето грцизми во Климентовите слова се потврдени во канонски ракописи, односно потекнуваат од кирилometодиевскиот период, а честата употреба на калки се објаснува со Климентовиот стремеж да се зацврсти нивната употреба во книжевниот јазик како новововедени христијански поими. И во подоцнежните македонски ракописи се среќаваат непеведени грцизми од сферата на црковната терминологија, а и голем дел од апстрактната лексика: *адз*, *апостолз*, *муро*, *келин*, *трлпеза*. Зачестената употреба на грцизмите во библиските ракописи се објаснува со стремежот за верност кон кирилometодиевската традиција.

Крсте Мисирков со почит се навраќа кон историското минато, кон родоначелниците на словенската просвета, кон словенската книжевна традиција во Македонија во чија основа се плодната книжевна и просветителска дејност на Климентовата школа. Сп. „Така писанството и писменоста кај нас македонците се имат зафатено најрано од сите словенски народи ... Во тоа се состои разликата во нашето, т.е. македонското дуовно-национално возродување, от тоа на другите праославни словенски народи, со други зборови: као што по напредније постепено и први се просветуваме со писанство и со писмо, а другите словени – после нас и на брзо, така пак сега, во тоа време, кога сите праославни словени постепено си изработија своји литературни јазици, своји богати литератури и постепено изработени праописи, није остаае назад од сите, туку реч, без литературни традиции, не зато, што и немаме, а зашто забораае својето, изучајќи туг'ето“.

Мисирков никогаш не го превидува фактот дека има еден континуитет во историјата на нашиот народ што постепено и неминовно води кон неговото национално осознавање. Во времето на многуте заблуди и искривувања на македонската реалност, во Македонија и надвор од неа, Мисирков решил да проговори *За македонските работи* за да ги изрази појасно одамна започнатите и задушувани процеси и да ги постави насоките на неговата натамошна национална и јазична преродба. Тој јасно ја сфатил пораката на своето време, па станува репрезент на нашата национална афирмација, залагајќи се меѓу другото за установување на цврсти принципи за книжевната норма на писмениот јазик.

Појавата на Мисирков се прифаќа како историска неминовност по дејноста на преродбениците, на нашите црковнопросветни дејци од почетокот на XIX век, па можеме да зборуваме за надоврзување на писмената традиција што му претходи. Писмениот јазик во XIX век во однос на лексиката е интересна синтеза на народната реч и на црковнословенскиот јазик, како и елементи од другите словенските јазици. Според Конески (1989: 38) „писателите и преведувачите на религиозно-поучни текстови од првата половина на XIX век пишувањето на народен јазик го разбираа како 'понизок' стил во однос на 'повисокиот' што го претставуваше црковнословенскиот јазик, што сликовито е изразено во предговорот од Теодосиј Синаитски во кој црковнословенскиот јазик се споредува со клуч од злато и сребро, а

народниот јазик со клуч од железо и челик што го отвора срцето на простиот човек“.

Во структурен поглед лексиката на делото на Мисирков ја манифестира континуираноста со претходните развојни фази на македонската лексика и со основните начини на збогатување на лексичкиот фонд преку позајмување и изведуваче нови лексеми (со оглед на тоа што префиксацијата и суфиксацијата претставуваат основни деривациски начини) и притоа одделни зборообразувачки елементи поврзани со народниот јазик пројавуваат поголема продуктивност и во соодветна мера претставуваат свесен избор на авторот. Во врска со сложенките се следат разлики од формален карактер во однос на нивното слеано и разделено пишување.

Лексичките наслојки во споредба со состојбата во постарите текстови од претходните развојни фази на македонскиот писмен јазик упатуваат на подновувања во зборовниот фонд, а посебно значење имаат бројните русизми и интернационализми, се зголемува застапеноста на грцизмите од културната сфера, а се следи тенденција на намалување на бројноста на турцизмите. Зголемениот број синоними се должи и на застапеноста на интернационализмите и русизмите, како можност за збогатување на лексичкиот фонд.

Црковнословенската традиција опстојувала со распространувањето на црковнорелигиозната литература, а влијанието најмногу се одразило во јазикот на делата на К. Пејчиновиќ и Ј. Крчовски. Писателите и преведувачите на религиозно-поучни текстови од првата половина на XIX век пишувањето на народен јазик го разбирале како 'понизок' стил во однос на 'повисокиот' што го претставува црковнословенскиот јазик (Конески 1989: 38). Во писмениот јазик од XIX век има јазични категории кои останале стабилни до денес успешно вклопувајќи се во структурата на народниот јазик, на пр. именскиот суфикс -тел, глаголските именки на -ние, -ие, -тие, префиксот воз- и др.

Делото на Мисирков континуирано го привлекува вниманието на науката и нему му се посветени бројни трудови во кои се разгледува од различни аспекти, се осветлува значењето на неговите ставови за јазикот, па и неговиот однос кон традицијата, на пр. во трудовите од Б. Конески (1976: 89–93; 1986; 1989: 34–49), а на изградувањето на

лексичкиот фонд покомплексно во трудовите на М. Миовски (1988; 1996: 113–118) за лексиколошките аспекти на делото „За македонските работи“, терминологијата, зборообразувањето¹. Т. Димитровски (1966: 161–173; 1974: 161–166; 1976: 43–53) се осврнува на литературната лексика на Мисирков и на лексичките разлики меѓу јазикот на Мисирков и современиот македонски литературен јазик. К. Пеев и А. Поповски (1976: 119–131) посветуваат внимание на дијалектизмите во јазикот на Мисирков, О. Јашар-Настева (1976: 67–77) на општествено-политичката терминологија, А. Џукески (1976: 209–217) на лингвистичката, Н. Чундева (1996: 119–129) на русизмите, Б. Марков (1996: 79–93) на *nomina abstracta* итн.

Одразот на црковнословенската традиција во делото на Мисирков се следи од аспект на присуството на црковнословенските лексички, односно зборообразувачки елементи навлезени и посредно под влијание на други словенски јазици, главно на рускиот како јазик пренесувач на црковнословенската традиција на словенскиот свет.

Преку лексиката се манифестира континуираноста со претходните развојни фази на црковнословенскиот лексички фонд и на зборообразувачките тенденции. Улогата на црковнословенизмите ќе ја разгледуваме секако во светлината на досегашните истражувања посветени на Мисирковиот однос кон факторот на црковнословенската писмена традиција.

Според Конески (1996: 210) во изградувањето на речникот на македонскиот јазик, историски гледано, се izdelуваат три фази. Првата фаза ја одбележува јазичниот контакт со грчкиот јазик, кога навлегуваат голем број заемки. Втората фаза се однесува на контактот со турскиот јазик, кој го обележува македонскиот XIX век. Третата фаза се однесува на почетоците на создавањето на современиот македонски писмен јазик во XIX век, што се карактеризира со навраќање кон словенскиот начин на зборообразување и со усвојување на зборови кои ѝ припаѓаат на интернационалната лексика.

¹ Лексиката на книгата „За македонските работи“ од К. П. Мисирков е обработена од два аспекта: од лексиколошки и од лексикографски-лексиколошкиот пристап е реализиран преку етимолошката, структурната и статистичката анализа, а лексикографскиот во трите речници: азбучниот, обратниот и фреквентниот.

Основна карактеристика на јазичните контакти во споменатиов период е тоа што нашиот јазик стапувал во контакт со јазици во престиж, пред сè, со грчкиот и со турскиот јазик.

Според Угринова-Скаловска (1968: 66) нова постапка во однос на црковнословенските лексички и зборообразувачки елементи има кај Мисирков, а во склад со неговиот доволно изразен пуристички критериум. Од аспект на современиот писмен јазик карактеристична е полната лексикализација на црковнословенските зборообразувачки елементи, селективноста и критичноста што се огледуваат во максималното адаптирање на црковнословенските.

Конески (1976: 89–93) истакнува дека „становиштето на Мисирков спрема факторот на традицијата добива свое место на фонот што го создава претходниот период. Својот однос кон традицијата Мисирков го изразил не само во својата практика, ами и експлицитно во својата статија посветена на македонскиот литературен јазик во книгата *За македонските работи*“². Несомнен е Мисирковиот стремеж македонскиот литературен јазик во што поголема мера да ја прикажува својата специфичност наспрема другите јужнословенски литературни јазици. Ова становиште „не може да не ја засега и традицијата, со оглед на тоа што словенските литературни јазици, формирани во некогашната сфера на црковнословенскиот, имаат наследено повеќе заеднички особености од јазикот на старата писменост“, па поради тоа „можеме да речеме дека обидот на Мисирков носи едно видливо антитрадициско обележје, имајќи ја на ум сепак релативноста на една ваква определба“ (Конески 1976: 90–91).

Според Димитровски (1976: 44) Мисирков определувајќи се за централното македонско наречје како основа на писмениот јазик којшто за него „от сега на тамо имат да бидат литературен македонски

² Книгата „За македонските работи“ е објавена во Софија, во 1903 година, во печатницата на Либералниот клуб. Содржи предговор и пет статии: „Шчо напраифме и шчо требит да праиме за однапред?“, „Имат ли се нужда од македонски национални научно-литературни другарства?“, „Националниот сепаратизм: земјишчето на које се имат развијено и ке се развијат за однапред“, „Состауала, состават и можит ли Македонија да состават от себе оддел’на етнографска и политична единица“ и „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“.

јазик“ си поставил тешка задача што опфаќа не само елиминирање на оние структурни и лексички елементи од родниот говор што не се вклопуваат во системот на „централното македонско наречие“, туку и елиминирање на лексички елементи од рускиот, бугарскиот и српскохрватскиот јазик, вгнездени во речта со селективен однос, при што се земаат лексемите што според своите морфолошко-структурни особености, најдобро се вклопуваат во јазикот, а сообразно со моделите на зборообразувањето во народниот јазик и водење сметка за факторот на традицијата во македонскиот писмен јазик низ XIX век.

Во однос на инфилтрирањето на црковнословенизмите³ во нашите писмени текстови од XIX век евидентни се определени разлики. Угринова-Скаловска (1968 :69) заклучува дека инвентарот на црковнословенските лексички единици варира од автор до автор, како и во однос на областа од која е земен, но дека низ XIX век неговиот обем значително не се менува. Карактеристично е што покрај полнозначни зборови среќаваме и службени зборови (сврзници, прилози) што подоцна се редуцираат: *сирјеч, аште, абие, јеже, јеште, почти*. Црковнословенскиот слој кај Крчовски и Пејчиновиќ е најсилен, јазикот на Џинот е полн со црковнословенизми, но и бугаризми и србизми, а Пулевски со јасно изразените македонистички тенденции е значајна алка кон натамошното разрешување на ова прашање, што го доби својот кодифициран вид во поставките на Мисирков итн.

Во врска со определувањето на местото на црковнословенската писмена традиција во формирањето на современиот македонски јазик, и тоа како на фонолошкиот и морфолошкиот систем, така и на црковнословенската лексика Угринова-Скаловска (1978: 28) укажува на два пристапа: употребата во писмениот јазик од XIX век, па сè до Мисирков и во современиот македонски јазик кодифициран и нормиран по Втората светска војна. За првиот од овие два периода е карактеристично пристапувањето кон црковнословенскиот јазик како кон жива материја, па црковнословенските елементи и цели синтагми се употребувале

³ Под црковнословенизми се подразбираат зборови, изрази или конструкции, кои од старословенскиот и црковнословенскиот јазик се задржани во современите словенски јазици, збогатувајќи ја нивната лексика и стилистичките можности.

спонтано, свесно, во согласност со критериумите на книжевнојазичната норма, или пак ако не наоѓале еквивалентен семантички материјал во народниот говор. Двата периода се диференцираат и од аспект на начинот на кој се остварува контактот со црковнословенското јазично наследство – во првиот непосредно преку образованието, црковнословенската литература или во Русија каде таа традиција била особено жива, а во вториот како резултат на свесно барање патишта за збогатување на изразот на современиот литературен јазик.

Осврнувајќи се на јазикот на Мисирков и факторот на традицијата Чундева (2005: 214) укажува дека во неговите текстови 500 лексички единици се преземени од рускиот јазик, како убедлив контакт со книжно-писмената традиција. Несомнено таа под овој број подведува и голем број лексеми кои се дел од црковнословенскиот лексички фонд, зашто според неа рускиот јазик не е само „пренесувач на традиционалните елементи карактеристични за некогашната сфера на употреба на црковнословенскиот“, туку во него функционално се трансформирале лексичките и зборообразувачките средства на црковнословенскиот јазик, па контактот со рускиот за македонскиот јазик претставува можност за модернизација и интелектуализација.

Според Миовски (1988: 8) уделот на црковнословенската лексика во делото на Мисирков е мал, но учејќи повеќе години на руски универзитет, живејќи во руска средина, тој тешко можел да се оддели од руската јазична стихија, дотолку повеќе што го владеел и бугарскиот јазик во чија лексика има голем број русизми. Присуството на лексичките бугаризми навлезени од рускиот е од придружен, второстепен карактер. Мисирков свесно се стреми да ги пронајде македонските елементи што го делат нашиот јазик од бугарскиот, и нив ги преферира пред оние што го сврзуваат.

Застапеноста на црковнословенизмите во јазикот на Мисирков се огледува во религиозната терминологија: *молебен, крст, поп, евангелие, епархија, парохиа, екзарх*, при отсуство на семантички еквиваленти во народните говори. Анализата на црковнословенскиот лексички фонд овозможува да се проследат определени тенденции, односно разлики во повеќезначната структура, на пр. пошироко значење на дејството или тенденција за ограничување на примарното значење на дејството, односно негова конкретизација, додека

потребата за појмовна диференцијација на важните христијански термини може да биде проследена и со формална диференцијација и воведување на лексеми за изразување на специјализираното значење. Дел од црковно-религиозната лексика во книгата „За македонските работи“ се: апостолцки, аргијепископ, фанариотцки, екзарх и екзархија, екзархијцки, автокефален, патриархија, патриархист со значење 'духовно лице кое се наоѓа на чело на самостојна православна црква': *Зар црквата не требит да бидит: Едина, Соборна, Вселенцка и Апостолцка?; Келнтерберијцкијо аргијепископ се обрна кон англијцкијо министер...; и бефме во једнакви односи кон праител'ството и фанариотцкото дуовенство; ... а друзи признаваат бугарцкијо екзарх...; ...оти организаторите на движејн'ето во поекето случаи беа чиновници, екзархијцки. Се разбираат само от себе, оти они со своето участие во револ'уциони работи идеа во разрез со интересите на екзархијата; Таја ноа престолнина не јет далеку от старите: Преспа и Прилеп, и од седалишчето на до неодамна автокефалнијот Оридцки Архиепископ;...и грците и патриархијата ке ни се објаат за непријатели на нашата народност..., ...не ни требат патриархисти, екзархисти, оти није сме само праославни рисјани....* Како именки кои претставуваат административни поими се среќаваат на пр. лексеми од грчко потекло: дипломат, дипломација, дипломатични, дипломатически, амнестија, автономија и автономен и др.⁴ Семантичката адаптација на грцизмите кои се употребени во јазикот на Мисирков, пред сè, како дел од религиозната и административната терминологија, се манифестирала преку задржување на истото значење, а поретко преку промена на значењето. Застапеноста на несловенскиот лексички фонд во

⁴ Пр.: *... от како си испитаа бугарцките дипломати сето безсилије и при нај големите своји усилија сами да решат македонцкото прашајн'е..., На Берлинскиот конгрес Македонија за прв пат се јави пред европската дипломација како нешто самостојателно и различно од Бугарија, ... Цоков, дипломатически агент во Лондон...; Природно јет, да ке употребит Грција сите дипломатични патишча ..., да се отстранат пропагандите и востанот Охридцката архиепископија со црковно-сколијцка автономија, амнестија на емигрантите ...; они бараат автономна Македонија само за македонците, оти се немаат никаква мисл'а за соединуајн'е, со Бугарија...; да се надејаме од нашијо великодушен господар, да добијеме полна автономија во црковното и сколијцко дело.*

текстовите со религиозна содржина и текстовите на народен јазик од XIX век е резултат на нивното постепено прифаќање и во претходните векови, а се одразува и на состојбата во авторските дела од овој период. Лексичките интернационализми се поврзуваат со втората половина на XIX век и се резултат на специфичните општествено-историски услови во кои се забележува значителен економски и просветно-културен развој.

Од црковнословенските лексички елементи, навлезени и со руско посредство во јазикот на Мисирков се употребуваат: *вход, вражда, вреда, жежда, лож, наследство, ненавист, нужда, оплот, паства, пон'атиe, част, враждебни, непричастен, даже.*

Во врска со големиот број глаголски именки на *-ние/-ание, -ение*⁵ на кои Мисирков им го дава народниот облик на *-eиn'e, -aиn'e* образувани и од свршени глаголи: *благодареиn'e, влиаиn'e, достижеиn'e, наказаиn'e, пожелаиn'e, послушаиn'e, приложиeиn'e*, се истакнува дека се извршило најдоследно „понародување“ на овој зборообразувачки модел.

Уште од втората половина на XIX век постои впечатлив стремеж кај пишуваците да ги потиснат од македонскиот писмен јазик суфиксите *-ие, -ние*. Во однос на глаголските именки на *-ние* Мисирков користи и еден, од јужнословенските народни говори мошне продуктивен начин на создавање нови лексеми од општиот глаголски дел: *происхождение – происход, собрание – собир* (Димитровски 1971: 35, 46).

Кон српските елементи се вбројуваат: *значај, додир, непрелазан, обек'аам, доцкан, мрзн'а.*

⁵ Најизразита тенденција во првите години од повоениот развој на македонскиот јазик е ограничувањето на употребата на глаголските именки на *-ние* и на *-тие, -ие* и нивната адаптација, односно замена со активните зборообразувачки модели на современиот македонски јазик: учение – учење, сомнение – сомнеж, состојание – состојба, развитие – развиток, крвопролитие – крвопролевање, учество – учество, насилство – насилство, трудољубие – трудољубивост или со морфолошка конверзија како мошне продуктивен начин на образување дарение – дар, очајание – очај, приказание – приказ, утешение – утеха (Додевска-Михајловска 2007: 36).

Евидентно е и навлегувањето на грчките зборови во словенскиот јазичен контекст и со стилистички цели: *сколија*, *ходнрокефалос* (покрај *тврдоглав*), *мегали идеа*.

Лексичките интернационализми се поврзуваат со втората половина на XIX век и се резултат на специфичните општествено-историски услови во кои се забележува значителен економски и просветно-културен развој. Дел од зборовите од грчки потекло, кои се употребени во текстот на Мисирков, влегуваат во т.н. група интернационализми. (*психологија*, *граматика*, *етнографија* и придавската форма *етнографцки*, *историја* и *историјцки*, *географија*, *економија* и *економцки*, *политика* и придавката *политичен*: како и: *теоретици*, *филолози*, *историци*).

Односот на Мисирков кон црковнословенската традиција е јасно изразен преку образувањата со суфиксот -тел (Аризанковска 2005: 293–299). Продуктивноста на суфиксот -тељ исто така се смета за одраз на климентовската традиција. Според Конески (1981: 180) овој суфикс е попродуктивен во јазикот на Климент, додека во јазикот на Јоан Егзарх се форсира суфиксот -џџ⁶. Покрај големиот број *potina agentis* со суфиксот -тел: *жител*, *вршител*, *носител*, *праител*, *покроител*, *покорител*, *предстаител*, *свидетел*, *служител*, Мисирков ги употребува и придавките на -телен: *вредител'на*, *желател'ни*, што биле мошне продуктивни во црковнословенскиот јазик, а критичкиот однос кон руските и црковнословенските елементи може да се согледа во создавањето македонски еквиваленти со продуктивните суфикси -ач и -ец: *писач*, *иследуач*, *исполнуач*, *образуач*, *опустошуач*, *создаач*, *читач*, *страдал'ц*, *раководец*.

Именките со суфиксите -ство, -ствие се карактеристични за различни етапи од постоењето на словенските јазици. Со паралелната употреба на варијантите со -џство и -џствие се одликуваат и Климентовите слова, а и охридските црковнословенски текстови. Заменувањето на суфиксот -ствие со -ство, веќе кај Мисирков се заснова меѓу другото и на односот на овие суфикси во старословенските ракописи. Суфиксот -ство и сложениот суфикс

⁶ Варирањето на именките со суфиксите -никџ, -тељ, -џџ, како и со бессуфиксните именки е карактеристично и за Климентовите творби.

-телство се мошне продуктивни и во рускиот јазик, а во јазикот на Мисирков ги бележиме примерите: *владичество, господство, достоинство, наслетство, родство, човечество, јазичество, жителство, праителство*, додека со -ствие: *бедствије*.

Во однос на афиксите во јазикот на Мисирков ќе ги посочиме и суфиксот -ост (-ност, -телност): *далекост, жалост, здравост, нелепост, новост, саштност, требност, целост, дејател'ност, набл'удателност*, суфиксот -ие: *безсилије, наследије, недоверие, согласје, усилија, великодушије, праославје*, суфиксот -ба: *борба, служба, судби, дружба*, суфиксот -ишче: *гледишче, имишча, крајишча, сокроишче*. Чести се и образувањата со суфиксот -ина: *злина, праини, старина* и образувањата со -ок, што во некои примери се под воздејство на српскиот јазик: *задаток, напоследок, постапок, зафаток, предрасудоци* итн.

За зборообразувањето е карактеристично настојувањето да се изврши што подоследна адаптација или замена со афикси продуктивни во народниот јазик: *деление – дележ, положение – положба*.

Глаголската префиксација е најпродуктивен начин на зборообразување на глаголите и има значајна улога во збогатувањето на црковнословенскиот лексички фонд и тоа преку присутноста на помладиот слој на префиксираните глаголи, на глаголите со два префикси, па употребата на префиксираните глаголи овозможува да се проследи последователноста во развојот на глаголскиот систем. За разлика од суфиксите, префиксите се преземаат без измени: во-, воз-/вос-: *воплотат, воведит, возникнат, воспolzуат, востаноит* итн., а фонетскиот лик на овие префикси може да се толкува како адаптација на префиксите вь-, въз- или како непосредно руско влијание. Глаголскиот префикс вь- е мошне продуктивен. Во македонските црковнословенски текстови се потврдени голем број глаголи со префикс вьзъ-/възс-, а и во текстовите на македонските автори од првите децении на XIX век (К. Пејчиновиќ и Ј. Крчовски) продуктивноста на префикс воз-/вос- особено доаѓа до израз при врзувањето со зборовната група глаголи: *возбеси, възбрани, возведе, възвеличи, въздает, воспoјте* (Миовски 1976). Глаголите со префиксот воз- во современиот јазик доаѓаат преку црковната писмена традиција или како словенски заемки. Дел од нив се составен дел на активниот

лексички фонд на нашиот јазик, а други му припаѓаат на архаичниот лексички слој. За овие глаголи се карактеристични значењата што ги имаат и во другите словенски јазици: управеност на дејството нагоре: *возведе, возвиши, вознесе*, почеток на силно изразено дејство: *возбуди, востане, воспали*, обратна насоченост на дејството: *возврати, воздржи*, односно повратно извршување на дејството: *возроди, воспостави*.

Се среќаваат голем број глаголи со префиксот со-: *содејствуе, сослужи, сочита, собеседник, сочувство*, значителен број образувања со префикс у-: *угрози, умали, упомени, усилу, усмири*, со без-: *безбожно, безосновен, бесполезен* (чест модел во црковнословенската писменост, што се должи и на грчко влијание).

Во јазикот на Мисирков се среќаваат и сложенки кои влегуваат во составот на црковнословенскиот лексички слој, односно се образувани под црковнословенско или руско воздејство: *благодатни, благодарит, благоразумие, благородни, великодушије, многочислено, победоносна, праславије, првоначално, равнодушно, ракоположи, сесилен*. Сите посочени сложенки се дел од црковнословенскиот лексички фонд. Во врска со сложенките се следат само разлики од формален карактер во однос на нивното слеано и разделено пишување.

Во Мисирковите текстови наоѓаме низа црковнословенски или руски елементи наспрема кои се употребени еквиваленти од народниот јазик или новообразувања на Мисирков: *возглед – поглед; част – дел, исход – излез, происход – произлез, различит се – се разликуват, удивит се – се чудит, считат – броит, положителен – положен, сознателен – свесен, јазиков – јазичен*. Двојноста во употребата на овие лексеми несомнено не е резултат на колебањето во неговиот јасно дефиниран став за тоа како треба да се изградува лексичкиот фонд на македонскиот литературен јазик. Не се прифатени и определени лексеми што според гласовниот состав се истоветни со зборови од македонскиот јазик, но семантички се диференцираат.

Иако недоследно, црковнословенизмите се употребуваат без особено отстапување од значењата што ги имале во црковнословенската писменост. Ќе споменеме и некои зборообразувачки и семантички калки: *произлез, происход 'потекло'*,

образ 'начин', страна 'земја', треба 'бара', држава 'голема сила', другарство 'друштво'.

Преку црковнословенската лексика се манифестира континуираноста во развитокот на лексички фонд, како и на зборообразувачките тенденции во македонскиот јазик. Становиштето на Мисирков спрема факторот на традицијата и изградувањето на лексичкиот фонд наоѓа своја потврда и во погледите на Конески за доразвивањето на речникот на македонскиот литературен јазик: „Во нашиот литературен јазик треба да си најдат место оние лексички елементи со апстрактна содржина што како наследство од старословенскиот и црковнословенскиот се влезени во рускиот, бугарскиот и српскиот литературен јазик. Меѓутоа момент од битна важност е дека во нашиот народен јазик може понекогаш да се најдат убави замени за црковнословенизмите. Покрај тоа во историскиот развој на нашиот јазик се измениле надворешно некои словенски наставки, станале непродуктивни, па според тоа црковнословенизмите треба според формата да се сообразат со денешната состојба на зборообразувањето во нашиот јазик“.

Литература

Аризанковска Лидија 2005: „Суфиксот прасл. **-tel'ь* – мак. *-тел* и неговите изофункционални суфикси во книгата *За македонските работи* од К. П. Мисирков“, *Делото на Крсте Мисирков*. МАНУ, Скопје, 293–299.

Десподова Вангелија 1997: *Студии за македонската средновековна лексика*. Институт за старословенска култура – Прилеп, Книгоиздателство Матица македонска, Скопје-Прилеп.

Димитровски Тодор 1966: „Литературната лексика на Мисирков“, Зборник *Крсте Мисирков*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 161–173.

Димитровски Тодор 1967: „Интернационалниот речнички слој во јазикот на К. П. Мисирков“, *Македонски јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 79–102.

Димитровски Тодор 1974: *За македонските работи*, *Речник*. Посебни изданија, кн. 8. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 161–166.

Димитровски Тодор 1976: „Лексички разлики меѓу јазикот на Мисирков и современиот македонски литературен јазик“, *Крсте Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 43–53.

Додевска-Михајловска Олгица 2007: „За развојните тенденции во лексиката на македонскиот јазик во периодот 1945–1970“, *Македонски јазик*, LVII. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 183–190.

Јашар-Настева Оливера 1976: „Општествено-политичката терминологија во јазикот на К. П. Мисирков“, *Крсте П. Мисирков и национално културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 67–77.

Конески Блаже 1976: „Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик“, *Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 89–93.

Конески Блаже 1981: *Историја на македонскиот јазик*. Култура, Скопје.

Конески Блаже 1986: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*. Скопје.

Конески Блаже 1989: „Македонската литература во XIX век“, *Македонската поезија во XIX век*. Скопје, 34–49.

Корубин Благоја 1974: „К. Мисирков и прашањето за македонскиот литературен јазик во негово време“, *Македонски јазик*, XXV. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 19–30.

Макаријоска Лилјана 2004: „Црковнословенската традиција и делото на Мисирков“, *Делото на Крсте Мисирков*. МАНУ, Скопје, 187–195.

Марков Борис 1996: „*Nomina abstracta* во написите од Крсте Мисирков“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Посебни изданија, кн. 24. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 1996, 79–93.

Миовски Мито 1988: *Лексиколошките аспекти на делото „За македонските работи“*, Скопје.

Миовски Мито 1996: „Односот на К. П. Мисирков кон лексичкиот подбор“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Посебни изданија, кн. 24. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 113–118.

Мисирков П. Крсте 1946: *За македонските работи*.
<http://gbsk.mk/images/stories/eknigi/za-makedonckite-raboti.pdf>

Угринова-Скаловска Радмила 1968: „Улогата на црковнословенските во оформувањето на современиот писмен јазик“, *Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага*. Скопје, 65–70.

Усикова Рина 2005: „Кон типолошките карактеристики на македонскиот литературен јазик, кодифициран од Крсте П. Мисирков“, *Делото на Крсте Мисирков II*. МАНУ, Скопје, 19–30.

Црвенковска Емилија 2005: „Старословенскиот јазик и словенската јазична фамилија во светлината на Мисирковите согледувања“, *Делото на Крсте Мисирков II*. МАНУ, Скопје, 171–177.

Чундева Нина 1996: „Русизмите во македонскиот јазик (од К. Мисирков до денес)“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Посебни изданија, кн. 24. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 119–129.

Џукески Александар 1976: „Лингвистичката терминологија на Мисирков“, *Крсте Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*, Посебни изданија, кн. 9. Институт за македонски јазик, Скопје, 209–217.

Summary

Subject of our interest is the reflection of the Church Slavic tradition in Krste Misirkov's works, regarding the presence of the Church Slavic lexical, i.e. word-formation elements borrowed from other Slavic languages, even indirectly. The Church Slavicisms in Misirkov's languages belong mainly to the field of theological terminology: *молебен, крст, поп, евангелие, епархиа, парохиа, екзарх*, as well as Church Slavic lexical elements borrowed indirectly from the Russian language: *вход, вражда, вреда, жежда, ненавист, даже*. Large number of verbal nouns with extensions *-ние/-ание, -ение* are registered (given in the form of vernacular language, i.e. with the extensions *-иѝ'е, -аиѝ'е*). Misirkov's lexis reflect the continuity of the previous developmental stages of the Macedonian lexis, as well as of the basic methods used for enrichment of the lexical fund through derivation of new lexemes (prefixation and suffixation). The lexical layers compared to the previous stages of Macedonian literary language show innovations in the lexicon, large number of Russisms and internationalisms, as well as Greek loanwords from the culture field etc., and the increased number of synonyms is due to the presence of internationalisms and Russisms.

Веселинка Лаброска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
labroska@imj.ukim.edu.mk

ДЕЛОТО НА КРСТЕ МИСИРКОВ ПРЕКУ ПЕРОТО НА БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

Апстракт: Крсте Мисирков, нашиот истакнат кодификатор, културен деец и ерудит во вистинска смисла на зборот, е сестрано претставен во четирите тома од неговите собрани дела што ги има подготвено академик Блаже Ристовски, објавени во МАНУ. Предмет на ова излагање ќе биде краток осврт на ликот и делото на Крсте Мисирков, расветлен од различни аспекти во овие четири тома.

Клучни зборови: Крсте Мисирков, македонски јазик, кодификација, Блаже Ристовски.

Одбележувањето на деведесетгодишнината од смртта на Крсте Мисирков, нашиот патрон, е убава можност да се осврнеме уште еднаш на неговото импозантно дело, дело во кое гледаме не само прецизен лингвист, туку и политичар, историограф и борец за македонската кауза, личност без која историјата на македонскиот народ и јазик не би била тоа што е. И, за да го имаме достапно сето тоа што го создал Крсте Мисирков, на разни јазици, воден од околностите во кои живеел во неговиот не многу долг, но плоден животен век, со сесрден научнички и истражувачки ентузијазам се погрижи академик Блаже Ристовски, собирајќи ги и подготвувајќи ги четирите тома на собраните дела на Крсте Мисирков, објавени во МАНУ од 2005 до 2012 година (види: Литература).

И од каде да се започне и каде да се прекине со нашето навраќање на Крсте Мисирков? Употребувам прашална реченица

којашто толку милуваше да ја употребува нашиот Мисирков во своите излагања за ситуацијата во неговата родна Македонија.

Ќе почнам од почеток, без претензии моево излагање да биде исцрпно или долго, само со добра мисла да кажам уште по нешто, можеби веќе кажано, но кога е повторено ни ја освежува мислата и нè прави горди што сме Македонци.

Постои една мисла на Цицерон, цитирам: „Нашата држава беше основана од генијот не само на еден човек, туку на многумина; не за една генерација туку за долги години и за многу животи“ (Цицерон, *За републиката II, 1/2*⁷).

Колку генијални умови родила нашата татковина? Повеќе, се разбира, и сите тие поставиле по еден камен во нејзините темели.

Но, големиот ум на Крсте Петков Мисирков поставил можеби еден од најголемите, најтешките или најсуштествените камења во мозаикот кој денес се нарекува Македонија. Во светот, многумина од големите умови своето творештво го создавале во благопријатни услови, со сесрдна поддршка од опкружувањето. Но, Крсте Мисирков, како и повеќето наши културни дејци, негови претходници, своето дело го создава во неверојатно несреќен сплет на околности. Токму поради тоа, а и затоа што неговата визија денес е наша реалност, честа која ја имаме да се осврнеме на Крсте Петков Мисирков, во овие денови посветени на нашиот Институт, нè обврзува на поклонение пред големиот втемелувач на нашата национална самобитност.

Академик Блаже Ристовски приредувајќи ги четирите тома од собраните дела на Крсте Мисирков дава и обемен критички осврт.

Во првиот том, критичкиот осврт на читателот му нуди прецизна слика за околностите во кои Мисирков го твори своето дело. Тука е направена ретроспектива на животот на Мисирков и на целокупниот негов творечки опус, почнувајќи од одењето на школување во Србија, потоа, неговиот пребег во Бугарија, повторното бегање во Србија и на крај неговото конечното бегање од

⁷ достапно на: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/repub2.shtml>

немилосрдните пропаганди на Балканот во далечната Русија, поточно во Полтава и во Петербург.

Како што истакнува академик Ристовски во почетокот на првиот том, Мисирков по некое непишано правило е основач, потписник за создавање на разни групи, меморандуми, другарства, статии, кружоци итн., кои се основата на Македонското сепаратистичко идејно политичко спознавање и организирање. Во првиот том е посебно истакната личноста на Мисирков како славист, лингвист, филолог.

Од првата статија која Мисирков ја пишува при екскурзијата во Јужна Србија, па преку првиот свој дијалектолошки труд за јазикот во родното село Постол (некогашна Пела), со кој ги прави и првите свои обиди за кодификација на македонскиот стандарден јазик и азбука, па сè до делото „За македонските работи“, во ликот на Мисирков согледуваме еден солиден славист и идеен кодификатор на македонскиот стандарден јазик и азбука.

Во предговорот на книгата „За македонските работи“ Мисирков вели, цитирам: „Како последуач на идејата за полно отдел’аин’е на нашите интереси од интересите на Балканските народи и за самостојно културно-национално развитање, јас и јас напишав книгата на централното македонско наречје, које за мене от сега на тамо имат да бидит литературен македонски јазик... Но и при тоа се надејам, оти за македонците таков јазик ќе бидит по пријатен и по звучен, од јазико на нашите суседи, со кои ние сега за сега се дигаме на големо.“ (Мисирков 2005: 176–177).

Понатаму, низ страниците на првиот том, пред нас се гради претстава за личноста на Мисирков како феноменален политички аналитичар и идеолог за сепаратизмот на нашиот народ во крајно неповолниот за Македонија балкански контекст.

Изложувањето на неговите политички ставови започнува со Програмскиот меморандум упатен до руската влада од страна на Македонското научно-литературно другарство „Св. Кирил и Методиј“ чии основачи се Мисирков, Чуповски, Константинович и др. Тој меморандум е практично прва официјално формулирана Македонска национална програма (в. Б. Ристовски во: Мисирков 2005: 26).

Круната на идеолошката зрелост на Мисирков доаѓа во делото „За македонските работи“. Јас во оваа прилика нема да го повторувам она што, инаку верувам дека секој интелектуалец во Македонија го знае, или барем би требало да го знае, а тоа се ставовите на Мисирков за јазикот, изложени во неговата петта статија со наслов „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“, уште повеќе што повеќемина од нас, присутни на оваа конференција, ќе се осврнат на значењето на Мисирков од различни аспекти, но пред сè од јазичен аспект. Ставовите на Крсте Мисирков изложени во неговото дело „За македонските работи“ треба и денес, во овие бурни времиња за нас, кога дел од нашите соседи не ни го признаваат јазикот, а дел не го признаваат името, да ни бидат приоритет, мисли водилки во градењето на патриотското чувство кај нашиот народ, но и во истрајноста во нашите залагања да не го изгубиме сопствениот идентитет. Тука ќе го истакнам фактот дека во оваа статија за јазикот, Мисирков со голем усет на лингвист ја определува дијалектната база на македонскиот литературен јазик, па вели: „Благодарен е на приликите сега ние си избираме за обшч литературен јазик централното македонско, т.е. Велешко-Прилепско-Битолско-Охридското наречије“, (Мисирков 2005: 370) и понатаму осврнувајќи се на другите суштински елементи на македонскиот литературен јазик вели: „...фонетичниот праопис со употребените во таа книга писмени знакои и со мали отстапки на етимологијата и 3. речничниот материјал да иет собрани е от сите македонски наречија“ (Мисирков 2005: 380). Што може да се заклучи? Па тоа дека овде се дадени истите принципи што во 1944 година Блаже Конески и другите лингвисти ги поставија во основата на македонскиот литературен јазик, принципи што се научно поткрепени и што го издржаа испитот на времето во овој седумдесетгодишен растеж на македонскиот литературен јазик.

Овде ќе бидат истакнати и неколку значајни податоци за активноста на Крсте Мисирков на дипломатско поле, активност што тој успева да ја реализира во тие бурни времиња на крајот на 19 и почетокот на 20 век. По доаѓањето на Мисирков во Битола и неговото зближување со Ростковски, рускиот конзул во Битола, кој на свиреп начин бил убиен пред очите на Мисирков во 1903 година, настанала промена на ставовите на Ростковски спрема македонската борба, па во „Спомени и впечатоци“ Мисирков ќе истакне: „јас уште во Битола при Ростковски правев некои постапки за успех на идејата за полн

македонски сепаратизам што не остана тајна за Ростковски и тој ми претскажуваше дека ако јас одам по тој пат нема долго да си ја носам главата на вратот“ (цитирано според Б. Ристовски; Мисирков 2007: 71).

Вториот том го опфаќа токму овој период од 1898 до 1907 година. Се работи за бурен период не само на балканскиот простор, туку и во животот на Крсте Мисирков. Овој том ги опфаќа статиите посветени на: 1) Моравското и ресавското наречие, 2) Можностите за решение на балканското прашање, 3) Историска информација, 4) Неколку збора по повод научната експедиција во Македонија, 5) Антируските демонстрации во Софија, 6) Интервју со Мисирков по повод убиството на рускиот конзул Ростковски, потоа следуваат пет статии што Мисирков ги пишува токму за убиството на рускиот конзул, па две статии што се резултат на аналитичкиот пристап на Мисирков кон економските причини за македонското движење, но и кон српско-бугарското братимство (согледувања објавени и на руски и на бугарски јазик). Во периодот од 1907 до 1909 година обработен во вториот том од собраните дела се опфатени повеќе научно-политички статии и прилози на Мисирков за потеклото на името Словјане, за наставата во руските средни училишта по предметот историја на Словените, прашањето за пограничјето на бугарскиот и српско-хрватскиот јазик и народ, како и осврт на преданијата за кралот Волкашин и кралот Марко, една од омилените теми на Мисирков.

Но, како што истакнува академик Ристовски во критичкиот осврт, овде се и два документи кои првпат се нотирани од нашата современа наука и кои дополнително ја расчистуваат дилемата за Мисирковата национална свест, а тоа се статиите „Историска информација“ и „Антируските демонстрации во Софија“ објавени во „Петербургскија Вјадомости“. Во првата од нив, објавена на руски јазик во 1901 година, Мисирков прв во македонската историографија истакнува неколку битни факти за македонската самобитност, а тоа се следниве: 1) македонското историско право над територијата и културата на Македонија, право што како принцип било експлоатирано од тогашните пропаганди во Македонија; 2) Македонија е една од првите области на Балканскиот Полуостров што била населена од Словените, а Македонските Словени се првите кои го примиле христијанството и го ширеле во другите словенски земји; 3) Крсте Мисирков ги поставува во вистински рамки историјата и улогата на Охридската архиепископија, нагласувајќи дека: „Најстарата,

независната православна словенска архиепископија во Охрид ја продолжувала својата просветителска дејност во полза на целото балканско словенство...“ (Мисирков 2007: 39); 4) Македонија играла активна улога во историјата и културата на Балканот. Дваесет и седумгодишниот Мисирков, со огромни познавања за историјата, културните прилики на Балканот и политичките ставови, не само на соседните балкански земји, туку и на големите европски сили во тој период, на крајот на оваа статија истакнува: „Еве што им има дадено Македонија на своите соседи-собраќа: христијанство, просвета, апостоли, заштита против посегањата на Византија по нивната слобода и јунаци за народната поезија!“ (Мисирков 2007: 44), за да ја круниса статијата со следниве зборови: „Во поддршката на идејата за слободна Македонија се наоѓа единственото средство за обезбедување на мирот на Полуостровот и во Европа, за пројава на политичка смисла кај балканските Словени, за ослободување од ропството и за процвет на класичната словенска земја со нејзиното милионско православно и словенско население.“ (Мисирков 2007: 45).

Во втората статија што ја потенцираме, а се однесува на антируските демонстрации во Софија, исто така објавена во 1901 година, Мисирков истакнува: „Етнографијата на Македонија за современиот Македонец е работа на науката и нема ништо заедничко со политиката. Што била Македонија порано, кому му припаѓала, кон кого таа е поблиска или подалечна итн. – за нас Македонците е сеедно. Нам ни е важно ослободувањето на Македонија, и притоа такво што не би било само фиктивно, ами вистинско ослободување.“ (Мисирков 2007: 62).

Како врв на апсурдноста на македонската реалност од почетокот на дваесеттиот век е списанието „Вардар“ од 1904/1905 година. Се работи за добро замислена содржинска структура која нема можност за финансирање. Во програмскиот уводник на првиот и единствен број на „Вардар“, Мисирков дава, може да се каже, феноменален осврт на состојбите воопшто во врска со македонското прашање, а тука се и основните причини поради кои „Вардар“ останува на само еден број, кој останал неподигнат во печатницата во Одеса. На крајот од уводникот, Мисирков својата анализа ја завршува со реченицата: „Iа колко непријатели имат „Вардар“ уште од заваќаин’ето на неговото излегуваи’е на бело видело.“ (Мисирков 2005: 387).

Во третиот том е дадена целокупната досега позната публицистика на Крсте Мисирков од 1910 до 1926 година од Русија и од Бугарија. Посебно значајни се последните 30-тина статии од 1922 до 1925 година, собрани во третиот том, кои, како што вели академик Ристовски, представуваат еден вид негов тестамент за идните македонски поколенија. Во почетокот, Мисирков, и покрај неповолниот политички расплет по Првата светска војна, вели: „нема сериозни основи за песимизам кај нас, ниту пак за голем оптимизам кај Србите, Грците, Романците. Историјата и современата реалност ни зборуваат дека ниту нашата положба е непоправлива, ниту пак положбата на нашите поробители е од завидните и розовите“ (Мисирков 2008: 225), а во статијата „Зошто“ објавена во списанието „Илинден“ во 1923 година за положбата на Македонците во тогашната Југославија, Мисирков вели „Господа јужнословенски народни претставници: Хрвати, Словенци, Германци, Унгарци, Романци, босански македонски муслимани, Црногорци и Срби, одговорете ни со што може да се објасни отсуството меѓу вас, во вашата средина, на Бугари или Македонци?“ (Мисирков 2008: 235–236). Во статијата „Македонска култура“ објавена во „Мир“ во 1924 година, Мисирков истакнува: „...Македонците се најактивниот елемент од сите јужни Словени, па дури поактивни и од Бугарите туранци низ сите средни векови до покорувањето на Балканскиот Полуостров од Турците, и исто така како нив тие воделе најтешка, најдолготрајна борба за своето духовно и политичко ослободување во XIX и во првата четвртина на XX век.“ (Мисирков 2008: 288–289).

Академик Блаже Ристовски во вториот и третиот том печати хронолошки повеќе документи меѓу кои и такви кои врз личноста на Мисирков фрлаат одредена доза на контроверзи. Но, без разлика на тие контроверзи, самиот факт што Мисирков умира во сиромаштија, е показател дека бугарските власти не можеле да го голтнат македонизмот на Мисирков за кој тој самиот кажува: „Јас не се каам што уште пред 28 години се објавив за македонскиот сепаратизам. Последниов беше и си остана за мене единствениот излез, најдобриот пат по кој македонската интелигенција би го исполнила и ќе го исполни својот долг пред татковината и пред нашиот народ“ (според Б. Ристовски; Мисирков 2008: 86).

Во четвртиот том од собраните дела на Крсте Мисирков се дадени неговите дневничко-мемоарски записи. Се работи за три

мемоарски записи кои се пишувани на растојание од десет години: 1903, 1913 и 1923 година, и во кои Мисирков ги одбележува бурните настани во тие пресудни времиња за македонскиот народ и за неговиот личен живот. Од една страна се случило разнебитувањето на единственото македонско национално ткиво со османските репресии врз македонскиот народ по Илинденското востание и со неговата поделба по Балканските војни, а од друга страна животот на самиот Мисирков бил постојана борба кога тој, растргнат меѓу својот порив да се бори за правата на Македонците и потребата да обезбеди основни средства за егзистенција, морал да балансира, да ги убедува странските моќни држави во неопходноста од формирање посебна македонска држава, но и да работи, да користи туѓи јазици (Мисирков знаел 13 јазици меѓу кои и вештачкиот јазик *идо*) за да биде гласен и разбран, напати да се прикажува како Македонски Бугарин за да не падне во немилост и сл. Во таа негова постојана борба здравјето на Мисирков се нарушило: паднал болен и починал на свои педесет и две години, во крајна сиромаштија, само со сопругата и синот покрај него. Но, тоа што останало зад него е трајно, неуништиво и непроценливо: неговиот влог во македонската кауза. Во првиот дневник од 1903 година, еве што вели Крсте Мисирков: „Јас го добив образованието со туѓи средства (српски, бугарски) како Македонец, следствено сум ѝ должен на својата татковина за образованието, а тоа значи дека сум многу задолжен и сум должен во секој момент да се жртвувам за неа. Интересите на мојата татковина со којашто неразделно се сврзани и моите лични интереси, бараат во секој момент готовност да се жртвувам себеси за неа. Јас сум готов да го направам тоа.“ (напишано на 21. I 1903; Мисирков 2012: 27). Дали има денес такви Македонци што ќе се жртвуваат за својата татковина? Знаеме ли сите ние да го цениме тоа што Крсте Мисирков го започнал, а редица наши знајни и незнајни јунаци го продолжиле во изминатиов век борејќи се за слободна Македонија? Ќе знаеме ли да ја зачуваме државата Македонија денес и да се потрудиме да опстои во 21 век и македонскиот јазик и македонската историја и да создадеме убава иднина за нашите деца? Иднина во свет во кој не се негираат фактите, не се негираат јазиците и националното име, иднина во која ќе има место за сите националности, но не со наведнување на главите и негирање на својата историја за некој да нè „сака“. Ние едноставно постоиме: тука сме на Балканот, постои оваа држава Македонија, а во неа **Македонци** што зборуваат **македонски**.

Овој мој осврт на делото на Крсте Мисирков ќе го завршам со мислата на академик Блаже Ристовски кој, набројувајќи ги реализираните визионерски поставки на Мисирков во сегашнината наша, вели: „Затоа Мисирков и денеска е знамето на автономната македонска национална идеологија...“ (Б. Ристовски; Мисирков I: 93–94). Јас ќе додадам: за да се вее тоа знаме, на Македонија ѝ требаат луѓе кои ќе знаат да го препознаат суштинското за една нација и ќе се вложат себеси во истражувањето на таа суштина како што академик Блаже Ристовски вложи шеесетгодишен свој истражувачки труд за да ни биде нам денес достапно делото на Крсте Мисирков. Но не само научници истражувачи на минатото, уште повеќе ни требаат чесни Македонци што ќе се вложат себеси во иднината за да имаме што да им оставиме на своите деца, не безимено парче земја со јазик што ќе ги губи своите функции (како што сакаат некои), туку Македонија со Македонци кои ќе зборуваат македонски и ќе ја пренесуваат милениумската култура градена на оваа света земја.

На крајот можам само да додадам дека сум среќна што нашиот Институт со вонредни напори успеа да ја одбележи годишнината од смртта на својот патрон Крсте Мисирков, а јас, осврнувајќи се на делото на Крсте Мисирков осветлено од перото на академик Блаже Ристовски, имам прилика пред колегите лингвисти да кажам уште збор - два за нашиот Крсте Мисирков и за неговиот неуморен проучувач, академик Блаже Ристовски.

Литература

Крсте Мисирков 2005: *Собрани дела I, Текстови на македонски јазик (1900–1905)*, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.

Крсте Мисирков 2007: *Собрани дела II, Печатени истражувања и статии (1898–1909)*, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.

Крсте Мисирков 2008: *Собрани дела III, Национално-политичка публицистика (1910–1926)*, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.

Крсте Мисирков 2012: *Собрани дела IV, Дневнички и мемоарски записи (1903–1913 –1923)*, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје.

Summary

Krste Misirkov, who is our prominent codifier, cultural activist and erudite in the literal sense of the word, is thoroughly presented in the four volumes of his collected works which have been edited by the academician Blazhe Ristovski, and published by the Macedonian Academy of Sciences and Arts. The subject of this article is a short overview of the works of Krste Misirkov, disclosed in these four volumes from different aspects.

811.162.4'26:811.163.3'26
811.163.3'26:811.162.4'26

Звонко ТАНЕСКИ

Катедра за словенски филологии
Филозофски факултет
Универзитет „Коменски“ во Братислава
zvonko.taneski@uniba.sk

ĽUDOVÍT ŠTÚR A KRSTE PETKOV MISIRKOV

Апстракт: Рефератот најпрвин го претставува творечкиот пат на Људовит Штур и неговата кодификација на словачкиот стандарден јазик, а потоа ги согледува и културно-историските околности и лингвистичко-методолошките начела на тогашниот словачки контекст во компаративен сооднос со ликот и делото на Крсте Петков Мисирков и со подоцнешната кодификација на македонскиот литературен јазик. При споредбата на двата лингвистички и културни комплекси се забележуваат многу сличности, но и видливи разлики.

Клучни зборови: Људовит Штур, Крсте Петков Мисирков, словачки јазик, македонски јазик, кодификација.

Ľudovít Štúr (1815 – 1856) bol ústrednou postavou slovenských dejín: politik, publicista, jazykovedec a prvý slovenský štátnik, ktorý svojím politickým pôsobením a jazykovedným úsilím výrazne zasiahol i do českých dejín. Pri hľadaní slovenskej národnej svojbytnosti predstavuje pôsobenie Štúra „prechod“ od idey slovanstva, ako ju interpretoval Kollár v *Slávy dcére*, k definovaniu samostatnej existencie slovenského národa. Tento proces je zreteľný už v Štúrových prednáškach, ktoré odzneli na pôde bratislavského lýcea v rokoch 1840 – 1843. Štúr ich po návrate zo štúdií v Halle rozvinul do koncepcie jazykovej, kultúrnej i politickej emancipovanosti slovenského národa. Vo svojom diele *Náuka reči slovenskej* uvádza: „Odstávame teda od češtiny, ako reči našej spisovnej, ale, krajanja, nezabúdajme na túto našu sestru najbližšiu! Nezabúdajme ju, ale pílme sa jej všetci vzdelanejší i naďalej. Moc ona má utešeného,

pekného a má moc, čo my pre život potrebujeme... A myslíme tiež, že sa bratia českí od nás neodvrátia, ale i naďalej nám blízki a v spojení duchovnom s nami ostanú“¹. Štúr tým presvedčivo upozornil, že národná kultúra, prípadne len jej najrozšírenejšie a najrozvinutejšie časti – národný jazyk a národná literatúra, zohráva pri utváraní novodobých národov vždy významnú úlohu, lebo popri momentoch hospodárskych a politických prispieva k formovaniu národnej jednoty a je jednou z charakteristických črt národa. U národov bez vlastnej štátnej zvrchovanosti, ako to bolo u Slovákov a v podstate aj u iných slovanských národov, pripadá kultúre v období ich obrodzenia ešte väčšia buditeľská úloha, keďže „kultúra, resp. len reč a literatúra sú takmer jediným národným majetkom, jediným významnejším prejavom rodiaceho sa národného spoločenstva... Národná kultúra, podobne ako ostatné charakteristické črty národa, spoločná reč, spoločné územie a spoločný hospodársky život, nie je výsledkom, lež predpokladom existencie novodobého národa“².

Predovšetkým v súvislosti s dielom Ľudovíta Štúra sa slovenský jazykovedec a slavista Emil Horák (1938) niekoľkokrát pokúsil porovnať slovensko-macedónsky jazykovedný a kultúrny komplex. Vyzdvihuje, že „presne sto rokov leží medzi štúrovskou kodifikáciou spisovnej slovenčiny a kodifikáciou súčasného spisovného macedónskeho jazyka. Slovenčinu verejne vyhlásili za spisovný jazyk na zasadnutí spolku Tatrin 26. – 28. augusta 1844 v Liptovskom Mikuláši. Súčasná spisovná macedónčina bola za spisovný jazyk verejne vyhlásená na zasadnutí Protifašistického zhromaždenia národného oslobodenia Macedónska 2. augusta 1944 v kláštore Prochor Pčinski. Roku 1845 začali v novej spisovnej slovenčine vychádzať Štúrove *Slovenskje Narodnje Novini* s literárnou prílohou *Orol Tatranskí*. V roku 1945 nový macedónsky spisovný jazyk po prijatí azbuky (3. mája) a pravopisu (7. júna) umožnil prudký rozvoj modernej macedónskej žurnalistiky, ktorá nadviazala na protifašistickú žurnalistiku, spontánne sa rozvíjajúcu najmä na

¹ ŠTÚR, Ľudovít: *Náuka reči slovenskej (Predmluva)*. In: Ľudovít Štúr – Dielo. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 190–191.

² KOCHOL, Viktor: Štúr a národná kultúra. In: *Problémy a postavy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 171–172.

ešte nekodifikovanej podobe kultúrnej strednej macedónčiny“³. Ľudovít Štúr v roku 1846 odôvodňuje nevyhnutnosť zavedenia spisovnej slovenčiny v knihe *Nárečja slovenskuo alebo potreba písarija v tomto nárečí* a nový spisovný jazyk kodifikuje v gramatike *Náuka reči slovenskej*. V Macedónsku vyšla roku 1946 prvá školská gramatika súčasnej spisovnej macedónčiny a na Filozofickej fakulte Univerzity v Skopje sa začal aj systematický vedecký výskum macedónskeho jazyka. Prijatie macedónskej azbuky 5. mája 1945 a pravopisu 7. júna 1945 „sú dva najdôležitejšie dátumy pri vytvorení macedónskeho literárneho jazyka“, píše Blaže Koneski v článku *O rozvoji macedónskeho literárneho jazyka (За развојот на македонскиот литературен јазик, 1958)*. Avšak ani týmito dvoma historickými činmi sa automaticky neodstránil problém jazykovej normatívnosti v literárnych dielach jednotlivých autorov. Konštituovanie literárneho jazyka predstavovalo proces, ktorým sa zmysel lingvistického konštituovania každodenne potvrdzoval, aby sa napokon upevnil aj v literárnych dielach trvalej umeleckej a národnej hodnoty.

Napriek tomu, že v naznačenej časovej paralele je rozdiel celého storočia, E. Horák predsa nachádza priamu koincidiu v dejinnej nevyhnutnosti vzniku oboch spisovných jazykov. Z konfrontačného hľadiska zároveň zdôrazňuje, že „pre oba porovnávané jazyky je spoločné to, že vývin zvukového i gramatického systému sa v obidvoch týchto jazykoch v podstate skončil v nárečovej podobe do 16. storočia. Avšak reálne podmienky pre ich spisovnú kodifikáciu vznikli až oveľa neskoršie“⁴. Na Slovensku sa to stalo v druhej polovici 18. storočia – na základe kultúrnej západnej slovenčiny (berňolákovská kodifikácia), následne v druhej polovici 19. storočia – na základe kultúrnej strednej slovenčiny (štúrovská kodifikácia). V Macedónsku suplovala funkcie spisovného jazyka od polovice 19. storočia najmä kultúrna stredná macedónčina (v zápisoch ľudovej poézie a v prvých učebniciach). Kultúrna stredná macedónčina sa na začiatku 20. storočia stala predlohou spisovného jazyka Krste P. Misirkova (1874 – 1926) a napokon i základom kodifikácie súčasnej spisovnej macedónčiny v roku 1944. Všetky tieto oficiálne zásady z roku 1944 vyslovil a vlastne aj uplatnil Krste P. Misirkov už štyridsať rokov predtým v diele *O macedónskych veciach (За македонските работи, 1903)*. Spisovná macedónčina sa v podstate zakladá na obdobných

³ HORÁK, Emil: Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1985, s. 219.

⁴ Tamže, s. 220.

princípoch ako štúrovská spisovná slovenčina. Už na prvý pohľad sa ukazuje, že kodifikačné princípy Ľ. Štúra a Krste P. Misirkova si boli aj napriek rozdielnym podmienkam kodifikácie slovenského a macedónskeho spisovného jazyka veľmi blízke. Preto by pre E. Horáka bolo „z konfrontačného hľadiska zaujímavé preskúmať aj to, či Krste P. Misirkov poznal filologické dielo Ľudovíta Štúra, keďže jeho názhľady na spisovný jazyk sú veľmi blízke názhľadom Ľ. Štúra. Nateraz možno predpokladať, že Krste P. Misirkov – ako poslucháč i absolvent Historicko-filologickej fakulty Petrohradskej univerzity, mohol poznať práce Ľudovíta Štúra a tieto práce mohli prispieť aj k formovaniu jeho názhľadov na spisovný jazyk, ako ich podal v diele *За македонците работи*⁵. To všetko nám napokon potvrdí, že korene slovenskej a macedónskej národnej kultúry siahajú do hlbšej minulosti, i keď v období národného obrodzenia prekonáva kultúra, najmä jazyk, intenzívny vývin a nadobúda neraz kvalitatívne nový charakter. Obrodenecké generácie nadväzujú na túto kultúrnu a politickú minulosť národa a vyzdvihujú z nej najdôležitejšie momenty ako účinný buditeľský prostriedok.

Emil Horák pokračoval v skúmaní príbuznosti teórií Štúra a Misirkova aj vo svojich nasledujúcich štúdiách, ktoré riešili macedonistickú lingvistickú otázku. V krátkej štúdii z roku 2004 približuje aj skutočnosť, že „sama idea slovanskej vzájomnosti v čase Krste P. Misirkova sa už prejavovala v ideách slavianofilstva, ktoré bolo macedónskym Slovanom naklonené, najmä slavianofilstvo ruské, či už poskytovaním štipendií macedónskym študentom alebo pri zakladaní ich literárnych a vedeckých združení a spoločností, akou bola aj macedónska vedecko-literárna spoločnosť *Македонско научно-литературно другарство* (založená v Petrohrade roku 1902) s komplexným nacionálnym programom. To napokon potvrdzuje aj veľmi žičlivý vzťah k nastupujúcej macedónskej inteligencii takých slavianofilov ako V. I. Lamanskij či T. D. Florinskij a ďalších, ktorí napokon boli i priamymi profesormi či učiteľmi Krste P. Misirkova“⁶. Navyše aj Misirkov takisto ako Štúr veril, že vytvorením spisovného jazyka dosiahne vytvorenie vyššieho národného celku.

⁵ Tamže, s. 221.

⁶ HORÁK, Emil: Slovensko-macedónske jazykové paralely. In: *Slavica Slovaca*, 39, 2004, 2, s. 109. Za zmienku stojí i skutočnosť, že macedónsku vedecko-literárnu spoločnosť (*tovaryšstvo*) založili v roku 1902 v ruskom Petrohrade Dimitrija Čupovski, Krste P. Misirkov a 17 ďalších mladých macedónskych intelektuálov. Táto spoločnosť programovo

Људовит Штур zvolil za východisko spisovnej slovenčiny stredoslovenské nárečia, rovnako Krste P. Misirkov vybral za základ spisovnej macedónčiny centrálnu macedónsku nárečia z oblasti Velesa, Prilepu, Bitoly a Ochridu. Podľa Ľ. Štúra je reč stredoslovenských nárečí „najpravdivejšia slovenská, najzavarovanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia!“⁷. Ľ. Štúr teda pripisuje stredoslovenským nárečiam vlastnosti ako pôvodnosť, zachovanosť, čistota, výraznosť a rozšírenosť. Takéto prívlastky a obdobné atribúty pre spisovný jazyk má zrejme na mysli aj Krste P. Misirkov, lebo stredomacedónske centrálnu nárečia sú podľa neho najpôvodnejšie a najzachovalejšie, keďže sú najviac vzdialené od susedných slovanských jazykov – bulharského a srbského. Ľ. Štúr vyslovil kodifikačnú zásadu, aby sa spisovná slovenčina založená na stredoslovenských nárečiach lexikálne obohacovala výrazmi zo všetkých slovenských nárečí. Krste P. Misirkov takisto vyslovil zásadu o potrebe rozvíjania spisovnej macedónčiny zo slovného fondu všetkých nárečí. Pri prevzatí jedného centrálnu nárečia za základ spisovného jazyka mali Ľ. Štúr i Krste P. Misirkov na zreteli zachovanie celistvosti, ústrojnosti či systémovosti spisovného jazyka, čo by sa nedalo dosiahnuť zmiešaním viacerých nárečí.

Ľ. Štúr pri kodifikácii spisovnej slovenčiny založil pravopis na fonetickom, resp. fonologickom princípe. Krste P. Misirkov založil pravopis spisovnej macedónčiny takisto na fonetickom, resp. fonologickom princípe. Štúrov pravopis spisovnej slovenčiny sa od Misirkovovho pravopisu odlišuje iba

nadväzovala na niekdajší okruh prívržencov macedónskych časopisov *Loza* (začal vychádzať v Sofii v roku 1891) a *Vardar* (vznikol v Belehrade v roku 1893 a za ním stáli Krste P. Misirkov a Dimitrija Čupovski). Ešte predtým však Georgi Pulevski (1817 – 1895) vydal v Sofii roku 1880 macedónsku gramatiku a usiloval sa zaviesť macedónsky jazyk ako spisovný jazyk Macedóncov. Navyše „první jasně formulovaný text o makedonské identitě tak pochází pravděpodobně až ze 70. let 19. století. Jeho autorem je Georgija Pulevski, narozený v makedonském Galičniku: „*Nejsme jedinými Slovany; Rusové, Poláci, Češi, Srbové, Slovinci, Bulhaři a Chorvaté, ti všichni užívají slovanský jazyk... Národ sestává z lidí, kteří jsou jediného druhu a hovoří stejným jazykem a žijí a stýskají se navzájem a mají stejné zvyky a zpěvy a slavnosti; tito lidé se nazývají národem a země, v níž národy žijí, jsou vlastí toho národa. Tedy, Makedonci jsou také národ a jejich země je Makedonie*“ (ROSŮLEK, Přemysl: *Makedonie*. Praha: Libri 2008, s. 37–38).

⁷ ŠTŮR, Ľudovít: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. In: *Ľudovít Štúr – Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 178.

tým, že zachováva aj morfeatický princíp, v ktorom sa rešpektujú morfémy v pôvodnej podobe. Pri prijatí foneticko-fonologického pravopisu sa Ľ. Štúr opieral aj „o slovenskú pravopisnú tradíciu v kodifikácii spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka. Krste P. Misirkov sa pri uvádzaní fonetického pravopisu zasa nepochybne oprel o živelnú prax písania svojich predchodcov, hoci ako model mu do istej miery mohol poslúžiť i fonetický pravopis v spisovnej srbčine Vuka S. Karadžiča. Pravopis Krste P. Misirkova sa v základných črtách, iba po čiastočných modifikáciách, zachoval aj v kodifikácii spisovnej macedónčiny v roku 1944. Naproti tomu Štúrov foneticko-fonologický pravopis bol pravopisnou reformou z roku 1853, pravda, viac z mimojazykových než z vedeckých dôvodov, doplnený aj o etymologický princíp“⁸.

Štúrovské hnutie bolo demokratické, bezprostredne určené ľudu, Štúr dokonca rozvinul buditeľskú, politickú a osvietenskú prácu. Táto situácia viedla k tomu, aby sa ohlasy o jeho práci dostali i do iných európskych štátov, keďže „Ľudovít Štúr prišiel do doby, keď štatút intelektuála v Európe rástol a šľachta to musela rešpektovať. On sám je prvý slovenský intelektuál, ktorý sa vedome transformoval na angažovaného politika so silným národotvorným ťahom. Prekonal všetky dovtedajšie bariéry – malosť a nerozvinutosť slovenského prostredia, absenciu šľachtického pôvodu, ale aj štátu či aspoň ohraničeného územia, stredného stavu, historického centra, deficit politickej tradície a politického myslenia, ale aj politickej reprezentácie“⁹. Je preto viac než pravdepodobné, že Štúrovo dielo pôsobilo na macedónsku lingvistickú otázku. Napriek tomu, že sa obidve etniká, resp. národnosti – slovenská a macedónska – od počiatku nachádzali v oblasti východnej Európy, žili v dvoch rozdielnych impériách: slovenská národnosť v uhorskej časti habsburskej monarchie, macedónska národnosť najprv v rámci Byzantskej ríše, neskôr v Osmanskej ríši. Politické, sociálne a kultúrne pomery pre rozvoj týchto národností, pre ich národné obrozenie, ktoré mali vyústiť do vzniku samobytného národa, sa preto podstatne odlišovali. Pomery boli priaznivejšie pre Slovákov, prvú podobu spisovného jazyka kodifikoval už koncom 18. storočia svojimi prácami A. Bernolák (1787 i 1790), neskôr, v čase vyvrcholenia slovenského národného

⁸ HORÁK, Emil: Slovensko-macedónske jazykové paralely. In: *Slavica Slovaca*, 39, 2004, 2, s. 111.

⁹ CHMEL, Rudolf: Doslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Výber zostavil, komentáre a vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV 2007, s. 653.

obrodienia Ľudovít Štúr v diele *Nárečia slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, ako aj v normatívnej gramatike *Náuka reči slovenskej* (1846). V dôsledku mimoriadne nepriaznivých politických a sociálnych podmienok bola spisovná macedónčina kodifikovaná takmer o celých sto rokov neskôr, až po získaní úplnej národnej samostatnosti a štátnej suverenity v roku 1944, napriek tomu, že jazykové podmienky boli pre kodifikáciu utvorené už najmenej polstoročia predtým¹⁰. Tento fakt napokon potvrdzuje prvý pokus Krste P. Misirkova o kodifikáciu macedónčiny v diele *За македонциките работи* (1903), v ktorom uplatnil svoje kodifikačné zásady. Ľ. Štúr porovnaním všetkých jazykových rovín slovenského a českého jazyka prišiel k záveru, že slovenský jazyk sa od českého jazyka odlišuje v zásadných javoch, čo je dostatočný dôvod pre jeho svojbytnosť. Rozdiely medzi slovenčinou a češtinou neboli pre Štúra jedinou príčinou kodifikácie spisovnej slovenčiny, tou bola skutočnosť, že Slováci chceli byť oficiálne uznaní za zvrchovaný slovanský národ s vlastným spisovným jazykom. V Macedónsku by „obdobou používania starej biblickej češtiny na Slovensku mohlo byť používanie staroslovienskeho jazyka v macedónskej redakcii, resp. cirkevnoslovanského jazyka. Krste P. Misirkov vo svojom diele osobitne nenastoluje otázku vzťahu rodiacej sa spisovnej macedónčiny a tohto jazyka. Totiž na rozhraní 19. a 20. storočia bol tento jazyk už z hľadiska bežnej komunikácie anachronizmom. Túto pozíciu nadobudol zrejme aj vďaka tomu, že od polovice 19. storočia sa v Macedónsku intenzívne vyvíjal kultúrny ľudový jazyk s funkciou komunikatívneho prostriedku, ktorý postupne nadobúdal nadnárečovú povahu a smeroval k tvorbe interdialektu, o čom svedčí aj jazyk diel macedónskych spisovateľov i kultúrnych dejateľov tohto obdobia“¹¹.

¹⁰ V slovenskej jazykovede a literárnej vede je napríklad už zaznamenaný fakt, že po skončení druhej svetovej vojny na oficiálnej kodifikácii spisovného macedónskeho jazyka a na jeho ustálení „sa najväčšou mierou podieľal práve Blaže Koneski (1921 – 1993)... popredný povojnový kultúrny a umelecký pracovník malého, ale starobylého slovanského národa Macedóncov... Bol to mnohostranný umelec a vedec národného a zároveň svetového významu, ako to u zakladateľských osobností býva. Od počiatku bol takisto básnik ako lingvista... Ako lingvista sa stal priekopníkom vedeckého výskumu vlastného národa i jeho základného existenciálneho prejavu – jazyka. K tomu bol prozaikom, esejistom i literárnym historikom. Bol to teda mimoriadny talent a macedónsky i slovanský svet má čo poďakovať jeho aktivite“ (CHOMA, Branislav: Blaže Koneski. In: *Cesta na slovanský juh 2. Prekladatelja a slovakisti*. Bratislava: T.R.I. Médiuim 2000, s. 92).

¹¹ HORÁK, Emil: Slovensko-macedónske jazykové paralely. In: *Slavica Slovaca*, 39, 2004, 2, s. 107–114.

Z naznačeného porovnania podmienok kodifikácie spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny vyplýva, že podmienky pre kodifikáciu spisovnej macedónčiny boli zložitejšie než takisto nevelmi priaznivé podmienky pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Z hľadiska nášho ponímania diela Ľ. Štúra v súvislosti s macedónskou jazykovou kodifikáciou je pozoruhodné aj konštatovanie slovenského bulharistu Jána Košku: „nielen niekoľkí Slováci na čele s Kollárom a Šafárikom, ale aj niektorí Bulhari neschválili krok Ľudovíta Štúra. Nemajú vraj pribúdať ďalšie slovanské spisovné jazyky, ďalšie slovanské národy. Macedónsky spisovný jazyk sa vtedy ešte ani nevynoril. Bol kdesi v nedohľadnej budúcnosti. Ešte len mal prísť – v roku 1945. Dávno pred macedónskym spisovným jazykom Bulhari odmietli Slovákov poznať. V zakorenených bulharských ľudových predstavách Slováci vyzerali ako českí Macedónci“¹². Pre vzájomné slovensko-macedónske kultúrne vzťahy je podstatná otázka, či Krste P. Misirkov poznal kodifikačnú prácu Ľ. Štúra *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (1846). Slovenský jazykovedec E. Horák vyslovil predpoklad, že Krste P. Misirkov ako filológ a slavista poznal nielen filologické a jazykovedné diela Ľudovíta Štúra, ale aj kodifikačné práce A. Bernoláka, s ktorými boli dobre oboznámení aj ruskí filológovia slavisti; napokon sám Krste P. Misirkov bol ich žiakom. Nepriamym dôkazom toho, že Krste P. Misirkov poznal dielo Ľ. Štúra, by mohla byť skutočnosť, že Štúrova monografia *Slovanstvo a svet budúcnosti* vyšla v ruskom preklade pod názvom *Славянство и мир будущего* až dvakrát – prvý raz počas slovanského zjazdu v Moskve v roku 1867 a druhý raz v roku 1909. V daných súvislostiach je dôležité, že prvé vydanie tejto práce pripravil ruský slavianofil V. I. Lamanskij, ktorý si rukopis diela priniesol už zo svojho pobytu v Uhorsku roku 1862 a často ho používal. Druhý raz vydal Štúrovu prácu slavianofil T. D. Florinskij. Dielo teda pripravovali na vydanie učiteľa Krste P. Misirkova. T. D. Florinskij ho dokonca vydával v čase, keď bol Misirkov v priamom kontakte s ním¹³. Nad týmto problémom sa zamýšľal vo svojich prácach aj Ivan Dorovskij, kde uvádza aj to, že „slovenský a makedonský emancipační vývoj majú mnoho spoločných rysů... také pro skupinu petrohradských Makedonců a pro K. P. Misirkova, který začátkem

¹² KOŠKA, Ján: *Recepcia a tvorba (Slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826-1989)*. Bratislava: Veda – Ústav svetovej literatúry SAV 2003, s. 162.

¹³ Bližšie pozri aj МИСИРКОВ, Крсте Петков: *Одбрани страници*. Прир. Б. Ристовски. Скопје: Мисла 1991, с. 641.

našeho století zpracoval nekomplexnější otázky vytvoření spisovného jazyka makedonských Slovanů¹⁴.

Krste P. Misirkova mohlo v spomenutom Štúrovom diele inšpirovať zdôrazňovanie slovanskej kmeňovitosti ako typickej slovanskej črty, z ktorej mu vyplynul záver neobmedzovať slovanské národy v ich snahe po národnej samobytnosti a po samostatnosti ich spisovných jazykov. Prirodzene, nie bez ohraničenia, lebo Ľ. Štúr odporúča rozvinúť samobytnosť a spisovnosť každému takému slovanskému kmeňu, „ktorý má dačo duchovného, osobného, slovanského, ktorého sily duchovné i materiálne k tomu vystačia, ktorý v nárečí sebe najbližšom nemohol by sa dobre vysloviť a diela v ňom písané ľud jeho dobre zažiť a spotrebovať!“¹⁵, v zhode s princípom historickej podmienenosti a závislosti. V Štúrovom kodifikačnom diele sa často vyskytuje pojem konkrétnych „historických okolností“ v takej podobe, že „čo sa stalo, mohlo sa len v tých istých, v akých bolo, okolnostiach stať“¹⁶, čo potvrdzuje aj história. Ale tento princíp nie je nijako cudzí ani Misirkovovi. Vo svojom diele často zdôrazňuje „historicko-kultúrne okolnosti“, keď napríklad opätovne konštatuje, že „историско-културните прилики во создавањето на литературни јазици господствуваа секогаш, господствуваат они и сега“¹⁷, čo ilustruje bezprostredným príkladom: „А сегашните историски прилики тоа го сакаат, како што сакале некогаш при образувањето на бугарскиот, српско-хрватскиот и словенскиот народ од јужнословенските, или...“¹⁸. V zhode

¹⁴ DOROVSKÝ, Ivan: *Makedonie: zrození, nebo obrození národa?* Boskovice: Albert 1995, s. 27. Tento autor neskôr doplnil svoje vedomosti aj o Martinovi Hattalovi (ktorý pokračoval v Štúrových stopách) vo vzťahu Slovenska k Macedónsku: „Doplním, že Martin Hattala, ktorý vo svojej *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852) kodifikoval slovenský pravopis a slovenský literárny jazyk, sa zaujímal o jazyk ľudových piesní zo zborníka bratov Miladinovovcov a odporúčal z neho prekladať piesne do češtiny a do slovenčiny aj ďalším záujemcom“. In: ДОРОВСКИ, Иван: *Кирилometодиевската традиција во чешката и во словачката литература*. Поговор кон изданието – Здењек Кланица: Тајната на гробот на Св. Методиј. Brno – Boskovice 2008, s. 118.

¹⁵ ŠTÚR, Ľudovít: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. In: *Ľudovít Štúr – Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 134.

¹⁶ Tamže, s. 134.

¹⁷ МИСИРКОВ, Крсте Петков: *Одбрани страници*. Прир. Б. Ристовски. Скопје: Мисла 1991, с. 216.

¹⁸ Tamže, s. 178.

s týmto historickými okolnosťami sa napokon obidvaja zrejme rozhodli pre zápas za samobytnosť svojich národov a samostatnosť ich spisovných jazykov.

Ak sa Krste P. Misirkov vo svojom diele vyjadruje aj o „česko-slovenskom národe“ a „česko-slovenskom jazyku“, neznamená to, že chce poprieť svojbytnosť slovenského národa a samostatnosť spisovnej slovenčiny popri češtine, ale že sa s týmito pojmami počas svojho pobytu v Prahe roku 1898 stretával. Tento fakt vysvetľuje skutočnosť, že „práve v tom čase, na rozhraní storočí, sa totiž opätovne začala rozvíjať koncepcia jednotného *československého kmeňa*, resp. *československého národa* a *československého jazyka*. S týmto cieľom bol založený aj spolok *Československá jednota*, ktorej vedúcou osobnosťou bol jazykovedec F. Pastrnek. Blízko k myšlienke *československého jazyka* mal i slovenský časopis *Hlas* založený práve počas pobytu Krste P. Misirkova v Prahe (1898). Teda termín v podobe *чешко-словачки* mohol Misirkov použiť pod vplyvom aktuálneho pozorovania situácie v Prahe, hoci, prirodzene, pohľad na *československý národ* a *československý jazyk* bol na Slovensku podstatne iný. Zaujímavé je, že Krste P. Misirkov pri danom termíne spája dve adjektíva spojovníkom – *чешко-словачки*, zatiaľ čo český termín je ako kompozitum bez spojovníka. Napokon tento pojem, a to i v takejto podobe, napriek nespornej svojbytnosti slovenského národa, a vtedy už aj vedecky dokázanej a v praxi osvedčenej samostatnosti spisovnej slovenčiny, teda aj napriek jeho anachronizmu, bol *politicky aktuálny* ešte i pri vzniku prvej Československej republiky (1918). Napokon obdobne možno u Krste P. Misirkova vysvetliť i používanie termínu *srpsko-hrvatski*, keďže Misirkov písal svoje dielo práve v čase najvyššej aktuálnosti chorvátskych *vukovcov*, ktorým bol pojem *srpsko-hrvatski* či *hrvatsko-srpski* veľmi blízky“¹⁹.

¹⁹ HORÁK, Emil: Slovensko-macedónske jazykové paralely. In: *Slavica Slovaca*, 39, 2004, 2, s. 111 – 112. Čo sa týka samotnej jazykovej kompetencie K. P. Misirkova aj vo vzťahu k štúrovým dielam, svedčí navyše fakt, že filológ „*Macedónsky Slovan*, ako sa podpisoval Misirkov, výborne ovládal macedónčinu, ruštinu, bulharčinu, srbochorvátčinu, rumunčinu, litovčinu, češtinu, poľštinu, angličtinu, nemčinu, francúzštinu, súčasnú gréčtinu, esperanto a učil sa aj ido-jazyk“. In: МИРОНСКА-ХРИСТОВСКА, Валентина: Мисирковиот манифест за културниот и национален развој на Македонците. Предоговор во: Крсте П. Мисирков: *За македонците работи*. Скопје: Табернакул 2003, с. 5. Pozri aj МИРОНСКА-ХРИСТОВСКА, Валентина: *Македонската преродба*. Скопје: Институт за македонска литература 2007, с. 134. K. P. Misirkovi ešte „byly známy práce Jerneje Kopitara, Frana Miklošiče, P. J. Šafaříka, Vatroslava Jagića a dalších slavistů 19. století...“

Krste P. Misirkovovi napriek všetkému pri jeho úsiliach o tvorbu národného macedónskeho programu a o oslobodenie macedónskeho národa z fyzickej i duchovnej poroby musela byť osobitne blízka výzva Ľ. Štúra: „Píšte, kmene slovanské, ktoré máte nárečia ešte čisté, nenakvasené, k vyjadreniu svojich myšlienok spôsobilé, píšte v nárečiach svojich, to je požadovanie opravdivého života nášho. Náš svet, ak už rozumie sám seba, pomôže vám, jestli nenachádzate sa pri lepších vznešených okolnostiach, pomôže vám iste veriac, že to, čo robíte, nerobíte z dajakého chvastania alebo vari z dajakého zahrávania si na samostatné v duchovnom živote stanie, ale že to robíte z vnútornej potreby, úplného sa vyslovenia a vyčerenia všetkého, čo vo vás skryté je, i aby ste rozmnožili vznešenosť a slávu ducha“²⁰. Táto výzva musela byť Misirkovovi blízka aj preto, že brániť si svoj vlastný národný jazyk znamená preňho už povinnosť, nielen právo, keď vyzýva svojich „ние имаме и право, освен долгот да браниме нашиот јазик и тоа право ни јет свеќено“²¹. Práve preto sa veľmi skoro stal prvým skutočným domácim teoretikom macedonistiky a spoluzakladateľom petrohradského tovarištva. V knihe *O macedónskych veciach* (Sofia, 1903) tvrdí, že Macedónci majú svoj vlastný jazyk, ktorý je odlišný od srbčiny a bulharčiny (týmto jazykom bolo napísané aj samotné dielo), vlastné dejiny a vlastný politický program. Majú preto nárok na to, aby boli uznaní za svojbytný slovanský národ a spravovali si v rámci Osmanskej ríše svoje veci sami. Otázka macedónskeho jazyka sa riešila intenzívnejšie až od osemdesiatych rokov 19. storočia a najaktívnejšie v nej vystupoval K. P. Misirkov. Boli to časy, keď Štúr už naozaj mal „imidž jedného z najvýznamnejších predstaviteľov Slovanstva (budoval si ho systematicky od konca 30. rokov) a z tejto pozície sa rozhodol vysloviť nielen k zmyslu slovanských dejín, ale najmä sformulovať do politického programu zmysel

Jméno Krsteho Petkova Misirkova bylo v průběhu téměř celého 20. století synonymem staletého zápasu makedonského národa za kulturní, národní, státní a politickou emancipaci... Od Misirkovových *Makedonských záležitostí* pak vedla cesta ke kodifikaci a uznání makedonštiny jako spisovného jazyka a ke vzniku *Mluvnice makedonského spisovného jazyka*, jejímž autorem byl makedonský básník a vynikající jazykovědec Blaže Koneski (1921 – 1993)“ – In: DOROVSKÝ, Ivan: *Slovanské meziliterární shody a rozdíly*. Brno: Masarykova univerzita, 2004 s. 39, 42.

²⁰ ŠTÚR, Ľudovít: *Náuka reči slovenskej*. In: *Ľudovít Štúr – Dielo*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 197.

²¹ МИСИРКОВ, Крсте Петков: *Одбрани страници*. Прир. Б. Ристовски. Скопје: Мисла 1991, s. 213.

slovanskej budúcnosti“²². Aj Misirkov podobne ako Štúr mal k dispozícii úzku, ale pomerne silnú elitu inteligencie, ktorá sa začínala intenzívne profilovať do vrstvy rodofubov, ktorí začali prebúdať ospalý prostý ľud. Preto nie je vôbec prekvapujúce, že Misirkov vo svojom diele *O macedónskych veciach* prináša jasne sformulované dôkazy o oprávnenosti macedónskej svojbytnosti. Jeho intelektuálnemu dozrievaniu iste pomohli roky štúdia v Grécku, v Srbsku, v Bulharsku a najmä v Rusku, vďaka ktorým mohol plasticky a v mnohých kontextoch pochopiť balkánske jazykové i sociokultúrne otázky. V priebehu štúdia v Rusku založil študentský spolok Vardar, z ktorého sa neskôr stalo vedecké a literárne združenie *Sv. Kliment* (1902 až 1905). Na základe troch referátov, ktoré predniesol na zasadnutiach združenia svätého Klimenta, vzniklo aj jeho najvýznamnejšie dielo *O macedónskych veciach*. V piatich kapitolách sa Misirkov zamýšľa nad slovanskými dejinami jazyka Macedóncov, dokazuje ich oprávnenosť na samostatný spisovný jazyk. Jeho koncepcii sa venuje najmä v piatej kapitole *Niekoľko slov o macedónskom spisovnom jazyku* (Неколко зборои за македонскиот литературен јазик). Podľa Misirkova mal byť budúci macedónsky spisovný jazyk založený na stredomacedónskych nárečiach, ktoré sú – ako tvrdil – najmenej ovplyvnené susednými jazykmi – srbčinou a bulharčinou. Základom mal byť dialekt v oblasti miest Veles – Prilep – Bitola a Ochrid. Týmto spôsobom sa Misirkov ako prvý vedecky vyjadril k špecifikosti macedónskej jazykovej otázky. Pre vzájomné vzťahy slovensko-macedónskej kultúrnej obce je zároveň veľmi podnetné, že metodológia spracovania odborných jazykových otázok cez prizmu Ľudovíta Štúra sa vo veľkej miere odzrkadlila a uplatnila aj v ideách diel Krste P. Misirkova, ktorý tak podporoval myšlienky revolučného boja za autonómne Macedónsko a schvaľoval tiež jeho nasmerovanie na celomacedónske povstanie. Vo svojej práci však označoval Ilindenské povstanie (1903) za predčasné a urýchlené. Predpokladal, že v prípade zachovania jednoty Osmanskej ríše, by mal macedónsky národ dostatok času na úspešné ukončenie svojho osamostatnenia sa. Preto je Štúrov dosah pre Slovensko a Misirkovov dosah pre Macedónsko oveľa väčší ako pre iné slovanské národy, hoci niektoré oblasti ich činnosti (napríklad národnostná otázka, jazykoveda, estetika) znesú európske dobové kritéria. Misirkovova kniha *O macedónskych veciach* bola však v predaji len krátko, následne ju bulharské úrady zakázali. Väčšina nákladu

²² CHMEL, Rudolf: Doslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Výber zostavil, komentáre a vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Rudolf Chmel. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV 2007, s. 650.

bola zničená, zachovalo sa iba niekoľko výtlačkov v súkromných knižniciach. Čitatelia sa s knihou mohli zoznámiť až po druhej svetovej vojne. Niektorí macedónski literárni historici sa domnievajú, že ju objavil práve macedónsky básnik Kole Nedelkovski (1912 – 1941) pred začiatkom druhej svetovej vojny v Sofijskej národnej knižnici ako zabudnutú knihu.

Štúr a Misirkov chápali ako súčasť slovanského a svetového vývinu nielen slovenský, resp. macedónsky kultúrny a spoločenský vývin, ale aj každý jav, každú jednotlivosť sa snažili zahrnúť do určitého celku. To je ďalší dôvod ich mnohostrannosti, vyplývajúci už nielen z aktuálnych vonkajších potrieb, ale z ich vnútra, z ich svetonáhľadu a dialektického myslenia. Je to túžba po vyššom spoločenskom princípe, kde by sa však nestrácali ani prvky jednotlivé, subjektívne. Toto dialektické úsilie zohráva kladnú úlohu v rozvoji slovenského aj macedónskeho národného povedomia a kultúry a je mocným etickým i ideovým činiteľom formujúceho sa národného spoločenstva. Toto zovšeobecňujúce úsilie ako príznačná črta ich myslenia sa zapája do aktuálneho spoločenského procesu, do formovania slovenského a macedónskeho národa, do ubránenia národnej literatúry a kultúry. Takéto chápanie vecí privedlo Štúra aj Misirkova nielen k prekonaniu dovtedajšej slovenskej a macedónskej roztrieštenosti nastolením postulátu národnej jednoty, ale aj k vyššej forme „slovanskej vzájomnosti“, ktorá sa opiera o samobytné a živé slovanské celky.

Литература:

Доровски Иван 2008: „Кирилметодиевската традиција во чешката и во словачката литература“. Поговор кон изданието – Здењек Кланица: *Тажната на гробот на Св. Методиј*, Brno – Boskovice.

Миронска-Христовска Валентина 2007: *Македонската преродба*, Институт за македонска литература, Скопје.

Миронска-Христовска Валентина 2003: „Мисирковиот манифест за културниот и национален развој на Македонците“, Предоговор во: Крсте П. Мисирков: *За македонските работи*, Табернакул, Скопје.

Мисирков Крсте Петков 1991: *Одбрани страници*, Прир. Б. Ристовски, Мисла, Скопје.

Chmel Rudolf 2007: „Doslov“. Štúr, Ľudovít: *Dielo*. Výber zostavil, komentáre a vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Rudolf Chmel. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava.

- Choma Branislav 2000: „Blaže Koneski“. *Cesta na slovanský juh 2. Prekladatelia a slovakisti*. T.R.I. Médium, Bratislava.
- Dorovský Ivan 1995: *Makedonie: zrození, nebo obrození národa?* Boskovice, Albert.
- Dorovský Ivan 2004: *Slovanské meziliterární shody a rozdíly*. Masarykova univerzita, Brno.
- Horák Emil 1985: „Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny“, *Studia Academica Slovaca*. 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Alfa, Bratislava.
- Horák Emil 2004: „Slovensko-macedónske jazykové paralely“. *Slavica Slovaca*, 39, 2, s. 107–114.
- Kochol Viktor 1965: „Štúr a národná kultúra“. *Problémy a postavy*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Koška Ján 2003: *Receptia ako tvorba (Slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826-1989)*. Veda – Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava.
- Rosůlek Přemysl 2008: *Makedonie*. Libri, Praha.
- Štúr Ľudovít 2007: *Dielo*. Výber zostavil, komentáre a vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Rudolf Chmel. Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava.

Summary

Ľudovít Štúr has been an central person of Slovak history: politician, publicist and linguist, who was „crossing“ from Slavic intellection, which was been analytically interpreted in analytic way by Ján Kollár, into definition on independent existence of Slovak nation. In contrastive comparation it is possible to research what simular has been the later codification of Macedonian language by Krste Petkov Misirkov (1903) in work *On the Macedonian Matters* and after that also in official codification by Blaže Koneski (1944). It means that Slovak and Macedonian linguistic and cultural komplex are rather resembling.

Виолета Николовска
 Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
 Факултет за образовни науки
violeta.nikolovska@ugd.edu.mk

НАРОДНИОТ ИДЕАЛ НА МИСИРКОВ ПРОЧИТАН ДЕНЕС ВО ОДНОС НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Апстракт: Според Мисирков, секој член на некоја општина или на некое другарство има извесен долг и извесни права кон и од нив. Тие права и тој долг бараат од поединецот да се одрече од некои свои права и интереси за да посвети дел од своите сили на општата корист на заедницата. Долгот кон народот и татковината зависи од историските прилики кои ги преживува еден народ и една држава. Во историските околности во кои живееше Мисирков, тој успеа да го дефинира долгот кон својот народ и да го определи народниот идеал кон чие остварување, според него, треба да се стреми секој осознаен човек. Делото „За македонските работи“ е негов прилог кон остварувањето на тој нароеден идеал. Во него, свое место најде и прашањето за литературниот јазик, разгледано согласно со историските околности во кои се постави. Читајќи го Мисирков, особено неговото поимање на народниот идеал, ќе се обидеме да ги определиме историските околности во кои живее современиот македонски литературен јазик и предизвиците со кои се соочува, со цел да ги определиме насоките во кои треба да го негуваме, одржуваме и развиваме современиот литературен јазик, како духовно наследство на македонскиот народ и залог за зачувување на неговиот идентитет.

Клучни зборови: народен идеал, литературен јазик, јазична култура, јазичен статус, норма.

Мисирков е творец на македонската национална програма во периодот на почетокот на 20 век. Тој е врвен интелектуалец, школуван историчар и филолог, со извонредно чувство на љубов и ангажираност

кон татковината. Неговата книга „За македонските работи“¹ може да се препрочитува. Таа, со методолошкиот приод на проблемите со кои Мисирков се зафаќа, е секогаш актуелна. Од оваа книга, најпрвин ќе го изделиме поимот за народен идеал.

Според Мисирков, секој човек, како член на некоја „община“ или некое „другарство“ има извесен долг и извесни права кон и од нив. Секој член на една заедница потребно е да се одрече од некои свои права и интереси за да посвети дел од своите сили на општата корист на таа заедница. Тоа е долгот кон народните интереси. Секако, и поединецот за возврат добива заштита на своите лични интереси, во оние сфери каде што не се доволни само неговите сили. Долгот кон народот, според Мисирков, е тесно врзан со долгот кон татковината. Долгот кон татковината и кон народот, до неговото остварување Мисирков го нарекува народен идеал и според него, кон остварувањето на народниот идеал треба да се стреми секој свесен, осознаен човек. Народниот идеал се менува во зависност од историските околности. „... тоа што денеска било народен идеал, утре по негоото осашествуаи’е, ќе остапит место на друг, за кој понапред малу се мислело“ (Мисирков 1974: III). Историските околности може да постават барања и за коренито изменување на народните идеали.

Од различни членови на заедницата, од различни активисти, народниот идеал може да биде разбран различно. Затоа, според Мисирков, потребно е нешто како јавна дебата, дискусија, јавна расправа. „Кој нај верно ѝет разбрал истинцкиот и нај праиот народен идеал се видит со порамнуаи’ето на разбираи’ето на народниот идеал од разни лица“ (Мисирков 1974: III). Во таа расправа, во таа јавна дебата, народните идеали треба да бидат изложени усно „или на книга“. Така е родена и книгата „За македонските работи“.

Така разбираиќи долгот кон таткоината, ѝас се решиф, прво, да изложам мојето разбираи’е на народните идеали на македонците во ѝеден ред расудуаи’а, прочитени во Петрограцкото Македонцко Словенцко Научно-литературно Другарство „Св. Климент“, а после и

¹ Во текстот ќе се повикуваме на јубилејното издание на оваа книга по повод стогодишнината од раѓањето на авторот, издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, од 1974 година.

да ѝ напечатат во таа книга, каде сепоместени и расудувајќи, не прочитени во упоменатото другарство. Со тоа мислам да исполнуам, спроти моите сили, еден дел од мојот долг кон народот мој и кон таткоината ми (Мисирков 1974: IV).

Изложувајќи ја својата национална стратегија и платформа во книгата за „Македонските работи“, Мисирков нужно се зафаќа и за прашањето на литературниот јазик. Тогашните историски околности беа такви, што на Мисирков му наложија при изборот на дијалектната основа на македонскиот литературен јазик да мора да се избори со пропагандите од соседните земји. Тоа беше народниот идеал што се постави пред творецот на македонската национална платформа и втемелувачот на прашањето за литературниот јазик. Мисирков ги бара и потенцира кај македонскиот народ оние квалитети и особини кои ги нема кај другите балкански народи, кои му се својствени само нему. Тој е свесен дека „секој дијалект, поддијалект, гоор и подгоор“ може да се употреби во книжевна форма, како книжевен јазик. Привилегијата еден дијалект да стане орган на литературната реч, според Мисирков, не се должи на неговите естетски предности и квалитети (кои немаат лингвистичка, туку имаат психолошка основа), туку на практични причини: барањата кои ги поставуваат историските и културните околности. Токму поради овие причини, Мисирков за основа на литературниот јазик го предлага централното наречје: велешките, прилепските, битолските и охридските говори. Неговите аргументи за овој избор се следните: овие говори се најоддалечени од српско и од бугарско влијание. Градот Битола, како што самиот Мисирков вели, ја зазема улогата на престолнина во Македонија, а старите престолнини Преспа и Прилеп, и седиштето на Охридската архиепископија, имаат, според Мисирков, историски права на тоа. На тој начин Мисирков го образложува своето гледање на потребата и основањето на литературниот јазик за Македонците². Тоа е и еден сегмент од неговото разбирање на народниот идеал, поставен пред

² Во книгата „За македонските работи“ Мисирков се зафаќа и со прашањето за правописот – принципот на кој треба да се заснова правописот и со прашањето за богатењето на речникот на литературниот јазик, прашања кои беа реактуелизирани во слободна Македонија по Втората светска војна.

македонскиот народ во тогашните историски и културни околности, изложен во книгата „За македонските работи“.

Да се вратиме на народниот идеал, но во денешни услови. Денес македонскиот литературен јазик е веќе формиран. Кој е денешниот народен идеал кој треба да се оствари во однос на литературниот јазик? За да го определиме народниот идеал, ќе се запознаеме со поимот јазичен статус, онака како што го дефинираат застапниците на посебната (социо)лингвистичка дисциплина – јазична политика и планирање³. Во теоријата на јазична политика и планирање, под поимот јазичен статус се подразбира перципираната релативна вредност на еден јазик која што е во врска со социјалната полезност на тој јазик. Социјалната полезност, вредност на јазикот, опфаќа два моменти: т.н. пазарна вредност на јазикот, како средство за комуникација во средината и низа субјективни карактеристики кои се во врска со општествената јазична култура (Ricento 2006: 5). Ваквото поимање на јазичниот статус ја открива реалната улога што ја има јазикот во една говорна заедница или држава. Теоретичарите од оваа област нагласуваат дека статусот на јазикот не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус што јазикот го добива од државата преку извршните, законодавните и правните рамки. Тоа е неопходниот минимум. Централните елементи во градењето на јазичниот статус бараат повеќе од законска одлука: тие се главно вонлингвистички и на некој начин супра-легални. Тука влегуваат естетски, психолошки, идеолошки фактори. Што се однесува до идеологијата како фактор во достигнувањето на јазичниот статус, во повеќејазичните средини, јазичното планирање во доменот на еден јазик има реперкусии врз статусот на другите јазици и етнолингвистички групи. Тоа влијае на односите на моќ меѓу различните јазични, социополитички и економски групи.

Јазичната политика и јазичното планирање можеме да ги доведеме во врска со поимот народен идеал на Мисирков. Треба да се согледа она што е историска и културна околност во која живее даден народ и неговиот јазик и согласно со тоа да се определи народниот идеал: да се определи, барем во однос на јазикот она што треба да биде јазична политика и јазично планирање.

³ Повеќе на овие теми в. Ricento (ed.) 2006.

Без да навлегуваме во анализи на околностите во кои живее денешниот македонски литературен јазик (за ова повеќе в. Николовска 2012), ќе се задржиме на еден битен сегмент за статусот на еден јазик (опфатен и од самата негова дефиниција), а тоа е јазичната култура. Јазичната култура го покажува реалниот статус на еден литературен јазик во општеството. Таа е одраз на грижата на државата за јазикот и одраз на ставовите (естетски, психолошки, па дури и идеолошки) на заедницата што го користи тој јазик. Важноста на јазичната култура ја согледуваат и социолингвистите од крајот на дваесеттиот век, кога ги дефинираат фазите во развојот на една литературнојазична норма (Radovanović 1979: 85). По кодификацијата на нормата, тие дефинираа седум фази кои го следат нејзиниот животен век: елаборација (разработка) на нормата, акцептуација (прифаќање) на нормата, имплементација (примена) на нормата, експанзија (ширење) на нормата, нејзина култивација (негување), евалуација (оценување) на нормата и евентуално нејзина реконструкција. Да се запрашаме на која фаза од развојот на нормата се наоѓаме денес? Нормата на стандардниот македонски јазик е прифатена и раширена и се применува на целата територија⁴ на Република Македонија. Останува да се задржиме на две фази: разработка и култивација. Не можеме да кажеме дека кога сме го кодификувале јазикот сме ја разработиле нормата еднаш за секогаш. Нормата се соочува со енормен развој во општеството и тоа во различни негови сегменти. Таа треба да одговори на промените во општествено - политичкиот живот (на пример, во законодавството усогласување со европските закони), да одговори на брзиот научен и технолошки развој, на културните влијанија. Тоа значи дека таа се соочува со потреба од брзо решавање на терминолошки проблеми, влијанија од јазици на други административни и културни центри. Овие прашања треба да ги решава во од, следејќи ги брзите промени. Нормата на стандардниот јазик никогаш не е до крај разработена. Но што е со прашањето за нејзината култивација? Каква е јазичната култура кај нас? Каков статус му даваме на македонскиот јазик и посебно на македонскиот стандарден јазик? Двете прашања заслужуваат посебни студии. На пример, за тоа каков е статусот на македонскиот јазик во образовниот систем? Со колку часови е застапен? Со кои наставни содржини? Каков е односот на застапеноста на македонскиот

⁴ Прашањето за употребата на албанскиот јазик и реперкусиите, доколку ги има, на оваа употреба врз статусот на македонскиот јазик се предмет на посебна социолингвистичка студија.

јазик во однос на странските јазици? Колку се посветува внимание на јазикот, а колку на литературата на часовите по македонски јазик? Зошто овие две подрачја не се разделени, ако треба да бидат разделени? Дали ни е потребен предмет култура на изразувањето и на кој степен од образовнието итн. Колку образовниот систем гради љубов кон мајчиниот јазик и градење на свесен однос кон него? Сите овие прашања зборуваат за тоа каков статус му даваме на македонскиот јазик надвор од пропишаните законски рамки со кои се регулира неговата употреба.

И на крај каква ни е јазичната култура? Постои ли еден вид на естетска свест за употребата на македонскиот јазик? Дали се срамиме ако не зборуваме литературно? Состојбата во реалноста, без некоја поголема анализа, покажува дека култивацијата на нормата на стандардниот јазик е фаза на која можеби и не сме започнале да работиме. Таа подразбира постоење на државни стратегии за нејзино остварување. Активно вклучување на целата општествена јавност во градењето на култура на говорот. И не само на говорот, туку и на пишувањето. Користењето на кирилицата во овој напредок на технолошки средства станува сè попроблематично (се нема време да се смени фонот, поддршка, особено при брзата електронска комуникација). Градењето на јазична и писмена култура се покажува како неопходен сегмент од развојот на нашиот литературен јазик. Љубовта кон мајчиниот јазик треба да се изгради како примарна вредност, пред потребата од познавање на денешниот веќе на глобално ниво раширен англиски јазик, за да се зачува идентитетот. Тоа треба да биде, според мене, денешниот народен идеал. Зачувување на идентитетот преку градење на љубов кон мајчиниот јазик и градење на соодветна јазична култура, со соодветно изградени јазична политика и јазично планирање.

Литература

Мисирков Крсте Петков 1974: *За македонските работи*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје (јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот).

Николовска Виолета 2012: „Литературните јазици во современ контекст“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет при ДУ „Гоце Делчев“*, год. 3, том 3, Државен универзитет „Гоце Делчев“, Штип.

Radovanović Milorad 1979: *Sociolingvistika*, BIGZ, Beograd.

Ricento Thomas 2006: "Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview", *Thomas Ricento, ed. An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Blackwell Publishing.

Summary

The duty to our country and people, and its realization, Misirkov names as a national ideal. According to him, every conscious man should strive to the realization of this national ideal. The national ideal changes depending on the historical environment. The national ideal should be determined in present circumstances, especially in relation to the standard Macedonian language. Therefore, the language status should be determined, too, as it is defined by the representatives of the scientific discipline language policy and planning. The language culture is a significant element in determining the language status. It is a reflexion of the state's care for the language and a reflexion of the attitudes of the society that uses this language. Developing the norm of the Macedonian standard language, two segments should be taken into consideration: the development and the cultivation of the norm. The norm should follow the quick development of the society. It should answer the terminological problems, that it is faced with, as well as to the influence of the foreign administrative and cultural centres. Establishing the language and written culture is an important segment in the development of our standard language. Our present national ideal should be preservation of the identity via promoting love to our national language.

Зоран Спасовски
zzspasovski@gmail.com

МИСИРКОВ ВО МАКЕДОНСКИОТ ИСТОРИСКИ КОНТЕКСТ

Апстракт: Во оваа статија се дава осврт на животот и делото на Крсте Петков Мисирков, од гледна точка на лоцираноста на неговото дело во сложениот контекст на туѓинските пропаганди во Македонија. Имено, на почетокот се дава анализа за причините, почетокот и развојот на пропагандите во Македонија, почнувајќи од грчката и од отстранувањето на Охридската патријаршија. По тој вовед, се дава осврт за појавата на цела генерација македонски просветни дејци. Текстот завршува така што го опишува конкретно животот и делот на Крсте Петков Мисирков и резултатот од неговата национална борба.

Клучни зборови: Крсте Петков Мисирков, Охридска патријаршија, пропаганди, национална борба.

Мисирков е секако една од најзначајните личности од поновата македонска историја. Со својот бунтовен карактер, страста за наука и истражување, и со оглед на бурното време во кое живеел, уште од најмлади години како да бил предодреден да си го помине животот во борба против пропагандите од соседните држави и за ширење на вистината за својот народ и својата земја. За своето време, тој е првиот кој се обидел да постави основи за поширока стратегија за промоција на македонската самобитност. Исто така, тој е и првиот што се обидел да востанови темел за национален и државен развој на македонскиот народ, преку нагласување на значењето на неговото уникатно и автентично културно наследство, на истражувањето на неговата историја и на кодификацијата на неговиот јазик. Неговото значење во нашата историја е многупати споменувано и соодветно истражено и вреднувано. Неговата работа добила соодветно внимание и интерес. И неговите напори, конечно, не останале залудни. Неговите обиди за кодификација на јазикот, на пр., претставуваат основа за подоцнежната официјална кодификација на македонскиот литературен јазик.

Неговиот живот и дејствување се, значи, прилично истражени, иако секогаш останува поле и за нови откритија. Ние овде не би се обиделе да дадеме ништо ново во врска со нив, туку да ги лоцираме личноста и делото на Мисирков во сложениот историски контекст на тугите пропагандиво Македонија и би се задржале на еден аспект од неговата работа кој не е толку поврзан со него самиот, колку со ефектот од неговата работа.

За подобро да го илустрираме тоа и за да го прикажеме тој историски контекст во кој пропагандите се појавувале една по една и меѓусебно се прожимале, ќе треба да се вратиме до настаните поврзани со пропаѓањето на Охридската патријаршија, на кои меѓу другото, и Григор Прличев им посветил внимание во една своја поема и накратко да се осврнеме на нив. Затоа што почетокот на секоја пропаганда во Македонија, и со тоа и причината на целата мака и борба на Мисирков, е во нив. Како што е познато, тие настани ги опишува Веркович во својот топографско-етнографски есеј за Македонија, издаден во 1889 г. во Петербург. Значи, пред сè, би требало да дадеме краток опис на тие случувања и нивниот произлез, за да можеме потоа да се навратиме на она што сакаме да го кажеме во врска со Мисирков. Притоа, за да ја задржиме автентичноста на текстот, во описот ќе го користиме терминот што Веркович оригинално го користи за Македонците, а тоа е „Бугари“.

Имено, во почетниот дел од својот ракопис, Веркович (1889:1) се осврнува на ова прашање, велејќи „Македонија тогаш била ‘тера инкогнита’ не само за западните Европејци, туку и за нејзините најблиски соседи Срби. Сите биле убедени во тоа дека таа е населена исклучиво со Грци, нејзините домородци, кои живеат во неа од незапаметени времиња“. И понатаму продолжува со описот на еден свој разговор со игуменна манастирот во Слечче, во кој „го изразува своето чудење за неразбирливата рамнодушност на нејзиниот народ кон својата народна литература и историско минато, а и за отсуството на бугарски школи. Одговорот на игуменот, во кој се содржи првиот дел од она што сакаме да го илустрираме, бил: „Воопшто не чуди се, брате мој, што нашите Бугари во ова време се наоѓаат во длабокиот мрак на незнаењето, и на тоа што кај нив отсуствува секаков стремеж кон просвета и изучување на сопствениот јазик. Не мисли дека тоа се случило по нивна сопствена вина; кон тоа ги принуди суровата жестокост и неправедност на нивните соверци Грци. Сето тоа за кое ти прашуваш го имаше кај нас во најблескав вид, но во еден миг беше

опустошено, како што се пустошат прекрасно обработени полиња од ураган. Таа незгода беше толку жестока што треба само да се чуди човек како Словените, заедно со принуденото заборавање на своето минато, уште не престанале да се нарекуваат самите себеси ‘Бугари’. Само тој еден назив остана кај нив од сето огромно умствено богатство собрано од нашите претци, кои навреме се приклонија кон Христовата вера“ (Веркович 1889: 2–3).

На следните страници, игуменот објаснува што точно се случило, а значело бришење на македонската историја и почеток на туѓинските пропаганди на македонската почва. Ние овде накратко ќе ги опишеме тие настани.

Имено, целата писменост, просвета, а и книжевност и литература биле во рацете на Охридската архиепископија, која поседувала систем според кој во секој нејзин манастир имало семинарија што не само што ги воспитувала младите туку и чувала и создавала и богата писменост, создадена пред и во текот на турското ропство. До укинувањето на Патријархашијата, тие семинарии биле преполни со бугарски книги. Сето тоа, според зборовите на игуменот, било уништено со еден потег, како со замавнување на волшебено жезло. А се случило следното: Грците, мечтаејќи да се ослободат од Турците и да си ја вратат старата слава, но бивајќи многу малку за тоа, се досетиле дека ќе успеат влегувајќи во сојуз со бугарските племиња. Но, плашејќи се дека бугарското национално духовенство не би се согласило да се присоедини со нив, решиле да ја уништат власта на Охридската патријаршија и да ја потчинат неговата паства на грчкиот константинополски патријарх. За таа цел, во времето на патријархот Самоил и Рига Ферејски, значи некаде во времето на основањето на Хетерија, ја наководиле Охридската патријаршија дека преку своите свештеници и учители подготвува сенароден бунт за отфрлање на турската власт. Турската власт пак, без никаква проверка на оваа клевета, ја укинала патријаршијата, го прогнала патријархот од Охрид и му ја предала духовната власт на константинополскиот патријарх.

Самиот настан на укинувањето на Патријаршијата е опишан вака: војска го опколила домот на Патријархот и таа вест се проширила како молња низ градот. Луѓе веднаш дошле и нуделе сè што можеле за да поткупат; но не успеале. Кога ја чуле причината, крвта им замрзнала од таква клевета од црковни лица и пратиле луѓе низ сите други предели за да ги предупредат и другите навреме да се заштитат. Луѓето

претпочитале да примат муслиманска вера и да бегаат низ планини, само за да не се потчинат под Грците. Епископот на Меглен, Иларион, бил толку изумен од таа постапка што и самиот го оставил христијанството и прешол во ислам и ја советува својата паства да го следи тоа. Тие навистина и го следеле својот духовник и по негов совет, ги криеле словенските книги под земја и на скришни места.

Но, тоа било само почетокот на злото: фанариотските свештеници ги замениле словенските книги со грчки, словенските ги купувале за мали пари и ги уништувале. На бунтувањата на граѓаните велеле дека ете почнал споменатиот бунт. Турците пак поверувале, апселе и мачеле и кога по двегодишни измачувања сфатиле дека клеветите се неосновани, веќе било доцна. Уапсените, половина умрени по затвори, половина останати без раце, прсти, очи и сл., веќе биле премногу уморни за отпор кон Грците. Грчката асимилација продолжила со тоа што ги отргнувала младите од својата националност. Во општа програма востановена за сите македонски школи, ги лажеле младите дека биле автохтони Грци, дека биле погрешно учени и дека новите поколенија треба да ја исправат таа грешка, дека Грците се почитувани од цел свет, а Словените биле и останале варвари и сл.

Истовремено, успеале да ги доведат во заблуда и самите Европејци. А од Атина, каде се префрлила новата власт, и самите Грци биле известувани дека во Македонија живеат Грци и тука и таму „по некое циганско бугарско население“. На тој начин и самите Грци во Грција биле убедени дека во Македонија живееле само Грци - и овде Веркович продолжува и додава „на ист начин како што сега во Србија се убедени дека живеат само Срби“ (1889:8).

Успехот бил толку молневит што дури и во времето кога поколението што го видело падот на Охридската патријаршија, новата генерација веќе била повеќе грчка и од самите Грци. А пропагандата пак, била толку успешна и надвор од Македонија, што подоцна, во 1861, Илија Гарашанин забележал дека до 1860 год. тој „не знаел дека во Македонија има Словени“ (Веркович 1889:9).

Значи, за само околу половина век, таа пропаганда имала такви пеколни успеси, што не само самиот македонски народ туку и насекаде во околината, па и во поширокото опкружение, во Европа, сите биле убедени дека во Македонија отсекогаш живееле Грци.

Поради тоа што деталната обработка на почетоците на пропагандите во Македонија и факторите што ги условиле нивните појави не се тема на овој текст, само накратко минуваме на опис на следните пропаганди. Овде само ќе забележиме дека една година пред падот на Охридската патријаршија, Грците го сториле истото и со Пеќската. Користејќи ги поволните за нив случувања во Србија, ја укинале и Пеќската патријаршија. И таму вовеле своја духовна власт, и таму ги заменуваат српските книги со грчки. Кога Турците сфатиле која е вистинската цел на грчката патријаршија и увиделе дека за некое време ќе имаат голем број „нови Грци“ кои лесно сите заедно ќе можат да кренат востание и ја отфрлат нивната власт – и во еден момент да воспостават грчка, ги потпомагаат аспирациите на новосоздадената бугарска држава и ја туркаат во судир со грчката. А тоа го прават така што директно помагаат основање на нова црква на Балканот – Бугарската егзархија. Во тоа веројатно е вмешана и Австрија, бидејќи црквата која била седиште на Егзархијата за само еден месец била произведена во делови во Виена и испорачана и склопена во Истанбул. Тоа е црквата позната како Железна, наспроти Печатницата на Миладинови во Истанбул. И веднаш била признаена како црква од Султанот. Со тоа, голем број од „новите Грци“ станале „Бугари“. Сега, покрај тоа што Грците ги губеле свои потенцијали востаници на теренот, влегувале и во отворен судир едни со новопечените Бугари, што директно оневозможило кревање востание против Турците. Бугарската егзархија ја презела истата тактика како Грчката и сега ги учела луѓето дека се Бугари и така на сцена стапила втората пропаганда: бугарската. И таа постигнала толкав молневит успех за толку кратко време, што нејзиниот резултат бил Санстефанска Бугарија и цел бугарски Балкан.

Српската пропаганда, пак, почнала посрамежливо и попостепено, некаде во средината на 19 в. за да ги ослаби бугарските позиции, целта ѝ било да ги признае Македонците како посебни Словени. Се разбира, за подоцна да може да ги прогласи како Срби. Особено се засилила по обединувањето на кнежевството Бугарија и Источна Румелија. Соочена со молневитиот успех и на оваа пропаганда, сега и самата Грција, за да си ја врати позицијата на теренот, се свртела кон Србија и влегла во сојуз со неа.

И така, овие три пропаганди, од кои секоја имала молневит и пеколно силен успех, кон крајот на 19 в. се судриле меѓусебе на плото на Македонија. Во тој историски вител на пропаганди и туѓи

аспирации, доаѓаат на сцена Мисирков и неговата генерација. Роден во Постол, во 1874 година, во сиромашно семејство кое не можело да му обезбеди школување, откако завршил основно училиште на грчки јазик, тој со група други сонародници, заминал во Србија на образување. Кога почувствувале дека намерата на Србија не била пријателска, пребегнале во Бугарија. Кога и таму увиделе дека не се пријателски пречекани, се вратиле во Србија. Кога почувствувале дека Србија веќе нема доверба кон нив, не можејќи да се вратат во својата земја, побегнале дури во Русија. И така почнала Мисирковата голгота и неговата непрестајна борба за својата земја, својата татковина и својот народ, во која тој често ќе каже „треба тоа и тоа да се направи, има многу работа, но знам дека ако јас не го направам, нема кој друг“.

Во Русија, развил силна интелектуална дејност, која била наполно посветена на македонската револуционерна борба. Бил основоположник и учесник во научно-литературни и национално-политички друштва, раководител на ТМОК, собирач и проучувач на македонското народно творештво, публикувал како славист, филолог, историчар и етнограф, издавал списанија, дејствувал како аналитичар на национално-политички проблеми, и неговата активност не се ограничувала на Русија, туку како што е познато, членувал и во друштва, покрај во Одеса и Петерсбург, во Белград и Софија, често патувал во својата родна земја каде што советувал и се советувал со истакнати револуционерни дејци, и сето тоа жртвувајќи си го и својот живот и својата професионална кариера.

Неговата борба особено била насочена кон јавно разбивање на туѓинските пропаганди во врска со Македонија. Весниците што ги издавал, статиите во нив, неговите научни истражувања и објавувања, сите тие во голема мера се занимавале со јавно раскринкување на српската и бугарската пропаганда во однос на неговата земја. И таа борба воопшто не поминала незапазено или неуспешно и во самата Русија и пошироко, на Балканот и во Европа, но една последица од неа особено е важна и кренала интерес: како резултат на неговата и работата на луѓето околу него, во Русија почнале да се одржуваат јавни средби, во кои учесници Бугари, Македонци и Срби имале свои настапи со кои секој си ја докажувал својата вистина. И тие средби биле толку жестоки што, на пример, забележено е дека еден учесник, Бугарин, додека ја докажувал својата вистина, едноставно од возбуда во текот на своето излагање добил срцев удар и починал на лице место. За случајот е известно во руски весник од времето. Значи, неговата

борба, неговото дело, воопшто не биле попусти и неуспешни, иако се воделе во исклучително тешко време.

Но, и покрај сето тоа, како дознал македонскиот народ од децениите подоцна за него? Така што неговиот син, Сергеј, дошол и лично оставил еден примерок од неговата толку уништувана книга, „За македонските работи“, како аманет на татко му, во неговата родна земја Македонија, со зборовите „ми рече да ја зачувам за времето кога Македонија ќе создаде своја држава, кое несомнено ќе се случи.“

Значи, текстот го почнавме од туѓинските пропаганди од следнава причина. Несомнено е дека неговото дело е исклучително. Несомнено е дека имало одек. Несомнено е дека е соодветно вреднувано. Но само по неколку децении од неговиот живот, новата македонска држава не знае речиси ништо за него. Од една страна, според сето тоа што се случувало, македонскиот народ навидум се чини прилично подложен на пропаганди. Тоа пак, е во спротивност со денешното опстојување „на своето“, најмногу против западноевропското влијание. Од друга страна, спротивно на времето на почетокот на пропагандите, кога грчката пропаганда по само неколку генерации има пеколен и молневит успех, не само во Македонија туку насекаде наколу, кога бугарската за многу кратко време има речиси неверојатен успех и создава „закоравени верници во бугарската кауза“, и кога српската, која за да го побие овој исклучителен успех на бугарската работи тивко и постепено, и прилично успева во тоа, во овој случај, кога треба да се чуе за македонската вистина, без разлика што напорно се работело на тоа, и тоа прилично успешно и со голем одек – успехот е толку минимизиран што ниту самите македонски генерации од по само неколку децении, не знаеле особено многу за тоа. Без да дава какви било заклучоци за какви било причини во врска со тоа, текстот сака само да укаже на овие „блескави успеси“ од една страна и на тешкотиите што ги има во докажувањето на својата вистина другата страна.

Литература

Верковичъ С. И. 1888: *Топографическо-этнографический очеркъ Македонии*. Военная Типографія (въ зданіи Главнаго штаба), С. Петербургъ.

Кондаков Н. П. 1909: *Македония, Археологическое Путешествие*, Издание Отдѣления русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, Санктпетербургъ.

Ристовски Блаже 1966: „*Вардар*“, научно-литературно и општествено-политичко списание на К.П. Мисирков, Институт за македонски јазик „Кресте Мисирков“, Скопје.

Ристовский Блаже 1999: *Димитрий Чуповский и македонские национальное сознание*, Москва.

Ристовски Блаже 2000: *Крсте Мисирков, Нови истражувања и сознанија*. Матица Македонска, Скопје.

Summary

The article shortly deals with the foreign propagandas in Macedonia and the life of KrstePetkovMisirkov. In the beginning, it explains the emergence of the propagandas of the foreign countries in Macedonia, stating its beginning and its causes - the abolition of the Ohrid Patriarchy, and then goes on to explain the causes and appearances of the other two - the Bulgarian and Serbian. After giving a short introduction of the context in which the rebellious generation of Misirkov arose, it goes on to concentrate on the Misirkov's life and the outcome of his intellectual work.

д-р Елена Јованова – Грујовска
Институт за македонски „Крсте Мисирков“ – Скопје
elenajovanovagrujovska@yahoo.com
м-р Елизабета Кузмановска
МТВ, Редакција за култура
kuzmanovskabeti@yahoo.com

МИСИРКОВ – ПОТСЕТНИК ЗА МЕДИУМСКАТА ЈАЗИЧНА КУЛТУРА

Апстракт: Предмет на оваа статија е јазичниот израз на новинарите и прашањето дали новинарите се почитувачи и практикувачи на стандарднојазичната норма. Електронските медиуми имаат огромно влијание врз јазичната култура, а тоа го спроведуваат преку вербалната и невербалната комуникација.

Клучни зборови: медиумска јазична култура, правоговор, стандарднојазична норма.

Користењето на македонскиот јазик во медиумите е прашање кое постојано остава простор за дебата колку им се посветува внимание на правоворот, културата на говорењето и воопшто на стандарднојазичната норма.

Ако идентитетот на еден народ првенствено се познава и препознава преку јазикот, тогаш е нормално да заклучиме дека правилната употреба треба да биде застапена во сите институции, а пред сè, во медиумите, кои имаат големо влијание во формирањето на јавното мислење и во јазичното образование.

Да не ја забораваме епохалната мисла која ни ја остави како аманет и како долг втемелувачот на македонскиот јазик **Крсте Мисирков:**

Мислата кон нашиот јазик е наш долг, наше богатство и право. Ние сме должни да го милуваме нашиот јазик, зашто тој е наш, исто како што е наша татковината.

Новинарите со своите текстови и усни презентации секојдневно го практикуваат, но и го креираат јазикот. Во нивниот јазичен израз се отсликуваат сите промени: развојот на науката и техниката, политичките, општествените и економските промени. новините во културното живеење, промените во менталитетот и сфаќањето на животот, влијанието од соседните и од доминантните култури. Да споменеме дека неизбежен дел од јазичниот израз на секој новинар е дијалектот заедно со колоквијалните елементи. Електронските медиуми денеска се присутни во сите домови и меѓу сите граѓани. Нивното влијание врз свеста, менталитетот и јазикот на народот е исклучително големо. Затоа, новинарите во електронските медиуми треба одлично да го владеат стандардниот јазик и да имаат постојана соработка со лекторите во своите редакции.

Најчесто и најлесно промените во јазикот се случуваат на лексичко рамниште. Општествените новини и процесите што не постоеле порано ги исправаат новинарите пред две можности: заемање лексика од други јазици или лексичка деривација на постоечките зборови во јазикот, во случајов – во македонскиот јазик. Секако, заемањето т.е. посегањето по туѓи зборови од англоамериканскиот, турскиот, српскиот е полесниот начин.

Постојат повеќе причини за заемање туѓи зборови: потребата за именување нов поим, економичноста во јазикот, потребата од синоними, помодарство, додворување на домашната политика итн.

Според следењето на јазичниот израз на новинарите, коишто работат во вестите во информативната програма, може да се истакне дека е широка употребата на интернационализмите. На пример: „Вашингтон ќе се обиде да ѝ помогне на Атина да ја **реформира** економијата и да се врати на патот...“ (МРТ - вести, 6.8.2013); „Грчката полиција досега не реагирала на ваквите **инциденти**...“ (МРТ-вести, 6.8.2013).

Се забележува дека интернационализмите се прифатени и се употребуваат во говорот и пишувањето на новинарите коишто работат во вестите. Сето тоа придонесува за користење голем број интернационализми во македонскиот јазик. Често се употребуваат во извештаи и информации, при што, се чини дека со тоа се сака да се покаже повисок степен на знаење и информираност.

Исто така, новинарите ги заменуваат македонските зборови со англизми, сè со цел да истакнат дека го владеат овој јазик со престиж. На

пример: *немам филинг, денеска тајмингот ми е фул, адвартајзингот за таа програма е одличен, направивме одличен дил.* (31.5.2013, Канал 5).

Има уште примери кои покажуваат дека се заменуваат македонските со англиски зборови. Технички **перформанси** (31.5.2013 Канал 5).

Употребата на србизмите и турцизмите во определен период беше намалена сè до појавата на српските забавни емисии и турските серии. На пример: „лаф муабет“, „абер дојде од Брисел“. Турцизмите често се употребуваат за да се искаже на поедноставен или народен стил, нешто што ќе го разберат сите и што се однесува на целата јавност.

Преку следењето на исказите на новинарите во вестите, во утринските и другите информативни емисии се покажа дека во вестите на информативната програма на МТВ новинарите внимаваат на правоорот и го почитуваат и негуваат стандардниот македонски јазик. Се прават определени отстапувања во акцентирањето на зборовите, особено во изговорот на акцентските целисти. Наспроти новинарите во јавниот сервис, во приватните електронски медиуми состојбата со говорот на новинарите е влошена. Во редакциите немаат лектори, не се познава доволно правописот и се прават отстапувања од стандардот. Новинарите во нивните извештаи употребуваат разговорна лексика, дијалектизми, а може да се провлече и по некој жаргон. На пример: „Синојка имаше јака дешавка“.

Јазичниот израз на новинарите во медиумите подлежи, главно, на јавно оценување и критика. И новинарите и гледачите и слушателите се свесни за огромното јазично влијание на електронските медиуми.

Електронските медиуми имаат свое огромно влијание и преку невербалната комуникација што секојдневно се одвива. Невербалната порака е подеднакво важна како и вербалната. Со оглед на фактот што кај нас ретко се проучува невербалната комуникација, ние решивме нашето внимание да го насочиме кон ова прашање.

Невербалната комуникација го означува говорот на телото како средство за пренесување информација. Таа се манифестира преку свесни или несвесни гестови, со телесни движења или со гестикации на лицето. Невербалната комуникација може целосно да го замени говорот, а тоа особено се применува кај глувонемите луѓе. Невербалната комуникација се користи како дополнување на искажаните зборови.

Може да се покаже и спротивна порака од вербалната. На пример, кога некое лице соопштува извесна информација, истовремено со невербалниот став може да покаже дека воопшто нема да прими никаква критика по однос на својот став. Потоа, со помош на невербалната комуникација може да се нагласи вербалната комуникација, правејќи намерни паузи во говорот, за да се потенцира или изрази некој дел од говорот, или да му се даде соодветна сериозност. На пример: стоење напред пред групата, долги погледи на групата за да се добие доминантен однос итн.

Говорот на телото ја потпомага вербалната комуникација со гестови и движење на телото, пред сè со рацете и со главата. Генерална оценка на сите истражувања според кои белегот што го остава пораката при средбата лице в лице е со следниве пропорции: 55% од изразот на лицето, 38% од телесните движења и бојата на гласот и 7% од самиот говор. Тоа значи дека невербалното пренесување на информацијата е многу поважна за веродостојноста и успешноста на комуникацијата со соговорникот или гледачот, отколку што се претпоставува обично.

Сегменти на невербалната комуникација се: вокална експресија, фацијална експресија, гестовна експресија, постуларна експресија, проксемичка експресија, специјално однесување, облеката како симбол на комуникацијата, движењето и ритмот, цртањето и сликањето.

Спроведовме анкета меѓу новинарите со неколку прашања за сегашниот изглед, кодексот на облекувањето, гестикулацијата на лицето, движењето со рацете и за тоа дали боите влијаат врз перцепцијата на гледачите.

Анкетираните новинари, за мислењето за надворешниот изглед на водителите во утринската програма, одговорија дека пристојно изгледаат и адекватно се облечени, но секогаш може подобро и има поединци кои не соодветствуваат со напишаните кодекси на облекување. Некои одговорија дека само на националниот јавен сервис водителите се грижат да изгледаат соодветно, а во приватните медиуми беше забележано дека одредени водителки со својата гардероба многу го истакнуваат своето тело, што не доликува за утринска програма.

На прашањето дали треба да има официјален став по прашањето на облеката, сите новинари одговорија потврдно, дури некои потенцираа дека е неопходно, како што е случај во европските национални телевизии.

Гестикулациите, движењето со нозете и рацете, поставеноста на телото на водителот, битно влијаат врз перцепцијата и приемот кај гледачите. На ова прашање новинарите одговорија разновидно, но главната оценка е дека не треба да има силни движења со рацете, тоа покажува немоќ или недоволен фонд на зборови. Исто така, водителот не треба да прави јаки гестикулации со лицето, мимики со очите, веѓите и усните, бидејќи сето тоа може директно или индиректно да го привлече или отргне вниманието на гледачот.

Што се однесува до боите на облеката на водителите, одговорите на анкетираниите беа дека никогаш водителите не треба да носат облека со јаки бои и, секако, да одговараат на сценографијата и да бидат со понежни и светли тонови.

Контактот со очите и погледот се многу моќни невербални знаци. Поради тоа, водителите треба многу да внимаваат. На пример, широко отворени очи и проширени зеници покажуваат допаѓање, насоченоста и длабочината на погледот покажуваат интерес и на емоции кои ни помагаат во усогласувањето на комуникацијата со другите личности. Сокривањето на погледот често е знак за неискреност, но може да биде и знак за непријатност.

Паравербалната комуникација, иако ја испраќаме со гласот, првенствено е вербална порака што ни служи и како средство за невербална комуникација. Тонот на гласот, спуштањето или кревањето на гласот, забрзаниот или успорениот говор, нагласувањето на одделни зборови, вметнатите паузи ни служат нам за остварување на сите функции на невербалното однесување.

Во текот на вербалната комуникација, во контактот со сите невербални знаци луѓето често гестикулираат, прават мимики, ја менуваат бојата на лицето, кршат прсти, се смеат, плачат и сл. Тоа се нарекува говор на телото или невербална комуникација. Кога имаме складно соопштување на невербалната и вербалната порака, тогаш комуникацијата е поуспешна. Поради тоа, новинарите при информирањето, водењето разговор или презентирањето би требало да ги владеат овие две состојби на телото за да бидат професионални и најдобро е кога се ускладени говорот на телото и содржината од вербалната комуникација. Тогаш пораките се јасни. Во спротивно, пораките не збунуваат, ги игнорираме или не вовлекуваат во нејасна и конфликтна ситуација. Насмевнувањето создава пријатна атмосфера, но мора да се

води сметка за границите на смеешето или насмевката. Може да се случи и погрешно да биде толкувана. Насмевката е знак што укажува на радост, благосостојба, искреност и одредена симпатија.

Гледањето во очи многу влијае на текот на разговорот и укажува на заинтересираност за размена со соговорникот. Ова е еден од најважните невербални контакти во новинарството при водење класично интервју. Добро воспоставениот контакт со очите влијае на развивањето сконцентрираност кај слушателот и ја зголемува неговата доверба. Говорот е пожелно да биде проследен со соодветна умерена гестикулација, бидејќи на тој начин се привлекува и се задржува вниманието.

Гестикулацијата укажува дека сме сконцентрирани, релаксирани и дека го владееме она што го зборуваме. Лицата што не гестикулираат се сметаат за здодевни, монотони, нефлексибилни и неинтересни. За акцентирање на клучните делови од говорот, важните факти што се изнесуваат, како погодни техники се покажале: актот на „сечење“ на воздухот со рака (раце), испружање на показалецот во воздух (поентирање) и набројување. Меѓутоа, ако не се употребат во соодветниот дел од темата, може да има сосема спротивен ефект и погрешно да се разбере целиот разговор. Отвореното држење на рацете, особено на дланките (свртени нагоре), зборува за задоволство, за подготвеност да се стапи во контакт, за пријателски однос. Спротивно на тоа, прекрстените раце и стиснатите тупаници укажуваат на бес, раздразливост и недоверба.

Нашето проучување поткрепено со анкетата што ја спроведовме меѓу новинарите, не води до констатација дека новинарите треба да ја владеат невербалната комуникација за да си помогнат при вербалното пренесување на информацијата. Секојдневието со себе носи проблеми, распаравии, недоразбирања, несогласувања и согласувања. Сите овие ситуации се остваруваат преку комуникацијата. Медиумската комуникација е навидум едноставна, а всушност многу сложена, со многу вербални и невербални елементи.

Литература

- Бојковска С., Минова-Ѓуркова Л., Пандев Д., Цветковски Ж. 2008: *Опишта граматика на македонскиот јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Веинрајт Г. 2010: *Говорот на телото*, Силсонс, Скопје.
- Велева С. 2000: „Тенденции во зборообразувањето во публицистичкиот стил“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 206–210.
- Велковска С. 2002: „Јазикот во медиумите“, *Македонски социолингвистички и филолошки теми*, Совет за македонски јазик на РМ, Скопје, 55–60.
- Велковска С. 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, авторско издание, Скопје.
- Велковска С. 2011: *Студии за македонската лексикологија и лексикографија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Веновска-Антевска С. 1995: „Збороредот во македонскиот стандарден јазик“, *Литературен збор 5–6*, Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, Скопје.
- Веновска-Антевска С. 1995: „Динамиката и интензитетот на влијанието на српскиот јазик врз македонскиот“, *Научна дискусија на СМЈЛК, XXI*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 25–30.
- Груевски Т. 2011: *Комуникологија*, Центар за регионални истражувања и соработка „Студиорум“, Скопје.
- Давкова-Ѓоргиева С. Лаброска В. 1995: „За јазикот во три радио емисии (1953–1954–1955)“, *Македонскиот јазик од 1945 до 1955 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, с. 123–129.
- Јованова-Грујовска Е. 2000: „Разговорната лексика во Пулс“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 229–233.
- Јованова-Грујовска Е. 2002: *Валоризација на колоквијализмите во македонската јазична средина*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Македонскиот јазик и средствата за јавно информирање, Јавна расправа, 17.3.2008 г., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Пеев К. 2000: „Литературниот јазик и народните говори“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Пис А. 1981: *Говорот на телото – како да ги читате мислите на другите луѓе преку нивните гестови*, Арт, Скопје.

Шипка М. 2008: *Култура говора*, Прометеј, Нови Сад.

Coats J. Erik, Feldman Robert, Philippot Pierre 2003: *Nonverbal Behavior in Clinical Settings*, Oxford University Press, New York.

Kunczik Michael, Zipfel Astrid 2006: *Uvod u znanost o medijama i komunikologiji*, Friedrich Ebert Stiftung, Machine Learning Institute, Zagreb.

Miller Andrea, Schiffe Brian Michael 1999: *The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behavior and Communication*, Routledge.

Morris D. 1998: *Otkrivanje čovjeka*, Narodna knjiga Alfa, Beograd.

Poyatos Fernando 2002: *Nonverbal communication across disciplines*, Vol.2, John Benjamins Publishing Company.

Schmidhuber Juergen 1998: *Facial beauty and fractal geometry. Technical Report IDSIA, 28–98*.

The Nonverbal Dictionary, The Manpower Comments, 2004.

Summary

The subject of this article is the linguistic expression of journalists and the question of whether journalists are respecters and practitioners of the language standard. Electronic media have a huge impact on linguistic culture, and they do it through verbal and non-verbal communication.

Лидија Тантуровска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
lidijatanturovska@yahoo.com

ЗА „МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“ ПРЕКУ ЕСПЕРАНТО ДО ЕВРОПА И ВО СВЕТОТ

Апстракт: Целиот свој живот Крсте Петков Мисирков пишува за посебноста на македонскиот народ и за посебноста на македонскиот јазик. Во последните години од својот живот своите ставови ги изложува и на вештачките јазици: на есперанто и особено на идо-јазикот, со единствена цел – да се добие вистинска слика за „македонцките работи“ во Европа и во светот.

Клучни зборови: Крсте Петков Мисирков, „За македонцките работи“, вештачки јазици: есперанто, идо.

Познато е дека од перото на Крсте Петков Мисирков (1874 – 1926) се напишани стотици страници за посебноста на македонскиот народ, за националниот сепаратизам, за автономијата на Македонија како одделна етнографска и политичка единица, за македонската култура, за народноста на Македонците, за македонскиот национализам итн., и особено за посебноста на македонскиот јазик, за кој, тој ја даде и предлошката за неговата кодификација преку книгата „За македонцките работи“. Сите овие компоненти го сочинуваа толку споменуваното и нерешливото „македонско прашање“ во XIX и во почетокот на XX век. Од неговите написи се согледува сложената состојба на македонскиот народ, чии последици не треба да се бараат само внатре во Македонија, како што пишува Мисирков, туку и надвор, како меѓу соседите, а уште повеќе меѓу големите сили во Европа: (1) „Којшто се интересирал за развитокот на македонското прашање, не само внатре во Македонија, туку и во странство, можел да забележи дека успехот на нашето дело во голема степен зависи од запознавањето на европската јавност со положбата на Македонија и на Македонците. Без ова сите усилби внатре во Македонија можат да бидат попусто.“ (Мисирков 2008: 320.) Важноста да се сфати

македонското прашање во Европа се провлекува во речиси сите негови текстови во кои зборува за македонскиот народ и за македонскиот јазик. Во Предговорот на книгата „За македонските работи“, ја претставува реалната состојба, каде што се надева: (2) „Европа ќе обрнит возгледите на нашите барања зашто она ет задолжена да нарпаит тоа со два мег’ународни актои: проекто за реформи во Македонија о[т] февруар и миурцштегцкиот проект. Тие два мег’ународни акти ни обек’аваат постепено рашируаин’е на реформите во Македонија, и со тоа даат ни прао да с[е] обрак’аме до двете рефорамторцки држаи со меморандуми и по друзи патишча, за да им покажеме на нашите религиозно-национални и економцки нужди, како и на тоа, шчо праит Турција, за да се исполнат тија наши нужди.“ (Мисирков 1903: VII). Честото споменување на Европа¹ ја потврдува, не само географската, туку и историската припадност на Македонија кон неа, засновано врз континуираната релација меѓу нив. Мисирков смета дека треба да се најде вистинскиот начин Македонија да ѝ се доближи на Европа за да си ја каже вистината, како што го правеле тоа нашите соседи, здобивајќи пријателства со искривување на нашата вистина: (3) „Србите одамна ја имаат сознаено таа очевидна вистина и затоа, додека ние си ја пролеваме крвта во Македонија во борбата за слобода и човечки правдини, тие систематски ја заблудуваа европската јавност за македонското прашање и создаваа во странство пријатели на своите аспирации. Тие имаа свои пријатели во руски и други весници, имаа во Москва српски метох, каде што архимандритот Михаило развиваше најусредно противмакедонска и противбугарска агитација, печатеа тенденциозни дела на руски и на другите европски јазици за јазикот, етнографијата, географијата и историјата на Македонија. И успеаја доста да ја заблудат европската јавност!“². Секако дека Србите не биле осамени: „Грците и Романците вложуваа не помалку грижи да ги спечалат за себе симпатиите на Европа“³. Согледувајќи ја сопствената

¹ Европа, како и: (Јевропа, Јевропа), Западна Европа, Запад, Средна Европа, Југоисточна Европа (каде што не се наведени придавките изведени од овие називи, кои сигурно го достигнуваат нивниот број) се споменуваат над сто пати во текстовите на Мисирков.

² Мисирков, Собрани дела, III: 320. (Од фуснотите што ги користиме во овој истражувачки потфат може да се забележи дека ги користиме материјалите од Собраните дела: I – 2005, II – 2007, III – 2008, за Мисирков, издание на МАНУ од академикот Блаже Ристовски.)

³ Ibid.

грешка⁴: (4) „Јасно е дека ние направивме голема грешка што сета своја дејност ја сконцентриравме внатре во Македонија...“ и размислувајќи како лингвист: „... и главното средство за културна борба ни беше само нашиот роден јазик“, предлага: „Ние треба да отидеме кај нив и да им проговориме на еден јазик што го познаваат, што да е нивно орудие за заемно меѓународно разбирање и општење...“, за да продолжи: „Ние треба да си му ги кажеме болките на културниот Запад и можеме да бидеме чуени и уверени дека нашата благородна кауза ќе го најде сочувството на мнозина благородни и хумани средини од сите народи на светот. И тоа ние треба да го направиме не само веднаш, ами да го правиме системски сè дотогаш додека не бидеме чуени од сите и додека не ја добиеме поддршката од сите“⁵. Во овој период, иако не биле решени основните прашања на Македонија (за нејзината посебност и независност како одделна административна единица, за посебноста на македонскиот јазик како нејзин службен јазик, кој природно му припаѓа на словенското семејство), Мисирков ги чувствувал веќе културните вибрации од Европа и сметал дека не треба Македонија и Македонците да останат надвор од културните движења: (5) „Вие знаете дека син ми и јас сме Македонци. А Македонците можат ли и треба ли да останат надвор од современите културни движења, а пред сè надвор од движењата за заемно разбирање меѓу културните народи?“⁶ Поставувајќи реторичко прашање⁷, Мисирков дава потврден одговор, кој смета дека заемното разбирање меѓу народите ќе им помогне и на Македонија и на македонскиот народ да ѝ ги кажат своите болки и своите маки на Европа. Затоа, на самопоставеното прашање: (6) „Како да се направи тоа?“⁸, одговора: „Се разбира, не само преку печатењето статии или брошури или научни трудови на француски, англиски, германски или руски јазик, ами и преку наше приклучување кон движењето на еден вештачки меѓународен јазик што се чита од луѓе учени, литератори, новинари од сите културни земји во светот.“⁹ Мисирков го

⁴ Иако овде зборува за македонскиот народ, вината си ја префрла и на себе, зашто тој беше основоположникот на предлошката за кодификација на македонскиот јазик.

⁵ Ibid.

⁶ Мисирков, Собрани дела, III: 318.

⁷ За употребата на реторичките прашања и на прашалните реченици во индивидуалниот стил на Мисирков, имаме пишувано неколку пати (Л. Тантуровска, Има ли уште нешто да се каже за јазикот на Крсте Петков Мисирков?, 2008).

⁸ Мисирков, Собрани дела, III: 321.

⁹ Ibid.

гледа излезот токму во пишувањето на еден меѓународен вештачки јазик¹⁰, што е основна причина за неговата заинтересираност за вештачките јазици: (7) „Од тоа гледиште јас се заинтересирам поодблизу за постојните вештачки помошни¹¹ јазици и, како филолог – лингвист, најдов дека вештачкиот ’Меѓународен јазик на Делегацијата’, познат уште под името ’Идо’, е пред другите вештачки јазици“¹², каде што во продолжение се гледа неговата воздржаност: „Засага ќе кажам само дека на ’Идо’ денеска постојат списанија, издавани во многу европски држави, како: Франција, Бугарија, Швајцарија, Шведска, Чехословакија, Русија, Унгарија и други. Ако и ние Македонците би издавале слично списание, тоа би ни послужило како најефикасно средство да трубиме по целиот свет за нашите погазени човечки права и за ненаситната крвожедност на нашите нови тирани¹³“ (подвлечено од Л.Т.).

Со својата наобразба, како полиглот и како лингвист, ја покажува леснотијата за совладување на еден вештачки јазик: (8) „За мене, како филолог што ги познава старогрчкиот и латинскиот, старобугарскиот¹⁴, којшто на Петроградскиот универзитет студирал санскритски јазици и споредбена лингвистика на индоевропските и на словенските јазици, а знаејќи ги, покрај бугарскиот, уште и современите јазици: англискиот, францускиот, германскиот, рускиот, чешкиот, полскиот, српско-хрватскиот, современиот грчки, романскиот и литванскиот, за мене, значи, не беше тешко не само да го разберам есперанто, туку и да го сфатам потеклото на неговата лексика и на неговите граматички форми, како и неговата артифициелност и

¹⁰ Во овој период зема голем замав учењето на вештачкиот јазик идо (создаден во 1900 г., а појавен во 1907 г.) како поусовршен *потомок, наследник* на есперанто (создаден во 1887 г. од очниот доктор Лазар Лудвиг Заменхов: 1959 – 1917, кој се потпишал Doctor Esperanto = *доктор што се надева*).

¹¹ Мисирков ги нарекува вештачките јазици „помошни“ во вистинска смисла на зборот, зашто, како што ќе се види подолу, излезот од безизлезноста го наоѓа токму со споменатиов вештачки јазик.

¹² Најпрвин син му, Сергеј Мисирков, а потоа и тој, Крсте Мисирков, се заинтересирал првин за есперанто, а потоа за идо (Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, в. Мисирков, Собрани дела, III: 316.)

„Идо“ и Македонија на Македонците, в. Мисирков, Собрани дела, III: 321.

¹³ Ibid.

¹⁴ В. фуснота 191 (Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, в. Мисирков, Собрани дела, III: 317.)

нелогичност.¹⁵ Со последниве зборови и со зборовите што следат, ја покажува и неговата резервираност кон вештачките јазици, признавајќи ја својата професионална наклонетост кон учењето природни јазици: (9) „Признавам дека мошне многу инсистирам на изучувањето на природните јазици, мислејќи дека вештачкиот е осуден на ефемерна егистенција, па токму затоа го советував син ми да се откаже од вештачките јазици и да прилегне врз изучувањето на живите. Не ме послуша: само го остави есперантото и почна да учи идо ... Во текот на годината интересирањето за идо се засили кај него и тој се претплати на списанието *Мондо*¹⁶“. Меѓутоа и Мисирков, како јазичар, се заинтересирал за јазикот идо: „Тогаш и јас се заинтересирав за јазикот идо и за содржината на списанието“ и понатаму во текстот, јазично го анализира овој вештачки јазик, давајќи еден вид рецензија: (10) „Во идо не постојат слабостите на есперанто, коишто не му дозволуваат на еден филолог безрезервно да го прифати сето она што д-р Заменхов повели да ѝ го понуди на јавноста, чијшто поголем дел многу слабо се снаоѓа во лингвистичките прашања. Признавам дека преовладувањето на латинските и воопшто на романските зборови во лексиката на идо, со помош на нешто англосаксонски, земени од англискиот, и методичното воведување на граматичките начела на англискиот јазик во идо, со зачувувањето на инфинитивните наставки на францускиот, без завршниот вокал, со слабо поместување на акцентот кај инфинитивот и кај зборовите што завршуваат на –іо и –іо, сето тоа го прави идо оној вештачки јазик што во текот на XX век со полно право ќе ја продолжи културната дејност што ја вршеше латинскиот во времето на средниот век, т.е. ќе биде јазик на меѓународните односи и на меѓународната култура врз неутрална почва.“¹⁷

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Текстот (потпишан како: S-o Th. Kaneff en Sofia recevis la sequanta letro da Sioro K. Misirkoff, filologo, profesoro ginaziala en Karlovo), што го користиме, е објавен во споменото списание „Мондо“, XIII, 1-2, Stockhlom, 1924, 4-5, што значи на идо-јазикот, кое за потребите на Собраните дела на Мисирков, акад. Бл. Ристовски се погрижил да биде преведено на македонски јазик, в. фуснота од „Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев“, Собрани дела, III: 317.

¹⁷ Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев, Собрани дела, III: 318.

Со оглед на состојбите во Македонија и со оглед на нејзината безизлезност, Мисирков смета дека овој вештачки јазик ќе може да биде решение и за општењето со народностите во Македонија: (11) „Идо“ би можел да стане не само средство за општење со западните културни народи на стариот и новиот свет, но и за заемно општење меѓу сите македонски народности: Бугари, Власи, Албанци, Турци и Грци, кога секој Македонец, освен мајчиниот јазик, како средство за општење со своите сонародници, го учи уште и меѓународниот јазик 'Идо' за општење со другите народности во Македонија и во целиот културен свет.“¹⁸

Во сето ова Мисирков е сосема убеден, особено по примерот на Романците, кои во 1912 година направиле едно излагање за македонското прашање со идејата „Македонија на Македонците“: (12) „Каква услуга може да ѝ направи 'Идо' на Македонија може да се види од тоа што Романците уште во 1912 год., по повод победоносните балкански војни направија едно излагање по македонското прашање, во кое се пледира за идејата 'Македонија на Македонците'. Меѓутоа, влегувањето на Романија во Втората балканска војна ги натера Романците да ја забораваат 'Македонија на Македонците'. Но ете, во времето на Големата европска војна Романците беа разбиени и Македонија беше окупирана од бугарската армија. Тогаш Романците се сетија за своето излагање од 1912 год., го преведоа на 'Идо' за да биде прочитано од сите народи на светот (подвлекување од Л.Т.) и го напечатија во Стокхолом во 1917 година.“¹⁹ Професионалниот и педантен лингвист Мисирков, во продолжение ги дава библиографските податоци како на романската верзија ((13) „Излагањето на Македонско-романското друштво е потпишано од Комитетот на Друштвото во состав: Д-р А. Леонте, Г. Мурну, С. Ф. Робеску, д-р В. Дудуму, Ј. Валаори. Датумот и местото на излагањето е: Букурешт, 26 ноември 1912 година. Превел Д-р Попеску-Хациул.), така и на нејзиниот превод на бугарски²⁰.

¹⁸ „Идо“ и Македонија на Македонците, Собрани дела, III: 321.

¹⁹ „Идо“ и Македонија на Македонците, Собрани дела, III: 322.

²⁰ „Книшката во превод на бугарски носи наслов: Меѓународен јазик на Делгацијата. 'Идо'. – Македонија на Македонците. Излагањето на Културното македонско-романско друштво. Преведена од д-р Попеску-Хациул, Букурешт. Стокхолм 1917. Вилхиемсзонс издателство и комисион; цена 75 шв. оре“ („Идо“ и Македонија на Македонците, Собрани дела, III: 322).

Всушност преку овој текст на Мисирков се гледа неговата вистинска определба за полезноста на еден вештачки помошен јазик, каков што е идо: (14) „Оваа книшка покажува колку рано Романците го оцениле меѓународното значење на вештачкиот јазик 'Идо'. Колку значењето на овој јазик може да ни биде и полезно нам, може да се суди по тоа што приврзаниците на меѓународниот јазик се однесуваат со голема симпатија кон нас Македонците (подвлекување од Л.Т.), како што можам да судам од преписката што ја добивам.“²¹ Секако дека неговото задоволство е уште поголемо поради гестот од приврзаниците идисти, кои му испратиле над сто примероци од текстот „Македонија на Македонците“ што се нафатил да ги испрати бесплатно до сите друштва каде што се учи идо, а содржината на излагањето планирал да ја даде да се испечати во весникот „20 јулий“, кој престанал да излегува по убиството на неговиот редактор: (15) „... добив соопшети од нашите пријатели на Запад, коишто чувствуваат 'топла симпатија кон македонскиот народ, толку погазен', што ми испратија повеќе од сто примероци од македонско-романското излагање 'Macedonia al Macedoniani' на јазикот 'Идо', а содржината на целото излагање ќе ја дадам во превод во весникот ' 20 јулий' “. ²²

Мисирков го видел излезот во јазикот идо и затоа самиот се вбројува во членството на идистите: (16) „Признавајќи ја научноста, логичноста и милозвучноста на идо, а од срце наклонет кон високите хумани цели кон коишто се стреми, решив да Ве замолам да ме вброите во кругот на своите истомисленици-идистите.“²³ и останува лојален кон идистите до крајот на својот живот. Истовремено бил и многу почитуван од нив, што може да се забележи од извештајот²⁴ објавен во весникот „Мондо“ (К., Bulgaria, Mondo, XV (XVII), 2 Stockholm, Februario 1926, 110 – 112.)²⁵ за неговото предавање „Проблемот на светски јазик: еспреанто и

²¹ Ibid.

²² „Идо“ и Македонија на Македонците, в. Мисирков, Собрани дела, III: 323.

²³ Писмо на К. Мисирков до водачот на идистите во Бугарија Т. Канев., в. Собрани дела, III: 323.

²⁴ За извештајот за ова предавање в. повеќе: Собрани дела, III: 371.

²⁵ „Нашiot истомисленик проф. К. Мисирков, сега директор на Гимназијата во Копривштица, го помина својот божиќен распуст во Софија и таму одржа јавно предавање на 10 јануари [1926] во големата аула на Софискиот универзитет, каде што Мисирков зборуваше на темата: „Проблемот на светски јазик: еспреанто и идо од гледна точка на научна критика“. Предавањето беше

идо од гледна точка на научна критика“ што го одржал на 10 јануари 1926 година во Софискиот универзитет, кога бил на својот божиќен распуст: (17) „Предавачот, којшто зборуваше два и пол часа, беше често прекинуван од страна на присутните есперантисти што поставуваа разни прашања. Г. М. [исирков] на сите им одговараше мошне компетентно.“

Во рамките на предавањето, Мисирков најпрвин го објаснил потеклото на европските јазици, потоа зборувал за улогата на латинскиот во времето на средниот век и за ренесансата на националните литератури, која ја сметал за виновна што го уништила „духовното латинско единство на културните луѓе“, и дошол со објаснувањата до XIX и XX век, кога ја искажал потребата од заеднички втор јазик „за развиениот меѓународен живот“. Иако, како лингвист, на почетокот, кога се беше запознал со есперанто и со идо, бил поборник за учење природни јазици²⁶, сега сметал дека учењето на странските природни јазици треба да биде на трето, на четврто место, зашто ако сакаат луѓето да се разбираат и ако изберат еден жив јазик, тогаш тој јазик ќе стане доминантен и нема да има рамноправност меѓу јазиците, а истовремено, оние народи како македонскиот народ, нема да можат објективно да ја претстават својата вистина. Од тие причини Мисирков сметал дека проблемот не може да се реши „со национален јазик“, туку само „со вештачки неутрален јазик“, за што во статијата за меѓународниот јазик²⁷ ќе оцени: (18) „... вештачкиот меѓународен јазик има свои предимства и свој *raison d'être*. Тој не е национален, така што не ѝ дава предимство на една нација пред други... Кога учиме и користиме еден вештачки меѓународен јазик ние со тоа не спомагаме за зголемување на националната гордост на ниеден од современите големи европски народи што се стремат кон хегемонија, и политичка и духовна, честопати вонредно жестока спрема другите големи и мали народности.“²⁸

Иако ја разработи идејата за втор јазик – за употребата на еден вештачки јазик во улога на *lingua franca*, Мисирков до крајот на својот живот, ја чувствувал болката за состојбата на македонскиот народ и на македонскиот јазик, што може да се види од една хроника што ја

добро посетено. (подвлекувањето од Л.Т.) Присуствуваа и повеќемина есперантисти. (Собрани дела, III: 371.)

²⁶ Собрани дела, III: 317.

²⁷ Меѓународен јазик, Собрани дела, III: 324–328.

²⁸ Меѓународен јазик, Собрани дела, III: 325.

напишал во федералистичкиот весник „Македонско съзнание“²⁹ што излегувал во Виена: (19) „Во селото Кономлади деновите умре 12-годишниот син на Георги Попов, ученик од основното училиште. Ненавремената смрт на ова дете предизвикана од четири рани со брич на главата нанесени од грчки учител, зашто тоа не се придржувало според неговите наредби дека во училиштето не може да се зборува на друг јазик, освен на грчки, а детето си зборувало по навика на својот мајчин јазик. Наредбата на 'Елиники Македоники Пигми' веќе усрдно се прилага! Но каде оди тој варваризам?!...“

Литература

Ристовски Блаже 2005, 2007, 2008: *Крсте Петков Мисирков, Собрани дела, I, II, III*. МАНУ, Скопје.

Мисирков Крсте 1903: *За македонските работи*, (фототипно издание). Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Пелски 1926: *Хроника, Гърция, Македонско съзнание*, Виена.

Summary

Krste Misirkov in their entire life has been writing about particularity of the Macedonian people and uniqueness of the Macedonian language. In the last years of his life he exposes his views on artificial languages: eseprento and especially the Ido-language, with the sole purpose – to get a true picture of the "macedonian matters" in Europe and worldwide.

²⁹ Пелски, Хроника, Гърция, „Македонско съзнание“, III, 9–10, Виена, 6. IV 1926, 4.

Катерина Петровска – Кузманова
Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје
kpkuzmanov@yahoo.com

ЛИКОТ И ДЕЛОТО НА МИСИРКОВ ВО СОВРЕМЕНА ТЕАТАРСКА ВИЗУРА

Апстракт: Во фокусот на истражувањето е драмскиот текст на Јордан Плавнеш „Последниот ден на Мисирков“ и неговата театарска постановка во режија на Дејан Пројковски на сцената на НУЦК „Антон Панов“ во Струмица. Во текстот низ анализа на различните сегменти на постановката е прикажано на кој начин преку современ театарски израз авторите успеале да ја остварат својата цел, да допрат до ликот и делото на Крсте Петков Мисирков. Анализата е правена врз база на текстовната предлошка, театарската претстава, рецепцијата на претставата преку театарската критика и театролошка литература за да можат да се изведат соодветни заклучоци по однос на делото. Кое претесува успешна реализација на целта да се претстави ликот и делото на Крсте Петков Мисирков на сцена.

Клучни зборови: историја, драма, театар, сцена, Крсте Петков Мисирков.

Театарот како медиум од секогаш бил место за претставување на значајни личности и настани од историјата на еден народ. Но, нивното прикажување во услови на театарска изведба, неможе да биде изведено единствено од историјата, туку е поврзано со низа други процеси од сферата драмската уметност и барањата на сцената. Во таа смисла може да се каже дека драмскиот автор не е историчар, тој не го раскажува она што некогаш веројатно се случило, туку пред нашите очи повторно изведува дејство. Сликата на светот што ја дава театарската претства како уметнички чин навистина може да ја споредуваме со сликите на светот што сме ги добиле од историските документи, научни расправи, религиозни и филозофски расправи, но таквите споредби влијаат само на предубедувањата на тоа што е стварност, односно која слика на стварноста е вистинска. Преку нив може да се осветли односот меѓу

уметноста и стварноста, при што резултатот во смисла на вредноста на делото никако не е во сооднос со веродостојноста на фактите изнесени во претставата. Во оваа смисла може да се наведат низа примери од светската драмска литература, но и низа театролошки размислувања околу претставувањето на историјата на сцена. По ова прашање размислувал уште Аристотел кој забележал дека односот кон историската вистина на уметникот е поинаков од оној на историчарот: „очигледно е дека задача на поетот не е да го изложува она што навистина се случило, туку она што можело да се случи и она што е можно според законите на веројатноста и нужноста“ (1966: 27). Во различните периоди од развојот на драмата и театарот кон ова прашање се приоѓало од различна перспектива современиот театролог Јан Кот (1990: 49–50) оваа прашање го поставува во однос на Шекспировата драматизација на историјата, според него авторот ги собира и згуснува историските настани, бидејќи драмата на англиските кралеви Џон, Хенри и Ричард, во неговите текстови е подраматична од самата историја. Во нив дејството се темели врз воспоставувањето на принципите на големиот механизам, во кој историјата е исчистена од живописност, анегдота и фабула. Тоа е историја без празни места. Во вака изградените драми немаат значење ниту историските имиња, ни веродостојноста на настаните. Имајќи ги предвид овие теоретски размислувања за односот на историјата и театарот несомнено ќе се согласиме со мислата дека: „претставувањето на сцена биографски фактографски лик на било која значајна историска личност колку што е драмски предизвик, не помалку е ризик, колку значањето на таа историска личност е поголемо – толку авторовата/авторската обврска е поголема, поризична и потешка“ (Груевски 2009: 52).

Во овој контекст предмет на интерес во статијата е текстот на етаблираниот македонски драмски автор Јордан Плевнеш насловен како „Последниот ден на Мисирков“, со поднаслов „Еднодневна драмска сага за животот и смртта на балканскиот лингвистички Моцарт Крсте Петков Мисирков, 1874–1926“. Напишан во Париз 2003 година, како придонес кон одбележувањето на стогодишнината од објавувањето на книгата на Мисирков „За македонските работи“, овој драмски текст ја следи поетиката на авторот, но нуди и едно ново видување на маркантната личност на познатиот македонски лингвист, писател, познавач на македонската култура и историја. Со својот последен драмски ракопис „Последниот ден на Мисирков“, авторот Јордан Плевнеш останува на линијата на истражување и сликање на трауматските историски факти и личности од македонското минато, како што е тоа случај и во некои претходни драми, како на пример

„Подземна Република“, „Безбог“, „Еригон“ и др. Во оваа смисла и пиесата за Мисирков слободно може да се чита како дел од циклусот или поточно рапсодијата со работен наслов „Жална Македонија“. Текстот, кој не е пишуван како класична драма туку повеќе како синопсис или поинаку кажано како сценаристичка драматургија има згуснат ритам. „Дејството на претставата е сместено во тој еден, последен ден од животот на македонскиот лингвистички Моцарт – Мисирков и е еден вид реминисценција на битните настани и личности од нашата историја врзани за него, неговиот живот и неговото дело“ (Стојановиќ 2008). Во текстот се инкорпорирани документарни факти и вистини од биографијата на Мисирков, но исто така се присутни и мноштво ликови од македонската историја и култура. Со таквата поставеност оваа драмска предлошка прераснува во приказна за идентитетот, за нашиот јазик и битие, изгубени во европските лавиринти и загроени од апетитите на нашите соседи.

За својата инспирација да се зафати со предизвикот осветлување на ликот на Мисирков во драмско/театарска форма Плевнеш ќе рече: „Во мозокот на Мисирков се вртела сета светска историја, а кога умрел, немало кој да ги плати свеќите на неговиот погреб, та милосрдните сестри од Александровската болница во Софија собрале добротворен прилог за да го испратат на вечниот пат. Ете, од тој вечен пат вечерва жив се враќа Мисирков во Струмица, под Беласица, Водоча и Вељуса, за да нè потсети на клучната филозофска проекција дека 'историјата е голема измама и ретки се тие што се осмелуваат да ја оспорот'. Тој ја оспори и затоа јас, ти, тој, таа, тоа, ние, вие, тие и оние постоиме!“ (Митевска 2008).

Додека предизвикот да се зафати со работата на овој текст и да му даде современа тетараска слика не едно време и еден лик многу значаен за македонската култура и историја режисерот Дејан Пројковски го опишува со следните зборови: „Мисирков за мене е македонскиот лингвистички Прометеј кој со својата книга „За македонските работи“ го осветли мракот и ѝ го покажа патот на македонската нација. Тој ги осветли тунелите на слепата македонска историја!“ (Митевска 2008). Тука треба да се забележи дека при поставувањето на драмскиот текст на сцена „знаците на драмското дејство во претставата се претвораат во знаци на театарската уметност“ (Batušić 1991: 188). Во неговата поставка тој ги користи историските факти за Мисирков и драмскиот текст, само како материјал од каде што претставата почнува. „Последниот ден на Мисирков“ е претстава на слики, композиции кои се создаваат и умираат во главата на Мисирков.

„Според неговата театарска визија историјата на еден ден, на еден заокружен светоглед и нелетнатата душа во конкретниот случај се сликаат со елементи кои потсетуваат на Брехтовиот епски театар, при што се добива една слика во која таа душата патува од Европа и светот до Пела, а од Пела ја гледа поделената Македонија. Но исто така треба да се напомене дека режисерот Дејан Пројковски, по веќе испробан рецепт – преку играта со архетипските елементи брашното/лебот, огнот/свеќата, гробот, преку мистичното и Брехтовата естетика, ја одбегнува неретката патетика при „плачот“ за Македонија“ (Гроздановски 2008).

Понекогаш историјата што ни ги дава овие опции е еволуирачка, движечка, и тоа е еволуција мутатис – мутандис која смета дека сè може да биде театрализирано. Со други зборови специфичноста помалку се наоѓа во единствениот избор, отколку во алтернативата: или во нејзината инверзија. Зборовите се еден вид слоеви кои преку теориското просветлување, ги восприемаме како алтернативен поглед на културата, природата и историјата. Во теоријата и историјата на драмските форми се среќаваат два основни типа историски трагизам. Во основата на првиот лежи уверувањето дека историјата има своја смисла, единствено преку исполнувањето на своите објективни задачи, односно преку тежнението кон одредена насока, која е разумна или која барем може да се разбере. Во овој случај уметноста ја плаќа трагична цена на историјата, која претставува, цена на напредокот, што човештвото мора да ја плати. Друг вид на третман на историските теми во драматургијата е оној кој израснува од убедувањето дека историјата нема смисла и стои постојано во место или постојано го повторува својот суров циклус. Таа претставува елементарна сила, како град, бура или ураган, како раѓање и смрт. Според Кот: „Историјата во театарот најчесто е само голем декор. На нејзиното тло јунаците се сакаат, патат или мрзат ја преживуваат својата лична драма, ги играат своите лични проблеми. Понекогаш дури и непосредно се вмешани во неа“ (1990: 49–50). Во претставата „Последниот ден на Мисирков“, според визијата на авторите, историјата на еден лик и еден народ на сцената се претставува со средствата на современите сценски постапки во кои визуелните знаци имаат мошне значајно место. Во оваа смисла авторите го следат размислувањата според кои: „Во конструирањето на драмската претстава како повеќезначен, полифон и новонастанат текст сите негови учесници тргнуваат од исто исходште: од литературната предлошка. Без разлика на каква преобразба би наишла во сценската практика или на какви би бил осуден, драмскиот текст е вграден во темелите на секоја претстава како литературно дело. Во мигот на изведбата доѓа до соочување на две

рамништа онаа на литературната предлошка и новонастанат текст на театарската претстава. (Batušić1991:196). Тргувајќи од ваквите теоретски размислувања режисерот Пројковски за својата визуелизација на текстот ја извлекува следната поента:

„Во претставата ми беше битен приказот на две работи: големината на умот на Мисирков и големината на неговата лична трагедија. Тој ја доживува судбината која најчесто ги следи големите гении, слично на Моцарт, нема кој да го плати ковчето во кој Мисирков верува дека ќе го засолни тестаментот и заветот за еден невидлив народ. Европа која се дави во безбројната смрт и ковчези – нема ковчег за овој лингвистички Моцарт, ниту пак има желба да му подари најевтин, најобичен, најмизерен ковчег со кој, ако ништо друго, би ја поминал другата страна на онаа река и барем таму, во Вечното царство на смртта, да го приложи Заветот „За македонските работи“, пред големата апокалипса наречена крај на историјата, крај на иднината и крај на малите народи кои во музиката на зборот се обидуваат да го откријат последниот поглед на Бога“ (Митевска 2008).

Целта на Пројковски, како режисер на претставата, била да се допре до еден сон, до една визија, до еден крвав, неблагоприятен, но облагороден пат во само една, единствена, претсмртна ноќ, а притоа да се има визурата на еден Крсте Петков Мисирков, пред себе, како урнек за борба на македонското достоинство и единство е не само уметнички предизвик. Тоа го објаснува и самиот со зборовите: „Во текстот на Плевнеш има еден многу интересен спој на историјата и на трагедијата кои заедно произведуваат ефект на античка трагедија односно една катарза на македонското самоуништување низ историјата. Затоа ми беше голем предизвик да направам претстава која низ една форма на епски театар ќе прозвучи како постмодернистичка античка трагедија“, вели Пројковски (Митевска 2008). Токуму затоа не нè изненадува дека во неговата режија, како што забележуваат театарските криичари, го следи примерот на античката трагедија. Тоа не е единствениот елемент кој е одбележан како врска со античката трагедија, освен тоа па во оваа насока може да се каже дека и оскудноста на сценографијата не упатува на оваа идеја „сцената на која ни ги предава случувањата од последните 24 часа од животот на Мисирков е лишена од визуелни знаци до степен на празнотија“ (Груевски 2009: 53). Но, воедно таа празнотија е исполнета има дава на учесниците во претставата можност да ја исполнат со многузначност. Така сценографското решение според кое сцената е исполнета со мртвечки сандаци кои се разместуваат во разни позиции, а сандакот кој го влече

Мисирков јасно асоцира на бремето, тежината и трагичноста на овој великан и генијален македонски деец од крајот на деветнаесеттиот и почетокот на дваесеттиот век. Мизансценот и користењето на ротацијата заедно со веќе споменатите сценски елементи (сценограф е Владо Ѓоревски) на претставата ѝ даваат една една кинестетичка линија со која се алудира на честите патувања и престојот во разни земји на Мисирков, се до последното патување (Кузманов 12 декември 2008). Освен во сценографијата слични знаци имаме и во однос на актерите и нивната улога во драмското дејство, според тоа може да се каже дека режијата на Пројковски ги става во активна позиција актерите, еднаш истакнувајќи ја нивната индивидуалност, а втор пат нивната колективна игра и дејствување. Тоа пак не наведува да го споредиме нивното дејствување со улогата на хорот во античката трагедија, имајќи предвид дека во претставата учествува скоро целиот ансамбал на струмичкиот театар. Всушност, постановката на Пројковски може да се окарактеризира како сценско-музички перформанс во кој нагласена е улогата на музиката чиј автор е Горан Трајковски. И повеќе од тоа: музиката го дава основниот тон и атмосфера во претставата и дефинитивно неа ја определува како химничен и хероичен театарски чин.

Од анализата која е направена врз база на текстовната предлошка, театарската претстава, рецепцијата на претставата од страна на театарската критика и театролошка литература може да се каже дека претставата „Последниот ден на Мисирков“ има свои доблести, пред сè во фактот дека е редок театарски проект кој се зафаќа со неговиот лик и дело¹. Но, исто така, останува фактот дека постановката на овој текст не е единствен можен начин да се отслика со театарски средства за животот и делото на овој наш деец, останува уште многу отворен простор за нови авторски и сценски интерпретации на тема животот и делото на Мисирков.

Литература

¹ Колку што ни е познато освен овој театарски проект постои само уште еден обид за пренесувањето на животните искушенија на Мисирков од аматерската група „Крик“ од Битола која во 2006 на фестивалот ДАФ во Кочани ја извела претставата „Македонска приказна“ по текст од Љубомир Груевски.

Гроздановски Борче, 2008: *Македонија се кажува и Брехтовски*, <http://www.mactheatre.edu.mk/tekst.asp?lang=mac&tekst=77&str=10> (посетено на 27.10.2016).

Груевски Љубомир 2009: „Висок професионализам во театарскиот чин“, *Театарски гласник* бр.72–73, Дирекција за култура и уметност на Скопје, Скопје, стр. 37–57

Кузманов Тодор 2008: „Химнична претстава“, *Културен Мозаик*, МРТ, Македонско радио 12.12. 2008.

Митевска Лилјана 2008: „Праизведба на „Последниот дена на Мисирков во Струмичкиот театар“, *Утрински весник* 9.12.2008, <http://www.utriniski.mk/?ItemID=193C2B9049FD334A8F953BEC522F39B6> (посетено на 27.10.2016)

Стојановиќ Даниела 2008: *Возвишена ода за Мисирков и Македонија*, <http://www.mactheatre.edu.mk/tekst.asp?lang=mac&tekst=77&str=9> (посетено на 27.10.2016).

Aristotel 1966: *O pesničkoj umetnosti*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd.

Kot Jan 1990: *Šekspir naš savremenik*, Svijetlost, Sarajevo.

Summary

In the text, the drama “Last day on KrstePetkovMisirkov” by Jordan Plevnesh was researched and its scene production in theater ‘Anton Panov’ from Strumica, directed by DejanProjkovski. Analysis shows that it is a rare theatre production, which gives us insight into the life of a historic person with the use of modern visual resources. In fact, the play by Projkovski can be characterized as a stage musical performance, in which the role of music is emphasized. However, the fact remains that the staging of this text is not the only way to effect, with theater means, the life and work of this figure. There still remains open space for new interpretations of the life and work of Misirkov.

м-р Марија Гркова
marija_19@yahoo.com

КРСТЕ МИСИРКОВ ВО НАСТАВАТА ПО ПРЕДМЕТОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Крсте Петков Мисирков наоѓа свое место и во наставните планови и програми по предметот Македонски јазик. Според наставните програми по овој предмет, Мисирков е застапен и во основното и во средното образование. Во основното образование се среќава како методичка единица во IX одделение, а во средното образование: во I година – во тригодишното средно стручно образование; во II година – во четиригодишното средно стручно образование; во III година – во гимназиското образование. Методичките единици за Крсте Мисирков, обично, се сместени во програмското подрачје: Јазик. По овој повод ќе се обидеме да ги разгледаме методичките единици поврзани со животот и со делото на Мисирков и нивната соодветна застапеност.

Клучни зборови: Крсте Петков Мисирков, наставни програми, наставен предмет Македонски јазик, основно образование, средно образование.

Како основоположник на современата македонска научна историографија и прв кодификатор на современиот македонски литературен/стандарден јазик, Крсте Петков Мисирков зборува за себе исклучиво преку своите дела преку својот пишан збор. Неговото име, неговиот живот и дело се среќаваат во текстовите на многу писатели, како македонски, така и странски. Неговото дело е „темелот“ врз кој цврсто е изграден денешниот стандарден македонски јазик. Според тоа, можеме да кажеме дека Мисирков бил и уште е инспирација за голем број автори.

Според Ристовски (Ристовски 2011: 11), Мисирков редовно наоѓал свое место и во проучувањата на одамнешните автори, како што е Рацин, за кој, со сигурност знаеме дека посветил особено внимание на делото „За македонските работи“ и се поучувал од погледите на Мисирков за македонскиот национален и јазично-литературен

развиток, но не нашол можности да го искаже својот став и однос кон јавноста.

Од горенаведеното, но и од големиот број цитирани Мисиркови зборови, станува јасно, зошто Мисирков редовно е застапен и во учебниците по предметот Македонски јазик во основното и во средното образование, или, пак, како методичка единица во наставните програми за овој предмет. Нашата цел по овој повод е да направиме обид да ги разгледаме методичките единици поврзани со животот и со делото на Мисирков и нивната соодветна застапеност.

Мисирков во наставните програми по предметот Македонски јазик

Од наставните програми преземени од Бирото за развој на образованието¹, при Министерството за образование на РМ, по предметот Македонски јазик, за основно и за средно образование, може да се забележи дека Крсте Петков Мисирков во основното образование се среќава како методичка единица во IX одделение, а во средното образование: во I година – во тригодишното средно стручно образование; во II година – во четиригодишното средно стручно образование; во III година – во гимназиското образование.

Според Петковска (2010: 289), Македонскиот јазик како ниеден друг образовен предмет, е во најнепосреден однос со процесите во човечкото мислење. Првите и основни задачи што треба да се реализираат по овој предмет, според авторката, се: кај учениците да се развива мислењето преку слушање, говорење и пишување на стандарднојазичната норма на македонскиот јазик; да се запознае неговата природа; учениците да ги развиваат способностите за изразување и творење; комуницирање; како и да се запознаат и да ги доживуваат уметничките вредности на литературните дела и врз таа основа кај нив да се развиваат чувствата, моралните, естетските и уметничките вредности.

Во својата статија Петковска (2010: 291) споменува и дека програмското подрачје Јазик може да има многу разновидна организација, зашто има многу стручни и организациски посебности,

¹<http://www.bro.gov.mk/index.php?q=mk/nastavni-programi>, пристапно на 28.10.2016 година.

коишто можат да овозможат творечка наставна организација на часот по Македонски јазик.

Методичките единици за Крсте Мисирков се сместени токму во програмското подрачје Јазик, во наставните програми по предметот Македонски јазик за основото и за средното образование.

I. Во основното образование, методичката единица за Мисирков се среќава во IX одделение.

Во наставната програма по предметот Македонски јазик за IX одделение се споменуваат следниве цели што треба да ги постигне ученикот:

- да се запознае со личноста и делото на Крсте Петков Мисирков и неговиот влог кон развојот на македонскиот јазик;
- да се запознае со процесите пред кодификацијата на македонскиот јазик и со важните историски датуми;
- да знае кога е извршена кодификацијата на македонскиот литературен/стандарден јазик: донесувањето на азбуката и на правописот; и
- да се запознае со првите значајни дела (граматики, правопис и сл.), каде што се дадени насоките за развојот на македонскиот литературен/стандарден јазик.

Според истата наставна програма, учениците ги остваруваат споменатите цели преку следниве содржини:

- Македонскиот јазик во XX век;
- Крсте Петков Мисирков и неговата книга „За македонските работи“;
- Македонскиот јазик меѓу двете светски војни.

II. Во средното образование методичките единици за Мисирков се среќаваат во:

1. I година – во тригодишното средно стручно образование;

Во наставната програма по предметот Македонски јазик се споменуваат следниве цели што треба да ги постигне ученикот:

- да ги именува основните библиографски податоци за Крсте Петков Мисирков;
- да ги толкува ставовите на Мисирков за македонскиот литературен/стандарден јазик од различна временска дистанца;
- да ги споредува ставовите на Мисирков за македонскиот јазик со ставовите на другите македонски интелектуалци по прашањето за јазикот;

- да ја анализира статијата „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“.

Според оваа наставна програма, учениците ги остваруваат наведените цели преку следниве содржини:

- Крсте Петков Мисирков – библиографски податоци;
- Мисирковите погледи за македонскиот литературен /стандарден јазик, преку делото „За македонските работи – Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“.

2. II година – во четиригодишното средно стручно образование.

Во наставната програма по предметот Македонски јазик се споменува следнава цел што треба да ја постигне ученикот:

- да го сфати значењето на Мисирков и неговите ставови за македонскиот литературен/стандарден јазик како во времето кога се изречени, така и од денешен аспект.

Учениците ја остваруваат оваа цел преку следниве области и содржини:

- Крсте Петков Мисирков: живот и дело и неговите погледи кон македонскиот литературен/стандарден јазик.
- Делото „За македонските работи – Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“.

3. III година – во гимназиското образование.

Во наставната програма по предметот Македонски јазик се споменуваат следниве цели што треба да ги постигне ученикот:

- да ги наведе и да ги коментира погледите и ставовите на Крсте Петков Мисирков;
- да го определи нивното значење – историско за македонскиот литературен јазик;
- да изврши анализа на јазичните особености на погледите на Мисирков во споредба со стандардниот јазик;
- да ја дефинира кодификацијата и да го определи нејзиното историско значење.

Учениците ги остваруваат овие цели преку следниве области и содржини:

- Погледите на Крсте Петков Мисирков за македонскиот јазик.
- Кодификацијата на македонскиот стандарден јазик.

Мисирков во учебниците по предметот Македонски јазик

За потребите на ова истражување ги зедевме предвид учебниците по предметот Македонски јазик во кои е пишувано за Мисирков и кои актуелно се користат во образовниот систем во Штип.

1. Така, учебникот Македонски јазик за VIII одделение² од Снежана Велковска и од Соња Јовановска актуелно се користи по предметот Македонски јазик во IX одделение, во новиот образовен систем – деветгодишното основно образование.

Во програмското подрачје Јазик од овој учебник, наоѓа свое место и методичката единица за Крсте Мисирков.

На самиот почеток од оваа методичка единица (Велковска, Јовановска 2010: 7) се споменува за зголемениот интерес од народната литература, кој се појавил кон средината на XIX век. Кон крајот на овој век се засилува настојувањето да се оформи посебен македонски литературен јазик, токму затоа „За македонските работи“ од Мисирков е едно од основните дела напишани во овој период за македонскиот народ и за неговиот јазик.

Во овој учебник (Велковска, Јовановска 2010: 7) се споменуваат и дел од предлозите и од ставовите кои Мисирков ги изнел во последната статија од делото „За македонските работи“ – „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“, како што се: централното наречје да биде основата за македонскиот литературен јазик; правописот да биде фонетски; во лексиката да бидат вклучени елементи од сите македонски говори. Во однос на изговорот, во учебникот (Велковска, Јовановска 2010: 8) се споменати следниве Мисиркови карактеристики од неговата книга: испуштањето на интервокалното **в**; употребата на групата **шч** и изговорот на **јн** наместо **њ**.

2. Во четиригодишното средно стручно образование, методичката единица за Мисирков се среќава во актуелниот учебник Македонски јазик и литература за II година за средно стручно образование

²Велковска, С., Јовановска, С. 2010: *Македонски јазик за VIII одделение*. Скопје: Графички центар доел.

(за сите струки)³, од Васил Тоциновски и од Ранко Младеноски. Во овој учебник (Тоциновски, Младеноски 2010: 10) учениците најпрвин го запознаваат Мисирков како следбеник на Лозарите, а потоа накусо се споменува и неговата биографија.

Во учебникот (Тоциновски, Младеноски 2010: 13) особено се посветува внимание за политичките залагања на Мисирков преку неговите први текстови: *Самоопределувањето на Македонците, Македонија и словенството, Македонски национализам, Македонска култура, Нашиата вера, Борба за автономија*.

Со оглед на тоа што делото „За македонските работи“ е најзначајното дело на Мисирков, но и основата на современиот македонски стандарден јазик, во учебникот (Тоциновски, Младеноски 2010: 14) се споменуваат сите статии од делото одделно, а се разгледуваат неговите ставови, принципи и предлози врз кои се создава македонскиот литературен јазик од последната статија „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“.

3. Во програмското подрачје Македонски јазик од учебникот „Македонски јазик и литература“, учебник за III година за реформираното гимназиско образование⁴ од Венко Андоновски, Марјан Марковиќ и од Глигор Стојковски, се споменуваат и **Погледите на Крсте Петков Мисирков за македонскиот јазик**. Во овој дел од учебникот (Андоновски, Марковиќ, Стојковски 2003: 260) се споменува и за стремежот на Мисирков кон оформувањето на македонски литературен јазик, или, јазикот на Македонците. Авторите на учебникот преку примери ги разгледуваат предлозите на Мисирков во однос на изговорот. Па така, се споменува дека делото „За македонските работи“ е пишувано со таков јазик кој ги вклучува особеностите од централните македонски говори. Во 3 л. сегашно време е употребувана наставката –**т**: *мислит, имат, требит; штч* наместо *штт*: *нишчо, опшчо, иччо*; **јн** наместо **њ**: *којн, сирејне* и испуштањето на интервокалното **в**: *чоек, праит, осноа* и др. Во однос на фонетиката, во пишаниот збор на Мисирков се забележува апостроф кај: **к’**, **г’**, **љ’** и **њ’**, а гласот **ј** го бележи со **i**: *јет, кај*. Според

³Тоциновски, В., Младеноски, Р. 2010: *Македонски јазик и литература за II година за средно стручно образование (за сите струки)*. Скопје: Графички центар довел.

⁴Андоновски, В., Марковиќ, М., Стојковски, Г. 2003: *Македонски јазик и литература учебник за III година за реформираното гимназиско образование*. Скопје: Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“.

учебникот (Андоновски, Марковиќ, Стојковски 2003: 261), Мисирков се залага за правопис кој е многу близок до денешниот, а со своите ставови ги поставува основите на современиот македонски литературен јазик. Во овој учебник е даден извадок од последната статија во делото „За македонските работи“ – „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“.

За Мисирковите работи

Низ научната и стручната литература за македонскиот јазик можат да се најдат бројни научни и литературни трудови за животот и делото на Мисирков, разгледани од повеќе аспекти.

Но, од наведеното во претходниот поднаслов, јасно е дека во учебниците по предметот Македонски јазик, кога станува збор за методичката единица за К. П. Мисирков, главно е пишувано за неговата книга „За македонските работи“, со посебен осврт кон последната статија „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“. Од тие причини, во овој дел од трудот ќе направиме обид да разгледаме некои општо познати ставови поврзани со делото, напишани од повеќе автори, а кои не нашле свое место во учебниците по предметот Македонски јазик од различни причини.

Според пишувањата на Ристовски (Ристовски 2011: 301), постојат многу малку податоци за судбината на книгата „За македонските работи“. Но, и тие потврдуваат дека книгата била отпечатена, а потоа и уништувана. Авторот споменува дека Мисирковата книга била објавена кон средината на декември (според некои извори во септември) 1903 година во Софија, а спротивно од некои пишувања во македонската литература, не бил уништен „целиот тираж“. Заслугата за зачувувањето на ова дело, повторно ја имал Мисирков, кој се погрижил да ги снабди книжарниците и бутките во Бугарија, каде што слободно се продавала и да ја заштити од некои бугарски уништувачи (тогашните власти). При што, како што е наведено на самиот почеток на Мисирковата книга (Мисирков 1903: 5), останале десетина примероци.

Четириесет години по објавувањето на книгата, се создадоа услови за спроведување на поставките на Мисирков, дури во 1944 година, пишува Минова-Ѓуркова (2005: 224). Според авторката, во 1945 година е направена нивна разработка и неопходна корекција, во што челно место има Блаже Конески како автор на основните трудови

и како организатор на научната дејност кај нас. Во разработката на нормата активно учествува и Благоја Корубин.

Во 1946 година излегува од печат второто издание на Мисирковата книга во Скопје, со која е претставен националниот деес пред македонскиот народ, а предговорот на Даре Џамбаз е прв комплетен приказ за животот и за делото на Мисирков (сп. Ристовски 2011: 11).

Во 1963 година Благоја Корубин го приреди изданието К. П. Мисирков, со кое добиваме дотогаш најполн преглед на Мисирковата разновидна дејност (Ристовски 2011: 12).

Во 2002 година, по повод 100-годишнината на книгата „За македонските работи“ од Мисирков, е објавено фототипно издание на капиталното дело на Мисирков. Книгата е подготвена од Даре Џамбаз, а објавена од Државното книгоиздателство на Македонија во 1946 година. Делото содржи пет глави и 140 страници. На самиот почеток е даден предговор за изданието, како и „предгоор“⁵ од Мисирков, кој го завршува со следниве ставови (1903: 16): „Со тије неколку зборои јас сакаф да појаснам содржајн’ето на предложената на македонските читачи книга за најважните за нас прашајн’а.“ И, секако, прашањата за кои пишува Мисирков, а ни се добро познати, се прашања и ставови, кои ги носат имињата на главите во ова дело: *Шчо напраиџме и што требит да праиме за однапред?; Имам ли се нужда од македонски национални научно-литературни другарства?; Националниот сепаратизм: земишчето, на које се имат развијено и ке се развијат за однапред; Составуала, составуат и можит ли Македонија да составуат от себе оддел’на етнографска и политична јединица? и Неколку зборои за македонскијот литературен јазик.*

Како што е познато од учебниците по предметот Македонски јазик, во кои е застапена наставна содржина за Мисирков, најпозната и најобработувана статија од неговата книга е последната „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“. Во статијата Мисирков наведува (1903: 130): „Јазикот е средство, со које није познааме, шчо мислит, шчо осек’ат и шчо сакат нашијот собеседник. Во јазикот се имаат оддел’ни гласовни знакои или зборои за сите мисли, осек’ајн’а и сакајн’а на једен чоек, за тоа јазикот на једен народ јет негоо дуовно богатство и наследство, во које се закл’учуваат, отпечатени во гласовни знакои или зборои, сите народни мисли, осек’ајн’а и сакајн’а,

⁵Лексемата е позајмена од јазикот на Мисирков.

со који имат живено и живот једен народ и који се предаваат, као нешто свето од једно поколејн'е на друго.“

Според Минова-Ѓуркова (2005: 223), Мисирков ги определи трите столба на кои стои цврсто до денес нашиот стандарден јазик. Авторката смета дека Мисирков и во практика ги спроведе своите поставки.

Тие три столба за кои пишува Минова-Ѓуркова (2005: 223) се:

- дијалектната основа (како што е познато, Мисирков се определува за централните македонски говори, или, пак, како што пишува Мисирков (1903: 139): „Прилепско – Битолското наречије за литературен јазик, као једнакво далеку и от србцкијот и бугарцкијот јазик и централно во Македонија“);
- правописот (Мисирков се застапува за фонетски, односно за фонолошки, или, пак, за фонетско-фонолошки правопис, со извесни отстапки на етимологијата. За ова Мисирков пишува (1903: 139): „Фонетичнијот праопис со употребените во таја книга писмени знакои и со мали отстапки на етимологијата“);
- лексиката, според Мисирков треба да се збогатува од сите македонски говори, или, како што самиот пишува (1903: 139): „Речничнијот материјал да јет собрајн'ет от сите македонцки наречја“.

Тангуровска (1998: 183–200), пак, кога станува збор за синтаксичките карактеристи на јазикот на Мисирков, особено за удвојувањето на директниот и на индиректниот објект, ги поддржува научните ставови дека отстапувањето на удвојувањето треба да се бара во воздејството на традицијата, бидејќи појавата не ја познава ниту црковнословенскиот, ниту другите словенски јазици на кои беа упатени македонските книжевни работници во Мисирковиот период.

Сето ова, а и многу повеќе, зборува за важноста на делото „За македонските работи“, во кое Мисирков ја изразил својата мисла, како за јазикот, така и за судбината на еден народ, кој го зборува и треба да го негува тој јазик.

Заклучок

По овој повод, 90-годишнината од смртта на Мисирков, се обидовме да ги разгледаме методичките единици поврзани со неговиот живот и дело, и нивната соодветна застапеност во наставата по предметот Македонски јазик.

Со оглед на тоа што станува збор за важна историска личност за македонскиот народ и јазик, може да се констатира дека Мисирков

редовно е застапен во наставните програми за основно и за средно образование, а според тоа, и во учебниците по предметот Македонски јазик.

Од горенаведениот преглед на наставните програми и на учебниците по предметот Македонски јазик, може да се види дека Мисирков наоѓа свое место како методичка единица во основното образование во IX одделение и во средното образование: во I година – во тригодишното средно стручно образование; во II година – во четиригодишното средно стручно образование; во III година – во гимназиското образование.

Прегледот на учебниците и на наставните програми покажа и дека, кога станува збор за Мисирков, главно, е пишувано како за личност која се залага за политичките и за јазичните права на македонскиот народ на почетокот од минатиот век.

Во секој од споменатите учебници, кој актуелно се користи во наставата по предметот Македонски јазик, а во кој е пишувано за Мисирков, се споменува и неговата книга „За македонските работи“, со посебно внимание посветено на петтата статија „Неколку зборои за македонскијот литературен јазик“.

Несомнено, петтата статија се издвојува од претходните четири, од една страна, затоа што во неа се дадени трите основни принципа за македонскиот јазик, а од друга страна, затоа што, како што пишува Мисирков: „Во четирите горни статии на оваа книга јас сакав да обрнам погледите на моите сонародници на нуждата од едно корено изменување на досегашниот процес на нашето дуовно развијане, као и на тоа, да моите возгледи во тој случај не сѐ нешто ноо и безосновно, а сѐ само чекор напред во досегашното развијане на нашето национално самосознање да сѐ затоа сосем природни и основателни“ (1903: 128).

За крај ќе споменеме дека, независно од количината на податоците во еден учебник, кои се однесуваат на одредена историска личност или на важен историски настан, во усвојувањето на тие податоци влијаат многу фактори.

Така, на пример, дел од тие фактори можат да бидат мотивацијата кај учениците или, пак, креативноста на наставникот. Добро подготвениот наставник секогаш ќе најде начин да пренесе најмногу и да го пренесе најважното. Тоа ќе го постигне со претставување на различни литературни извори и на места поврзани со содржината што се учи и се усвојува.

Во случајот со Мисирков, а и како што е наведено во наставните програми по предметот Македонски јазик, на учениците треба да им се укаже можноста да ја посетат Спомен-собата на Мисирков, при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Исто така, треба да им се укаже можноста да разгледаат дополнителна литература која сведочи за дејноста на Мисирков, а таква литература (зборници, различни научни изданија и сл.) има во изобилство во научно-образовните институции, како што се: Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Катедрата за македонски јазик при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Македонската академија на науките и уметностите и други.

Литература

Андоновски Венко, Марковиќ Младен, Стојковски Глигор 2003: *Македонски јазик и литература*, учебник за III година за реформираното гимназиско образование, Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје.

Велковска Снежана, Митревски Георги 2005: „Делото на Мисирков „За македонските работи“ од лексикографски аспект“, *Делото на Крсте Мисирков* Том 2, МАНУ, Скопје, 227–233.

Велковска Снежана 2008: „Фразеологијата на Мисирков“, *Македонскиот јазик. Минато, сегашност, иднина*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 143–146.

Велковска Снежана, Јовановска Соња 2010: *Македонски јазик за VIII одделение*, Графички центар доел, Скопје.

Веновска-Антевска Снежана 2005: „Спротивните сврзници во книгата „За македонските работи“ од Крсте П. Мисирков“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 2, МАНУ, Скопје, 275–284.

Вражиновски Танас 2005: „Погледите на Крсте П. Мисирков во однос на македонската интелигенција и култура“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 1, МАНУ, Скопје, 137–147.

Дучевска Анета 1996: „Мисирков за себе како автор“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 143–147.

Корубин Јован 2005: „Мисирковиот социолошки дискурс“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 1, МАНУ, Скопје: 285–293.

Крсте Петков Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1976.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2000: „Прашањето на кодификацијата во монографиите објавени во рамките на проектот *Современи промени во словенските јазици*“, *Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредба со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици. Тркалезна маса по повод 125-годишнината од раѓањето на Крсте Мисирков*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 29–35.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2005: „Македонските (јазични) работи денес“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 2, МАНУ, Скопје: 223–226.

Миовски Мито 1996: „Односот на К. П. Мисирков кон лексичкиот подбор“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 113–118.

Миркуловска Милица 2005: „Категоријата определеност во текстовите на Мисирков“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 2, МАНУ, Скопје, 285–291.

Миркуловска Милица 2008: „Определеноста во „За македонските работи“ од Крсте Мисирков“, *Македонскиот јазик. Минато, сегашност, иднина*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 155–162.

Мисирков Крсте 2002: *За македонските работи* (Софија, 1903). Јубилејно фототипно издание на Матица македонска, Скопје.

Мисиркова-Руменова Ката 2005: „За раните години на Крсте Петков Мисирков“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 1, МАНУ, Скопје, 53–61.

Паноска Ружа 1996: „Едно потсетување на пораката од К. П. Мисирков да си го чуваме и милуваме нашиот јазик“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 29–34.

Пеев Коста 2005: „Македонскиот стандард во светлината на Мисирковите лингвистички погледи“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 2, МАНУ, Скопје, 197–211.

Петковска Благица 2010: „Македонскиот стандарден јазик како средство и содржина во одделенската настава“, *Меѓународен македонистички собир*, Филолошки факултет „Блаже конески“, Скопје, 289–295.

Ристовски Блаже 1996: „Азбуката и правописот на Крсте Мисирков во новопронајдениот ракопис на македонски јазик од 1900 година“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 35–47.

Ристовски Блаже 2000: „Мисирковата кодификација во светлоста на кодификацијата на соседните словенски јазици“, *Процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик во споредата со соодветните процеси во другите словенски и балкански јазици*. *Тркалезна маса по повод 125-годишнината од раѓањето на Крсте Мисирков*. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 55–71.

Ристовски Блаже 2005: „Сто години за македонските работи“, *Делото на Крсте Мисирков*. Том 1. МАНУ, Скопје, 37–49.

Ристовски Блаже 2011: *Крсте П. Мисирков (1874 – 1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла*. Матица македонска, Скопје.

Тантуровска Лидија 1998: *Директниот и индиректниот објект во јазикот на македонските автори од XIX век*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тантуровска Лидија 2005: „За македонските работи и научниот функционален стил“, *Делото на Крсте Мисирков*, Том 2, МАНУ, Скопје, 253–264.

Тантуровска Лидија 2013: *Јазичен бележник*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тантуровска Лидија 2014: *За идентитетот на македонскиот јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тополињска Зузана 2005: „Лингвистичката мисла на Мисирков“. *Делото на Крсте Мисирков*, Том 2, МАНУ, Скопје, 11–17.

Тоциновски Васил, Младеноски Ранко 2010: *Македонски јазик и литература за II година за средно стручно образование (за сите струки)*. Графички центар довел, Скопје.

Summary

It's safe to say that Misirkov, has its place in the curricula for the subject – Macedonian language. According to the curriculum for this subject, Misirkov is present in primary and secondary education. In primary education, Misirkov is present as methodical unit in ninth-grade and in secondary education: first-year of three-year vocational education; second-year of four-year vocational education; third-year of secondary (high) school. The methodical units for Misirkov are usually located in the program area: Language. Therefore, in this respect, we decided to give a brief overview of the methodical units about Misirkov present in primary and secondary education.

Драгана Кузмановска, Филолошки факултет, УГД,
dragana.kuzmanovska@ugd.edu.mk
Снежана Кирова, Филолошки факултет, УГД
snezana.kirova@ugd.edu.mk
Биљана Иванова, Филолошки факултет, УГД
biljana.petkovska@ugd.edu.mk

ЕДНА ЛАСТОВИЦА НЕ ПРАВИ ПРОЛЕТ

Апстракт: Трудот насловен со пословицата: „Една ластовица не прави пролет“ има за цел да ги потенцира двете функции на пословиците и поговорките (ПП), како когнитивната, така и комуникативната. Преку пораката што ја носи оваа пословица, ќе се обидеме да укажеме на неопходноста подеднакво да се земат предвид двете функции на ПП, коишто тие неизбежно ги вршат и тоа когнитивната – според учеството во процесот на спознанието и комуникативната – според учеството во чинот на говорната комуникација. Ги разгледуваме ПП како најзастапени јазични единици присутни во секојдневниот говор и како такви побаруваат од секој говорител познавање на функциите кои ги вршат во самиот процес на комуницирањето.

Клучни зборови: пословица, поговорка, функција.

Како специфична група на изрази ПП со својата оригиналност и сликовитост го пренесуваат народното богатство од генерации на генерации, притоа сведочејќи за постоењето на еден народ, за неговите обичаи, традиции и, воопшто, за животот во дадена временска епоха. Тие, пред сè, како ризница од непроценливо богатство, од искуства, треба да нè поучуваат за животот и за нормите на размислување и однесување. Тие како да ги содржат искуството и мудроста на предците на еден народ, кои ни се дадени на користење како едукативни алатки неопходни за нормално функционирање и во новото време. Како комуникативни алатки со кои се служиме секојдневно, треба да ја прифатиме дефиницијата понудена од повеќето научници:

„...eine Einheit aus mehreren Elementen, deren Gesamtbedeutung verschieden ist von der Summe der Bedeutungen der Elemente.“ (Schemann

1993: 18) („...единство од повеќе елементи, чие заедничко значење се разликува од значењата на сите вклучени елементи“)
(превод Д.К.)

Во контекст на дадената дефиниција можеме да посочиме неколку примери:

1. *Es ist nicht alles Gold was glänzt* (Не е злато сè што сјае) – со значење дека не треба секогаш да судиме по надворешниот изглед;
2. *Man muss das Eisen schmieden, solange es heiß ist* (Железото се кове додека е жешко) – со значење дека приликата треба да се искористи додека околностите се повољни;
3. *Die großen Fische fressen die kleinen* (Големите риби ги јадат малите) – со значење дека секогаш опстануваат посилните, помоќните;
4. *Wer andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein* (Кoj некому копа гроб, самиот паѓа во него) – со значење дека оној кој прави лошо, со лошо му се враќа;
5. *Die Hunde bellen, aber die Karawane zieht weiter* (Кучињата си лаат, но караванот си врви) – ја изразува рамнодушноста на големите во однос на барањата на помалите и сл.

За да можеме да ги претставиме во вистинско светло ПП, потребно е да го наведеме и нивното разграничување, односно дефинирање како посебни јазични единици кои поради својата сличност најчесто се наведуваат заедно и воопшто не се разграничуваат.

Како заклучок ние би потенцирале дека поговорките се пократки изрази и за разлика од пословиците кои речиси секогаш содржат некоја универзална порака, заокружена мисла со поопшто значење, претежно претставуваат споредба и се карактеризираат со локализми. Доколку сакаме да зборуваме за дистинкцијата помеѓу овие два поима, потребно е да ги наведеме следниве имиња: Пермајков, Ставрева, Кекез и други, кои нагласуваат дека поговорката ја добива својата конечна завршност во контекст на говорот, што секако е едно логичко размислување (сп. Пермајков 1970). Но, како што едни лингвисти/истражувачи ги дистинкцираат разликите помеѓу поимите

пословица и поговорка, така постојат и лингвисти/истражувачи кои ги доближуваат ваквите поими, каков што е Никодиновски, кој ги соединува поимите во поимот поговорка (сп. Никодиновски 1992: 35).

Науки кои се занимаваат со прашањата поврзани со ПП се фразеологијата и паремиологијата и тие се занимаваат со разграничувањето на ПП и тоа од лингвистички аспект, сè со цел, продлабочување во нивната суштина. Во процесот на разграничувањето на ПП, заради нивното полесно препознавање и класифицирање, научниците (фразеолози, паремиолози и собирачи) наидувале на потешкотии, но не кај сите ПП, туку само кај одреден дел.

Посебната пословична лексика, особеностите при користење на глаголските времиња во текстот, синтаксичките конструкции како воопштено-личните, неопределено-личните, инфинитивните и некои други структури, се најактуелни теми кај истражувачите (фразеолози и паремиолози), при што малку внимание се посветува на функционалниот карактер на ПП (Величковски 2009: 8). Функционалната интенција на ПП е таа којашто ја одредува нивната оригиналност и лежи во основата на нивните лексичко-синтаксички и семантички разлики. Олер (1971) ја истакнува функционалноста кај пословиците и вели дека јазикот е средство за комуникација, а не затворена структура. Тој истакнува, исто така, дека оваа особина е карактеристична не само за пословиците, туку и за сите јазични единици.

Кубрајкова (2004) акцентот го става на двете функции кои се присутни при описот на секоја лингвистичка појава и когнитивната – според учеството во процесот на спознанието и комуникативната – според учеството во говорната комуникација.

Поради доминантниот функционален приод кон јазикот, посебноста на ПП се манифестира како на когнитивен, така и на комуникативен план. Кога станува збор за комуникативниот план, тогаш како обележје на пословиците се јавува нивната аргументациона функција, односно ваквата пословица претставува средство за аргументација за потврдување на некоја мисла. Поради тоа што пословицата претставува мудрост, којашто опстанала низ вековите, се докажува нивната оправданост да го изразат погледот кон светот, да дадат оценка на појавите во стварноста и затоа се наречени и

аргументациони средства во говорот (Величковски 2009). Така што, тој ќе заклучи дека пословиците можат да имаат аргументативна функција затоа што сами по себе претставуваат завршени реченици, наспрема поговорките кои имаат незавршени структурно-семантички форми и не содржат судови и заклучоци. Прагматичка е причината за давање предност на пословиците пред другите лингвистички средства за аргументација на кажаното и оценка на говорната ситуација. Зад секоја пословица стои авторитетот на една цела генерација (Жуков 2001) и затоа пословицата има таква тежина во процесот на комуникацијата и притоа „употребувајќи ја пословицата во својот говор, говорителот како да говори: тоа што јас го кажувам не е само мое мислење, туку став на целиот народ, бидејќи тоа е признато како вистинито од самиот народ“ (Величковски 2009: 9). Затоа Далъ (2001), пословиците ги нарекува „законик којшто од никого не е донесен“ и дека на пословицата ниту ѝ се суди, ниту за неа се расправа.

Затоа, слободно можеме да констатираме дека пословиците структурирани како завршени реченици со длабока морална порака, вршат аргументациона функција наспрема поговорките коишто, како незавршени структурно-семантички форми, не содржат судови и заклучоци и коишто не се погодни за вршење на аргументациона функција.

Љацки (1897), уште многу одамна констатирал дека поговорката се употребува во говорот не да ја потврди мислата, туку во него да внесе живост, односно да го украси. Значи, уште во тоа време тој ги истакнувал функционалните разлики помеѓу ПП. Со еден збор, пословицата ја потврдува мислата *Eine Krähe hackt der Anderen kein Auge aus* (Чавка со чавка очи не си вади), што значи дека луѓето од ист вид не си наштетуваат. *Da liegt der Hase im Pfeffer* (Тука лежи зајакот) се вели кога човек ќе го пронајде решението за некој проблем и овде немаме потврда на мислата, туку едноставно само оживување на говорот преку сликовитото прикажување на мислата.

На когнитивен план, потребно е да се воочи разликата меѓу пословиците и поговорките во однос на кумулативната функција што тие како јазични единици ја вршат во говорот. Кумулативната функција му е својствена на секој јазик и сите јазични единици вршат кумулативна функција во согласност со својата семантика. ПП означуваат покрупни сегменти во реалноста и затоа велите дека имаат

побогата и поширока семантика наспрема зборовите. Затоа, Величковски (2009) со право ќе каже дека кумулативната способност на пословиците во споредба со другите јазични единици и со поговорките се издвојува многу јасно, затоа што пословицата претставува завршен уметнички текст со длабоко значење. Оттука тврдењето дека зборовите и фразеологизмите означуваат поими, а пословиците со структура на завршена реченица, служат за најсоодветна јазична форма за пренесување на некоја социјално значајна вредносна ориентација. Според Костомаров (1976), пословиците се оние јазични единици коишто го фиксираат колективното искуство на луѓето. Уште Аристотел пословиците ги нарекувал „морални изрази“ затоа што тие учат и подучуваат и во себе го содржат дидактичниот и воспитниот карактер.

Секој народ формира свој сопствен систем на пословични значења, во кој се собрани историското искуство и животните услови на еден народ.

Иако навидум слични и тешко препознатливи во даден контекст, сепак многу различни. Разликата помеѓу пословиците и поговорките се манифестира и кај кумулативната функција. Така на поговорките им недостасува воспитниот и дидактичниот карактер, односно се лишени од директен дидактизам, од филозофски воопштена содржина. Според Морозова (1972), поговорките ништо не бараат, ништо не објаснуваат, туку само опишуваат слика или претстава, односно нивната цел е да се предаде метафоричната слика со сето свое значење. *Die Katze in Sack kaufen* (Купува мачка во вреќа) се употребува за промашена работа, за напразно дадени пари за некоја стока која претходно не е проверена. Затоа, поговорките се дефинираат како фигуративен, преносен израз, кој се однесува на некоја точно определена животна појава (Ахманова 1966).

Заклучок

Разликите помеѓу ПП на когнитивен план се однесуваат на исполнувањето на кумулативната функција, којашто е карактеристична за сите јазични единици. Така, ПП имаат побогата и поширока семантика во однос на зборот. Од овој аспект, можеме да кажеме дека пословицата е завршен уметнички текст, зборот поим, а

поговорката е само успешно избрана слика за предметот кој се набљудува (Величковски 2009: 11).

Наједноставни дефиниции за ПП дава Апостол Поп Јовановски: *Пословицата претставува говор со поука од постар на помлад, односно резиме после некој разговор меѓу луѓето. Поговорката е опишување на некој настан, појава со повеќе реченици, реплики, дијалози* (Поп Јовановски, 1991: 9).

Со нашите истражувања доаѓаме од посложените дефинирања на поимите пословица и поговорка, што можеме да го потврдиме и преку посочените примери:

- *Wer sich zur Taube macht, den fressen die Falken* (Ако се сториш овца, секој ќе те стрижи) значи дека добриот човек секој го искористува, му ја искористува добрината.

Значи, секоја кратка синтаксичка изрека којашто претставува завршена мисла или суд за нешто врз којашто не може да се делува, односно да се менува нешто, туку може само да се прифати како израз на народно животно искуство пренесено по традиција од постариот на помалиот, претставува ПОСЛОВИЦА.

- *vom Pferd auf den Esel kommen* (Од коњ на магаре) со значење кога човекот од повисок сталеж паѓа на понизок, односно кога богатиот ќе стане сиромав.

ПОГОВОРКАТА е општопозната кратка синтаксички неоформена изрека којашто има преносно значење и којашто претставува одраз на народната мудрост. Таа се смета како дел од реченица, а не како цела реченица, затоа што ѝ недостасува уште еден дел за да биде завршена мисла, а се употребува како целосен израз поради тоа што е општопозната, односно поради фактот што сите знаат каква порака сака да испрати говорителот и не треба да ја дополнуваат.

На крај можеме слободно да ја дефинираме пословицата како модел на однесување, кој секогаш ги изразува искуствата од историјата и од животот и таа секогаш учи и подучува, додека пак, поговорката е она спротивното и таа ништо не бара, ништо не објаснува, туку само дава опис на слика или на претстава. Со еден збор, пословиците се

разликуваат од поговорките, не само по структурно-семантичките, туку и по функционалните признаци, коишто треба да се прифатат како трет диференцијален признак (Величковски 2001). Треба да напоменеме дека функционалните разлики се јавуваат како основни, определувачки, доколку функционалната намера на ПП ја условува нивната посебна структура.

Литература

Ахманова Ольга Сергеевна 1966: *Словар лингвистических терминов*, Советская энциклопедия.

Величковски Боне 2001: *Сид без малечки камчиња не стои*, Пословични паралели, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Величковски Боне 2009: *Македонски пословици и поговорки*, кн. 73, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Даль Владимир Иванович 2001: *Народное образование*, No 2.

Жуков Влас Платонович 2001: *Словая русских пословиц и поговорок*, Предисловие, Издательство "Советская энциклопедия", Москва.

Кубрькова 2004: *Об Установках когнитивной и актуалние проблемы Когнитивной лингвистики*, Известия Академии наук.

Ляцкий Евгений Александрович 1847: *Ляцкий Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках*, СПб.

Морозова Л. А. 1972: „Пословицы и поговорки (к вопросу об определении и разграничении)“, *Вестник Московского университета*. Серия 10. Филология. 1972. № 2, 57–65.

Никодиновски Звонко 1992: *Фигуративните значења на анималната лексика во францускиот и во македонскиот јазик: Инсекти*, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Пермяков Григориј Львович 1970: „От поговорки до сказки: заметки по обшћий теории клише“, *Исследования по фольклору и мифологии Востока*.

Поп Јовановски Апостол 1991: *Македонски народни пословици*. Студентски збор, Скопје.

Oller John W. 1971: *Coding information in natural languages*, The Hague –Paris.

Schemann Hans 1991: *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Unter Mitarb. v. R. Birkenhauer, Stuttgart- Dresden.

Summary

This paper aims to emphasize the two functions of sayings and proverbs - both cognitive and communicative. It also tries to point out the necessity to equally take into account the two functions of sayings and proverbs that they inevitably perform: cognitive-according to their participation in the process of cognition, and communicative-according to their participation in the act of speaking communication. We consider these as the most represented language units present in everyday speech and, as such, they require that each speaker has the knowledge of the functions they perform during the communication process itself.

Олгица Додевска-Михајловска
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
olgicadodo@yahoo.com

ОДНОСОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ КОН ПОДБОРОТ ОД ЛЕКСИЧКОТО НАСЛЕДСТВО

Апстракт: Во рамките на темава си поставивме задача само да го отвориме прашањето за нужноста од едно попродабочено проучување на историјата на одделни зборови (од кодификацијата до денес), кои во времето на нивното појавување биле авторски неологизми, а потоа преминале во поширока употреба и навлегле во речничкиот состав на македонскиот јазик. Анализата ја спроведовме врз примери од делата на Блаже Конески кои лексикографски се регистрирани во тритомниот „Речник на македонскиот јазик“, но и во „Толковниот речник на македонскиот јазик“, изданија на Институтот за македонски јазик. Лексиката во литературните, преводните и научните дела на Блаже Конески има трајна вредност зашто претставува изворен материјал кој ќе одговори на прашањето за јазикотворечките напори на Блаже Конески и неговата улога во актуелизирањето на развојните тенденции на лексиката на македонскиот јазик (особено на одделни зборообразувачки модели), но и на неговиот личен придонес во збогатувањето на стандарднојазичната лексика.

Клучни зборови: Блаже Конески, зборообразувачки модели, стандарднојазична лексика, македонски јазик.

Овој труд е само можен аспект за попродабочено проучување кое, како проектна задача, би ги надминало рамките на општоприфатените заклучоци и преку изворни податоци директно би го засведочиле авторскиот удел на Конески во развојниот процес на лексиката на македонскиот стандарден јазик.

Основниот напор на повоената генерација се изразуваше, сосем природно, во зацврстувањето на свеста дека Македонците треба да се вклучат во културниот свет како активен субјект со свој културен лик. Во таквите нови услови, стандардизацијата на македонскиот литературен јазик станува потполно свесен и контролиран процес, почнувајќи од изборот на дијалектната база, па преку сите решенија

поврзани со збогатувањето на таа база и поставувањето на проскриптивни норми во сите сегменти на јазичната структура. Целата таа активност е во рацете на мал круг образовани луѓе, научници-филолози и/или писатели. Задачата на Блаже Конески и на другите културни дејци од тоа време не била ниту лесна, ниту едноставна.

Освен широка филолошка ерудиција и високоразвиен јазичен усет, кодификаторската работа барала и извонреден творечки напор со јасна претстава *што* и *како* ќе се работи.

Блаже Конески бил длабоко свесен дека во народното творештво е кондензирана народната основа на македонскиот литературен јазик и дека во тоа творештво народот ја излеал душата. Уште од своите ученички денови собирал и запишувал народни песни, а подоцна барал и од други да му запишат варијанти од различни краишта на Македонија. Плод на овој труд е неговата *Збирка на македонски народни песни* (на 383 страници) што ја објавил во 1945 година. Академик П. Илиевски ќе истакне: *Кон народното творештво тој имаше длабок пиетет и не допушташе во текстот да се интервенира или нешто да се додаде. За образец го имаше Цепенков, кој целиот се внесувал во народното раскажување.*

Инсистирањето да се дејствува во јазичната практика и творечки да се покажат одликите и можностите на македонскиот јазик беше значајно самосвесно становиште на таа генерација јазикотворци, но тоа истовремено претставуваше и коректив во однос на оние тенденции од лексичкиот развој што би можеле да водат во погрешен правец.

За нас претставуваше предизвик да го анализираме подборот на лексичките средства од зборообразувачки аспект.

Како карактеристична појава за македонскиот стандарден јазик ќе ја изделиме продуктивноста на зборообразувачкиот модел на одглаголските именки со суфиксот *-ба*. Условите што придонесоа за активирање на овој зборообразувачки модел ги наоѓаме во „необичноста и одбегнувањето, по правило, на именките и од свршени глаголи со суфиксот *-(н)ие*, како застарен и неприсутен лик во современиот македонски јазик, при познатата неможност со него да се изведуваат именки од свршени глаголи со новиот, современ лик на наставката *-ње* и извесни незгоди при преосмислувањето на именките

на *-ње* изведени од несвршени глаголи“ (Корубин 1990: 110). Познато е дека кај глаголските именки мотивирани од несвршени глаголи најкарактеристична е трајноста на состојбата во значењето, а во случај кога овие образувања добиваат поапстрактна содржина на значењето, се јавуваат колебања. Во почетниот период се јавија многу двојства како резултат на замената на архаичните ликови: *доверие* : *доверба*, *настроение* : *настројба*, *положение* : *положба*, *расположение* : *расположба*, *состојание* : *состојба*, *усилие*: *усилба*, *умотворение* : *умтворба*.

Во првите години од процесот на збогатување на речникот на македонскиот стандарден јазик овој модел е живо застапен и се користеше во голема мера за нови образувања. Врз основа на овој модел, во македонскиот стандарден јазик успешно се затврди збороформата *веселба* засведочен во примерот од збирката на Б. Конески *Земјата и љубовта*, 1948 год.: ... и збор се води, песна се гласи, / на сите лица *веселба* грее... (57) и во *Песни* од 1953 година: *Веселба* јасна, *веселба* јасна / ил црна мака да би ми дал (13); наспрема алтернативните форми од народниот јазик што ги среќаваме во синтагматските споеви во јазикот на печатот, весникот *Нова Македонија* од 1944 година: *народно веселие* (НМ 1944, 6 декември: 4) и *младинско весеље* (НМ 1944, 6 декември: 8).

Именски образувања со суфиксот *-ба* бележиме и во постариот период од развојот на македонскиот јазик. Лилјана Макаријоска констатира дека бројот на именките со суфиксот *-ба* во македонските црковнословенски ракописи постепено се зголемува од XIII и XIV век (2002: 284). За продуктивноста на овој тип образувања се осврнува и Блаже Конески од аспект на влијанието на народниот јазик во Дамаскиот од XVI век (1965: 181).

Ќе се потсетиме дека Блаже Конески од 1945 до 1955 година создаде песни – филигрански во современата македонска поезија и го направи првиот исчекор кон Европа со звукот на македонскиот јазик во препевите на поетските имиња: Хајне, Гете, Пушкин, Шекспир, Шилер, Блок, Мајаковски, Прешерн, Његош и др.

Во овој труд ќе се задржиме само на овој зборообразувачки модел од лексичкото наследство со цел да го проследиме односот на Конески преку употребата на образувања со суфиксот *-ба* во делата од

неговата творечка и преведувачка дејност во првата деценија по кодификацијата: *А свирба што се ори – / Жив извор води лее* (28); *Туку низ свирбата чиниш / Добри ангелчиња плачат* (14). Овие примери се од Х. Хајне, *Лирски интермецо*, препев: Б. Конески, 1952, Скопје; ... *на клупата лежи гајдата..., како да смислува нови свирби и писоци ... за попладневното оро* (Б. Конески, *Лозје*, 1955: 53); ... *Да, ти си жална и јас немам срдба; / О, мила ние ќе жаламе двата* (Х. Хајне, *Лирски интермецо*, превел: Б. Конески, 1952: 15); *Срце, срце за измамата / срдба немај, само трај* (Х. Хајне, *Лирски интермецо*, препев: Б. Конески, 1952: 14); ... *о колку слатка шетбата беше* (Б. Конески, *Песни*, 1953); *Молот се полнеше луѓе излезени на предвечерна шедба* (24); *Милозлива повеќе биди, / не руши ја нужната дружба. / Со малку сум доволен, види, / зар тешка е оваа служба* (Б. Конески, *Песни*, 1953: 30).

Се одлучивме да ја проследиме и фреквентноста на збороформата *жалба* и нејзината наспоредна форма *жал* во творечката и преводната дејност на Блаже Конески за да го проследиме и нејзиниот семантички развој во македонскиот стандарден јазик.

Направената анализа покажа дека Блаже Конески во практика ги проверил своите први ставови за речникот објавени во списанијата *Нова Македонија* и *Нов ден*: да се црпе од народната ризница на јазикот. Па така, поголемата застапеност на збороформата *жалба* наспрема *жал* во неговите текстови соодветствува со обработените лексички единици од РМНП. Ќе изделиме некои од нив: *Жалба ми е личната невеста* (Б. Конески, *Земјата и љубовта*, 1948: 29); *зар чудно е јас жалба в срце да сетам?!* (Б. Конески, *Земјата и љубовта*, 1948: 7); ... *јас си имам до две лути жалби* (Б. Конески, *Земјата и љубовта*, 1948: 29); ... *и каменот од жалба би цркнал / а не сестрата по онаков брат* (Његош, *Горски венец*, препев: Блаже Конески, 102); ... *Жалба ми е ко за мила сина, / ... жалба ми е ко за родна брата* (Његош, *Горски венец*, препев: Блаже Конески, 129); ... *Зошто темјаниките жалба ги реди, / секоја немо да тажи?* (Хајне, *Лирски интермецо*, 16, препев: Б. Конески); ... *Ме гледаат тие (цвеќињата) со жалба / И зборува цвет со цвет* (Хајне, *Лирски интермецо*, 29, препев: Б. Конески) и други.

Наспоредната форма *жал* ја регистриравме во помал број примери: *Многу жал ми падна, многу црна мака* (Б. Конески, *Земјата и љубовта*, 1948: 9); *Мене ми е уште болка, / на срцево жал ми иде* (Б.

Конески, *Земјата и љубовта*, 1948: 33); *Што да ти кажувам?/ За тебе жал ми е...* (Б. Конески, *Песни*, 72).

Споредбена анализа на овие форми правевме и со ексцерпираните примери од народната проза (регистрали во Картотеката на народната проза во ИМЈ). И таму резултатот соодветствува со анализата од текстовите на **Конески**.

Забележливо е дека формата *жал* се среќава во затврдени состави: *ми падне жал, жал м е, жал ми иде*, но *И жалот внатре ќе лежи*.

Во разгледуваниот материјал и двете форми имаат исто значење: *душевна болка, мака, тага*.

Понатаму, овој зборобразувачки модел ја разви својата продуктивност, па во рамките на делот за зборобразувањето на именките, подоцна, во *Граматиката*, Блаже Конески ќе истакне дека наставката *-ба* се вбројува во оние наставки преку кои се изрази животворната и подмладувачка сила на јазикот (1967: 271) што е евидентирано во *Речникот на македонскиот јазик* (РМЈ): во првото значење *тага, мака* и во второто *жалба, поплака*. Во натамошниот развојот на оваа лексема доаѓа до семантичко поместување. Па така, во ТРМЈ првото значење е административен документ: **1. Изразување (обично писмено) незадоволство од некоја неправилност со молба да се отстрани**, а второто значење *жал, тага, мака*, со тенденција на архаизирање (ТРМЈ 2003: 613), што е резултат на процесот на семантичко разграничување на двојствата во развојот на стандарднојазичната лексика.

Поради својата голема скромност, својот авторски удел проф. Блаже Конески го условувал со колективната свест за потребата од таков чин. Во статијата *За некои стилски синтеси во развитокот на македонскиот литературен јазик* објавена 1958, тој ќе напише: *Ние ништо ново не создаваме, а само го обопштуваме она што самостојно се развивало и зрело во живиот говор на народот* (1958: 9).

И само преку еден пример од лексичкото наследство се потврдува широката ерудиција и ретката интуиција на Блаже Конески да ги насети внатрешните тенденции во развојот на македонските

дијалекти, да направи избор на особеностите што зближувале и да го насочи нивниот натамошен развој за што сведочат и најсовремените лексикографски изданија.

Литература

Конески Блаже 1967: *Граматика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески Блаже 1958: „За некои стилски синтези во развитокот на македонскиот литературен јазик“, *Литературен збор*, бр. 5/1, 1–10, Скопје.

Корубин Благоја 1990: „Глаголските именки на –**ние** во литературниот македонски јазик“, *Предавања на XXII семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје.

Макаријоска Лилјана 2002: *Девербативните именки во македонските црковнословенски текстови*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Речник на македонскиот јазик (со српско-хрватски толкувања) I, 1961, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик I, 2003, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Summary

This paper, through the analysis of only one example of the lexical heritage, confirms the wide erudition and the rare intuition of Blaze Koneski to sense the internal tendencies in the development of the Macedonian dialects, to make a selection of the characteristics that brought them closer and direct their further development, as witnessed in the most recent lexicographic publications.

Макеј Кавка
Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
mk1762@poczta.onet.pl

ПОИМОТ „МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК“ ВО НАУЧЕН ДИСКУРС

Апстракт: Формирањето на поимот македонски јазик и македонски научен печат е неопходен дел од појавата на наративен идентитет. На овој начин, дискурската литература станува текстуална сфера како метанаративи со главна премиса на моќта за именување (име и дефиниција) и важен сегмент на процесот на градење национален, етнички или територијален идентитет. Припадноста кон националната група е резултат на наративното самоопределување на идентитетот на членовите на групата и на другите. Дискурсот на македонскиот идентитет за јазикот е објективен во неговиот наративен слој, но и етноцентричен. Во случајот со Македонија, првата фаза од формирањето на наративен идентитет се одвиваше во време на борбата за национална култура и јазик. Тоа доведе до компензаторни реакции: зголемено чувство на национална единственост и појава на етноцентричност. Самиот јазик беше предмет на невообичаена сакрализација, како најдобар начин да се разликува помеѓу „сопствениот“ и „странецот“. Денес, во втората фаза, улогата на јазикот слабеа и престанува да биде основното средство за создавање и одбрана на националниот идентитет.

Клучни зборови: македонски јазик, наративен идентитет, национален идентитет.

I. Антецеденции

Во минатите векови балканските народи немаа свои стандардизирани јазици и зборуваа на дијалекти прифаќајќи ги јазичните карактеристики од јазиците на своите соседи. На тој начин се формира балканскиот јазичен сојуз дефиниран како група на балканските јазици генетски несродни, но кои имаат слична граматичка структура создадена во текот на историско-општественото заедничко живеење. Исто така, јазиците се потчинети на интерференциските

процеси на граматички и лексички план, а нивните носители се карактеризираат со билингвизам, двојазичност и мултијазичност. Во денешната Македонија најкарактеристична е појавата на двојазичност во македонската и во албанската јазична средина кај Македонците и Албанците како најмногубројни јазични заедници.

Кога Македонија била во состав на Османлиската Империја службен јазик и јазик на престиж бил турскиот (15–19 в.), а во првата половина на 20 в. српскиот јазик бил службен јазик на Кралството Југославија. Голем дел од македонскиот лексички корпус бил преземен од српскиот јазик. Интерференцијата во прв ред се однесувала на усната комуникација, а потоа на некодификуваниот писмен јазик. Српскиот јазик сè до распаѓањето на Југославија беше јазик-посредник во преземањето на интернационализмите. По Втората светска војна во новосоздадената Република Македонија, како дел од Федералната Република Југославија, функционираше т.н. српско-хрватски јазик како општодржавен, и македонски како службен јазик во РМ. Јазичната ситуација дополнително го детерминаше фактот што српскиот јазик беше употребуван и во црквата и во образованието сè до крајот на Втората светска војна. По Втората светска војна наставата се изведуваше на македонски јазик, но изучувањето на српско-хрватскиот јазик беше задолжително во основното обзавование. Освен тоа, релативно малата јазична територија на Македонија беше дијалектно раздробена. Тоа посебно се однесува на југозападниот дел од македонската територија, којашто во голема мера е населена од Албанци. Во таа територија може да се вбројат следниве македонски дијалекти: прилепско-битолски, поречко-кичевски, охридско-преспански, дебарски, рекански, долнополошки и горнополошки. Освен тоа, Албанците кои живеат на таа територија имаат свои дијалекти. Тука има Турци и Власи уште од времето на Османлиската Империја. Затоа, во Македонија се појави нов проблем на диглосија и полиглосија. Во македонската јазична ситуација диглосија имало меѓу престижниот службен јазик на официјалната комуникација и мајчиниот (тоа претежно биле дијалектите на кои зборувале родените говорители употребуван во неофицијалната комуникација). Во разните историски периоди

пред и по признавањето на самостојноста тоа било турско-српско-македонско-албанска полиглосија.

Од гледна точка на јазичната политика спроведувана од страна на комунистичката влада на тогашната Југославија спрема македонскиот и другите јазици со кои се служеле во таа република, тоа беше етничката држава на македонскиот народ. Во согласност со таа теза, македонскиот беше службен јазик. Националните малцинства (народностите) можеле да се служат со својот јазик во приватната сфера и јавно само на територијата на којашто живееле. По распаѓот на Југославија и создавањето на РМ македонскиот јазик ги рашири своите функции и ги презеде сите функции од дотогаш престижниот српско-хрватски јазик, стана средство за комуникација во надворешните релации и во армијата. Спред некои гледишта, во СРМ македонскиот јазик стана средство за асимилација на малцинските групи коишто живееле на таа територија, посебно на христијаните од несловенско потекло (Власи) и Албанците немуслиманите.

По осамостојувањето во 1991 г. македонскиот јазик беше во суштина единствен официјален јазик во РМ, отфрлајќи ја, барем уставно, доминацијата на српскиот јазик. Дел од жителите во Македонија (25–35 проценти) се Албанци и тие досега имале статус на народност. Мнозинство од нив се муслимани, а помал дел се католици. Двете верски групи се карактеризираат со многу брз наталитет и со растечки политички аспирации.

Уште на самиот почеток од македонската независност, незадоволни од својот дотогашен статус, македонските Албанци побараа измени, посебно во работите поврзани со албанскиот јазик и со неговата рамноправност во однос на македонскиот јазик

Во време на албанската побуна во Македонија (15–25 јуни 2001) се водеа преговори за признавање на поголема автономија на Албанците, но без резултати. На 20 јули започнуваат разговори помеѓу претставниците на Македонците и Албанците. Борбите престанаа дури по потпишувањето на Рамковниот договор на 13

август 2001 година. Главното место во тоа компромисно политичко решение му припадна на јазикот. Се крена статусот на албанскиот јазик, кој сепак не се израмни со позицијата на македонскиот јазик во државата. Двата јазика формално ја исполнуваат функцијата на официјален јазик. Со нив се публикуваат државни документи, но општодржавен и работен јазик останува македонскиот.

Прифатеното, од Рамковниот договор, становиште доведува до тоа дека македонската држава сè повеќе станува јазично и етнички нестабилна, како двонационална држава. Во некои македонски општини, каде што има повеќе албанско население (Тетово, Гостивар), учениците од основните училиштата протестираат и не сакаат да ја следат наставата на македонски јазик. Тие бараат следење на наставата на албански јазик.

Работата е уште потешка поради тоа што не постојат изработени официјални механизми на интеграција на Албанците со Македонците, а тоа ја доближува Македонија до статус на двонационална и двојазична држава, којашто денес сè уште е неприфатлива визија од политичкаа гледна точка, но од лингвистичка – веќе станува реалност¹.

¹*ПРЕДЛОГ – ЗАКОН за употреба на јазиците*, Скопје, август 2017: „Основна цел за донесување на законот е доследно преточување на уставните амандмани во законските текстови во однос на употребата и примената на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и неговото писмо. Имено, со овој закон паралелно се уредуваат начелата, начинот и одговорноста на институциите да овозможат службената употреба на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните и неговото писмо *vis a vis* правото на граѓаните да го употребуваат и применуваат тој јазик во службени постапки. Воедно, се регулира и употребата на другите јазици на кои зборуваат граѓаните од заедниците кои се помалку од 20%“¹, се вели во законското образложение.

<http://www.pravda.gov.mk/documents/Predlog%20Zakon%20za%20upotreba%20na%20jazicite%20so%20obrazlozenie%20%281%29.pdf> (пристап: 10. 08. 2017)

Во зародишот на Македонија во 20 век многу битна улога имаше јазичната политика на државата, според која требаше да се признае македонскиот јазик, да се обработи македонскиот стандард и тој стандард требаше да се распространи во сите сфери на општествениот живот. Оваа задача им припадна на политичките активисти, кои истовремено биле и специјалисти од лингвистиката или литературата. Во Македонија за таа задача беше назначен Блаже Конески, тогаш младиот и школуван во Белград и Софија активист, поет и литерат, кој во 40-тите години направи кодификацијата на македонскиот јазик. Во врска со тоа современиот француски балканолог Бернар Лори во 1998 година напиша дека „македонската кодификација се наложува на вештачки начин на дијалектната практика, а изборот на нормите одговара на политички и лингвистички критериуми”². Македонците, кои се горди на својата јазична традиција, со големо уверување се повикуваат на генетската врска со црковнословенската традиција, а денес своите јазични и историски корени почесто ги бараат во антиката, античната култура, во заедничките територии, го бараат својот идентитет во митолошките и библиските архетипови и топоси.

II. Дискурс – дефиниции

Не постои единствена анализа на дискурсот, туку многу анализи кои може да се класификуваат во три вида:

- лингвистички - фокусирани на пишаниот текст и на неговата структура;
- критички - фокусирани на менувањето на општествената реалност, на решавање на проблемите кои се вклучени во практиката на истражување, пр. да се идентификуваат измами;
- социолошки – ја опишуваат општествената реалност и вклучуваат објаснување на когнитивните цели.

² Lory B., Chiclet C. 1998: „Approches de l’identité macédonienne“, *La République de Macédoine: Nouvelle venue dans le concert européen*, Paris, 13–33.

Поимот на дискурсот, денес толку присутен во хуманистичките и општествените науки, како и во медиумите, е сè уште категорија со многу значења. Тој стана предмет на лингвистичките истражувања, посебно во нивните комуникациски тенденции. Тоа произлегува од фактот што во досегашните описи на семантика и на синтакса не била поместена комуникациската перспектива, со која се подразбира говорителот, примачот, интенциите, емоциите на говорителот, контекстот, подлогата на комуникацискиот акт, просторот, времето и друго. Говорните чинови, како основни единици на дискурсот, ги делиме на микро и макро акти и ги класификуваме како дискурсивни жанрови, на пр.: литературен, политички, медиумски (дискурс во радиото, телевизијата, печатените медиуми, Интернетот и др.)³.

Методологијата на анализата на дискурсот предвидува три решенија кои се ситуирани на три нивоа: **1) јазично** – дискурс е вербалната структура, тоа значи форма на употребата на јазикот (системот). Во тие истражувања доминира функционалната перспектива (кој?, како?, зошто?, за кого?, кога се генерира текст?). Тоа е чисто лингвистички пристап; **2) комуникациско и интерактивно** – дискурс е дејствување со помош на зборовите – интеракција којашто настанува во конкретен општествен и културен контекст со вклучување на ситуациjsки елементи како важен услов за успешна комуникација (прагмалингвистички пристап); **3) спознајно** – дискурсот е форма на комуникација во рамки на некој определен систем на поими и вредности (светоглед); семантичката, па дури и формалната структура на текстовите е измоделирана со таа ментална слика на светото и со когнитивните процеси кои се основни за неговото познавање и разбирање (когнитивизам).

Во последно време, надоврзувајќи се на таканаречената концепција на критичка анализа на дискурсот, се предлага дискурсот да биде општествена и институционална норма, конвенција. Анализата на дискурсот, односно критичката анализа на дискурсот, опфаќа поширока интердисциплинарна истражувачка перспектива,

³ Kawka M. 2012: *Sześć dyskursów o języku*, Menora, Skopje.

која произлегува главно од дисциплини како што се лингвистиката, семиотиката, социологијата, психологијата и филозофијата.

Основа за да се формулира дискурзивниот исказ се културните и општествените обрасци, а нивниот ефект се текстовите со определени жанрови црти. Во таа насока, македонскиот дискурс треба да се смета како дефинирана норма, стратегија, конвенција применета при создавањето на секој текст во контекст и затоа дискурсот може да биде дефиниран со оглед на контекстуалните својства и стратегии засновани врз општествените и културните обрасци, а не само со оглед на јазичните структури типични за дискурсот во лингвистичкаа смисла – дискурс како текст во кој контекстот е маркиран со внатрешен деиксис и со шифтери⁴. Освен тоа, дискурсот се актуелизира во ред жанрови, како што се на пример: разговор, молба, жалба, молитва, и покомплицирани – дебата, експозе, одлуки, декларации, резолуции, препораки и заклучоци. Погolem дел од тие жанрови се карактеристични не само за секојдневниот живот, туку се сретнуваат и надвор од него во официјалните ситуации поврзани со обрасците кои ги градат политичките, националните, религиозните, јазичните, историските и други норми и стратегии искористувани во разните видови дискурс со кои се создава и одржува власта и моќта над другите. Тие што знаат да се служат со играта на дискурсите исто, така знаат да управуваат со другите и да владеат со нив.

Во однос на социјалните студии, анализата на дискурсот може да се дефинира како метод на квалитативно истражување, што е предмет на сите видови изговорени зборови (радио, телевизија) и пишани зборови (печат, Интернет) и нивното социјално влијание. Од оваа перспектива јазикот се смета не само како средство за комуникација, туку и како конструкција на општествената реалност и еден вид општествена практика.

Во лингвистичката анализа на дискурсот, дискурсите се поместени во сферата на текстовите преку интертекстуална и метатекстуална перспектива. Поради тоа, главно се анализира

⁴ Види: Jakobson R. 1990: „*Shifters and Verbal Categories*“, *On Language*. Ed. Linda R. Waugh and Monique Monville-Burston, Cambridge, 386–392.

формата на научните текстови, а помалку нивната содржина, историските настани и нивната интерператција. Имено, се работи за подетална анализа на научните дискурси што се однесуваат на поимот македонски јазик и на неговата концептуализација. Под терминот концептуализација се подразбира процесот на создавање на поимот врз основа на општото знаење за светот и дефиницијата за дадениот збор кој настапил во дискурсот.

III. Анализа на македонскиот дискурс

Првиот дискурс, за кој ќе стане збор, се наоѓа на страниците на тритомната *Историја на македонскиот народ*⁵, издание на ИНИ во 1969 година, а вториот во еднотомната *Историја на македонскиот народ* издадена од три издавачки куќи: Македонска книга, Култура и Мисла во 1988. Втора, скратена верзија на тритомната, не е издадена од Институтот за национална историја дури и по дваесет години.

За историјата на македонскиот јазик наоѓаме релативно многу информации во горенаведените дела. Во историскиот дискурс за антиката се зборува за античките Македонци, но не и за нивниот јазик. И покрај тоа, знаеме дека античките Македонци од тоа време зборувале македонски јазик, кој бил близок до старогрчкиот. Во оној дел што се однесува на Византија се јавуваат информации за Словените, но нема информации за нивниот јазик. Византиските автори ги прикажуваат Словените како „луѓе со висок раст и необично силни, простосрдечни и претерано гостољубиви. Се хранеле со земјоделски производи (жито и хељда) и месо од домашни животни, дивеч и риба. Омилен пијалак им била медовината, како и јачменовото пиво. Ја сакале музиката. Од инструментите ја познавале тамбурата. Но, кај нив владеела крвната одмазда, не ги почитувале договорите, нивните племиња живееле во неслога, па дури и во омраза. Тие нивни слабости Византијците знаеле да ги искористат многу добро.“ (Ист. с. 24).

⁵ *Историја на македонскиот народ*, кн. 1-3, ИНИ, Скопје 1969 ; А. Стојановски, И. Катарџиев, Д. Зографски, М. Апостолски.

Историја на македонскиот народ; Култура, Мисла, Наша Книга, Скопје 1988. Сите цитати од тоа скратено издание (понатаму Ист. с.).

Првите информации што се однесуваат до словенскиот јазик во писмена форма ги наоѓаме во главата со наслов „Ширење на христијанството и книжевноста кај македонските Словени“, каде што во дискурсот за настаните во XI век читаме:

*Уште додека се наоѓале во старата татковина, како и по нивното доаѓање на Балканот, Словените употребувале црти и рески за запишување на некои работи што им биле потребни. Откако биле, пак, покрстени, – пишува Црноризец Храбар, првиот бранител на **словенската** азбука и писменост – тие се мачеле со помош на римски и грчки букви да пишуваат на словенски јазик, но без некои правила. Тешкотијата била особено голема кога требало да се означуваат оние гласови од **словенскиот јазик** за кои ги немало потребните букви во римската и грчката азбука. Ова покажува дека кај Словените постоела некаква писменост и **пред создавањето на словенската азбука.***

***Првата словенска азбука** (глаголицата) ја создал Константин (Кирил), а брат му Методиј, заедно со него и со некои други ученици, ги превеле потребните богослужбени книги од грчки на јазикот со кој говореле **Македонските Словени од околината на Солун**. Тој јазик во најстарите словенски преводи е наречен **словенски**. Разбирањето на овој **старомакедонски јазик** од страна на другите словенски племиња било можно бидејќи во тоа време уште не постоеле значителни разлики меѓу словенските говори (Ист. с. 31).*

Првпат во тој македонски научен дискурс се појавува дефиниција за словенски јазик и терминот кој директно не се однесува на јазикот во секојдневната комуникација; во текстот читаме: *тоа биле **Македонските Словени**; разбирањето на овој **старомакедонски јазик**; јазикот со кој говореле **Македонските Словени од околината на Солун***. Во тој многу краток фрагмент од големо значење за историскиот дискурс е содржана целосната информација за потеклото на Словените (придавката *македонските*) и за нивниот *старомакедонски јазик* како јазик на најстарите словенски преводи на богослужбените книги од грчки јазик (Ист. с. 30–31).

Таквата теза е дефинитивно прифатена во македонските историски текстови и во македонската историографија, но не во еднаква мера во немакедонскиот славистички историски дискурс, макар што, ако се работи за историска терминологија во македонските научни текстови, словенскиот јазик е дефиниран како *старомакедонски* не само од македонските историчари, туку и од лингвистите.

На пример, во полските славистички текстови не се употребува терминот „język staromacedoński“ во смисла црковнословенски, за да се избегне асоцијацијата со јазикот на античките Македонци. Во полскиот славистички дискурс место тој термин се употребува и е прифатен терминот „język staro-cerkiewno-słowiański“, кој означува стар словенски јазик наменет за црковна употреба. Со истиот поим се служи Хорас Лант, кој во својата *Македонска граматика* пишува за „Old Church Slavonic“⁶.

Во главите што се однесуваат на културните услови кон крајот на XIV век (с. 69–74) македонскиот јазикот е концептуализиран индиректно кога се зборува за позначајни препишувачки центри во Македонија:

„биле создадени и препишувани разни зборници од беседи на прославлените беседници на христијанската црква, зборници од христијанската поезија, како и романи и раскази. Работата се одвивала во неколку позначајни препишувачки центри: охридскиот, светогорскиот, лесновскиот, скопскоцрногорскиот и во други помали центри што работеле во многубројните македонски манастири. Од ова време нема некое поистакнато книжевно име, иако некои од препишувачите оставиле зад себе и по повеќе препишани ракописи.“

На македонскиот терен биле читани и препишувани повеќе романи и раскази од византиската и од латинската книжевност, како што се Романот за Троја и, особено, Романот за Александар (Ист. с. 69–70).

⁶ Lunt H. G. 2001: *Old Church Slavonic Grammar*, Walter de Gruyter.

За жал, тука немаме никаква информација за јазикот на кој биле пишувани или преведувани тие текстови. Наместо термин за конкретен јазик, авторите се служат со критериум на територијална припадност на текстот:

1. *Од спомениците на словенската писменост што настанале во Македонија од XI до крајот на XII век...*
2. *На македонски терен биле читани и препишувани повеќе романи и раскази...*
3. *Од најстарите времиња до најново време и во Македонија останале разни записи и натписи...*

или се зборува за припадноста кон определениот тип литература:

1. *Како и другите словенски книжевности и македонската средновековна литература познава низа хагиографски дела...*
2. *Во македонската средновековна книжевност многу рано навлегуваат апокрифните дела...*
3. *Во македонската книжевност, како и во книжевноста на другите јужнословенски народи, биле присутни скоро сите дела што можеле да ја зарадуваат душата на човекот.*

Терминот **македонски говорен јазик** како посебен поим се појавува во македонскиот историски дискурс кој се однесува кон настаните од XV до XVII век: Кон крајот на XVI и особено во XVII и XVIII век во Македонија настанал период на преведување зборници со различна содржина, кои се наречени дамаскини и во кои почнале да проникнуваат елементи од **македонскиот говорен јазик**. Сепак, понатаму овој термин сопернички со поимот словенски јазик, бидејќи авторите пишуваат: *Паралелно со отворањето на ќелијните училишта на словенски јазик, по градовите никнувале и грчки училишта* (Ист. с. 99).

Следниот дел од македонскиот историски дискурс за јазикот се однесува на настаните од втората половина од XIX век во врска со

развојот на учебникарството во Македонија. Тука првпат се појавува поимот **македонски јазик** без придавките *стар* или *говорен*.

Борбата за отстранување на грчкиот јазик и за воведување на македонскиот во училиштата во Македонија малобројната македонска интелигенција ја започнала во исто време кога започнала и борбата против грчкото свештенство (Ист. с. 115).

Понатаму авторите ја опишуваат идејата за создавање на македонски литературен јазик, одделен од бугарскиот:

*...практично употребата на **македонскиот јазик** во учебниците прв ја вовел дојранскиот митрополит Партениј Зографски од Галичник. Тој напишал два учебника: „Кратка свештена историја“ (1857) и „Началное учение за децата“ (1859).* (Ист. с. 115).

Сепак, тука треба да се каже дека јазикот на кој зборувал П. Зографски е дијалект од околината на Галичник, а освен тоа Зографски општиот писмен јазик т.е. македонско-бугарскиот писмен јазик го замислил како јазик на компромис, со елементи на двете говорни целини. Истото се однесува на јазикот на кој пишувал Григор Прличев, кој „понесен од идејата за единствен општословенски јазик и култура се обидува да биде и негов создател. Пишува на јазик составен од македонски, бугарски и црковно-словенски, но неговиот обид доживува неуспех“ (Ист. с. 117).

Во македонскиот историски дискурс нема информации за јазикот на Константин Миладинов: „Првостепен настан за македонската култура, како и за културата на другите јужнословенски народи било објавувањето во Загреб 1861 година, со материјална помош на хрватскиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер, на Зборникот од македонски народни песни, гатанки и обичаи од Константин Миладинов“ (Ист. с. 116).

Исто така, нема информации за јазикот на зборниците од Цепенков и од Шапкарев. Во врска со тие собирачи на народен фолклор читаме: „На културен план се продолжува традицијата

поставена од браќата Миладиновци: издавање на народното фолклорно богатство. На тој план се истакнуваат Кузман Шапкарев од Охрид и Марко Цепенков од Прилеп“ (Ист. с. 116).

Во периодот меѓу двете светски војни дојде до развој на македонската поезија и драма во размери што не се забележани дотогаш. Доаѓа Кочо Солев-Рацин, кој „за време на својот бурен и плоден живот успеа да издаде само една своја стихозбирка на македонски јазик *Бели мугри*“, која беше илегално отпечатена во 1939 година во Хрватска, а најраните Рацинови книжевни творби се песни, напишани и објавени на српски јазик во времето од 1928 до 1934 година. Коле Неделковски (1912-1941) кој објави едно по друго две стихозбирки на македонски јазик: „М'скавици“ (1940) и „Пеш по светот“ (1941). Немаме подетални информации за македонскиот јазик на кој биле напишани овие текстови освен следната реченица: „Во јазиците на тие писатели се чувствува силното влијание на народната поезија“ (Ист. с. 268).

Истото се однесува на јазикот на Венко Марковски, за кој читаме: „Венко Марковски во релативно кус временски интервал од 1938 до 1941 издаде неколку стихозбирки и поеми: *Народни бигори*, *Огинот*, *Лулкина песна*, *Гоце*, *Илинден*, *Чудна е Македонија* и *Бие дванаесет*. Во творештвото на Венко Марковски многу се чувствуваат трагите од влијанието на македонската народна поезија.“

Се создава и се развива македонската драма со видни фолклорни белези и со употреба на мајчиниот јазик. Васил Иљоски (1902) прв почнал да се занимава со драмска литература во југословенскиот дел на Македонија. Антон Панов (1905–1968) е автор на популарната пиеса *Печалбари*, Ристо Крле (1900) напиша три пиеси со тематика за печалбарството, за дејствувањето на странските сили во Македонија и за стопанското руинарање на занаетчиите. Тука добиваме информации за јазикот на тие пиеси: „Пиесите беа пишувани и играни на дијалекти (кумановски, скопски, галички и струшки)“ (Ист. с. 268–269).

IV. Заклучоци

Концептуализација на поимот македонски јазик во македонскиот научен дискурс е во голема мера објективен, но и во истата мера етноцентричен. Во случајов првата етапа на формирањето национален облик беше борбата за национална култура и нејзиниот темел – македонскиот јазик. Тоа предизвика компензациски реакции, зголемување на чувството за национална посебност и етноцентризам.

Денеска за многу изстражувачи јазикот престана да биде еднакво важен како основно средство во изградбата на идентитетот. На негово место се појавуваат други елементи директно поврзани со симболичната комуникација, кога се менува целосниот изглед на европските градови, на пр. новата архитектура на Париз по Француската револуција или артефактите директно поврзани со историските симболи и знаци. На тој начин доаѓа до создавање на разни видови идентитет и тоа не преку јазикот, туку преку архитектонската структура или преку визиите за историското минато – спомениците, музеите, статуите, митовите и др. Новата концептуализација на поимот македонски јазик во денешните македонски научни дискурси во голема мера е доказ за таа суштинска промена во изградбата на националниот идентитет.

Литература

Историја на македонскиот народ, 1–3, 1969, Институт за национална историја, Скопје.

Историја на македонскиот народ, 1988, Култура, Мисла, Наша Книга, Скопје.

ПРЕДЛОГ – ЗАКОН за употреба на јазиците, Скопје, август 2017
<http://www.pravda.gov.mk/documents/Predlog%20Zakon%20za%20upotreba%20na%20jazicite%20so%20obrazlozenie%20%281%29.pdf>
(пристапно на 10. 08. 2017)

Jakobson R. 1990: „*Shifters and Verbal Categories*“, *On Language*. Ed. Linda R. Waugh and Monique Monville-Burston, Cambridge, 386–392.

Kawka M. 2012: *Sześć dyskursów o języku*, Menora, Skopje.

Lory B., Chiclet C. 1998: „Approches de l’identité macédonienne“, *La République de Macédoine: Nouvelle venue dans le concert européen*, Paris, 13–33.

Lunt H. G. 2001: *Old Church Slavonic Grammar*, Walter de Gruyter.

Summary

The formation of the notion of the Macedonian language in Macedonian scientific discourse is an indispensable part of the emergence of a narrative identity. In this way, discourse in professional literature becomes a textual sphere as metanarratives with the chief premise of the power to nominate (name and define) as important segments of the process of building national, ethnic or territorial identity. Belonging to a national group is then a result of a narrative self-definition of identity both on the part of group members themselves and that of others, communities and even nations.

The Macedonian identity discourse about language is objective in its narrative layer, but also ethnocentric. In the case of Macedonia, the first stage of the formation of a narrative identity was taking place at the time of a fight for national culture and its foundation – language. That led to compensatory reactions: an increased sense of national uniqueness and emergence of ethnocentricity. Language itself was subject to peculiar sacralisation as the best way to differentiate between “one of your own” and “alien” and fighting for it became fighting with the “alien” perceived as a threat. Today, at the second stage, the role of the language is weakening and it ceases to be the basic means for the creation and defence of national identity, replaced by narrative identities as more or less mythologised stories of the historical past.

Виктор Фридман
 Универзитет Чикаго и Истражувачки Центар за Ареална Лингвистика
 при МАНУ
vfriedm@uchicago.edu

ТУРЦИЗМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД МИСИРКОВ ДО “БОМБИТЕ”

Апстракт: Во оваа статија се споредуваат турцизмите во делото *За македонците работи* од Крсте П. Мисирков од 1903 г. и во „Бомбите“ од 2015 г., со осврт кон една влијателна статија на Блаже Конески од 1945 г. Мисирков го словенизирал својот јазик во своето ремек-дело. Такви препораки за словенизирање на македонскиот јазик има и во статијата на Конески. Значи словенизирањето на македонскиот јазик бил успешен, но не секогаш во правец кон кој се стремеле неговите кодификатори. Туцизмите остануваат дел од богатството на македонскиот јазик.

Клучни зборови: турцизми, „Бомби“, Мисирков, Конески, македонски разговорен јазик.

По повод научниот собир посветен на 40-та годишнина од Крсте Мисирков, коментирајќи за лексиката во делото *За македонците работи*, Тодор Димитровски (1962) го карактеризираше јазикот на Мисирков како „словенизиран народен јазик“. Една многу важна карактеристика на македонскиот народен јазик, па и на сите народни јазици на Балканот, е богатиот речник на зборови кои влегувале во лексичкиот фонд преку турскиот јазик. Меѓутоа, во текот на кодификацијата на македонскиот литературен јазик, како и во текот на кодификацијата на сите литературни јазици на Балканот во текот на 19 и 20 век, турската лексика до значаен степен се ограничила на разговорен стил. За таа појава во македонскиот јазик пишуваше Блаже Конески уште во 1945 г., т.е. 42 години по првото издание на *За македонците работи*, во една статија со наслов „Одживеаните речнички елементи во нашиот јазик“. За разлика од турцизмите во работите на Венко Марковски или Васил Иљоски — за кои Блаже пишува дека се незаменливи затоа што се работи за вдахновение од народна поезија или за битови драми — турцизмите во еден тогашен нов превод на француската комедија „Тартиф“ (т.е. ‘лицемер’, или ‘измамник’) од Молиер од XVII век, ги критикуваше со следниве

зборови: „Тоа значи ни малку ни повеќе туку да го снижиш на тие места истанчениот поетски јазик на Молиера, јазикот на францускиот двор од 17. век, до нивото на нашето балканско, касабско, чаршиско муабетење. Тоа значи да не го разбереш ниту приближно стилот на Молиера, грациозен, приподигнат и наместа помпезен, и да го вулгаризираш до немајкаде.“

Значи и тогаш и понатаму многу македонски турцизми, иако го обогатуваат јазикот, како што англискиот јазик го обогатуваат разновидните заемки, од Француската инвазија во 1066 г. до ден денес, се поставени на разговорно ниво. Но до кој степен (а не „до кое дереце“)?

Една споредба на сегашнава состојба на турцизмите во разговорниот македонски јазик во најново време во споредба со мислењето на Мисирков (како што се гледа во неговиот избор на турцизми во *За македонските работи*) придонесува до една поопширна слика на развојот на современиот македонски разговорен, па и литературен јазик.

Споредувањето на турцизмите во „Бомбите“ спрема употребата на турцизмите во *За македонските работи* и имајќи ја предвид статијата на Блаже Конески, ни дава особена можност да го истражуваме местото на турцизмите во современиот македонски разговорен јазик 71 година по појавувањето на статијата на Конески и 113 години по појавувањето на *За македонските работи*. „Бомбите“ се уште поинтересни во тој поглед затоа што се однесуваат на разговорниот јазик на елитата која може да се карактеризира како македонски двор од 21 век. Дури и да биле монтирани, „Бомбите“ може да се споредуваат со „Тартиф“ како литературна репрезентација на разговорниот јазик на еден модерен двор, кој токму како во 17 век во Франција, сака барок стил и, каде што, како во комедијата на Молиер, ‘тартифи’ играат важни улоги.

Ќе почнеме со некои податоци кои ја ставаат дискусијата во контекст. Текстот на Мисирков (1903) содржи малку повеќе од 40 000 зборови (точно 42 512). Вкупниот текст од разговорите во издадените „Бомби“ (2015), т.е. без етикетите кој, кога и со кого зборувал, итн., содржи скоро 130 000 збора (точно 128 816). Значи, по обем „Бомбите“ се отприлика 3 (поточно 3,3) пати поголеми од *За македонските работи*. За една идеја за статистичкото место на турцизмите во современиот македонски јазик, ги зедеме податоците од

Дигиталниот речник на македонскиот јазик (ДРМЈ). Од вкупниот број 54 131 лексеми (т.е. главни лексички статии; 81 386 семеми), скоро 2 800 (точно 2 790, без ономастиката) се турцизми. Во книгата на Јашар-Настева (2001), посветена на турските лексички елементи во македонскиот јазик, има отприлика 6 000 збора во индексот. Тој број горе-долу се согласува со бројот на турцизмите во другите балкански јазици (Friedman 2011). Се разбира дека во тие бројки има доста архаизми и дијалектни зборови кои денес не се во разговорна употреба, а во ДРМЈ не се вклучени апсолутно сите зборови од современиот македонски јазик. Меѓутоа, овие статистики се доста илустративни за нашите цели. Значи, во речничкиот фонд на македонскиот јазик отприлика вкупно 3,5% до 5% се турцизми, иако само дел од нив се во секојдневна употреба како што може да се констатира за мнозинството зборови во обичен речник.

Во текстот на Мисирков, има вкупно 23 турцизми со вкупно 82 примера. Од нив, 13 лексеми, кои можат да се сметаат за горе-долу секојдневни, се среќаваат вкупно 41 пат, а 10 лексеми кои се од историска вредност, на пр. *каурин*, *рајатин*, *нофуз*, *берат*, итн. исто така се среќаваат 41 пат. Во „Бомбите“ има 83 лексеми турцизми со 2 880 примери. Значи бруто земено, бројот на зборовите во „Бомбите“ е околу трипати поголем од оној во Мисирковата работа. Процентот на зборови од турско потекло кај Мисирков е 0,02%, а исто така и во „Бомбите“ околу 0,025%. Од тоа може да се каже дека во бруто, проектот на Мисирков да го словенизира македонскиот народен, односно разговорен, јазик, успеал. Но сега да ги разгледаме подетално податоците. Ако не ги сметаме историските турцизми кај Мисирков, значи ако ги земеме превид само секојдневните турцизми, тогаш турцизмите претставуваат 0,01%. За „Бомбите“, затоа што се работи за телефонски разговори, можеме на истото ниво да ги поставиме на страна изразите *ајде* (921 пат) и *ај* (221 пат), како деривација од *ајде*, тогаш бројот што останува (1 673) исто така е 0,01%. Значи доказателно е, што кај Мисирков, кој беше намерно „словенизиран“ и во „Бомбите“, кои се ептен разговорни, бруто процентот на појавата на зборови кои влегле во македонскиот јазик преку турскиот е речиси ист. Но, таа слика не ни укажува на разноликоста на турцизмите во двата текста. Не земајќи ги предвид историските турцизми, имаме 13 кај Мисирков, а не земајќи ги предвид *ајде* и *ај* во „Бомбите“, имаме 81. Но, за подобро разбирање на местото на турцизмите во современиот македонски разговорен јазик како и нивното место кај Мисирков и во

„Бомбите“, интересно е да разгледуваме точно кои се тие турцизми, имајќи ги предвид исто така препораките во гореспоменатата статија на Конески.

Во „Бомбите“, по *ајде*, најчест турцизам е сврзникот *ама*, кој се среќава 596 пати, а сврзникот *но* се среќава само 47 пати. Кај Мисирков, ситуацијата со дисјунктивниот сврзник е спротивна, *но* се среќава 142 пати а *ама* се среќава само 6 пати. Интересен е исто така дисјунктивниот сврзник којшто го зазема третото место. Во „Бомбите“, третиот таков сврзник е србизмот *али* (43 пати), кој не се појавува кај Мисирков; додека кај Мисирков другиот дисјунктивен сврзник е *ами* (38 пати), кој не се среќава воопшто во „Бомбите“ иако сега е сè уште во употреба, но повеќе како израз на неверување или реторичко прашање. Треба да забележиме дека во реалноста сврзникот *ами* кај Мисирков е на второ место по *но*. Значи, во текот на изминативе сто и повеќе години, имајќи предвид дека Мисирков намерно го словенизирал својот јазик во *За македонските работи*, сврзникот *ама* остана во многу честа употреба во разговорниот македонски јазик. Од другите сврзници, единствениот турцизам во „Бомбите“ е *ем* (20 пати), многу поредок од сврзникот *и* (3 334 пати).

Друга интересна појава е пропорционалноста на именските турцизми наспрема глаголските турцизми во двата текста. Во ДРМЈ се среќаваат 2 065 именски турцизми а само 263 глаголски турцизми. Слични пропорции гледаме и кај Мисирков и во „Бомбите“. Кај Мисирков се среќаваат само два глаголски турцизми. Едниот е *арчи/изарчи* (по еден пат), а другиот само како глаголска придавка: *бојадисани*. Тука можеме да додадеме дека именката *боја* се среќава 10 пати. Во „Бомбите“ се среќава малку повеќе по пропорционалноста: пет глаголски турцизми, и тие сосема различни од Мисирковите. Од нив, најчест е *анси/уанси* (13 пати). Имајќи ги предвид темите на „Бомбите“, тоа не е за чудење. Вториот по ред е дериватот од предосманскиот турцизам *белег*, односно глаголот *бележи* со разните изведенки. Потоа доаѓа *батали* (6 пати), и тоа само во второ лице еднина заповеден начин, најчесто во изразот *батали го*, и по него *збоктиса* (1 пат, 3 едн. сег.) и *хара* (3 мн. сег.). Самиот избор е интересен, затоа што покажува нешто за соодветните текстови. Текстот на Мисирков е сериозен текст за историјата, политиката, постоењето и јазикот на македонскиот народ, додека „Бомбите“ имаат други теми. Поопшто земено, може да се каже дека овие појави во двете работи се совпаѓаат со општата тенденција во јазиците на светот

повеќе да земаат именки од глаголи како заемки. Исто така се укажува на општата тенденција тие глаголи поретко да се употребуваат.

Во врска со тоа, доаѓаме до именските турцизми. Можеме да констатираме дека кај Мисирков, не земајќи ги предвид гореспоменатите историско-политички турцизми како *берат*, *нофуз*, *рајатин* итн., има 6 именки, вклучувајќи ја гореспоменатата именка *боја*. Ова е пример на турцизам кој влегол во основниот речник на македонскиот литературен јазик. Друг пример за литературен именски турцизам во „Бомбите“ е *пари* кој се среќава 110 пати, т.е. почесто од сите други турцизми освен *ајде*, *ама* и *ај*. Имајќи ги предвид темите во „Бомбите“, тоа исто така не е за чудење. Кај Мисирков има само 6 други именски турцизми: *есан*[чија] (9+1), *атар* (3; *атер* во современиот јазик), *музавирлук* (1), *мајмун* (1), *амалин* (1) и *зор* (1). Интересно е што кај Мисирков *есан* е вообичаен збор кој е главно заменет со *сметка* во современиот литературен македонски јазик, а во „Бомбите“ не се појавуваат ниту *есан* ниту *сметка*.¹ Од другите 5 именски турцизми кај Мисирков три исто така се среќаваат во „Бомбите“: имено *зор* (кај Мисирков) и *зорт* (во „Бомбите“), *мајмун* (1 кај Мисирков 4 пати во „Бомбите“) – секогаш со метафорично значење, и *амалин* – сега *амал*, во множина *амали* – исто така во двете работи со метафорично значење, како што се гледа од овие примери:

од Мисирков:

... србите од крал'от и министрите до последниот србцики амалин сет националисти...

од „Бомбите“:

А бе оди, све амали ние, за све сме амали...

Од вкупно 44 именски турцизми во „Бомбите“ (и тоа значи отприлика 7 пати повеќе отколку кај Мисирков), тука можеме исто така да ги истакнеме оние три кои Конески (1945) ги посочи за посебно внимание во статијата, имено (1) *утро* место *сабајле*, (2) *несреќа* место *беља* и (3) *подбив* место *мајтан*. За именките ги имаме следниве податоци од „Бомбите“. *Сабајле* се среќава 70 пати и *утро* само еднаш, но *утре* 228. *Беља* се среќава 11 пати а *несреќа* само трипати. *Мајтан* 1, *подбив* 0. За другите лексички класи ќе зборуваме подолу, но тука да ги посочиме другите најчести именски турцизми. Значи, покрај веќе споменатите

¹ Глаголските форми *рачуна* (12) и *смета* (16) се среќаваат.

именки *боја*, *пари*, *сабајле*, *белја*, *амал*, *мајмун* и *мајтан*, во „Бомбите“ најчестите шест турцизми (со појавување повеќе од 10 пати) се *саат* (74), *муабет* (42), *гајле* (19), *парче* (16), *будала* (16) и *ѓубре* (13). Зборовите *саат* и *парче* се обични стандардни зборови. Стилската разлика меѓу *муабет* и *разговор* (5) ја објаснува фактот дека првиот се среќава отприлика 8 пати почесто. Исто така *гајле* (19) е скоро пет пати почесто во однос на *грижа* (4). Интересно е дека, имајќи го предвид големиот број на србизми во „Бомбите“ – што треба да биде тема на друго истражување – србизмот *брига* не се среќава. Особено се интересни *будала* и *ѓубре* од лексикографска гледна точка. Од текстот на „Бомбите“ излегува дека *будала* е во јака конкуренција со *идиот* (16), кој се среќава со истиот број појавувања. Друга модерна заемка – *морон* се појавува 4 пати. Но сепак *глуп* победува со 50 примери. *Ѓубре*, иако има обично стандардно значење ‘смет’ во македонската норма, никогаш не се употребува така во „Бомбите“, туку само како метафора за човек. Тука да спомнеме еден именски процес кој е исто така турцизам, имено редупликација со *м-*. Тој процес, иако се среќава со многу зборовни класи во турскиот јазик, се среќава само со именки во македонскиот јазик, и во „Бомбите“ го има најмалку 5 пати: *Гласање-масање*; *гасоводи-масоводи*; *згради-мади*; *Коста-моста*; *ОБСЕ*, *мобсе*.

Тука треба да го спомнеме и фактот дека двете не-турски именки со турскиот суфикс *-ија* /*-чија*, имено *пиштолицја* и *театарчи* ги сметаме како индивидуални турцизми иако само деривацијата е турска. Секако прашањето на безвучност во вториот случај е многу интересно.

Со тоа доаѓаме до другите турцизми кои не се ниту именки ниту глаголи, главно придавки, прилози, и честици². Кај Мисирков, има само една чиста турска придавка, *ексик*, иако дериватот *башибузуцки* може исто така да се смета како придавка со турски извор. Кај „Бомбите“ имаме 5 придавки со 20 појавувања: *башка* (13), *апла* (4), *ербан* (3), *тазе* (2), *саглам* (1) и *бетер* (1). Турски прилози воопшто не се појавуваат кај Мисирков, но во „Бомбите“, иако лексиката е ограничена до 7 примери – *ептен* (80), *баиш* (67), *ич* (27), *џабе* (9), *тамам/таман* (16), *бааѓи* (3) и *топтан* (1) – тие зборови често се

² Во „Бомбите“ има исто така еден предлог, *карши* (3): „Мислам дека знам која зграда е. Мене карши.“ Конески (1945) препорачува *спроти* место *каршија*, а во „Бомбите“ *спроти* се појавува двапати повеќе од *карши*, имено 6 пати, а *каршија* е заменет со *карши*.

појавуваат: вкупно 203 појавувања. Според ДРМЈ, бројот на прилошки лексеми е 1 718, а бројот на прилошки турцизми е 93. Значи горе-долу, прилошките турцизми составуваат повеќе од 5% (поточно 5,4%) од македонските прилози. Меѓутоа, во „Бомбите“, турцизмите составуваат скоро 10% (8,5%) од лексемите а исто така и близу до 10% (7,9%) од појавувањата. Интересни се два турски прилози, имено *ич* и *џабе* во контекстот на статијата од Конески (1945), каде што тој препорачува *никако* место *ич* и *напразно* место *бадијала*. Но во „Бомбите“ *ич* се појавува 27 пати а *никако* само 6, а ниту *бадијала* ниту *напразно* не се среќава³. Меѓутоа, *џабе* се среќава 9 пати. Тука можеме да заклучиме дека *бадијала* бил почест во разговорниот јазик пред 70 години, а сега е заменет со *џабе*.

Последната група зборови на турцизми ќе ги наречеме *честици*. За нашите цели овде, под поимот *честица* се подразбираат тие зборови кои самите функционираат како фрази, на пр. *нејсе*; како модални модификатори, на пр. *белким* (1) или модификатори на цела фраза или реченица, на пр. *бар[ем]*, *демек*, заедно со извици, на пр. *аман*. Кај Мисирков има две честици: *зар* (6) и *ѓоа* (1). Во „Бомбите“, изоставајќи ги извиците *ајде* и *ај* настрана, како што објаснивме погоре, има вкупно 65 појавувања на петте збора што ги спомнавме во втората реченица на овој параграф, т.е. *бар[ем]* (31), *демек* (30), *нејсе* (2), *белким* (1), *аман* (1), но ги нема зборовите што ги има кај Мисирков⁴. Во ДРМЈ има 37 такви зборови. И тука интересно е да го споменеме Конески (1945), кој препорачува *значи* наместо *демек*. Во „Бомбите“, *значи* се појавува само 6 пати, а *демек* 30⁵.

Од турцизмите во „Бомбите“ можеме да изведуваме и некои општи заклучоци за местото на турцизмите во современиот македонски разговорен јазик. Тоа дека именките доаѓаат на прво место не е за чудење, имајќи ја предвид истакнатоста на именки во јазичната свест на говорителите. Но реткоста на турски придавки и глаголи спрема прилози и честици е доста интересна појава. Изгледа дека тие се повеќе отстранети во разговорниот јазик. Во ДРМЈ, глаголите и

³ Во „Бомбите“ 5 или 6 појавувања на *ич* се со значење ‘ништо’.

⁴ Во „Бомбите“ *де* се појавува 325 пати. Сепак, таа честица има и турска и словенска етимологија.

⁵ Petroska (2017) дава интересни податоци за иронична употреба на *демек* во „Бомбите“. Таква употреба, иако не е специфична само во „Бомбите“, сепак се појавува доста често во нив.

придавките се најчестите зборови после именките и во тоталната сума и во турцизмите, но во „Бомбите“ прилозите и честиците се далеку почести од глаголите и придавките меѓу турцизмите⁶. Тоа се совпаѓа со важноста на таквите зборови во усната комуникација, која е основата на јазичниот контакт во Балканскиот ареал, па и во други јазични ареали (Friedman, Joseph 2014, Friedman, Joseph 2018). На тој начин „Бомбите“ ни даваат една ретка можност да ги истражуваме балканските јазични процеси во современиот македонски јазик.

Литература

Bombi. 2015.

<<http://prizma.birn.eu.com/мк/комплетен/материјал/од/сите/33/бомби/на/опозицијата>>.

ДРМЈ = *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*

<<http://www.wasbedeutet.de/linguistics>>

Димитровски Тодор 1962: „За литературната лексика на Мисирков“, *Крсте Мисирков: Научен собир посветен на 40-годишнината на смртта*, Институт за Македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 161–169.

Јашар-Настева Оливера 2001: *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1945: „Одживените речнички елементи во нашиот јазик“, *Нов Ден* 3, Скопје.

Конески Блаже 1952: *За македонскиот литературен јазик*, Кочо Рацин, Скопје, 11–18. Конески Блаже 1967: *Избрани дела*, том 5, Култура, Скопје, 11–17.

Мисирков Крсте П. 1903: *За македонските работи*, Либерален Клуб, Софија.

⁶ Тука треба да го спомнеме фактот дека како глаголи ги сметаме само флективните форми. Именките во сложени глаголки конструкции, на пр. *стори абер* (2; *стори* се појавува само во оваа колокација) за ‘информира’, или *прави муабет* (2) за ‘разговара’, ги сметавме како именки, но и со тоа не се менува општата слика.

Угринова-Скаловска Рада 1960/61: „Две стилски особености на нашиот говорен јазик“, *Македонски јазик* 11/12, Институт за Македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 105–110.

Friedman Victor 2011: “Speaking the Language, Modes of Culture and Identity in Southeast Europe and Southeast Asia”, реферат на Конференција *Southeast Europe-Southeast Asia: Islam, Merger, and Margins*, Национален Универзитет Малајсија (Universiti Kebangsaan Malaysia), Селангор, Малајсија.

Friedman Victor, Joseph Brian 2014: “Lessons from Judezmo about the Balkan Sprachbund and Contact Linguistics”, *International Journal of the Sociology of Language* 226, 3–23.

Friedman Victor, Joseph Brian 2018: *The Balkan Languages*, Cambridge University Press.

Pretroska Elena 2017: “ДЕМЕК as a Pragmatic Marker in Macedonian”, *Balkanistica* 30(2).

Summary

This article investigates the use of Turkisms in Krste P. Misirkov’s masterpiece *On Macedonian Matters* of 1903 and in the “Bombi” of 2015 in light of an influential article by Blaže Koneski from 1945. Misirkov Slavicized his language in 1903, and Koneski, in the same spirit discouraged the use of Turkisms in formal discourse. Keeping in mind that the “Bombi” contain more than three times the words of *On Macedonian Matters*, and making the necessary adjustments for time period and context, it emerges that the project of the codifiers was successful, but not always as they had intended. Turkisms remain a part of the richness of the Macedonian lexicon, and significant points relating to this are explicated in the article.

Искра Пановска-Димкова
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
ipdimkova@gmail.com

ЗА НЕКОИ ПОСЕРИОЗНИ ПРОБЛЕМИ СО КОИ СЕ СООЧУВА СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ДЕНЕС

Апстракт: Во трудот се претставени четири посериозни појави со кои се соочува стандардниот македонски јазик денес, особено во последниве десетина години, кои со својата сериозност и отстапување од стандардот, претставуваат опасност од подривање на системот на македонскиот стандарден јазик. Тие се: 1. нарушувањата на изговорот под влијание на скопскиот сленг; 2. нарушувањата на акцентот, односно неговото поместување на четвртиот или петтиот слог, како и појавата на секундарниот акцент; 3. огромниот наплив на англицизми во речиси сите зборовни групи; 4. калкирањето од англиски јазик во областа на фразеологизмите, колоквијализмите и во синтаксата.

Клучни зборови: македонски јазик, јазична политика, правоговор, акцент, англицизми, калкирање.

Одбележувајќи ги неколкуте јубилеи годинава, а особено оние што се поврзани со Мисирков и со Конески – двата носечки столба на современиот македонски јазик, не можеме да не се запрашаме во која насока се движи македонскиот стандарден јазик денес, во каква состојба е и со кои проблеми се соочува?

Ако го погледнеме развојот на современиот јазик во периодот од Мисирковата основа за македонскиот литературен јазик претставена во книгата „За македонските работи“, преку периодот на конечната кодификација, до денес, можеме да забележиме некои пикови во развојот на јазикот, некои плодни периоди или периоди кога интересот за стандардниот јазик бил на едно повисоко ниво и периоди кога тој спласнувал, опаѓал. Најголемиот ентузијазам за творење и грижа за јазикот се забележува, разбирливо, во годините по Втората светска војна. Македонскиот јазик е за првпат прогласен за службен јазик во една држава и еланот за работа е голем. Македонскиот збор

почнува да се слуша во етерот преку Македонското радио, а десет години подоцна и преку Македонската телевизија. Се формираат институции: Катедрата за македонски јазик во 1946 година, потоа Институтот за македонски јазик во 1953 година, излегува од печат првиот Правопис на македонскиот литературен јазик, се печатат првите граматика, меѓу нив и најзначајната, Граматика на македонскиот литературен јазик на Конески, излегува од печат тритомниот Речник на македонскиот јазик, списанието Македонски јазик (1950), почнува серијата Јазикот наш денешен на Корубин и ред други монографии за јазикот, кои денес веќе ги сметаме за ‘класика’. Тоа е период кога во јазикот се расчистува со големиот број турцизми, а и со русизмите. На нивно место се извлекуваат зборови од дијалектите, доследно и на залагањата на Мисирков за збогатувањето на речникот и на ставовите на Јазичната комисија при конечната кодификација на македонскиот јазик. Создадените зборови од тоа време денес се чувствуваат како сосема стари и обични: *бран, прашање, врвица, влез, излез, начин* (Конески 1987: 83), *вработува, неврзани земји, собрание, домува/ње* (Корубин 1980) и други. Општо, тоа е период на благосостојба за тогашните македонисти: овозможени им се услови за работа, односно се има слух за нивните укажувања и финансиски средства за нивните истражувања. Тоа е период кога лингвистите се поддржани од државата: она што тие го предлагале државата го прифаќала.

Вториот бум го гледаме веднаш по осамостојувањето на Македонија, во 1991 година. Тогаш надлежните институции се фокусираат на расчистување со србизмите. Но некои специјални мерки и не беа потребни бидејќи самото отсуство на српскиот јазик од нашите животи си го направи своето. Така, многу бргу по осамостојувањето, кога почнаа да излегуваат од печат списанија за млади на македонски јазик, преводи на романи, списанија за жени, стручни списанија, телевизијата престана да прикажува српски филмови и емисии – голем број србизми преку ноќ се загубија и беа заменети со македонски зборови, на пример боите: од *помаранџеста* стана *портокалова*, *љилјаковата* стана *виолетова*, па дури и *плавата* стана *сина*. Можеме да кажеме дека врвот на тој период беше донесувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик во 1998 година.

Но, иронично, токму од тој момент сме сведоци на опаѓање на грижата за македонскиот јазик. Како да се сметало дека самото носење

на Законот е доволно и веќе нема потреба да се грижime за јазикот. Така, иако од тој период наваму се забележува подобрување на јазикот во печатените материјали, прво тоа воопшто не е на нивото на кое би требало да биде, а второ, говорениот јазик сосема се запушти. Имено, токму непосредно по донесувањето на Законот, некаде во периодот 2000–2001 година се укинаа часовите по изговор и дикција кои се држеа во поголемите телевизии и радија дотогаш. Изговорот беше и сè уште е оставен да се развива сам за себе. Вистинската организирана грижа за јазикот полека, но сосема згасна. Да се дојде до некои финансии за какви било истражувања или промовирања на јазикот е практично невозможно. Во првата деценија по осамостојувањето, пред главниот дневник на МРТ одеше емисијата „Говорете македонски“, која иако критикувана барем предизвикуваше дискусии за јазикот, но набрзо и таа се укина приближно во исто време кога се укина и „Јазичното катче“ во весникот „Нова Македонија“, кое излегуваше повеќе од три децении.

Сето ова, односно комплетната негрижа за јазикот, доведе до спонтан, неконтролиран развој на некои јазични појави, кои ако не им се застане на патот во најскоро време, може да доведат до подривање на системот на нашиот јазик.

Тие се: 1. нарушувањата на изговорот под влијание на скопскиот сленг; 2. нарушувањата на акцентот, односно неговото поместување на четвртиот или петтиот слог, како и појавата на секундарниот акцент; 3. огромниот наплив на англицизми во речиси сите зборовни групи; 4. калкирањето од англиски јазик во областа на фразеологизмите, колоквијализмите и во синтаксата.

1. Нарушувања на изговорот

Постојат повеќе отстапувања од правоговорната норма кои се должат, пред сè на дијалектите, но отстапувањата на кои сме сведоци, а кои се должат на т.н. скопски сленг, ги сметаме за подривачки на говорниот систем на нашиот јазик. Познато е дека скопскиот сленг се одликува со повишена артикулација и стегнатост на средновисоките вокали *е* и *о* до толкав степен што понекогаш може да дојде и до недоразбирање. На пример, се слуша: *Сакал да ја убие*, а се сака да се каже *Сакал да ја обие*, се слуша *Илина* кога името е *Елена* итн. Пројавувањето на оваа форма е опасно затоа што тоа не е дијалект.

Понатаму овој тип на изговор подразбира назалност: *леле, Шу праши?*, а назалност нема во ниту еден наш говор. Артикулацијата на вокалот *e*, пак, на крајот на зборот се снижува и оди накај *a*: *изборита, улицита* и сл. Изговорот на *l* пред *e* и *i* се затврднува: *леле, лицата, контроли*, а и изговорот на *k* и *g* се затврднува (се поместува кон мекото непце): на пример *ке дојдам, г'авол*, односно се забележува целосно изедначување на изговорот на *k* и *g* со изговорот на меките *k* и *g*, што понатаму предизвикува избегнување на пишување на овие гласови пред *e* и *i*: *сакајки, бидејки, ке сака, ке дојдам*, зашто самиот изговор не укажува каде ги има, а каде не.

Дали постоеја некакви обиди за надминување на ваквата ситуација во последниве години? Не. Надлежните институции останаа глуви на нашите повици и укажувања за сериозноста на ова нарушување. А доказ дека ова е нарушување што го подрива системот е фактот што и покрај обемното проучување од пред 12 години (изведено во 2004 г., а објавено во 2010 г., в. Пановска-Димкова 2010), денес има уште најмалку една нова појава која тогаш не беше забележана, а таа е продолжување на изговорот на некои опструенти, особено на фрикативите *s*, *z*, *ш*, *ж*: *Во ссудот ке сссе изврши вешиштакчење...*

2. Акцентот

Најдобар пример за преземањето акција за спречување на некоја појава, односно нејзино оставање таа да се развива сама за себе е проблемот со т.н. „политички“ акцент (Пановска-Димкова 2002). Имено, непрефрлањето на акцентот при членување на повеќесложните зборови со желба да се даде значење на сопствениот исказ е појава стара повеќе од 60 години. На неа укажува уште Конески во својата Граматика каде што вели: „Од сево ова станува јасно дека во говорот на нашите интелектуалци третосложниот акцентен систем доста се нарушува. Примерите посочени погоре сведочат оти тоа рушење опфаќа цели категории на зборови, како што е на пример онаа на глаголските именки (*пр'ашање – пр'ашањето*, место: *праш'ањето*). Се разбира дека тоа нешто не може да остане, ами треба да се поправи.“ (Конески 1987: 154).

Дали се поправи, како што ни препорачал Конески? Не. Што значи непоправањето на овој тип акцентирање? Значи дополнително

влошување на состојбата. Мелодијата на акцентот на четвртиот слог овозможила тој да се стави на четвртиот слог и кога е именката нечленувана: *'интереси, заедница, употреба* и сл., а со членувањето на овие зборови акцентот автоматски доаѓа на петтиот слог од крајот на зборот: *'интересите, заедницата, употребата* итн., што понатаму доведува до цепење на зборот на два фонетски дела секој со свој акцент, односно до појавата на секундарен акцент, особено кај интернационализмите: *'арламент'арните, 'ерсон'ални, 'апсолутно, дефинитивно*, но и кај некои домашни зборови: *'егов'иот, до'сега'ашната* итн.

3. Англиската лексика

Проблемот со англизацијата на јазикот се наметна како последица на процесите на глобализација (Корубин 2005). Но нам како тип на проблем, ова не ни е нешто ново зашто претходно се соочувавме со ист проблем на туѓојазично влијание, но од српскиот јазик. Сепак, се има впечаток дека со србизмите се водеше некаква борба, додека англизацијата која настапи во овој период на комплетна државна негрижа за јазикот, зеде ненормален замав (Пановска-Димкова 2016). Таа излезе од границите на разговорниот јазик и навлезе во стандардниот – нешто што се немаше случено со србизмите. Само како за пример – ако претходно сме го користеле зборот *лепота* (*Лепото моја!*), не можело да се случи таквиот збор да го сретнеме во наслов на статија во некој медиум, а со англиското *бјути* тоа е веќе случај: *10 практични трикови од мејкап и бјути гуруа! А бјути*, во принцип, е поопасен збор за нашиот систем од „лепотата“. Прво, србизмите структурно личат на нашите зборови и во таа смисла не правеа подривачки штети на јазикот (на пример конкретната *лепота* е именка од женски род по форма соодветна како именката *убавина*). Но именката *бјути* веќе не се вклопува во системот. Завршокот ѝ е на *и*, значи по редот на нештата кај нас таа треба да е именка од среден род *бјути – бјутито*, но не е ни така. Всушност, гледаме дека таа не функционира како именка воопшто, туку кај нас зема придавска функција: *бјути гуру, бјути типс* (во последниов случај гледаме и англиска множина).

Некои од англизмите што навлегуваат во јазикот убаво се приспособуваат кон нашиот јазичен систем, особено именките влезени со првиот бран, кои ги чувствуваме веќе како домашна лексика и кои

завршуваат на консонант: *компјутер, кертрици, лап-топ, рисивер, дизајн, маркетинг* и други. Но понатаму, работата излезе од контрола и навлегувањето на зборови од типот на *бјути* е незапирливо, големо и штетно. Така, голем дел од англиските именки кај нас се со придавска функција и ние се мачиме да го определеме нивниот правопис: ако се две именки ќе се пишуваат со цртичка, ако е придавка со именка – нема цртичка, но тешко може да се фати некој крај тука на што е што. Понатаму англиските глаголи се кај нас именки: *лајк – лајкови, таг – тагови, даунлоуд – даунлоуди, андејт – андејти, принт – принтови*, а пак глаголи најчесто се изведуваат со најпродуктивниот суфикс *-не*: *лајкне, шерне, поукне, тагне*, или со *-ира*: *даунлодира, андејтира, атачира*.

Доказ дека работата е излезена од контрола е и замената на постојни зборови со англиски. Ако за употребата нов предмет – нов збор и има некакво оправдание, за ваквата употреба нема. Единственото објаснување на ваквата појава е дека англискиот јазик е дефинитивно станат јазик на престиж и се верува дека со неговата употреба медиумите повеќе ќе се читаат, весниците повеќе ќе се продаваат, а дуќаните повеќе ќе се посетуваат. Па така, на пример, розовата боја веќе ја слушаме како *пинк*, она што е модерно е *ин*, а она што не е, е *аут*. Надворешниот изглед е веќе *стајлинг*, а секојдневниот стил е *кежуал*. Рекламирањето стана *адвертајзинг*, развојот стана *девелопмент* (*веб-девелопмент* како дејност) и други.

4. Калкирање од англиски

Особено опасно е и калкирањето од англиски затоа што за разлика од директно навлезените англицизми, калките потешко се препознаваат. Калкирањето се врши во голема мера кај фразеолошките и колоквијалните изрази. Најпознат пример *Имајте убав ден!* како буквален превод на англиското *Have a nice day!*, со значењето на нашето ‘Пријатно’ или ‘Поминете си убаво’, потоа *На крајот на денот* од англиското *At the end of the day*, со значење ‘На крајот на краиштата’; *Скриши нога!* (од англиското *Break a leg!*), наместо нашето *Со среќа!* или *Ти држам среќа!*; *Не сакаме да...* од англиското *You don't want to...* а со значење ‘внимавајте да не...’ На пример: *Не сакаме да го загорите!* (*You don't want to overcook it!*) со значење: ‘Внимавајте да не го загорите!’; *Осигурете се дека сте го исклучиле* за англиското *Make sure you turned it off!*, наместо *Водете сметка да го исклучите!*; *Поради*

една или друга причина (англ. *for one reason or another*) со значење ‘поради нешто’ или ‘од некоја причина’: *Ако поради една или друга причина кожата на лицето ви е зацрвенета, потопете овесни снегулки во вода и направете фина паста; Не остана незабележан (It didn't go unnoticed)* со значење ‘особено впечатлив’, *одовде и името од англиското hence the names* со значење ‘па по тоа го добила името’ итн.

Но тука работите не запираат, одат и чекор понатаму и завлегуваат во синтаксата. Така, тука можеме да ги наброиме:

- пречестата употреба на личните заменки, или т.н. именување на подметот: *Таа влезе во собата и седна на софата. Таа рече...*;
- употребата на присвојни заменски придавки каде што не треба, еден вид тавтологија: *Тој ја крена неговата рака, Таа дојде со нејзините родители*;
- почеста употреба на пасив: *Точакот ми беше украден*, (наместо пообичниот актив во случајов: *Ми го украдоа точакот*), *Прозорецот беше скршен* итн.;
- употреба на придавки со присвојно значење на места каде што не е препорачливо: *Кучето покажа зошто е најдобар човекот пријател* или насловот на филм на ХБО: *Најдобар девојчин пријател* преведен од *A Girl's Best Friend*;
- ширење на синтагмите именка – именка, каде што првата ја определува втората: *кредит трансфер систем, таргет група, мониторинг мисија* и сл.

Место да се подзапре, калкирањето се официјализираше со проектите на Владата на РМ за преведување на учебници за сите образовни степени. Преводите од англиски јазик кои до пред некоја година беа ограничени на убавата литература, сега влегоа на голема врата во сите учебници, почнувајќи од прво одделение до факултетските учебници. Па така, со изменетата, англизирана јазична структура децата се среќаваат уште во првите одделенија од своето образование. Освен тоа, преведувачите воопшто не се трудат да најдат македонски збор за збор кој функционира како интернационализам во нашиот јазик. Така, на пример, нашите седумгодишни деца веќе учат за *хибернација на мечката* (наместо зимски сон) и за миграцијата на птиците, кои се сега *птици мигранти* место ‘птици преселници’ (учебник по Природни науки за второ одделение од програмата Кембриџ). Тоа значи дека овие деца, покрај тоа што треба да усвојат

нови содржини, треба да усвојат и нови, странски зборови, а тоа не е случај со децата чиј мајчин јазик е англискиот зашто во англискиот единствени изрази за овие појави се токму тие.

На крајот ни се поставува прашањето: кој е виновен за ова што ни се случува? Дали сме тоа ние, лингвистите и институциите што се занимаваат со истражување на јазикот, дали се медиумите, дали се самите говорители или, пак, е виновно општеството онакво какво што е? Одговорот ќе го побараме во еден цитат од Бугарски: „Јазикот најдобро можат да го чуваат и да го развиваат самите негови говорители, бидејќи без нивна заинтересираност, никакви решенија наметнати одозгора или понудени отстрана немаат изгледи за успех. Затоа е потребно ширење на општествената свест за важноста на јазикот и можностите кои тој ни ги дава. Ова, пак, не се постигнува со идеолошки или политички мотивирани прокламации, туку со долгорочно дејствување за подигање на општото ниво на јазична култура“ (Бугарски 2005: 267).

Литература

- Груевска-Маџоска Симона 2010: „Современи случувања во македонскиот јазик од социолингвистички аспект“, *Меѓународен македонистички собир*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 83–88.
- Ѓуркова Александра 2008: „Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизација до актуелните тенденции“, *Филолошки студии*, 2.
http://philologicalstudies.org/index.php?option=com_content&task=view&id=157&Itemid=66
- Конески Блаже 1987: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Детска радост, Скопје.
- Корубин Благоја 1980: *Јазикот наш денешен. Книга трета*. Студентски збор, Скопје.
- Корубин Јован 2005: *Социолошки теми за јазикот*, Филозофски факултет, Скопје.

Макаријоска Лилјана 2009: „Кон современите состојби во македонскиот јазик“, *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*, 193–200.

Пановска-Димкова Искра 2002: „За еден тип неправилно акцентирање во македонскиот јазик“, *Македонски социолингвистички и филолошки теми*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 183–190.

Пановска-Димкова Искра 2010: „За еден тип на изговор кај генерациите родени во Скопје по 1970 г. (или Кога Елена стана Илина)“, *Меѓународен македонистички собир*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 261–264.

Пановска-Димкова Искра 2016: „За англицизацијата на македонскиот јазик (или Зборувате ли маканглиски?)“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, 41–42, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 143–150.

Bugarški Ranko 2005: *Jezik i kultura*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Cristal David 1997: *English as a Global Language*, Cambridge University Press, Cambridge.

Summary

The lack of organized care for the standard Macedonian that we have been witnessing in the past 10 years, has led to the uncontrolled development of some phenomena that are threatening to undermine the system of the standard Macedonian. These are: 1) the pronunciation deviations under the influence of Skopian slang, 2) the accentual deviations, that is, the shifting of the accent to the fourth and even the fifth syllable, as well as the emergence of the secondary accent, 3) the vast influx of anglicisms in almost all word groups, 4) the literal translation from English in the area of phraseologisms, colloquialisms and syntax. In order to solve these problems it is necessary to raise the awareness of Macedonian language speakers by an organized state policy concentrated on this aim.

Снежна Велковска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
 snvelkovska@yahoo.com

ОНОМАТОПЕЈАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Најшироко сфатено, под ономатопејата подразбираме секако имитирање звуци од природата, имитирање гласови, музички инструменти, звуци што ги оддава човечкиот организам, разни машини итн. итн. Тоа имитирање, вообичаено, започнува со извици од кои потоа се прават зборови што влегуваат во разни категории видови зборови, како глаголи, именки и др.

Во рефератот ќе биде разгледана една можна класификација на зборовите што ги подведуваме под категоријата ономатопеја.

Клучни зборови: ономатопеја, македонски јазик.

Збор составен од гласови со кои се имитира некој звук се нарекува ономатопеја. Во најширока смисла, под ономатопеја подразбираме секако имитирање на гласовите од природата со помош на зборови без разлика на целта со која тоа се прави. Ономатопејата може да се состои од создавање нови, слични облици или прилагодување на веќе постојните облици. Тоа имитирање на природните гласови треба да се разликува според целта со која тоа се прави и спрема средставата со кои се прави, спрема начинот на кој тоа се прави.

Ономатопејата е своевидна транспозиција на неартикулисаните крикови, шумови, тресоци и сл. во артикулираниот човечки говор. Поради тоа таа е апроксимативна, па поради тоа, тоа имитирање на разни звуци може да биде различно во разни јазици, па и говорителите на еден јазик различно да ги доживуваат тие звуци, гласови и сл. Нивното преведување е речиси невозможно.

При една таква апроксимативност тешко може да се утврди кој е во право, односно што треба да се нормира во еден речник. Еве неколку примери: кокошката дали *крака* или *крка* или *кокодака* или

дали вратата *чкрипи* или *шкрипи*? По однос на последните два глагола, во ИСРМГ (ИСРМГ 1992–2001) ги дадовме двете варијанти. Прашањето е уште поактуелно кај глаголот што го означува 'испуштањето на звукот при контракции на дијафрагмата'. Познати се повеќе варијанти: *ика*, *штука*, *'ца* можеби има уште, а во РМЈ (РМЈ 1991, 1965, 1966) ја има само првата варијанта (*ика*). А доста често се слуша и српското *штуца*. Да ги споменеме само глаголите *брчи*, *брмчи* и ред други слични на нив. Со Корубин многу споревме околу тоа што *брчи*, а што *брмчи*. Мислам дека нема единствен одговор на ова прашање, а примери има безброј.

Ќе наведеме неколку примери за ономотопеја во различни јазици:

- Лаење на куче: woof woof (англиски), wau wau (германски), gav gav (грчки), wan wan (јапонски), hauv hauv (турски)
- Птичји пој: cheep-chirp (англиски), тіјер (германски), tsiou-tsiou (грчки), рее-рее (јапонски), јіук-јіук (турски)
- Мјаукање на мачка: meow (англиски), miau (германски), miaou (грчки), nyau-nyau (јапонски), miуav (турски)
- Предење на мачка: purr (англиски), str (германски), gogo-gogo (јапонски)
- Кокодакање на кокошка: chich-chich (англиски), tock-tock (германски), ko-ko-ko (грчки), ko-ko-ko (јапонски), gut-gut-gdak (турски)
- Кукурикање на петел: соо-соо-гikoo (англиски), kikeriki (германски), kikiriku (грчки), ko-ke-kot-ko (турски)
- Гугутање на гулаб: соо (англиски), guru guru (германски), oo-ho-oo-ho (јапонски), gu-gu-guk (турски).

Лаење на куче на разни јазици:

- angielski: woof woof, arf arf
- arabski: haw haw
- baskijski: zaunk zaunk, au au
- bengalski: ঝেউ ঝেউ gheu gheu, ভেউ ভেউ bheu bheu, ভেউ ভেউ
bhou bhou
- bułgarski: bow bow
- chiński: wōu-wōu
- czeski: haf haf

- дуński: vuf vuf, vov vov, bjæf bjæf
- estoński: auh auh
- филипíски: kaw kaw
- fiński: hau hau
- француски: ouaf ouaf
- грецки: gav gav (γαβ γαβ)
- хебрајски: haw haw, hav hav (האוו האו, האב האב)
- hiszpański: guau guau
- холендски: waf waf, woef woef, kef kef
- јапонски: wan wan (わんわん)
- каталоński: bup bup
- кореаński: meong meong (멍멍)
- литевски: au au
- мандарыński: wāng wāng (汪汪)
- немиецки: wau wau
- полски: hau hau
- португалски: au-au
- росыјски: gaf gaf (гав-гав)
- румуński: ham ham
- шведски: vov vov, voff voff
- тамилски: vovw-vovw
- телугу: bau bau
- турецки: hav hav
- вугарски: vauvau
- влошки: bau bau

Спрема целта се разликува спонтано имитирање, како на пр. кај децата или кај возрасните, и намерно имитирање со цел да се потсмееме некому или како карактеризација на некоја личност, за живо претставување на некаква ситуација со имтирање на звуците со кои се проследени. Таквото имитирање може да послужи за уметничко претставување на нештата, и може да биде поетска фигура (Кулавакова 1984: 67).

Пр. од В. Николески, *Шареното торбиче*

И на трнче и на дапче / лета, скока сиво врапче / и низ полја шири вик: / „**Чик-чирик! Чик-чирик!**“/ Каде оди само **вика**, кај да оди си **чирика** ...(16); На плот петел пее: / „**Куку-реку-реку!**...“ (15); Цело лето тој **ке штрака**: /- **Штрака-штрак! Штрака-штрак!** / Змии, жаби тој **ке лапа** - штркот голем враг. (71); Секој ден / му давам зоб /

тоа трча: / **-Троп, троп!** (коњче)(80); Кој јастреб ќе види, / да викне: „**Див, цав!**“/ тој, врапчиња, ќе е / долго време здрав. (81); ...јас бајче го викам, / тоа прави - **бее!** (84) Има (прасето) сосем мало, / кусо, влажно муце / и Тасе го вика: - **Гуце-гуце-гуце!** / И по него трча, / прави: - **Гру-грук!**...(126); Големата квачка / како лани пак, / води десет пилиља, / вика: **-квак-квак!**/ По мајка си **цивкаат:** / - **Циу-циу-ци!** / А Нада ги храни, / вика: - **Пили-пи!** (130); ...барабанче бие: / - **Тапа-тупа-тара!** (132); Низ дворот се шета (кокошката), / вика: **-Кра, крак!** / јајце денес снесов, / утре друго пак! (136).

Примери од народната поезија:

Посејала баба до три зрна просо /**цинцири, минцири, цу, цу цу...**

Кај ономатопејата најчесто се разликуваат три главни значења: **1.** Имитирање на природни гласови и звуци кои се предизвикани од некои процеси: треперење, смеа, свиркање и сл., а исто така и животински гласови: на пр. од *мачка* - *мјау*, од *куче* - *ав-ав, кукуригу* од *петел* итн. **2.** Образување на зборови чија гласовна структура во некоја мера потсетува на означените предмети и појави; пр.: хохот, кукавица, кокот, кокошка, патка, мјаука, плесне, пукне итд. **3.** синоним за ономатопејски збор па така се нарекува и секој ономатопејски збор.

Вакви зборови има во сите јазици и најчесто тие настануваат спонтано, самостојно, многу ретко потекнуваат од прајазикот, затоа и се смета дека немаат корен.

Тука нема да навлегуваме во дискусијата за ономатопејата и прајазикот кој започнува со Платон во дијалогот Кратил, во античка реторика, потоа многу бил популарен во романтизмот, па во симболизмот кога Едгар Алан По, Рембо и др. кои им припишуваат на одредени гласови чудесни својства. Во лингвистиката, почнувајќи од Де Сосир се смета дека врската меѓу звукот и значењето е произволна.

Какви сè звуци имаме во природата? Еве една можна класификација.

Звуци од природата што ги оддаваат животни, птици, инсекти:

Звуци што ги испушта самото животно како што се: *мее, бее, иа, му, кукуригу* и др.

Извици со кои го вабиме животното: *мац, мац; куте, куте* и др. (Дрвошанов 1996: 157–163).

Извици со кои го бркаме животното: *пис, чибу* и др.

Извици со кои му даваме наредба на животното: *чуки!* (да оди магарето), *ојс!*..

Пр. од Прашалникот за собирање дијалектен материјал за МДА (Видоески 2000):

	ИЗВИК	ГЛАГОЛ	ГЛАГОЛСКА ИМЕНКА
ОВЦА:	испушта звук беее;	блее/блека	блеење
КОЗА:	меее!	мека	мекање
КРАВА:	муу!	рика/мука	рикање/мукање
МАГАРЕ:	иа, иа!	рика	рикање
КУЧЕ:	ав, ав	лае/авка/џавка (дем.)	лаење / авкање
		'ржи	'ржење
	квиу, квиу	квичи	квичење
		рва	
	куте, куте!	кут-на извик за вабење	
	кут, кут!	извик за вабење	
	чибу!	извик за бркање	
МАЧКА:	мјау/мау	мјаука	мјаукање
	мац, мац!	маро, мацо	извик за вабење
	пис!	извик за бркање	
КОБИЛА, КОЊ:		вишти	виштење
ПЕТЕЛ:	кукуруигу	кукуруига / пее	кукуруигање
КОКОШКА:	крка	кркање	
	иш!	извик за бркање	
ПАЈКА:	ква, ква	квака	квакање
ЖАБА:	кре, кре	крека	крекање

Звуци што го имитираат течењето на водата (и други течности):

кап-кап – од дожд, *жубор*

глагол: *капе; жубори*

именка: *капка* (и преносно *капка* – *срцев удар*)

грмење од гром (Дрвошанов 2013: 31–40)

глагол: *грми, бабаоти, татаони, бучи* и др.

завивање на ветрот: *фиууу*

именка: *фијук*

глагол: *фијука, фијукање.*

Кога зборуваме за ономатопеја, првенствено мислиме на звуците што доаѓаат од природата. Но, тука спаѓаат и разни други типови звуци како што ќе видиме во понатамошното излагање (Соломоник 1995: 268).

Звуци од човечкото општење:

брб, др-др, шеп-шеп

именки: *брбор, шепот*

глаголи: *брбори, дрдори, шепоти.*

Звуци што ги слушаме од музички инструменти:

син-син, дрн-дрн, бум-бум.

именки: *барабан, тапан* и сл.

глаголи: *дрнка, бумка, барабани.*

Имитација на разни видови удари; Звуци предизвикани од чукање, што ги слушаме при работата на машини, триење на метал од метал и сл.:

чук-чук - чукање на врата; *троп-троп* - тропање на врата и мн. други; *тук-тук*; *так-так* (часовник), *свон, srr.* - звонење на електрично свонче;

именки: *тропалче, чукало, свонче*

глаголи: *чука, свони, тропа*

Пр.: Чук, чук Стојанче.

Звуци што се слушаат при експлозија на бомба, разни истрели од огнено оружје или кршење на неква материја, (мраз и сл.):

бум, трес...

именки: *тресок, татнеж*

глаголи: *бумка, треска*; глаголски именки: *бумкање, трескање.*

Звуци што ги оддава човечкиот организам:

ха-ха-ха и *хи-хи-хи* - смеење; *оф* - стенкање, *ап-ќиха* - кивање

именки: *прдеж, пужеж*

глаголи: *се смее, стенка, прди, пува, ика.*

Како што може да се забележи, покрај артикулираните звуци, без разлика на нивното потекло, во продолжение наведуваме глаголи и именки. Како што одбележува К. Конески (К. Конески 1995: 134,135), за глаголите со извична или ономатопејска основа е често отсуството на соодветен мотивирачки збор.

Во Зборообразувањето на К. Конески (К. Конески 1995: 134,135) во посебна глава се обработени суфиксите со кои се образуваат глаголи изведени од извични и ономатопејски зборови. Тоа се суфиксите: **-а**, **-ка** и **-не** и со одделни проширени суфикси на **-и**.

Во монографијата на Тадеуш Шумански (1977), се обработени се околу 3300 глаголи од бугарскиот јазик. Тука е внесен и македонски материјал, особено од тритомниот речник на македонскиот јазик.

Во ТРМЈ се внесени голем број извици и именувања на одделни звуци. Сметаме дека тоа не е доволно и не е доследно а постапено е така согласно ексцерпираниот материјал од Картотеката. Покрај тоа внесени се голем број глаголи и зборови изведени од нив. Честопати имаме цели низи од зборови во кои влегуваат покрај извикот или звукот од кој тргнуваме, па преку глаголот, до именки и придавки од најразличен тип со соодветните синоними. На пр.: свек и свекот со толкување 'звук што настанува со меѓусебно удирање на метални или на стаклени предмети'. Па глаголите: **свекне** св., **свекоти** несв. 'свечи со зголемен интензитет' и **свечка** несв. 'свечи со намален интензитет., **свечи** несв. Кај глаголот **свекне** имаме две значења: **1.** Пушти јак краткотраен, метален звук. *Свекна старото резе од портата.* **2.** Удри силно предизвикувајќи звук, свек; тресне. *Човекот го свекна детето по глава.* Кај гл. **свечи** имаме едно значење: Издава метален звук, звук од стакло и сл. *Свечеа жолтиците на момините гради. При здравицата свечеа чашиите.* Понатаму доаѓаат именките: **свечалка** ж. 'детска играчка што свечи', и две именки една од растителниот другата од зоонимскиот свет:

◆ **свечка** ж. **1.** в. свечалка. **2.** (бот.) Шумско листопадно дрво високо до 7 метри, со ситни жолти листови и со мешункасти плодови, жолт багрен; *Colutea arborescens*.

◆ **свечарка**, *мн.* свечарки *ж.* (зоол.) Отровна змија со рожести прстени на крајот на опашката коишто свечат при движење; *Crotalus horridus*.

На крај имаме две описни придавки **свечкав** *прид.* Што свечка, што има својство да свечка. *Свечкави ниски.*; и **свечлив** *прид.* Што свечи, што има својство да свечи. *Свечлив глас.*

Кај **свон** покрај глаголот **свони** имаме уште и *nomina agentis* **свонар**, потоа предметот, потоа предметот **свонец**, **своно**, **свонче** (и растение), метафорично **свонарки** (панталони со широки ногавици). На крајот ќе ги споменеме придавките: **свонлив** *прид.* Што потсетува на свонење; што одекнува јасно, звучно. *Свонлива смеа.* **Свонливо** *прил.* *Детската смеа свонливо одекнуваше.* **Свонливост** *ж.*; и **свончест**, **свончестиот** *прид.* Што има форма на своно, на свонче. *Вез со свончести цветови.* *Свончесто здолниште.*

Ономатопејата вообичаено има емоционална обоеност, лесно се пренесува во друг контекст. *Пр.: огинот забаботи.*

Како што ќе видиме, од ономатопејски збор се изведен називите за повеќе птици, лазачи и сл. Покрај свечарката 'вид змија што свечи при движење', имаме **клукајдрвец**, **пунунец**, **кукавица**, **сипка** и др.

Заклучок:

Ономатопејата не е доволно проучена во македонскиот јазик. Може да се проучува од повеќе аспекти, од зборообразувачки, морфолошки, лексички, синтаксички до семантички. Ономатопејските зборови подлежат на механизмите на полисемијата и создаваат многу нови значења.

Литература

Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за МДА.* Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков, Скопје.

Дрвошанов Васил 1996: „Лексикализирање на одделни извици во македонските говори“, *Студии за македонскиот јазик, литература и култура.* УКИМ, Скопје, 157–163.

Дрвошанов Васил 2013: „Изразување на семемата 'баботи' во македонските говори“, *Литературен збор, год. LX (2013) 1–3*. Академски печат, Скопје, 31–41.

Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во македонскиот јазик*. Бона, Скопје.

Николески Ванчо 1979: *Шареното торбиче / избрани дела*. Скопје.

Соломоник А. 1995: *Семиотика и лингвистика*. Москва.

Ќулафкова Катица 1984: *Фигуративниот говор и македонската поезија*. Наша книга, Скопје.

Szymański Tadeusz 1977: *Derywacja czasowników onomatopeicznych i ekspresywnych w języku bułgarskim*. Prace językoznawcze 86. Polska akademia nauk, Ossolineum.

Речници:

ИСРМГ: *Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи* том 1 (А–Ж) 1992, том 2 (З–К) 1997, том 3 (Л–О) 2000, том 4 (П), том 5 (Р–С) и том 6 (Т–Ш) 2001. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

РМЈ: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (составувачи: Бл. Корубин, Т. Димитровски, Т. Стаматоски под редакција на Бл. Конески) том 1 А–Н (1961), том 2 О–П (1965) и том 3 Р–Ш (1966). Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје

ТРМЈ: *Толоковен речник на македонскиот јазик* (под раководство на Сн. Велковска, гл. редактор К. Конески, редакција: К. Конески, Ж. Цветковски и С. Велковска, група автори), том 1 (А–Ж) 2003, том 2 (З–К) 2005, том 3 (Л–О) 2006, том 4 (П) 2008, том 5 (Р–С) 2011, том 6 (Т–Ш) 2014.

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Onomatopeja>

Summary

Under the term onomatopoeia we understand any imitation of the sounds of nature, imitation of voices, musical instruments, sounds that are produced by the human organism, various machines etc. That imitation usually begins with an exclamation which we use to create words that can be placed into various categories, such as nouns, verbs etc.

In this paper we are going to present one possible classification for the words that we categorized as onomatopoeic.

Катица Топлиска-Евроска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
 katicatopliskaevroska@yahoo.com.mk

ГЛАГОЛИТЕ *ВАРИ, ПРЖИ, ПЕЧЕ* – МОТИВИРАЧКИ ОСНОВИ ЗА ИМЕНСКИ ОБРАЗУВАЊА ВО ОБЛАСТА 'ХРАНА'

Апстракт: Во овој реферат ќе бидат разгледани три глаголски основи од тематската област 'храна' како мотивирачки основи. Селективноста во изборот токму на овие три глаголски лексеми кои именуваат дејства поврзани со поготвувањето храна е резултат на два фактора. Првиот, обединувачки фактор, е факторот топлина, а вториот ограничувачки фактор е од екстралингвистичка природа и се однесува на најзастапените традиционални начини на подготвување на храната. Продуктивноста на глаголите вари, пржи, пече како мотивирачки основи ќе се потврди со проследувањето на именските образувања, а во чии рамки поголемиот број се народни називи на традиционалната храна.

Клучни зборови: македонистика, лексика, зборообразување, храна.

Тематската област 'храна' обилува со глаголски основи коишто се однесуваат на дејства и процеси поврзани со подготвувањето храна. Определбата токму за оваа низа од три глаголи е резултат на еден обединувачки елемент, а тоа е *факторот топлина*. Имено, трите глаголски форми (*вари, пржи, пече*) во својата семантика го содржат факторот топлина односно се однесуваат на термичка обработка на храната.

Глаголот *вари* подразбира термичка обработка со *изложување на некоја суровина на висока температура во вода* односно во ТРМЈ - **вари**¹, *варат несв. 1. Готви храна во вода со загревање до степен на вриење. Вари компири. Вари качамак.* (ТРМЈ том I 2003: 211). Глаголот *пржи* значи *подготвува храна во маснотија на висока температура* односно во ТРМЈ - **пржи**, *пржат несв. Готви храна во врело масло или маст' Пржи риби. Пржи јајца.* (ТРМЈ том IV 2008: 538). Глаголот *пече* означува

*изложува на топол воздух без или со минимум маснотија и/или вода односно во ТРМЈ - **пече**, печат ... несв. 1. (кулин.) Готви (храна) со загревање (на жар, под вршник, во фурна, во рерна). Пече месо и компири. Пече пита под вршник. Пече леб во фурна. (ТРМЈ том IV 2008: 80).*

Покрај факторот топлина како обединувачки фактор, определбата токму за оваа низа од три глаголи е резултат на (ограничувачки) момент којшто исклучува глаголи кои означуваат исто така термичка обработка на храната, а е од екстралингвистичка природа. Имено, глаголските лексеми *вари*, *пржи*, *пече* јазично ги одразуваат најзастапените традиционални начини на подготвување на храната. Но, и во современи услови, трите вида на топлинска обработка на храната *варење*, *пржење* и *печење* се основните начини додека другите начини произлегуваат од нив или (барем) во определен степен се допираат (*бари*, *динствува*, *кисне*, *стаса*, *суши*, *чади* и сл.). Оттаму и нашата определба да се задржиме токму на овие три глаголи кои се мотивација за народните називи од традиционалната храна.

Од глаголот *вари* се мотивирани именските форми: *вариво*, *варило*, *изварка (изварок)*, *одвар*, *подварок*. Лексемите *вариво* и *варило* се изедначуваат по однос на нивното значење. (*вариво*, *мн.* *варива ср.* *сп.* *варило*). Лексемата во ТРМЈ е дефинирана: *варило*, *мн.* *варила ср.* *Секое варено јадење, најчесто од зеленчук или од мешункаво растение. (ТРМЈ том I 2003: 212). М. Киш (1996: 112–113) вели: „Називот **вариво** истапува со неколку значења, ... 'мешунест зеленчук', 'варен патлиџан, зелка или компир', 'јадење со зеленчук', 'количество продукти доволни да се свари еден оброк' ...“.* Повеќезначноста на овој назив се проширила, па тој се употребува како општ за јадења што се подготвуваат со варење, содржат поголем процент на течност и се конзумираат со лажица. Називот *одвар* е добиен со префиксот *од-* и *ф-*суфикс, а се јавува со општо значење *одвар (само едн.) м.* *Течност добиена со варење или киснење на лековити растенија, билки. Одвар од матерка. (ТРМЈ том III 2006: 462).* Ова значење би го дополните бидејќи така се именува и течноста во која се варело месо или зеленчук (Корубин 1967). Префиксно-суфиксното образување *изварка (извар (само едн.) м.* *в.* *изварка)* има значење *изварка (само едн.) ж.* *Млечен производ што се добива со варење на сурутката; урда. Козја изварка. Качамак со изварка. (ТРМЈ том II 2005: 256), додека називот подварок во ТРМЈ (том IV 2008: 155) е дефиниран *подварок (само едн.) м.* *Подварена кисела зелка со печено месо.* Покрај едночлените именувања*

на храна познати се и специфичните народни именувања, еден вид сложенки кои во својот состав содржат императивни форми, од типот: *варимешај, тривари* и сл. со кои се именувале варени јадења од брашно (пр. качамак). Во одделна група ги вбројуваме бројните синтагматски споеви од глаголска придавка мотивирана од глаголот вари + именка, од типот: *варени клавчиња, варени компири, варени костени, варено месо, варено вино* и сл., чиешто значење се конкретизира во рамките на колокациската врска со именката, додека глаголската придавка го покажува начинот на подготовка.

Глаголот *пржи* бил мотивирачка основа за едночлените називи: *пршка, прженица, запршка*. Лексемата во ТРМЈ е дефинирана пршка, мн. пршки ж. Џимирина (том IV 2008: 665), т.е. е синоним на џимирина додека џимирина, обично во *мн. џимирина ж. Месниот дел што останува при топење на сланина* (ТРМЈ том VI 2014: 400). Во ТРМЈ прженица, мн. прженици ж. Пржено месо. Се шири мирис на прженица. (ТРМЈ том IV 2008: 538), како општ назив за месо подготвено со пржење, ова значење се проширува и како општ назив за кое било јадење подготвено со топлинска обработка пржење, односно брзо подготвено јадење во домашни услови. Лексемата запршка, мн. запршки ж. Брашно запржено во масло (обично со кромид и црвен пипер) што се додава во јадењето. Во кујната мирисаше на запршка. (ТРМЈ том II 2005: 125). Синтагматските споеви од глаголска придавка мотивирана од глаголот пржи + именка се многубројни. Примери: *пржено месо, пржени пиперки, пржени тиквички, пржени лепчиња, пржена пастрмка, пржени јајца* итн.

Глаголот *пече* бил мотивирачка основа за едночлените називи: *печеница, печено, печиво, препек, двопек*. Во ТРМЈ *печеница* е дефинирана: печеница, мн. печеници ж. Чадено месо. Еден килограм печеница. (ТРМЈ том IV 2008: 80) назив којшто се специјализирал за сувомесна преработка, но којшто се користел и за именување свежо месо. Пр.: *„печеница – месо од средниот дел покрај грбникот од животно; се вика уште и филе“* (СГ ред. Б. Корубин 1967: 1040). Именското образување *печеница* се однесувало на специфичен дел од свежо месо од животно, (првенствено свиња) којшто се користел најчесто за печење, но со текот на времето и неговата употреба претежно за чадена преработка значењето се специјализирало конкретно за сувомесен производ. Ова особено се согледува ако се има предвид временската

отсечка (од седумдесетите години до денес) преку која може да се следи развојот на едно значење кај една лексема и истиснување на друго значење коешто го презела друга лексема (во случајов *филе*). Лексемата *печено* (ТРМЈ том IV 2008: 80) печено (само едн.) ср. (кул.) Храна подготвена со печење. *За ручек имавме печено.* Значи, супстантивизираната глаголска придавка *печено* означува општ назив за јадење подготвено со топлинска обработка – печење и тоа се подразбира печено месо (од различни животни: јагне, теле, свиња). Лексемата *печиво* според ТРМЈ е двозначна: печиво (само едн.) ср. 1. Печени производи од тесто. Прашок за печиво. 2. Еден производ од такво печиво. Топло печиво. (ТРМЈ том IV 2008: 80). Лексемата *препек* е назив за ракија добиена со специфична постапка, препек (само едн.) м. Ракија двапати варена (печена) препечена ракија. (ТРМЈ том IV 2008: 499), а лексемата *двопек* е поново именско образување и е синоним на заемка: двопек, мн. двопеци м. Двапати печен леб; пексимида. *За болен стомак најдобро е двопек и чај.* (ТРМЈ том I 2003: 405). И глаголот *пече* како и глаголот *вари* бил мотивирачка основа за еден вид сложени образувања со императивни форми, па така познати се народните називи: *турипечи, турипотпечи, месипечи* (за јадења од тесто = ѓомлезец), како и називот *печигмечи* за зимница од потпечени пиперки со сол, масло и киселина. Именските синтагми во кои едниот член е придавка мотивирана од глаголот *пече* се исто така бројни, како на пр.: *печена кокошка/печено пиле, печени клавиџа, печени костени, печени компири, запечени/потпечени макарони* итн.

На крајот, да резимираме. Прегледот на именските образувања од тематската област *храна* мотивирани од глаголите *вари*, *пржи* *пече* покажа дека тие се бројни и разновидни. Притоа, помалубројни се едночлените именувања, а побројни оние што се сложени називи (синтагматски изрази). Што се однесува пак до семантиката, едночлените именски образувања претежно, во најголем број претставуваат општи називи (*печиво* – различни видови производи од тесто со мала форма, *запршка* – бела/темна *запршка*, *појака/потенка* *запршка*, *изварка* – *кравја*, *козја*, *овча изварка* итн.). Но, исто така се покажа и дека некои едночлени називи се однесуваат на конкретно јадење/(храна) како што е *подварок, печеница*. Се чини, дека за дилемите поврзани со семантиката на одделни лексеми (кога се работи за општ назив или конкретно именување) би можеле да помогнат истражувањата на широко ареално

распространетите лексеми и нивното значење низ македонските дијалекти. Ова е веќе потврдено со некои лексеми како што е *пришка* (Киш 2010: 203), а за некои има основа да размислуваме како за називи на конкретни јадења бидејќи со такво значење и функционираат во одделни дијалекти. Пр. *вариво* – манџа од кисела зелка со месо или *прженица* – пржено јадење од свинско месо и внатрешни органи од свињата, односно кавурма. Предизвиците за нови истражувања во науката се пред нас.

Литература

Киш Маријана 2010: *Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во македонскиот јазик*, Бона, Скопје.

Современ готвач 1967, Издавачки завод, Белград и НИП Нова Македонија, Скопје

Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Summary

In this report, three verbs from the thematic food field will be examined as the basis for the derivation of new lexemes. The choice of these three verbal lexemes that call the effects of the preparation of food is the result of two factors. The first factor is the heat factor, while the second limiting factor is extralinguistic and refers to traditional methods of preparing food. The ability of these three verbs for derivation will be confirmed by the forwarding of the nominal forms, which in most of the national names of traditional foods.

Елизабета Бандиловска
 Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје
 e-mail: beti.bandilovska@gmail.com

ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ ОД ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ

Апстракт: Разгледувајќи ги описните придавки низ призмата на нивниот семантички потенцијал и во рамките на парадигматските односи, нашата цел е по пат на лексичко-семантичка анализа да направиме еден краток приказ или модел на опишување на описните придавки во македонскиот јазик. Притоа, нашето внимание го насочуваме кон: 1. дефинирање и izdelување на описните придавки во однос на другите придавки; 2. обединување и толкување на општите значења на изделените суфикси во една семантичка парафраза кај изведените описни придавки; 3. определување на семантичката структура на описните придавки на ниво на основна и секундарна семантичка реализација; 4. откривање и претставување на способноста на описните придавки за воспоставување асоцијативни врски во рамките на синонимијата, антонимијата и хомонимијата.

Клучни зборови: описни придавки, лексика, антонимија, синонимија, хомонимија.

Описните придавки поседуваат голем потенцијал за различни проучувања во рамките на лексичката семантика. Погледнати низ призмата на нивниот семантички потенцијал, описните придавки ги сфаќаме како: јазични единици кои претставуваат репрезенти на нејазичната стварност, односно средства кои служат за јазична материјализација и номинација на определени поими од реалноста; јазични единици кои не функционираат како самостојни, независни единици, туку ги поврзуваат различни смисловни или асоцијативни врски изделени според формата или според содржината; јазични единици кои имаат способност лексичкиот систем да го разбидат на

лексички микросистеми и да се специјализираат за истражувања според покриеноста на определена значенска димензија. Според тоа, лексичко-семантичкото опишување на описните придавки подразбира не само нивно дефинирање и разграничување во однос на другите придавки туку и семантичка идентификација на описните придавки на ниво на основната и на ниво на секундарната семантичка реализација, како и откривање на нивната способност за остварување на основните и на преносните значења преку воспоставување различни асоцијативни врски во рамките на синонимијата, антонимијата и хомонимијата.

Описните придавки ги дефинираме како статични определби кои даваат некаков опис што ја оформува претставата за конкретниот поим во нашата свест, односно описните придавки претставуваат детерминатори на именките кои ни помагаат да ги конкретизираме во нашата јазична стварност и да го декодираме нивното значење (Бандиловска-Ралповска 2016: 15–16). Тие поседуваат изразена квалификативна семантичка вредност со која ги откриваат внатрешните и надворешните својства и особини на поимот што го определуваат. Идеален минимален простор за остварување на ваквата квалификација им овозможува нивното пројавување во рамките на именската синтагма.

Ваквата способност на описните придавки им овозможува да ја претставуваат најбројната група во категоријата придавки. Поголемиот дел од нив, особено простите, неизведени придавки, располагаат со богата семантичка содржина и можност за воспоставување различни парадигматски односи. Изведените описни придавки особено внимание привлекуваат со својата семантичка разновидност во однос на мотивацијата и во однос на оформувањето на значенската интерпретација, односно со неможноста морфолошкото врзување на еден суфикс со една зборообразувачка основа да резултира со една иста семантичка парафраза (спореди: *зимно време*, *зимна облека*, *зимни посеви*). Тргувајќи од оваа констатација и од направената анализа на изведените описни придавки од именки, придавки и глаголи според општите значења што ги внесуваат суфиксите при поврзувањето со нив, ги добивме следниве резултати: описните придавки изведени од именки поседуваат широк опсег на значенско покривање и на конкретната и на апстрактна сфера при што до израз доаѓаат семантичката поливалентност на зборообразувачките модели (*опашест 1. што има опашка*, *опашест 2. што личи на опашка*) и дублетноста на формите според семантичката содржина (*дамкав = дамчест*); описните придавки изведени од придавки имаат скроман опсег на значенско покривање кој ги опфаќа само боите и човечките особини, а

тоа се должи на поседувањето иста семантичка содржина, но со помал или изменет интензитет кај мотивираната во однос на мотивирачката придавка што ни ја дава можноста да ги наречеме придавски деминутивни форми кои се реализираат како дублетни придавки (*глупав – глуп, седав – сед, кадарен – кадар*) или како придавки на субјективна оценка (*беликав, дебеликав, малечок*); описните придавки изведени од глаголи се одликуваат со лесно препознатлива семантичка структура и едноставност во интерпретацијата на нивната квалификативна вредност, одлики кои не може да бидат нарушени ниту со постоењето повеќе дублетни форми според различни зборообразувачки модели (*боцкав = боцлив, имашилив = имашен = иматен*), но проблем претставува присуството на двојната мотивација (од именка и од глагол) и тројната семантичка интерпретација според која една ваква придавка во едно значење може да се реализира како деноминална (*димни облаци*), во друго како девербативна (*димен барут*), а во трето како глаголска придавка (*димено месо*).

Како и сите други јазични единици, и описните придавки располагаат со повеќе или помалку развиени значенски системи, со хиерархиски поставена мрежа од семантички реализации која претставува еден вид шифра за декодирање на нивната квалификативна лексичка вредност. Овој процес на декодирање ни малку не е едноставен особено ако се земат предвид можностите една придавска значенска реализација да се јавува како определба на повеќе именски ознаки (*висок човек, висок бор, висока зграда, висок морал*) или покривањето на една именска определба да врзува покрај себе повеќе придавски значења со иста или слична квалификативна интерпретација (*зол/лош/зобен/опак човек*). Првиот процес на семантички развој ја открива способноста на значенските системи на описните придавки да се развиваат во рамките на полисемијата, да го зголемуваат бројот на значенските реализации, т.е. да се реализираат како повеќезначни лексеми со богата полисемантичка структура. Вториот процес на семантички развој ја открива способноста на значенските системи на описните придавки да влегуваат во парадигматски односи со голем дел од своите значенски реализации, т.е. да се репрезентираат како повеќезначни лексеми со богата парадигматска продукција.

Откривањето и проучувањето на значенските компоненти што ја сочинуваат семантичката структура на описните придавки може да се направи со помош на две лексичко-семантички теории: теоријата на прототипот и компонентијално-семантичката анализа. За теоријата на прототипот се вели дека е најпогоден механизам за лексичко-семантичка

анализа на апстрактната лексика на ниво на основните значења. Се разбира, тука се мисли и на придавките кои поради нивната лексичка несамостојност, нематеријалноста, отсуството на физичка конкретизација и нивната улога на декодирачи на именското значење не секогаш подлежат на идеална категоризација во однос на поимите што ги опишуваат. Суштината на оваа теорија е споредбата според сличноста со прототипот и описот што ги открива својствата и нивниот степен на изразеност во однос на прототипот (Драгићевиќ 2001: 80–81), на пример, убав е тој што ја поседува убавината во изразен степен отколку прототипот кој претставува обична, нормална, типична личност. Компоненцијално-семантичката анализа, всушност, претставува разложување на значењето на неговите составни компоненти, архисема и семи од понизок ранг (Гортан-Премк 1997: 43–44), при што лексичките значења се разгледуваат како продукти на определени полисемантички промени (латисемија, метонимија, синегдоха, метафора). Лексичко-семантичкиот опис на семантичката структура на описните придавки преку една од овие две теории или со нивна заедничка примена покажува дека: семантичката структура на описните придавки поседува повеќе или помалку развиени значенски системи кои ја имаат улогата на декодирачи на именските значења; и простите и изведените описни придавки поседуваат еднозначни и повеќезначни семантички структури кои може да се толкуваат на идентичен начин; семантичката анализа на описните придавки на ниво на основните значења може да се направи со истовремена примена на теоријата на прототипот и на компонентно-семантичката анализа, што значи дека нивната основна семантичка содржина подлежи и на прототипско споредување и на семантичко разградување; семантичкото ширење на значенските системи на описните придавки се врши со помош на четирите основни типови на семантички трансформации: латисемија, метонимија, синегдоха и метафора; како основни модели во полисемантичкиот развој на значенските системи на описните придавки се јавуваат латисемијата и метафората.

Во однос на парадигматските појави, описните придавки ги анализираме од аспект на нивното пројавување во рамките на синонимијата, антонимијата и хомонимијата.

Тргувајќи од мислењето дека синонимијата е лексички механизам кој овозможува креативно и индивидуално изразување на нејазичната стварност преку одбрани јазични единици, синонимијата ја дефинираме како однос помеѓу лексемите што имаат исто или идентично значење и како однос помеѓу лексемите што имаат блиско

или слично значење. Тоа значи дека за нас синонимијата претставува појава која се врзува и со истозначноста и со блискозначноста и тоа на ниво на основните и на ниво на секундарните семантички реализации на лексемите, а во однос на синонимија влегуваат само лексемите кои потекнуваат од иста зборовна група. Нашата синонимиска анализа на описните придавки покажува дека: апсолутните синоними не се реткост меѓу описните придавки, а ги среќаваме меѓу простите, неизведени описни придавки (забележавме присуство на 11 синонимиски парови и 1 синонимиска низа: *врел – врुक, груб – рапав, краток – кус, пресен – свеж, штир – јалов, зол – лош – opak*); меѓу изведените описни придавки (забележавме присуство на 28 синонимиски парови и 2 синонимиски низи, но нивниот број е многу поголем: *блескав – ласкав, богат – имашлив, валкан – гнасен, љубен – сакан, бојазлив – плашлив – страшлив*); меѓу простите, неизведени и изведените описни придавки (забележавме присуство на 14 синонимиски парови и 6 синонимиски низи: *благ – сладок, грд – грозен, добар – кроток, мокар – воден, зол – лош – opak – злобен, луд – улав – мрднат – чукнат*); и меѓу истокоренските синоними (забележавме присуство на 38 синонимиски парови и низи, но нивниот број е многу поголем: *брадат – брадест, зрнен – зрнест, лепкав – леплив, мирисен – мирислив, работен – работлив*). Присуството на секундарната апсолутна синонимија меѓу простите, неизведени и изведените описни придавки претставува резултат на метафорични реализации во процесот на секундарна номинација (*благ/слаб ветар, густа/честа шума, лоша/лута рана, мека/кадифена кожа, тивка/глува улица*).

Номинативната релативна синонимија најмногу е застапена со градациските синоними од типот: *млак – топол – врел, убав – красен*, а ваквите синоними се особено карактеристични и особено изразени меѓу истокоренските синоними од типот: *блед – бледникав, кус – кусичок, ладен – ладникав – ладничок, убав – убавичок*. Најголем број синоними во македонскиот јазик продуцира секундарната релативна синонимија која се остварува како резултат на воспоставениот синонимиски однос меѓу основните, номинативни значења на едни лексеми и секундарните значења на други лексеми (прости, изведени, истокоренски).

Во анализата на описните придавки во однос на антонимијата како еден од основните механизми во организацијата на лексичкиот систем, тргнуваме од фактот дека секоја спротивност меѓу лексемите

не е иста, а во множеството од различни спротивности само една од нив може да се нарече лексичка антонимија – тоа е спротивноста која истовремено се остварува независно од контекстот и внатре во контекстот. Суштина на лексичката антонимија претставува логичкото спротивставување на поимите како определени репрезенти на една реална нејазична категорија што значи дека лексичката антонимија ја разгледуваме низ призмата на спротивноста а не на противречноста, став од кој произлегува нашето антонимиско разграничување и разликување на права и неправа антонимија. Воспоставувањето на антонимискиот однос, обично, се остварува меѓу две лексеми, со образување антонимиски пар, но не е исклучена можноста една лексема да има два или повеќе антоними, наречени антонимиски варијанти (*студен – врел/врук/жежок, плоден – неплоден/јалов/штур*).

Лексичката антонимија, првенствено, претставува придавска категорија, а во антонимиската анализа на описните придавки, поставена врз критериумот дека антонимиските зборови служат за изразување на само една значенски важна определба – присуство или отсуство, минимална или максимална застапеност на поимната содржина, главно место има поделбата на антонимите според структурата (разнокоренски и еднокоренски) и според содржината (степенувани или градациски и нестепенувани или неградациски). Степенуваните антоними ги сфаќаме како крајни вредности на пројавеното својство од контрарен карактер кои ги опфаќаат крајните точки на една замислена оска на која може да се претпостави мноштво од средни вредности во вид на преодни степени кои го покриваат истиот семантички простор. Крајните точки на замислената оска воспоставуваат однос на права антонимија, а средните точки кои покажуваат делумна антонимност со едниот или со другиот спротивен пол на оската меѓу себе или во однос на крајните лексеми воспоставуваат однос на неправа антонимија. Степенуваните антоними може да градираат и да се компарираат и на тој начин да формираат антонимиски низи. Меѓу описните придавки во македонскиот јазик издвоивме 46 степенувани (градациски) антоними (*бистар – матен, брз – бавен, висок – низок, длабок – плиток, остар – тап*) од кои 10 парови претставуваат еднокоренски антоними (*вешт – невешт, мил – немил, трпелив – нетрпелив, успешен – неуспешен*), а 15 парови имаат и антонимиски варијанти (*дарежлив/шtedар – скржав, добар – лош/зол, долг – краток/кус, крупен/јадар – ситен/дробен, студен – жежок/врел*). Нестепенуваните антоними ги сфаќаме како крајни и единствени вредности на пројавеното својство кои се

засноваат на комплементарна спротивставеност. Меѓу нив се воспоставува бинарен однос од типот $X - \text{не-}X$ и се одликуваат со дисјункција: постои или едното или другото својство. Негирањето на едниот член во нестепенуваниот антонимски пар води кон строга афирмација на другиот. Нестепенуваните антоними, во принцип, не може да градираат, да се компарираат и да формираат антонимски низи. Сепак, постојат мал број нестепенувани антоними кои допуштаат определен степен на споредливост од типот *пијан – пивнат – трезен*. Меѓу описните придавки во македонскиот јазик издвоивме 38 нестепенувани (неградациски) антоними (*бел – црн, гол – облечен, здрав – болен, полн – празен, сит – гладен*) од кои 13 парови претставуваат енокоренски антоними (*женет – неженет, искрен – неискрен, моќен – немоќен, среќен – несреќен, чесен – нечесен*), а 9 парови имаат и антонимски варијанти (*вистинит – лажен/невистинит, мазен/рамен – рапав/груб, плоден – јалов/штир/неплоден*). Бројот на енокоренските нестепенувани антоними не е ниту дефинитивен ниту краен со оглед на отворениот простор за вакви енокоренски образувања кај изведените форми, пред сè кај глаголските придавки. Во рамките на структурната антонимија посебно место заслужуваат енокоренските антоними образувани со префиксот *не-* кои во односот на спротивставување може да имаат улога на единствен антонимски парник (*верен – неверен*), антонимска варијанта (*точен – грешен/неточен*) или да бидат среден член на антонимската низа (*убав – неубав – грд*).

Тргувајќи од лексичката хомонимија која ја дефинираме како релација меѓу две или повеќе лексеми од иста зборовна група кои имаат иста форма и различни, семантички неповрзани значења, како и од поделбата според која разликуваме два вида хомонимија: *права и неправа хомонимија* во зависност од тоа дали совпаѓањето на лексичките форми според надворешните карактеристики е *целосно/делумно* или совпаѓањето се јавува *само во пишаната форма/само во изговорот*, хомонимската анализа на описните придавки покажува дека: меѓу простите, неизведени придавки во македонскиот јазик не постои однос на права хомонимија, односно нема ниту полни ниту делумни хомоними; однос на права хомонимија воспоставуваат само изведените описни придавки; забележливо учество во хомонимските парови имаат глаголските придавки, особено во рамките на делумната хомонимија. Нашата хомонимска анализа на описните придавки покажа присуство на 22 хомонимски парови од кои 11 се јавуваат како полни хомоними (*вреден¹ и вреден²*,

личен¹ и личен², носен¹ и носен², парен¹ и парен²), а 11 како делумни хомоними (димен¹ и димен², дробен¹ и дробен², кален¹ и кален², кршен¹ и кршен²). Нивната реализација е предизвикана од следниве лексичко-граматички елементи: 1. иста зборообразувачка основа која семантички привлекува кон истото значенско јадро од кое, преземајќи во својот семски состав различни семи, истовремено двете лексеми се оттурнуваат една од друга и остваруваат различни семантички содржини, на пример: *ранлив¹* и *ранлив²* > од рана, *димен¹* и *димен²* > од дим; 2. формално ист корен во зборообразувачката основа, но со различна семантичка вредност што доведува до делумно идентичен фонемски состав и разлика во една фонема, предизвикувајќи целосно графичко поклопување кај двете коренски лексеми, на пример: *воден¹* > од води и *воден²* > од вода, *варен¹* > од вари и *варен²* > од вар; 3. актуализација на признакот потенцијалност на семите во дел од семскиот состав на првичната лексема по пат на метафоричен пренос на номинација и создавање нови хомонимиски лексеми кои послужиле како основа за создавање и на хомонимиски придавки (*крста¹* и *ласка²*).

Забележливото учество на глаголските придавки во хомонимските парови, особено во рамките на делумната хомонимија (кај делумните хомоними, дури во 10 хомонимиски парови (од вкупно 11) една од лексемите која влегува во процесот на формално изедначување е глаголска придавка), покажува дека глаголските придавки го имаат постигнато степенот на адјективизација и вообичаената атрибутивна употреба карактеристична за другите описни придавки.

Литература

Андријевска Наталија 2009: *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Бандиловска-Ралповска Елизабета 2016: *Парадигматските односи кај описните придавки во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Велковска Снежана 1998: *Изразување на резултативноста во македонскиот стандарден јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Вътов Върбан 1998: *Лексикологија на българският език*, Велико Търново.

Гортан-Премк Даринка 1997: *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Груевска-Маџоска Симона 2009: *Лексичка синонимија во македонскиот стандарден јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Драгићевић Рајна 2001: *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Драгићевић Рајна 2007: *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Киш Маријана 2005: *Морфолошката структура на придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1976: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Конески Кирил 1999: *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Корубин Благоја 1990: *На македонскограматички теми*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Макаријоска Лилјана 2009: *Студии од историското зборообразување*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Марков Борис 1988: *Образување на придавките во македонскиот јазик*, Огледало, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.

Спасов Људмил 1984: „Глаголската придавка како кондензатор“, *Литературен збор 2*, Скопје, 17–20.

Стефановски Љупчо 1985: *Девербативни атрибути во македонскиот и англискиот јазик – контрастивна анализа*, Докторска дисертација, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003 – 2014, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Skok Petar 1971–1974: *Etimologijskirječnikhrvatskogailisrpskogajezika*, JAZU, Zagreb.

Šarić Ljiljana 2007: *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaksički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Škaljić Abdulah 1965: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svetlost, Sarajevo.

Summary

Descriptive adjectives possess great potential for various studies within the lexical semantics. Viewed through the prism of their semantic potential, we understand the descriptive adjectives as: 1. language units representing the non-linguistic reality, that is, means of linguistic materialization and nomination of certain notions of reality; 2. language units that do not function as autonomous, independent units, but connect different meaningful or associative links which are distinguished according to the format or content; 3. language units that have the ability to divide the lexical system into lexical microsystems. Thus, the lexical-semantic description of descriptive adjectives implies not only their definition and distinction in relation to other adjectives, but also the semantic identification of descriptive adjectives at the level of basic and secondary semantic realization, as well as revealing their ability to establish different associative links within the synonymy, antonymy and homonymy.

Татјана Гочкова-Стојановска
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ПРАШАЊЕТО НА ЈАЗИЧНАТА СТРАТЕГИЈА

Апстракт: Во трудот се обработува отсуството на кохерентно јазично планирање и оформување јазична политика којашто би соодветствувала на актуелните социолингвистички состојби во Република Македонија. Се апострофира потребата од сериозен пристап и обмислени чекори во таа насока, со задолжителна помош од страна на владините институции. Сите овие аспекти ќе ја дадат основата за оформување на компетентни јазични ставови преточени во акциски план и во, толку неопходениот и долгоочекуван објективен и стручен јазичко-политички пристап кон македонскиот јазик.

Клучни зборови: македонски јазик, статус, јазична стратегија, јазична политика, јазично планирање.

Непосреден повод за овој прилог е објавувањето на првиот нацрт на сеопфатната *Стратегија за образованието за 2016–2020 година на Република Македонија*. Претставена пред јавноста во јуни 2016г., оваа прва работна верзија на документот го привлекува вниманието на, најмалку, две нивоа: од аспект на *содржинските точки и одјазичен аспект*. Содржинскиот аспект ќе биде предмет на разгледување, додека за јазичниот, во оваа прилика, би кажале дека пред да биде објавен во официјална верзија, текстот на овој документ треба задолжително да претрпи лектура и избегнување на пренагласената употребата на странски изрази и заемки и, по можност, нивна замена со соодветни поими од македонската лексика.

И, пред да се осврнеме кон детална содржинска анализа, неколку воведни белешки.

Во општи црти, пристапот кон Стратегијата е реално сеопфатен. Очевиден е соодветниот придонес на сите вклучени во нејзината подготовка: стручни лица од македонската академска, просветна и политичка сфера, на педагошките советници и соработници, како и на претставници од странски експертски тимови. Концепцискиот пристап во

кој се опфатени согледувањата на актуелните состојби, предочени се предизвиците, но истакнати се и приоритетите и очекуваните исходи – како резултат на динамиката на предвидените активности – остава место уште да посакаме нејзино целосно и успешно спроведување. Се разбира, искуството покажува дека е тоа полесно да се каже отколку да се стори. Оттука, во контекст на реализација на зацртаното, сакаме да упатиме на секогаш неопходната потреба да се засили сегментот на интересорската соработка и на етапното следење на резултатите, како фактор на поддршка и контрола при остварувањето на фазите од акцискиот план.

Да се навратиме на нашите забелешки во однос на *содржинскиот аспект*.

Всушност, во фокусот на овој текст сакаме да го ставиме сегментот којшто – недостасува! Имено, се работи национална стратегија за образованието, за владин документ со, најблаго речено, морална обврска да предвиди, макар и попатно, сегментна активности посветени на јазичната стратегија – стратегија за кварталниот период што претстои, специфично насочена кон поддршка на јазичното планирање на македонскиот јазик. За жал, и покрај постојаните укажувања од страна на македонските лингвисти на таков документ, одделно поддржан или како составен дел од владина програма, во поновиот временски период на македонската лингвистичко-политичка сцена (од донесувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик од 2005, Законот за заштита на културното наследство од 2004 и подзаконските акти, 2005), не може да се најде. Како што можеме да согледаме и во овој случај не е направен напор во таа насока. Всушност, иако во актуелниов момент Стратегијата е ставена на увид на јавноста како-нацрт верзија, а се очекува да биде усвоена од страна на Владата на почетокот на 2017 г., јасно е дека е времето премногу кусо за сериозна, опфатна и конкретна интервенција. Оттаму, нашиов текст претставува прилог кон нејзино идно дополнување, но и апел за создавање каков и да е документ кој би бил со официјална важност и би претставувал отворена покана за континуиран проект, продолжение на основите за регулирање на секогаш актуелната и динамична проблематика на јазичната политика и јазичното планирање на македонскиот јазик.

Се разбира, немаме илузии дека оформувањето успешна и применлива јазична стратегија и/или јазична политика е лесна задача. Тоа е сериозен предизвик и за земји со многу подолга традиција на

воспоставена јазична легислатива. Причините за таквата ситуација се сложени, а самата тема задира во најмалку два реални проблеми:

- прво, во прашање е висината на средствата коишто се очекува да се издвојуваат во текот на долготрајни и последователни временски интервали заради финансиска и техничка поддршка на проекти од национален интерес;

- второ, се работи за исклучително чувствително прашање од политички карактер, кое стои во најтесна поврзаност со статусот на македонскиот јазик и со македонскиот национален идентитет.

Оттука, активностите од овој домен претпоставуваат усогласување на одлуките на повеќе релевантни владини институции, бараат опфатни анализи и научно-истражувачки пристап и земање ставовии решенија за горливи прашања, некои од нив на ниво на потрес од сеизмички размери – за кривки држави како Македонија. Во нашата лингвистичка меморија, сè уште се свежи неплодните укажувања на стручната јавност околу последиците од промената на топонимите, кои, инаку, секаде во светот се ставени под посебна заштита, и од деградирањето на статусот на македонскиот јазик, од 2011 г.

Се разбира, ова се само дел од причините поради кои во децениски континуитет се соочуваме со наметнато редефинирање на статусот на македонскиот јазик, на негова штета. Притоа, речиси редовно се прибегнува и кон партиски дневно-политички алиби – пристапи кон јазичната политика, кои се, во својата суштина, ад хок-декларации за одделен јазично-политички проблем, без стратешки супстрат, но со долгорочни последици. Или, пак, како во актуелниов случај со Стратегијата, темата целосно се избегнува. Се разбира, можно е повикување на Законот за македонскиот јазик, во рамките на кој тој се третира како *духовно богатство од посебно културно и историско значење за Републиката* и *чијашто заштита, уанпредување и збогатување ја опфаќаат нагласената грижа за употребата на македонскиот јазик во процесот на образованието и воспитанието и неговата поддршка во македонската средина и во светот*. Но, Законот не е доволен сам по себе – впрочем, и тој најгласно повикува на стратегија и програма за реализација на голем дел од неговите одредби. Програма која би можела реално да се вклопи во еден документ од формат на Стратегијата, особено поради временската проекција за спроведување во рок од четири години. Значи, доволен период да се констатираат актуелните состојби, да се предочат предизвиците, да се истакнат приоритетите и очекуваните исходи и –

да се делува според етапите на осмислен акциски план. Но, како што гледаме, повторно, таквата можност е заобиколена.

Јасно е, сепак, дека станува збор за одење по линија на помал отпор, а не за отсуство на вистински капацитет да се пристапи сериозно кон областа на јазичното планирање на македонскиот јазик. За иницирање и поддршка на таков потфат, македонската политичка јавност има доволно способност, а лингвистичката јавност повеќе од доволно научно-истражувачка оспособеност и стручно-професионално искуство да го спроведе. Да го поддржиме ова тврдење со следниве факти.

Пред сè, познато е дека РМ е потписник и почитувач набројни меѓународни закони и конвенции за заштита на малцинските јазици. Без да ги наведуваме одделно, за потребите на овој текст ќе го наведеме, како најислустративен, примерот со извештаите на ЕКРИ за нашата држава. Познато е дека оваа европска институција отпочнува со следење на јазично-политичката состојба на малцинските јазици во РМ од 1999 година, сè до актуелнава, 2016 година. Анализата на овие извештаи во континуитет го обелоденува следново: забелешките се најбројни и најсуштински во првите два Извештаи, а од третиот наваму се констатираат, евидентираат и се поздравуваат спроведените реформи во посочените области. Значи, доследните заложби на политичките фактори за успешна примена на препораките на ЕКРИ за: воведување билингвалност, трилингвалност, плурилингвалност во наставата, обезбедување на процентуална застапеност на малцинските јазици во образовниот процес на сите рамништа, мултикултурен социолингвистички пристап и редефинирање на статусот на македонскиот јазик во РМ, доведуваат до тоа во последниот Извештај, областа на јазичната политика и на јазичните права повеќе да не биде проблематизирана.

Ова, недвосмислено, сведочи за фактот дека политичка волја и владин капацитет за оформување јазична стратегија и јазично планирање за гарантирање и унапредување на јазични права на националностите, недвојбено, постојат и функционираат. Дека јазична политика која ги следи строгите меѓународни нормативи за заштита на малцинските јазични права во РМ – постои и се применува. И, тоа не е спорно, но прашањето што ние сакаме да го поставиме е, што станува, ВО МЕЃУВРЕМЕ, со грижата за македонскиот јазик?! Акцентот на овој текст е токму во таа насока, тој е повик за трајно присутна грижа и оформување подлабоко промислен пристап во однос на неговиот

статус во РМ, во единствената држава во којашто тој може да биде службен јазик. Време е да се види посвесен третман кон бројни прашања од оваа област, а наша должност е да не ги одбегнуваме. Да претставиме само некои од нив: предлог-мерки за справување со неконтролираниот внес на англицизми без какви и да е критериуми, преку преводите на учебниците од програмата на Кембриџ, за сите нивоа на образование. И, овде мора да подзастанеме. Значи, на македонските говорители во актуелниов момент сериозно им е потребна помош, ним им е потребно упатство за справување со оваа состојба, потребен е одговор на невидено агресивниот пробив на англиска лексика која не само што ја подрива македонската, туку го нарушува и извитоперува и нејзиниот синтаксички израз. Да не бидеме разбрани погрешно: за создадениот јазичен хаосне ни е виновен англискиот јазик, тој, попрво, зборува за нас и за нашиот начин на реакција: вртење на главата на друга страна, отсуство на иницијатива, на отпор и на контрамерки.

Да продолжиме со горливите проблеми – потребно е следење на динамиката на односот на говорителите кон мајчиниот, македонскиот јазик, кон странските јазици што се изучуваат и кон јазиците на националностите, евидентирање на корпусот на македонскиот јазик, афирмација на македонскиот јазик во светот и поддршка на учењето на македонскиот јазик во странство и во македонските средини надвор од РМ, но и да не се избегнуваат анализите на причините за некористењето и недоволното познавање на македонскиот јазик од страна на малцинствата, почитувањето на законската регулатива за неговата примена во локалната самоуправа, и ... бројни други теми за кои е недостојно да се чека политички подобен момент за да бидат поставени. Со други зборови, потребен е континуиран, свесен, објективен и стручен пристап кон сопствениот јазик преточен во официјална национална јазична стратегија. Актуелна стратегија која ќе биде способна да одговори на динамичните потреби и предизвици на сложениот процес на јазичната употреба, а не примена на туѓи сугестии и повлекување под притисокот на туѓата јазична агресија.

Што се однесува до капацитетот на македонските научно-стручни институции, за нив зборуваат резултатите од нивните дела. Од оние со понов датум и реализирани со поддршка на УКИМ, би ги истакнале сериозните и опфатни истражувања, учества на конференции и проекти на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ токму во доменот на јазичното планирање, на јазичните

политики во Република Македонија и анализите на културните репрезентации и ставови за јазиците во неа, изданијата за идентитетот на македонскиот јазик, објавувањето на најновото издание на Правописот. Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ ја носи заслугата за поддршката на проектот за оформување на ЦЕТИС МАК – Центарот за тестирање и сертификација на македонскиот јазик како странски и воведување сертификат (ТЕМАК) на трите рамништа според европски стандард – стандардот на Европската асоцијација за јазично тестирање со секретаријат во Кембриџ. Тоа е центар кој дополнително обезбедува и обука на наставници за македонски јазик како странски, како и обука на кандидати од сите профили. А, колкаво е значењето на сертификацијата на еден јазик според европски стандард за неговиот статус не може доволно да се истакне.

Но, доколку сакаме да зборуваме за создавање внатрешна јазична политика сообразена на сопствените потреби, тоа подразбира не само доразвивање на проектите коишто дале резултати, туки и иницирање и поддршка на нови и актуелни. Тоа подразбира храброст да се пресретнат жешките прашања во вистинскиот момент и да се понудат соодветните решенија, пристап и визија достојна на онаа која е трасирана од страна на втемелувачот на основите за кодификација на македонскиот стандарден јазик, К. П. Мисирков, визија претставена во неспоредливо посложени политички и социолингвистички услови од актуелниве.

За таа цел, се подразбира, основно е владата да не ја избегнува сопствената одговорност. Бидејќи, невозможно е да се реализира национална јазична стратегија, а таа да не се потпира на систем поддржан и финансиран од државата. Уште повеќе, би морал да постои центар, кој ќе соработува на највисоко рамниште со одделите од соодветните министерства за образование и култура на РМ со цел да обезбеди успешна примена на зацртаните одредби. Подеднакво е неопходно ангажирање на јадро од стручни лингвистички тимови чии резултати од психо-социолошки насочените истражувања ќе бидат базирани на јазични тестирања, на јазични пописи во доменот на употребата на службените јазици во РМ, на анализа на јазичните потреби на говорителите, на постоењето јазични предрасуди и чувство на јазичен престиж, на влијанието на медиумите врз јазичниот израз и на меѓузависноста на јазикот со интернетот.

Сите овие аспекти ќе ја дадат основата за оформување на компетентни јазични ставови преточени во акциски план и во, толку

неопходениот и долгоочекуван објективен и стручен јазично-политички пристап кон македонскиот јазик.

Литература

Ѓуркова Александра 2015: „Културни репрезентации и ставови за јазиците во РМ“, *Културна меморија*, т. 2, Ми-Ан, Центар за култура и културолошки студии, Скопје, 79–90.

Закон за употреба на македонскиот јазик (консолидиран текст „Сл. весник на РМ“, бр. 98/08, 116/10, 187/13, 152/15), неофицијален пречистен текст.

„Јазичните ставови и јазиците во јавната комуникација во Македонија“, *Globalizacja a przemiany języków słowiańskich, Bydgoskie studia nad pragmatiką językową*, 2016, Bydgoszcz, 56–71.

Република Македонија, Сеопфатна стратегија за образованието за 2016-2020 година и Акциски план – прв нацрт.

Crystal David 1988: *English as a global language*, Canto edn. Cambridge University Press, Cambridge

Fasold, J. 1987: *The sociolinguistic of society*, Blackwell, Oxford.

Summary

The article addresses the lack of coherent language planning and policy to respond to the current sociolinguistic trends in the Macedonian language. It reflects the author's considerations of the language policy, management and measures that should be chosen and provided in regard to the official Macedonian language, with the financial and technical support by the Government of Republic of Macedonia. It strongly stresses the moral obligation both of the government and the language experts to engage in a proactive approach towards the effective language planning and policy.

Лилјана Митковска
 Универзите ФОН, Скопје
liljana.mitkovska@fon.edu.mk

ГРАМАТИЧКА ВАРИЈАБИЛНОСТ: УПОТРЕБАТА НА ПРЕДЛОГОТ НА СО ГЛАГОЛСКАТА ИМЕНКА

Апстракт: Предмет на оваа статија се конструкциите во кои се акомодира вториот аргумент на номинализираната предикација кон глаголската именка (ГИ) на *-ње* во македонскиот јазик. Како што е обично во многу јазици, присвојната *на*-конструкција се користи во таква функција. Но, ако објектната именска синтагма не е маркирана по определеност, постои можност да се додаде директно на ГИ. Конструкциите со и без предлог се навидум слободно заменливи и не постои усогласеност меѓу родените говорители во однос на изборот на една од варијантите. Оваа некатегорична или пробабилистичка варијабилност е главната цел на истражувањето. Притоа се испитуваат факторите референцијален статус и структурна комплексност на објектната именска синтагма, кои може да влијаат врз изборот на конструкцијата. За таа цел се користат засведочени примери од литературни и новинарски текстови и анкетен прашалник спроведен меѓу родени говорители. Употребата покажува дека изборот не е произволен туку може да се раководи според определени пробабилистички правила.

Клучни зборови: синтакса, глаголска именка, директен објект, предлози, граматичка варијабилност.

1. Вовед

Во македонскиот јазик предлогот *на* се јавува во голем спектар на функции кои спаѓаат во широко сфатеното семантичко поле на присвојност. Прототипно тој изразува сопственост (*куќата на Гоце*), роднински односи (*братот на Весна*) и делови на телото (*очите на Весна*), но се проширил и на релациите дел-целина (*центарот на градот*) и други поапстрактни релации, меѓу кои значајно место зазема изразувањето на аргументи на номинализирани предикации (*лаеж на кучиња, преработка на кожа*). Употребата на присвојниот маркер во вакви функции е честа појава во јазиците, што сведочи за когнитивната врска меѓу прототипната присвојност и релацијата

аргументи – предикација.¹ Меѓутоа, во македонскиот јазик имаме типолошки интересна ситуација кај глаголската именка на *-ње* (ГИ): првиот аргумент секогаш се акомодира со предлогот *на* (1), вториот аргумент маркиран по определеност исто така (2), но ако вториот аргумент не е определен тој може да се акомодира или со *на*-конструкција (3) или директно (4), без никаков маркер, како што е карактеристично за реченичната структура.² Природата на таа варијабилност е предмет на истражување во оваа статија, со цел да се посочат некои од факторите што играат важна улога во изборот на структурата (со или без предлогот *на*).

- (1) А оттаму идеше *силно и глуво бучење на река*.
- (2) Овој метод за чистење на лицето е погоден за сите типови на кожа, ... www.femina.mk
- (3) Со мојот бугарски колега разменивме писма со иницијативи кои имаа за цел градење на **позитивна атмосфера на доверба и соработка** ... pretsedatel.mk
- (4) Исто така, тој се занимава и со преведување поезија од англиски, српски, хрватски, босански и бугарски јазик (mk.wikipedia.org/wiki/Михајло_Свидерски)

Варирањето меѓу овие две структури (акомодација со и без предлог *на*) нема сосема јасно разграничени принципи, па се чини дека говорителите без никаква причина ја избираат едната или другата форма. Современите истражувања на структурната варијабилност (Cuyskens, D'hoedt 2015; Kolbe-Hanna, Szmrecsanyi 2015; Cuyskens et al. 2014) покажуваат дека ваквата алтернација не е произволна, но тешко може да се дефинира бидејќи зависи од повеќе заемно поврзани фактори. Всушност, варијабилноста е правило, а не исклучок во јазикот, па поради тоа отсекогаш го привлекувала вниманието на

¹ Во когнитивната лингвистика оваа врска се објаснува со улогата на аргументите како важен составен дел од релацијата изразена во основата на глаголската лексема (Langacker 2000: 178).

² Слична варијабилност постои и во англискиот јазик кај глаголските форми на *-ing*, кои исто така може да имаат повеќе именски (а) или повеќе глаголски (б) карактеристики: (а) *writing this book was a difficult job*; (б) *the writing of this book was a difficult job*.

лингвистите. Временската и просторната варијабилност на јазичните структури била предмет на истражување од самите почетоци на лингвистичките истражувања, но интересот за синхрониската варијабилност особено се засилува по социолингвистичките истражувања на Вилијам Лабов (William Labov) во 1970-ите. За него варијабилноста има централно место во јазикот, а главна цел му е да покаже дека не се работи за произволно и хаотично осцилирање од една до друга структура, туку дека постои некаква закономерност. Со методологијата што ја применувал, особено со квантитативната анализа, тој покажува дека постојат регуларности во наизглед произволната употреба на варијантите и дека изборот на одредена варијанта во јазикот на една јазична заедница зависи од повеќе заемно поврзани јазични и вонјазични фактори (Gordon 2013: 18). Со појавата на електронските јазични корпуси и нивната поголема достапност во 1990-ите истражувањата на структурната варијабилност се засилуваат. Новите технички можности поттикнуваат употреба на квантитативни методи врз засведочени примери ексцерпирани од обемни корпуси. Се користат статистички модели со кои може да се покаже во какви контексти е поголема веројатноста да се појави едната варијанта, а во какви другата. Некои фактори се подобри предвидувачи од други и статистичката анализа може да покаже кои се тие фактори, дали има еден доминантен фактор или неколку фактори со иста важност (Kolbe-Hanna, Szmeccsanyi 2015).

Во македонската лингвистика, без да се земе предвид варијабилната природа на акомодирањето на неопределен втор аргумент кон ГИ, постои стремез да се фаворизира директната акомодација, без предлогот *на* (Тантуровска 2013). Притоа употребата на предлогот се смета за неправилна и лекторите по македонски јазик добиваат препораки да го бришат секогаш кога ќе се појави во таква конструкција. Ваквата категоричност е сосема во спротивност со варијабилниот карактер на конструкцијата во современиот македонски јазик и може да доведе до неприродни состави. Со оваа статија ќе укажеме на некои карактеристики на испитуваните варијанти со и без предлог со цел да поттикнеме понатамошна дискусија. Заклучоците се базираат на примери ексцерпирани од литературната и новинарската проза како и на анкета спроведена меѓу

родени говорители на македонскиот јазик. Пред да ги изложиме резултатите од истражувањето ќе се осврнеме на некои забелешки од автори кои ја обработувале оваа тематика.

2. Ставовите во македонската лингвистика за варијабилниот карактер на акомодирањето неопределен аргумент кон ГИ

Во *Граматаката на македонскиот литературен јазик*, Блаже Конески (1987: 451–453) истакнува дека една од глаголските особини на ГИ е тоа „што кон неа може да се додава направо предмет: ...“, но тоа не е единствениот начин. Според Конески (*ibid.*: 452) проблемот на изборот на едната или другата конструкција со нечленуван директен објект е „од чисто стилски карактер“, но тој додава дека „ние повеќе сме денеска чувствителни за претераното форсирање на состави без предлог, отколку на тие со предлогот.“

Корубин (1980: 119–124) прецизира дека се работи за два типа на синтагми: споеви од ГИ + именска синтагма (ИС) во кои втората ИС не е членувана и споеви во кои таа е маркирана по определеност. За вториот случај, кога вториот аргумент е членуван, Корубин се изјаснува покатегорично, односно, дека предлогот *на* е задолжителен. Кога ИС што го акомодира вториот аргумент на номинализираната предикација изразена во ГИ не е маркирана по определеност, Корубин смета дека општо правило треба да биде предлогот да се изоставува и препорачува лекторите да го бришат предлогот во тие состави. Меѓутоа, тој предупредува дека тоа не смее да се прави механички, „зашто има и такви (споеви ЛМ) во нив кои можат да одат и со *на* и без *на*, а некои дури и побргу со *на* отколку без него ...“ (*ibid.*: 122). Тој претпоставува дека може да има причини за таквото нивно однесување и заклучува дека тие „бараат понатамошна анализа и проучувања“ (*ibid.*).

И Чашуле (1989: 259–261) забележува колебање во конструкциите со ИС немаркирана по определеност, при што заклучува дека повообичаено се јавува акомодацијата без предлог, но значителен е и бројот на примери со *на*. Според него, тука „не може да стане збор за ригорозност и апсолутизација на нормата“, бидејќи

изборот во таквите состави е прашање на стилот. Што е уште позначајно, тој додава дека изборот може да се раководи и според некои општи тенденции, на пример „ ... доколку објектот има повеќе модификатори и разгранета структура како именска фраза, да се претпочитува акомодирањето со предлогот *на*. Доколку се работи само за центарот на именската фраза, а тој е неопределен, повообичаено е непосредното врзување со ГИ.“ (ibid.: 261)

Забележуваме дека и Корубин и Чашуле се свесни за варијабилниот карактер на составите на ГИ со неопределена ИС која претставува втор аргумент на номинализираната предикација и затоа упатуваат на понатамошни истражувања. Поради тоа изненадува категоричниот став на некои македонски лингвисти. На пример Тантуровска (2013) констатира дека во современата јазична употреба денес честа е појавата на употреба на предлогот *на* по ГИ и кога ИС е нечленувана, за сметка на варијантата без предлогот *на*. Иако се согласува со Конески дека е тоа прашање од стилски карактер, сепак смета дека „гореспоменатите примери *перење на теписи, градење на бродови, создавање на можности, ...; како и создавањето на можности, градењето на бродови, ...* треба да гласат *перење теписи, градење бродови, создавање можности, ...; како и создавањето можности, градењето бродови, ...*“ (ibid.: 177–178). Авторката не дава убедливо објаснување зошто е тоа најправилниот избор. Тврдењето дека ако се работи за преоден глагол (даден е примерот со *полни*) „и по глаголската именка, изведена од глаголот *полни*, треба да има директен објект, па примерот треба да гласи: *полнење тонери*“ (ibid.: 178) е неубедливо. Во основата на ГИ е истиот преоден глагол и кога вториот аргумент е определен (*полнењето на тонерот*), но тогаш предлогот е секогаш присутен.

Сметаме дека причините за варијабилноста во акомодирањето на вториот аргумент треба да се бараат и во природата на ГИ, која осцилира меѓу именскиот и глаголскиот пол. Меѓутоа, таа не е поларизирана, иако некои примери се поблиску до именките, а некои до глаголите. Во врска со тоа Тополињска (2003: 29–31) смета дека постои семантичка причина за појавувањето или непојавувањето на предлогот *на* при акомодирањето на вториот аргумент кај ГИ. Според

неа опозицијата „определено - неопределено“ не е доволна да ја објасни ситуацијата во македонскиот јазик, туку предлага дека е поцелисходно таа да се разгледува од аспект на опозицијата „генерично - негенерично“. Таа вели: „Основното семантичко (и формално) ограничување гласи дека акузативната синтагма, за да остане неизменета во процесот на деривацијата, треба да биде употребена генерички, без какви било показатели на референција.“ (ibid.: 29)

Тополињска (2003: 41–42) правилно забележува дека генеричната објектна синтагма е во потесна врска со глаголското дејство и гради еден тип перифрастични предикати (*пиене тутун, читање книга*). Со тоа може да објасниме зошто некои состави на ГИ и нечленуван втор аргумент подобро звучат без предлог, а кај некои, како што кажува Корубин, подобро е да има предлог. Сепак не е едноставно да се определи дали некоја нечленувана ИС има неопределено или генеричко значење. Покрај тоа, во многу случаи и двете значења се можни без поголеми последици по семантиката на исказот, па изборот на состав со или без предлог е предмет на субјективно толкување. Со анализата на податоците ќе се обидеме да покажеме дека изборот зависи од повеќе заемно поврзани семантички и структурни фактори. Можно е да постојат и регионални и други социолингвистички фактори, но овде се ограничуваме на јазичните. Постои и индивидуална наклонетост кон едната или кон другата структура, што е сосема вообичаено кај граматичката варијабилност од овој тип.

3. Анализа на прашалникот

Веќе кажавме погоре дека и Чашуле (1989) и Тантуровска (2013) забележуваат дека во примерите со нечленуван втор аргумент акомодиран кон ГИ се среќаваат голем број примери со предлог. Во нашиот корпус од ексцерпирани литературни и новинарски текстови забележавме 106 примери без предлог и 98 со предлог (Митковска 2005: 241). Навистина преовладуваат оние без предлог, но односот 52 : 48 сведочи за силната конкуренција на конструкцијата со предлог. Ваквата варијабилност, кога изборот на конструкцијата не е

функционално или структурно категорично определен се нарекува пробабилистичка варијабилност (Cuyskens et al. 2014). Дека ова не е нова тенденција во македонскиот јазик се потврдува со сличниот однос на примери без и со предлог (51 : 49) забележан во текстовите во книгата *За македонските работи* од Крсте Мисирков, пишувана на почетокот на 20-тиот век.

Табела 1. Примери во состави на ГИ со неопределен втор аргумент во ексцерпираниите текстови

	Неопределен втор аргумент			
	со НА		без НА	
Современа проза	98	48%	106	52%
За македонските работи	17	49%	18	51%

За проверка на чувството на македонските говорители во однос на изборот на конструкцијата спроведовме анкета меѓу 100 испитаници, родени говорители на македонскиот јазик на возраст над 18 години и со потекло од различни делови на Република Македонија (резултатите се прикажани во Табела 1). Од говорителите се бараше да комплетираат повеќе реченици во кои беше испуштен предлог, а 8 од нив беа со конструкции како разгледуваните овде. Тие беа земени од засведочените реченици во корпусот од кои 4 беа оригинално со предлог, а 4 без предлог. Како што се гледа од табелата, испитаниците и даваа приоритет на конструкцијата со предлог (64% наспрема 34%). Показателен е и фактот дека 20 испитаници употребиле само конструкција со предлог, додека само конструкција без предлог употребиле 4 испитаници. Причина за ваквите резултати може да е изборот на примерите и индивидуалниот стил на испитаниците, но и самиот начин на собирање на податоците: беа дадени само реченици во писмена форма, а задржувањето на определен текст го поттикнува аналитичкото чувство кај говорителите (Митковска 2006: 82–84). Подолу ќе ги разгледаме примерите од аспект на некои карактеристики кои биле предочени како можни фактори за изборот на конструкцијата од погоре наведените автори.

Табела 2. Резултати од анкетата

Речениците поставени во анкетата	НА	/	др.
1. Овде се врши бесплатно монтирање _____ патнички гуми. (оригинално со <i>на</i>)	91	9	
2. Хеликоптер на АРМ бил ангажиран во пренесување _____ повреден работник, кој работел на хидроцентралата „Козјак“. (оригинално без <i>на</i>)	81	19	
3. Размислете за почнување _____ некоја хонорарна работа. (Оригинално без <i>на</i>)	68	19	13 со
4. Во Кина бучавата ја користеле за извршување _____ смртна казна. (оригинално со <i>на</i>)	67	33	
5. Агенцијата ќе се занимава со продавање _____ дела од македонски фотографии. (оригинално со <i>на</i>)	61	38	1 со
6. Исто така тие се активни и во организирањето _____ блокади на автопатот кај Бујановец. (оригинално со <i>на</i>)	52	48	
7. Презафатени со приготвувањето _____ зимница, станарите на зградата немаа многу време за губење. (оригинално без <i>на</i>)	49	51	
8. Се обидуваа да не им дадат можност за објавување _____ војна. (оригинално без <i>на</i>)	47	53	
ВКУПНО (од 800 одговори)	516 64%	270 34%	14 2%

Од изложените ставови на лингвистите кои се занимавале со оваа проблематика може да се постават следните фактори кои влијаат на употребата или неупотребата на предлогот *на* при акомодација на неопределена ИС како определба на ГИ:

1. Семантички фактор: специфично (референтно) или воопштено (генеричко) значење на ИС во која е изразен вториот аргумент;
2. Структурен фактор: комплексност на ИС во која е изразен вториот аргумент (присуство само на центарот на ИС или повеќе развиена пре- и постмодификација);

Во нашата анализа се покажа дека не секогаш конкретниот контекст и пошироката ситуација јасно укажуваат на тоа дали се работи за референтен неопределен или за генерички втор аргумент. Често не е јасно од контекстот или контекстот му остава слобода на говорителот да одлучи како ќе ја претстави номинализираната ИС, при што значењето на исказот не се менува суштински³. Се чини дека таквите ситуации се често извор на варијација во однос на присуството или отсуството на предлогот *на*. Тоа се потврди и со резултатите од анкетата. Ќе ги разгледаме примерите (5) и (6).

- (5) ... хеликоптер на АРМ бил ангажиран во *пренесување* ___ *повреден работник* кој работел на хидроцентралата „Козјак“. (Дн. 11.07.2000: 4) (Оригинално без НА)
- (6) Исто така тие се активни и во *организирањето* ___ *блокади* на автопатот кај Бујановац. (Денес 167: 45) (Оригинално со НА)

Во примерот (5) релативната реченица јасно укажува на тоа дека се работи за конкретен работник, иако авторот не го идентификува. Очекувано, 82 од испитаниците сметаа дека тука треба да има предлог, а само 18 дека не е потребен предлогот. Во примерот (6) имаме скоро рамномерна распределба: 48 без предлог, а 52 со предлог. И покрај тоа што и овде се работи за конкретен настан и вториот аргумент има определба за место што би можела да го квалификува како референтен (тие поставуваат конкретни блокади на еден конкретен автопатот), можна е и генеричка интерпретација (определен тип на активност, имено ‘организирање блокади’ на автопатот). Во овој пример варијабилноста е очигледно предизвикана од можноста за двојно толкување, додека во примерот (5) семантичкиот фактор е појасно изразен, па сепак имаме определена варијабилност, а и авторот во оригиналниот текст не употребил предлог⁴.

³ Види Givon (1983: 390), Taylor (1996: 185–186), Тополињска (1997: 214–215) за блискоста и можноста за преклопување меѓу референцијалната неопределена употреба и неререференцијалната употреба на ИС.

⁴ Бидејќи се работи за текст од дневен печат, тоа може да е резултат на интервенција на лекторот.

Очигледно референцијалниот статус на акомодираниот втор аргумент, иако не е апсолутно решавачки, има влијание врз употребата на предлогот. Генерички употребениот аргумент полесно се акомодира директно во номинализираната ИС бидејќи како неиндивидуализиран потесно е поврзан со значењето на глаголското дејство, како некој вид негово дообјаснување и прави со глаголот една целина. Се согласуваме со Тополињска дека ‘читање книга’ се толкува како еден вид на читање, „односно, со други зборови, генеричкото значење на објектната синтагма како да се стопува со значењето на глаголот;...“ (Тополињска 2003: 40–41)⁵ Во таа смисла може да се каже дека оваа конструкција е илустрација на принципот на иконичност во јазикот: тенденција концептуалната блискост на два поима да се рефлектира во непосредниот контакт на соодветните јазични елементи во јазичната низа.⁶

Поголема е можноста реализираниот втор аргумент да се протолкува како генерички доколку нема многу дополнителни објаснувања. Сметаме дека тоа може да биде причина за заклучокот на Чашуле (1989: 261) дека доколку вториот нечленуван аргумент претставува развиена ИС постои поголема веројатност тој да се акомодира со предлог. Точно е дека именката кога е сама без модификации најчесто се акомодира без предлог. Ова се потврдува и во нашиот корпус: во голем број од примерите во кои акомодираниот втор аргумент е само именка без модификации тој може да се протолкува генерички и е реализиран без предлогот на како во примерот (7). Во такви случаи се очекува конструкцијата без предлог да преовладува. И во анкетата што ја спроведовме во примерите во кои вториот аргумент е именка без определби 51 (пример 8) и 53 (пример 9)

⁵ И Конески (1987: 453) и Корубин (1980: 124) забележуваат карактеристични семантички особини од овој вид кај некои споеви без предлог.

⁶ Овој принцип е уште повеќе изразен во конструкциите со објектниот аргумент пред ГИ (на пример: *песни пеење, куќа гледање, сено косење*), коишто се обични во народниот јазик, а се јавуваат и во современиот разговорен стил (*очила за телевизија гледање*).

од 100 испитаници сметаа дека конструкцијата без предлог е посоодветна.

- (7) Поголемото производство бара повеќе средства, маркетиншки истражувања, барање пазари. <https://republika.mk/?p=116877>
- (8) Презафатени со *приготвување* ___ *зимница*, станарите на зградата немаа многу време за губење. (Оригинално без НА)
- (9) Се обидуваа да не им дадат можност за *објавување* ___ *војна*. (Оригинално без НА)

Помал е бројот на примери во кои аргументите претставени само со именка се реализираат со предлог, како во пример (10), каде што преовладува референтното толкување, па затоа конструкцијата со предлог звучи сосема добро. Кога вториот аргумент е претставен со развиена синтагма со пре- и постмодификација, постои поголема можност тој да се сфати како референтен и поради тоа кај таквите синтагми преовладува предлогот *на*.

- (10) КГБ успешно откри обид за грабнување на авион. <https://mk-mk.facebook.com/...mk/.../8623328271291...>

Примерот (10) укажува на тоа дека типот на дејството во надредената реченица исто така игра улога. Ако целата реченица означува воопштено дејство, а не некое конкретно, тогаш вториот аргумент во номинализираната синтагма најчесто се сфаќа генерично и се акомодира без предлог, како во примерот (8). Ако се работи за конкретно дејство, како во примерите (5) и (6), постои поголема можност за двојна интерпретација и тогаш развиеноста на синтагмата има решавачко значење за тоа дали ќе се протолкува референтно, па според тоа и дали ќе се појави предлог. Се разбира, среќаваме и обратни случаи: примери со именки без определби кои се сфаќаат како референтни поради ситуацијата (10) и примери со развиени синтагми во кои преовладува генеричко толкување (11), па според тоа тој се реализира без предлог.

- (11) Автономијата во *градењето континуирана програмска политика и препознатлив имиџ на културните институции* кај нас, за жал, сè уште е невозможно (Денес 167: 53).

Референтното толкување може да биде поттикнато и на друг начин. За нашите испитаници се покажа дека присуството на неопределена замена или придавка (еден, некој, некаков, таков и сл.) е знак за референтен аргумент. Во примерот (12) кај 68 испитаници се појавува предлогот на. Ова се потврдува и во примерите од корпусот.

(12) Размислете за *почнување* ____ *некоја хонорарна работа*.
(Оригинално без НА)

Дополнително забележуваме дека ГИ од определени глаголни лексеми покажуваат идиосинкратичност – вообичаено акомодирање на нечленуван втор аргумент само со или само без предлог. Кај оние кај кои се чувствува странското потекло може да постои силно преферирање на состави со предлог. Во примерот (13) 91% од испитаниците сметаат дека е потребен предлог и покрај тоа што се работи за воопштено дејство и постои голема можност аргументот да се протолкува генерички.

(13) Овде се врши *монтирање* ____ *патнички гуми*. (оригинално со НА)

Изгледа дека ГИ од глаголот *монтира* покажува афинитет кон предлогот без разлика на референцијалниот статус на вториот аргумент. Познато е дека кај варијабилните структури некои зборови може да се приврзат кон една од варијантите (Aitchinson 2001: 105). За да го провериме ова направивме мало истражување на примери добиени од интернет: од 32 ексцерпирани примери на состави со оваа ГИ и нечленуван втор аргумент (сите во јасно генеричка употреба) само 5 се без предлог.

Покрај тоа, постојат и разлики меѓу индивидуалните говорители – некои покажуваат преферирање на состави со, а некои без предлог. Според резултатите од прашалникот, не постојат индикации дека се работи за регионални варијации, но можеби тоа треба посистематски да се испитува.

4. Заклучни забелешки

Можеме да заклучиме дека присуството или отсуството на предлогот при акомодирањето на нечленуван втор аргумент кон ГИ е раководено од повеќе фактори и не постои едноставен одговор. Референцијалниот статус на објектниот аргумент може да се прифати како еден општ принцип. Видовме дека генеричките аргументи, кои се најчесто реализирани со едноставни изрази, полесно се акомодираат без предлог, бидејќи тие се потесно поврзани со дејството. Всушност, во недефинирани контексти предлогот може да има улога на показател на референцијалниот статус на објектниот аргумент, со што говорителот може да го изрази својот став кон релацијата меѓу номинализираната предикација и акомодираниот втор аргумент.

Сепак се чини дека овој семантички принцип се поматува со влијанието на други фактори, кои треба појасно да се дефинираат. Покрај тоа треба да се земе предвид и тензијата меѓу двете спротивни тенденции во македонскиот јазик: аналитичноста и економичноста. Тие се причина за варијации и во други конструкции, како на пример кај псевдо-партитивните (*голем број (на) луѓе, разни видови (на) слатки*) или кај оние за спецификација (*релација (на) дел-целина, единица (на) мера*)⁷. Токму поради тоа среќаваме примери што се во спротивност со очекувањата базирани на референцијалниот принцип. Се чини дека овие две тенденции се присутни во различен степен во зависност од стилот. Од друга страна, пак, треба да се земе предвид и фактот дека глаголската именка во некои употреби врши притисок да се задржи глаголскиот синтаксички модел.

Ова истражување покажува дека во современиот македонски јазик неопределениот втор аргумент на предикацијата изразена со ГИ може да се појави и со и без предлог. Изборот зависи од повеќе фактори кои не предизвикуваат категорична (функционална) условеност, па двете варијанти се најчесто заменливи во ист контекст, иако може да постои некоја мала разлика во значењето или истакнувањето. Улогата и важноста на тие фактори во изборот на варијантите треба да се испитува врз примери од усната и пишаната

⁷ Види исто така Митковска (2002) и Митковска (2005: 329–330 и 340–344).

комуникација на родените говорители за да може појасно да се согледа природата на оваа варијабилна структура.

Литература

Димитровски Тодор 1956: *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик* (Дипломски работи ; кн.7), Филозофски факултет, Скопје.

Конески Блаже 1987: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

Корубин Благоја 1980: *Јазикот наш денешен: книга 3*, Студентски збор, Скопје.

Митковска Лилјана 2002: „За конструкциите со неконвенционални единици на мера во македонскиот јазик“, *Славистички студии* 10, 265–281.

Митковска Лилјана 2005: *Изразување посесивност на ниво на именската синтагма во македонскиот и во англискиот јазик*, Докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Митковска Лилјана 2008: „Акомодирање на вториот аргумент кај глаголската именка“, *Зборник на трудови од VI македонско-северноамериканска конференција за македонистика (Охрид, 11. – 13. VIII 2006)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 77–86.

Тантуровска Лидија 2013: „Предлогот „на“ по глаголската именка“, *XXXIX Научна конференција на XLV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 20-21 јуни 2012)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 173–180.

Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Книга 1, Синтакса, Том II*. МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 2003: *Полско – македонски: Грамматичка конфронтација, б. Синтаксичка деривација*, МАНУ, Скопје.

Чашуле Илија 1989: *Синтакса на македонската глаголска именка (глаголската именка во современиот македонски литературен јазик)*, НИО „Студентски збор“, Скопје.

Aitchinson Jean 2001: *Language change: progress or decay*, Cambridge University Press, Cambridge.

Cuyckens H, D'hoedt F, Szmrecsanyi B 2014: „Variability in verb complementation in Late Modern English: finite vs. non-finite patterns“, Hundt M. (Ed.) *Late Modern English Syntax*, Cambridge University Press, Cambridge, 182–204.

Givon Talmy 1983: *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. I, John Benjamins, Amsterdam.

Gordon Matthew 2013: *Labov: A guide for the perplexed*, Bloomsbury Academic, New York.

Cuyckens Hubert, D'hoedt Frauke 2015: „Variability in Clausal Verb Complementation: the Case of Admit“, Höglund Mikko, Rickman Paul, Rudanko Juhani, Havu Jukka. (eds). *Perspectives on Complementation*, Palgrave Macmillan, 77–100.

Kolbe-Hanna Daniela, Benedikt Szmrecsanyi 2015: „Grammatical variation“, Biber Douglas, Randi Reppen (eds.) *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge, 161–179.

Langacker Roland W 2000: *Grammar and Conceptualization*. [Cognitive Linguistics Research 14], Mouton de Gruyter, Berlin and New York.

Taylor John 1996: *Possessives in English: An Exploration in Cognitive Grammar*, Clarendon Press, Oxford.

Summary

This paper discusses the constructions in which the direct argument of nominalized predications is realized in Macedonian. As it is common in other languages, the possessive *na*-construction is utilized for accommodation of both subjective and objective case in the noun phrase built by the verbal noun in *-nje*. There is a possibility, however, to add the objective NP directly to the verbal noun if it is not marked for definiteness. The constructions with and without the preposition are seemingly freely interchangeable and there is no consensus among native speakers regarding the choice of the alternation patterns. This non-categorical or probabilistic variation is the focus of this paper. On the bases of attested examples from written sources and a questionnaire survey we examine the factors of referentiality and structural complexity of the objective NP, which may be responsible for the preference of one or the other pattern. The usage reveals that the choice is not chaotic, but may be governed by some probabilistic rules that need to be further examined by application of more rigorous statistical methods.

Мери Јосифовска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
merijosifovska@yahoo.com

ТОПЕНИМИЈАТА НА СЕЛОТО ПОСТОЛ, ЕНИЦЕВАРДАРСКО

Апстракт: Родното место на Крсте Мисирков, селото Постол, е сместено во централниот дел на Егејска Македонија – денешна Грција, во плодната рамнина на Солунското Поле. Атарот на ова низинско село, коешто се наоѓа на 60 метри надморска височина, зафаќа 30 квадратни километри и се карактеризира со многу плодно земјиште. Ваквата географска конфигурација на теренот, сама по себе, укажува на присуство на помал број топоними. Во топонимската картотека на Институтот за македонски јазик има 52 топонима од атарот на ова село. Тие се собрани во 1974 година од страна на професорот Максим Каранфиловски. Во нив се рефлектирале дијалектните црти на југоисточното наречје, поточно на долновардарските или солунско-воденските говори.

Клучни зборови: топоним, говор, дијалектна лексика.

Темата на оваа конференција „ Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката“ беше повод да се напише нешто ново, за кое досега не е пишувано во македонската ономастика, а сепак е во врска со институтскиот патрон – Крсте Петков Мисирков. Како што е познато, тој е роден во селото Постол, Еницевардарско на 18 ноември 1874 година. Селото е сместено во централниот дел на Егејска Македонија (денешна Република Грција), во плодната рамнина на Солунското Поле. Атарот на ова низинско село, коешто се наоѓа на само 60 метри надморска височина, зафаќа површина од 30 квадратни километри и се карактеризира со исклучително плодно земјиште и умерена средоземноморска клима. Неговата географска поставеност е околу 100 метри над патот Виа Егнација, 10 километри југоисточно од Пазар т.е. Енице Вардар и 40 километри северозападно од Солун. До 1924 година селото било населено исклучиво со македонско население и според К’нчов имало 520 жители. Големи промени и трагични последици во етничката слика на ова село донесуваат Балканските

војни (1912 – 1924), Втората светска војна (1941 – 1944) и Граѓанската војна во Грција (1945 – 1949). Денес во ова населено место живеат 2 455 жители, од кои Македонците се малцинство во однос на Грците и се подложни на силен процес на асимилација. Етникот за жителите на селото Постол гласи: *постол'ениц* за машки род, *постол'ена/постол'енка* за женски род и *постол'енци* за множина. Ктетикот, пак, е двоен: *пост'олци* и *постол'енци*. Во селото има црква Свети Петар и Павле. Граничи со селата: Зорбатово на југ, Горно и Долно Куфалово на североисток, Ајлацк на југоисток, Или(н)џиево и Нова Пела на запад.

Во статистичките податоци на Васил К'нчов (II 1970: 447) ова село е запишано како *Постолъ (Ала Клице)*, кое има 520 жители – Бугари христијани и кое е во состав на Еницевардарската каза. На етнографската карта на Македонија од 1900 година К'нчов го запишал како *Postol*¹, сосема идентичен запис како и на картата од Јаранов од 1933 година². По доаѓањето на Грците селото добива неколку преименувања: прво *Апостолари*, па *Агиот Апостолос* и последно *Палја Пела*. Денес тоа е градска општина во Еницевардарската околина (Симовски I, 1998: 77).

За името на селото Постол постојат неколку легенди. Една од нив вели дека светецот Апостол, шетајќи од манастир до манастир, кога дошол на Зајачки Рид, погледнал удолу, што да види: Божја убавина! Бистра вода, околу патот трска, вистинска рајска градина. Оттука можел да му се милува и на највисокиот врв на Олимп. Понесен од чистината на глетката останал долго покрај светата вода Агјазмото. Си направил и мало параклисче. И, почнале луѓето да доаѓаат кај него и да бараат лек. Тој на сите им велел: „Пред да се вратите дома, измијте се од оваа света вода“. Луѓето тоа го правеле и, додека да си одат дома, болните оздравувале. Велат оттогаш месноста ја нарекле Света Вода на Свети Апостол (Мисиркова-Руменова 2003: 16).

Етимологијата, којашто е предадена со оваа легенда, наоѓа потврда и во научното толкување на ојконимот *Постол*. Тој е образуван од личното име *Постол*, кое, пак, е изведено од името

¹ Етнографическа карта на Македонија, мѣрка 1 : 750 000 отъ Васил К'нчов. София 1900.

² Carte de la Macédoine dan ses limites géographiques, echelle 1 : 300 000 од Димитър Јаранов. Sofia 1933.

Апостол по пат на скратување или отпаѓање на иницијалниот слог од името. Процесот на создавање на името се случил по пат на директна топонимизација на антропонимот, без додавање на топономастички формант или топоформант. Ваквите топоними, како и оние што се добиени со топонимизација на апелативи (како на пр.: *Дуња*, *Кале*, *Чешма*), во науката за имињата се сметаат за прости образувања кои носат нулта ономастичка информација.

Географската рамничарска конфигурација на постолскиот атар, сама по себе укажува на присуство на помал број топоними. Во топонимската картотека при Институтот за македонски јазик има 52 топонима од атарот на селото Постол. Тие се собрани во 1974 година од страна на професорот Максим Каранфиловски, на теренските истражувања коишто тој ги спроведувал за потребите на својата докторска дисертација *Еницевардарскиот говор*. Кон овие топоними се додадени уште десетина топоними, коишто се запишани од страна на Ката Мисиркова-Руменова во нејзината книга *Записи за Пела*³, а ги нема во топонимската картотека на Институтот.

Поради добро познатите историски и општествено-политички збиднувања во Егејска Македонија во минатиот век, топонимите од селото Пустец денес имаат статус на загрозувани јазични форми. Имено, тие се речиси целосно грцизирани или фонетски адаптирани на грчкиот јазик од тамошната присилно населена популација. Топонимите, кои ќе бидат опфатени во овој труд, нудат автохтон јазичен материјал создаден во духот на автохтониот еницевардарски говор, со сета убавина што ја носат архаичните основи и зборообразувачките средства на македонскиот јазик.

Вообичаено е анализата на топонимите да се даде преку структурна класификација во рамките на која се открива и нивната семантика. Така се izdelуваат **единични, композитни и сложени структури**.

Единичните или еднокомпонентните структури се топоними еднакви на зборови, кои како најфункционални, се обично и најфреквентни во јазикот. Можат да бидат недеривувани или примарни

³ Топонимите во книгата на Ката Руменова-Мисиркова не се запишани со соодветна фонетска транскрипција (за разлика од оние од институтската картотека), па затоа во текстот се маркирани со ѕвездичка во препозиција.

топоними и деривувани или секундарни топоними со или без структурни форманти.

Примарните топоними се топонимизирани апелативи и оними, коишто содржат најмала топономастичка информација. Тие го претставуваат најстариот топономастички модел, кога апелативот е преземен директно од основниот лексички фонд без никакви измени. При овој премин на апелативот во топоним се менува основната функција на апелативот од значенска во означувачка. Означувачката функција на топонимите, а и воопшто на онимите, е фундаментална во однос на диференцијацијата помеѓу апелативната и онимиската лексика во секој јазик. Во топонимијата на Постол такви се следните топоними: *Азнџта* (< тур. *hazna* ‘благајна, каса; богатство’), *Белизмото* (< дијал. *белизна* ‘бела земја/глина’), *Бигларут* (им. *биглар* ‘стражар’), *Бродут* (< им. *брод* ‘премин, газалиште, плитак’), *Врџиникот* (< им. *врџиник* ‘највисок дел на возвишение; фиг. место изложено на сонце, припек’), *Гајките* (< дијал. *гајка* ‘стап што служи како знак за забран; дел од панталони што служи за држење на коланот’), *Дџбут* (< им. *даб*, ‘бот. *Quercus*’), *Дџвлијата* (< дијал. *давлив* ‘плоден’, веројатно со замена на /в/ во /ј/), *Ѓољот* (< тур. *göl* ‘езеро, локва, бара, блато’), *Пел* (< им. *пеливор/перивор* ‘место каде што одвреме навреме извира вода; подводно место’), *Пољ’то* (< им. *поле*), *Пџчаџиците* (< арх. *пачавица* ‘ногавица’), *Рупити* (< дијал. *рупа* ‘дупка’), *Рџкарсницата* (< им. *раскрсница* ‘крстосница’), **Солило* (< *солило/солиште* ‘земја со солен вкус’), **Чучуљот* (< дијал. *чучуљ* ‘мало возвишение, чучка’), *Цадето* (< тур. *cadde* ‘пат, улица’). Од вкупно 17 примарни топоними од постолскиот атар сите, освен топонимот *Дџвлијата* (кој е придавска структура), се именски структури. Карактеристично за нив е и тоа што главно се јавуваат во определена форма. Исклучок се топонимите *Пел* и **Солило*, коишто во конкретниов материјал се објективно единствените примарни топоними. Членуваните топоними се всушност изведени топоними со флексивна деривација, затоа што членот во топонимијата означува определба од аспект на природната дистанца на информаторот од објектот. Понекогаш членот во топонимијата функционира како топономастички формант, затоа што има функција на граматички маркер на апелативите како топоними. Кога во еден ограничен регион треба да се именуваат два и повеќе исти денотати, би дошло до повторување на топонимот како идентификатор и до губење на

неговата диференцијална функција. Во тие случаи едната номинација добива член во функција на топоформант. Во топонимијата на Постол нема такви случаи, па затоа може да се констатира дека овие членувани топонимски структури стојат на границата помеѓу примарните недеривувани и секундарните деривувани топоними, но сепак поблиску до примарните (Коробар-Белчева 1996: 172).

Секундарните единични топоними претставуваат деривувани структури или изведени формации образувани со зборообразувачка деривација. За разлика од флексивните морфемии, кои не вршат поместување во значењето на зборовите, зборообразувачките морфемии имаат семантичка функција во структурата на зборот и се јавуваат кај т.н. мотивирани или изведени збороформи (Конески 2003: 15). Изведените топоними се образувања добиени по индиректен пат, главно со супстантивизација на придавките од некогашните првични сложени синтагматски топоними. Од изведените топоними зависи степенот на организација на ономастиконот на конкретен регион. Колку е поголем и поразнообразен бројот на изведените топоними во еден маркиран географски простор, толку е поразвиен и посложен неговиот топономастички систем. Ваквите топономастички системи во науката за имињата се сметаат за вистинско богатство и неисцрпен извор за разни ономастички проучувања.

Во топонимијата на Постол регистриравме само 4 изведени еднокомпонентни топоними образувани со суфиксот *-ица*, сите од придавски основи. Од нив само во топонимот *Цјрвин'ицта* (< Црвеницата < им. *црвеница* 'црвена леплива земја, вид глина') оваа граматичката морфема има неутрална функција, бидејќи се работи за т.н. *nomen attributiva* – име на носител на особина, директно преземено од апелативното јазично рамниште. Кај другите три топоними суфиксот *-ица* има структурно-топономастичка функција, т.е. се одликува со способност да ги супстантивизира придавките од првобитните двокомпонентни топонимски состави. Оваа супстантивизација се нарекува суфиксна или нетранспарентна (Станковска 2001: 11, 12). Такви се топонимите: **Бистрица* < **Бистра* (*Река/Вода*) + *-ица*, **Белица* < **Бела* (*Река/Вода*) + *-ица*, *Голицја* < **Гола* (*Нива/Земја*) + *-ица*. Единствено топонимот *Кјртинцијнца* (< дијал. *кјртинција* < им. *крт* 'неплодна посна земја') е образуван од именска основа + проширениот суфикс *-ица* со структурно-топономастичка функција, кој на топонимот му дава месно значење.

Топонимите *На 'Аргир Стојов Тр'ло* (< предл. *на* + л.и. *Аргир* + през. *Стојов* + им. *трло*) и *Стр'етсело* (< предл. *сред/е* + им. *село*) се повеќекомпонентни образувања со предлози, каде што предлозите се употребени како просторни ориентири, кои делумно или прецизно го лоцираат објектот во однос на другите објекти во регионот. Затоа овој тип топоними се нарекува локализациски.

Во топонимијата на Постола најзастапена група се **сложените или композитни топоними**, кои се образувани од две или повеќе зборообразувачки основи. Тие се обично двокомпонентни, а поретко повеќекомпонентни синтагми. **Двокомпонентните топонимски синтагми** од постолскиот атар се зависни (конгруентни) состави од:

- **проста придавка + именка** (13): *Белта Вода*/**Бела Бара* (< прид. *бела* + им. *вода/ бара*), **Ветката Чешма*, *Ветките Лозја*, *Ветк'та Църква* (трите топоними образувани од арх. *вет/ок,-ка,-ко,-ки* 'стар/-а,-о,-и' + им. *чешма/ лозја/ црква*), **Големо Блато* (< прид. *големо* + им. *блато*), *Мал'то Блато* (< прид. *мало* + им. *блато*), **Ново Село* (< прид. *ново* + им. *село*), *Пустран Дол* (< дијал. *пустран* 'простран' + им. *дол*), **Стаклени Градини* (< прид. *стаклени* + им. *градини*), *Стар'та Вудиница* (< прид. *стара* + им. *воденица*), *Стар'то Гирис* (< прид. *старо* + им. *гирис* 'канал за нечиста вода') и *Шуплива Тумба* (< прид. *шуплива* + им. *тумба*). Придавките, коишто учествуваат во составот на овие композитни топоними, се недеривувани придавки со или без член.
- **придавка на -ов/-ев + именка** (11): *Базанови Гложди* (< антр. *Базан* од дијал. *баз* 'боз, бот. *Sambucus nigra*' + глог 'бот. *Crataegus*'), *Жежив Рид* (< л.и. *Жеже* од Желимир/Желислав + им. *рид*), *Зак'ачкува Бара* (< прек. *Закачко* 'оној што се задева' + им. *бара*), *Имадиџива Мала* (< л.и. *Имадиј* од арап. *'itād* 'столб, основа' + дијал. *мала* 'маало'), *Јан'акува Чешма* (< л.и. *Јанаки* + им. *чешма*), *Какар'анов Брес* (< прек. *Какаран* од дијал. *какараска* 'страчка, зоол. *Coryvus pica*' + им. *брест* 'бот. *Ulmus*'), *Самариџев Бунар* (< прек. *Самариџи/-ја* 'оној што изработува и продава самари' + им. *бунар*), *Слатниково Мало* (< л.и. *Слатинко* од *Слав/е*; *Слатибор*, со метатеза на групата -**ин-** во -**ни-** + им. *мала* 'маало'), **Стамков Бунар* (< л.и. *Стамко* од *Стамен*, *Стамат* + им. *бунар*), **Цавтановата*

Тумба и *Цавт'анува Мала* (< прек. *Цавтан* од им. *гајтан*, со премин на /j/ во /в/ + им. *тумба/ мала* 'маало'). Во составот на овие двокомпонентни топонимски синтагми учествуваат деривувани придавки со суфиксите *-ов/-ев* и нивните категориски варијанти. Посесивните сигнати може да бидат изведени придавки од лични и општи именки, од лични имиња и прекари (односно од фамилијарни имиња).

- **придавка на *-ин* + именка (1):** *Марин К'амин*. Во топонимијата на Постол регистриравме само еден топоним со посесивен сигнат образуван од женското лично име *Мара* < *Марија*, *Марина*. Значи овој тип топонимски синтагми е непродуктивен модел во топонимијата на Постол.
- **придавка на *-ски (-ска)* + именка (9):** *Зурб'атицки П'ат/Друм*, *Зурб'атицки Син'ор* (< ојк. *Зурбатово* + им. *пат/ друм/ синор*), *Илицицки П'ат/Друм* (< ојк. *Или(н)циево* + им. *пат/ друм*), *Куф'алцки П'ат/Друм*, *Куф'алцки Син'ор* (< ојк. *Куфалово* + им. *пат/ друм/ синор*), *Ново'елцки Син'ор* (< ојк. *Нова Пела* + им. *синор*), **Пелските Води* (< ојк. *Пела* + им. *вода*), *Пуст'олцки Рит* (< ојк. *Постол* + им. *рид*), *Стрет'елцка Чешма* (< топ. *Стретсело* + им. *чешма*). Во локалниот говор суфиксот *-ски* се јавува во својот дијалектен облик *-ци* и со него се искажува припадност на некој географски објект кон она што е именувано со основата на придавката. Во основата на придавката најчесто се наоѓаат ојконими или други топоними.

Посебна, но не и бројна група во топонимијата на Постол се **повеќекомпонентните зависни топонимски состави**, кои може да бидат:

- **аналитички состави со присвојно значење (2):** *Бајн'та на Вел'ик Алек'андар*, **Стражарниците на Александар Македонски*. Топонимите со вакво значење се резултат од аналитичноста на македонскиот јазик, во кој присвојното значење се искажува со употреба на предлози, најчесто со предлозите *на* и *од*.
- **лично име + придавка на *-ов/-ев* + именка (3):** *Анд'он Шимард'анува Вуден'ица*, *Атан'ас Виндов'то Тр'ло*, *Јакре Атан'асови Тр'ла*. Овој тип топоними всушност претставува еден вид проширување на бинарните синтагми од придавка на *-ов/-ев* + именка, во коишто придавката добива презименска

сигнификација. Проширувањето се врши со додавање на лично име во препозиција, со што се добива попрецизна идентификација на објектот.

Како заклучок од класификацијата можеме да констатираме дека топонимијата на селото Постол ги содржи сите покарактеристични структурни типови на македонската топонимија воопшто. Сложените топонимски состави се двојно побројни од единичните, од кои изведените топоними со зборообразувачка деривација се најретки. Секундарните топоними изведени со структурно-топономастички форманти се сметаат за најсовршени и најфункционални формации во топонимијата на секој регион и од нивната застапеност зависи степенот на развиеност на топономастиконот во конкретен регион, област, јазик и слично. Затоа, може да заклучиме дека топономастиконот на селото Постол е со низок степен на развиеност во однос на некои други региони во рамки на македонската јазична територија. Од семантички аспект гледано, топонимите од постолскиот атар се образувани од апелативна лексика карактеристична за именување на рамничарски географски објекти.

Во топонимијата на селото Постол во целост се одразени јазичните особености на еницевардарскиот говор како дел од долновардарската група говори⁴. Така, покрај акцентот кој е морфолошки фиксиран, неопределен, експираторен по природа и со поголем интензитет, редовно е присутна и редуцијата на вокалите во неакцентирана или фонетски слаба позиција. Тоа значи дека во таква позиција вокалниот систем на овој говор се состои од трите вокали /и, ѓ, у/, за разлика од акцентираната позиција во која се реализираат сите шест вокални фонеме (Жаранфиловски 2013: 33). Тесно поврзана појава со редуцијата на вокалите е елизијата, т.е. нивното потполно испуштање од зборовите. Во топонимијата тоа се покажува кај членуваните форми на еднокомпонентните и двокомпонентните топоними, во првиот случај на именката, а во вториот на придавката (пр.: *Пољ'то*, *Рјскјрснџита*; *Белта Вода*, *Мал'то Блато*). Вокалното /р/ во еницевардарскиот говор се јавува во група со фонемата /ѓ/, која може да стои во препозиција или во постпозиција во однос на консонантот /р/ (пр.: *В'етк'та Цјрква*, *Врјшникот*). Консонантската група **ср-**, по пат на

⁴ Според Васил Дрвошанов (2014: 9, 22, 26) група говори е исто што и дијалект, а долновардарските говори се вториот дијалектен тип во егејскиот дел на Македонија. Еницевардарскиот говор е дел од оваа дијалектна симбиоза на крајниот југ од македонската јазична територија и се јавува како преод од кукушкиот и солунскиот говор кон воденскиот.

секундарно вметнување на консонантот /т/, се проширила во **стр-** (пр.: *Стр'етсело*), групата /жд/ се задржала во овој постар облик како рефлекс за некогашните групи *dj и *zdj (пр.: *Бџ'анови Г'ложди*), а наставката **-ски** заедно со своите категориски варијанти се променила во **-цки** (пр.: *Зурбатцки Друм, Новопелцки Син'ор*). Од другите дијалектни црти на еницевардарскиот говор, коишто се рефлектирале во топонимијата на селото Постол, ќе ги споменеме и: отсуството на просторствената определена формално изразена со членските морфеме *-ов* и *-он*, како и нарушената конгруенција по род меѓу атрибутот и именката во композитните топоними (пр.: *Ст'ар'то Гир'ис*). Што се однесува до лексиката вградена во топонимите од овој регион, треба да се истакне дека таа во најголем дел е словенска. Разликите што први доаѓаат до израз се должат најмногу на промените настанати од редукцијата и елизијата на неакцентирани вокали, а донекаде и од карактерот на акцентот во целина. Според Максим Каранфиловски (2013: 189), поради немањето контакти со најголемиот дел од македонските дијалекти, како и со литературниот јазик, во еницевардарскиот говор во голема мера се зачувал постариот народен лексички фонд. Тоа ќе го потврдиме со неколку архаични и дијалектни апелативи, коишто ги сретнавме во топонимите од Постол: *белизна* 'бела земја/глина', *вет/-ок,-ка,-ко,-ки* 'стар/-а,-о,-и', *какараска* 'страчка', *пачавица* 'ногавица', *чучуљ* 'мало возвишение, чучка' и други.

Жителите на селото Постол, како и оние од другите некогаш чисто македонски села во Егејска Македонија, за жал, постепено го губат сознанието за својата јазична и етничка татковина. Топонимите, иако во мал број, се веќе подзаборавени од страна на помладите генерации. Со овој труд направивме обид тие да бидат заштитени од загрозуениот статус што го имаат денес, статус кој со сигурност ги води на патот кон македонската јазична историја.

Регистар на топонимите

***Азиџа** – ископини од античка Пела, пештера во нива

Андон Шимарданува Вуденица – воденица на Пелските Води

Атанас В'индов'то Тр'ло – пасиште со трло

Б'аји'та на Велик Александар – стари бањи

Белизмото – рид со падарница меѓу с. Постол и с. Куфалово

Белга Вода/*Бела Бара – голо место со извор за пасење говеда

Бигларут – ридно место со ниви

***Бистрица** или ***Белица** – најголема и пловна река во Егејска Македонија, извира од планината Грамос

Бр'одут – мочурливо место, плитак

Ба'занови Гложди – месност обрасната со трње

***Ветката Чешма** – стара селска чешма

Ветките Лозја – месност, порано имало лозје

В'етк'та Ц'арква – место со ископини, крај неа се наоѓа светата вода Агјазмото

Вр'ашникот – гол рид изложен на сонце

Гајките – месност со ниви

***Голомо Блато** – ниви, некогаш имало блато

Голиця – мочурливо место

Д'абут – месност со ниви околу стар даб

Д'авл'ијата – месност богата со пасишта

Г'ољот – пасиште, порано било блато

Ж'ежив Рид – гол рид со пасиште

Зурбатцки Друм – пат кон с. Зорбатово

Зурбатцки Синор – граничен синор со с. Зорбатово

За'качува Бара – ниви, некогаш било бара

Илици'ицки П'ат – пат кон с. Или(н)циево

Имад'ива Мала – селско маало

Јакре Атанасови Тр'ла – пасиште со трла

Јан'акува Чешма – чешма

Куфалцки П'ат/Друм – пат кон с. Куфалово

Куфалцки Синор – граничен синор со с. Куфалово

Кѝкѝр'анов Брес – месност со ниви и брест

Кѝртинѝјиѝца – ридно место

М'ал'то Бл'ато – сега ниви, некогаш било благо

М'арин К'амин – месност со голем камен

На 'Аргир Ст'ојов Тр'ло – пасиште со трло

Новоп'елцки Син'ор – граничен синор со с. Нова Пела

***Ново Село** – возвишение со остатоци од населба

Пел – извор ***Пелските Води** – природен базен со вода и водопад, граничен синор

П'ол'то – пасиште и ниви

Пуст'олцки Рит – рид крај селото

Пустр'ан Дол – сува река, поројница

Пѝчав'иците – ниви во долниот дел од месноста **Гајките**

Рупити – пештера

Рѝскѝрснѝцта – место каде што се сечат селските патчиња

Самариѝев Бун'ар – селски бунар

Свѝти Петар и Павле – селска црква

Слатнѝково Мало – селско маало

***Солило** – месност со неплодно земјиште и морски песок

***Стаклени Градини** – ископини од античко време

***Стамков Бунар** – стар и длабок бунар без вода

Ст'ар'та Вудинѝца – стара воденица

Ст'ар'то Гирѝс – стар гериз, почнува од планината Пајак

***Стражарници на Александар Македонски** – археолошки ископини

Стр'етсело – селско маало, собиралиште

Стрет'селцка Чешма – селска чешма

Цѝрвинѝцта – неплодни ниви со црвеница

***Чучуљот** – куќа-замок на **Стр'етсело**, стражарница

***Цавтановата Тумба** – тврдина, стражарница

Цавт'анува Мала – селско маало

Цад'ето – главниот пат Солун – Лерин

Шуплѝвѝ Тумба – заоблено ритче

Користени скратеници

антр.	– антропоним
арап.	– арапски
арх.	– архаичен збор
бот.	ботаника
дијал.	– дијалектен збор
им.	– именка
л.и.	– лично име
ојк.	– ојконим
пр.	– пример
предл.	– предлог
прек.	– прекар
прид.	– придавка
с.	– село
т.н. о,-и	– таканаречен/-а,-
топ.	– топоним
тур.	– турски
фиг.	– фигуративно

Литература

Видоески Божидар 1999: *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.

Дрвошанов Васил 2014: *Македонистички студии за Егејот*, Бата прес, Скопје.

Каранфиловски Максим 2013: *Еницевардарскиот говор*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Коробар-Белчева Марија 1996: „Топонимите во селото Пустец“, *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 167–176.

Кънчов Васил 1970: *Избрани произведения ТОМ II*, Издателство Наука и изкуство, Софија.

Мисиркова-Руменова Ката 2003: *Записи за Пела*, Академски печат, Скопје.

Симовски Х. Тодор 1998: *Населените места во Егејска Македонија*, книга I, Здружение на децата бегалци од егејскиот дел на Македонија, печатница „Гоце Делчев“, Скопје.

Станковска Љубица 2001: *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*, Институт за старословенска култура и Книгоиздателство „Матица македонска“, Скопје–Прилеп.

Summary

The subject of this article is toponymy of the village Postol in Aegean Macedonia. Because of the well-known historical and socio-political developments in Aegean Macedonia in the last century, the toponyms of this region today have the status of endangered language forms. In fact, they are almost completely became Greeks or phonetically adapted to the Greek language there by the forcibly occupied population. Toponyms, which are covered in this paper, offer indigenous language material created in the spirit of indigenous enidzhevardarian speech, with all the beauty of archaic forms and structural models of the Macedonian language.

The residents of Postol, as well as those from other Macedonian settlements in Aegean Macedonia, gradually lose the awareness of their linguistic and ethnic homeland. Toponyms have been forgotten by younger generations. This paper made a bit to protect them from endangered status they have today.

Весна Миовска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
vesnicami2@gmail.com

СПЕЦИФИКИ НА ХИПОКОРИСТИКАТА ВО КРИВОПАЛАНЕЧКО

Апстракт: Целта на оваа статија е да се претстават хипокористичните форми и суфиксите со кои тие хипокористични форми се образуваат кај имињата од машки род карактеристични за Кривопаланечко, со нивните специфики и фреквенцијата, како показател за нивната застапеност во Кривопаланечко.

Врз основа на фонд од 1 124 обработени лични имиња како заглавни единици, акцент е даден само на имињата од машки род во Кривопаланечко (139) и на суфиксите со кои тие се образуваат. Станува збор за суфиксите: *-а*, *-ча* (континуирано фреквентни во именување на лица од машки пол); *-ј* (*-ја*, *-је*); *-и(ј)*, *-ија*, *-ие*, *-ије* (забележани во постариот период); *-и* и *-ица* (во постариот и поновиот период) и суфиксите *-ун*, *-иќ*, *-ич*, *-аки* (поретко употребувани).

Клучни зборови: ономастика, антропонимија, суфикси, хипокористика.

Хипокористичните образувања на личните имиња се карактеристични за сите словенски јазици. Своето потекло го имаат уште во прасловенската епоха и изразувајќи го творечкиот дух на јазикот, времето и средината во која егзистираат, се јавуваат како редукција на личните имиња преку најразлични форми¹.

За големиот број хипокористици во македонскиот антропонимски систем придонесува и „склоноста на словенските јазици кон суфиксација“ (Стаматоски 2002: 169). Суфиксите со кои се образуваат личните имиња отсекогаш побудувале посебен интерес кај

¹ За хипокористичните форми, в. поопширно во статијата на В. Миовска под наслов „Хипокористиката кај некои христијански имиња присутни во македонската антропонимија“, *Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2017, 325–341.

ономастичарите и затоа тие и понатаму го задржуваат нашето внимание. Склоноста кон хипокористична суфиксација е посебно изразена кај јазиците што имаат доцна стандардизација и функционирање на антропонимскиот систем надвор од законски ограничувања, а таков е токму македонскиот јазик во којшто од одредени имиња се регистрирани дури и по двесте деривати (како од личното име *Димитри (-j,-ja)*; в. Стаматоски 1990: 120–135). Притоа, изведените имиња се последица не само на економичноста во јазикот туку и на потребата за што подобра и попрецизна идентификација на луѓето.

Предмет на разгледување во овој труд се специфичните суфикси за образување хипокористици кај имињата од машки род карактеристични за Кривопаланечкиот Регион, бидејќи регионот е посебен: се граничи со други две држави (на север со Република Србија, а на североисток со Република Бугарија), во него се вкрстуваат јазични особености од други две јазични подрачја, регионот е со богата историја и култура, и е населен исклучиво со Македонци и незначителен број на припадници на други националности.

Материјалот за имињата се ексцерпираше од матичните книги на родените забележани во матичната служба при МВР Крива Паланка во Крива Паланка. Беа испишани вкупно 4 891 единица од градот Крива Паланка и околните села (вкупно 51 село²), при што евиденцијата за градот се однесуваше на периодот од 1900 до 1950 година и секоја десетта наредна година до 1990, а за селата се земаше предвид секоја десетта година, почнувајќи од 1900 до 1990. Од посочените 4 891 единица беа обработени 1 124 лични имиња како заглавни единици, а овде се задржуваме само на 139 машки лични имиња образувани со специфичните суфикси: *-а, -ча, -j(-ja, -je), -и(j), -ија, -ие, -ије*, и поретките суфикси: *-ица, -ун, -иќ, -ич, -аки*.

² Станува збор за селата: *Баратлија, Баштево, Борово, Бъс, Варовиште, Ветуница, Вржогрмце, Габар, Герман, Гиновци, Голема Црцорија, Градец, Гулинце, Длабочица, Добровница, Дренџк, Дрење, Дурачка Река, Жидилово, Киселица, Конопница, Костур, Кошари, Криви Камен, Кркља, Крстов Дол, Лозаново, Луке, Љубинце, Мала Црцорија, Мартиница, Метежево, Милутинце, Мождивњак, Нерав, Огут, Одрено, Опила, Осиче, Отошница, Петралица, Подржи Коњ, Псача, Пъклиште, Радибуш, Ранковце, Станци, Станча, Тљминци, Трново, Узем.*

И кај словенските и кај несловенските имиња битен сегмент е суфиксацијата. Фреквенцијата, пак, на сите суфикси што ги анализираме е показател за тоа во кој обем тие се застапени на кривоपालанечкиот терен.

Најбројни во евидентираниот материјал се:

1. Суфиксот *-а*

Иако овој суфикс е карактеристичен за образување женски хипокористични форми и од словенски и од несловенски основи (како што се: *Вера, Доста, Ѓурѓа, Злата, Љуба, Нада, Руса, Цена; Анѓа, Гена, Лефта, Перса, Тофа, Фанка, Џина, Шана*) во нашето истражување констатиравме дека во Кривоपालанечко овој суфикс е доста продуктивен и кај именките од машки род. Притоа овој суфикс *-а* често го заменува суфиксот *-о* во градењето на хипокористици кај машки лица како од словенско така и од несловенско потекло. Примери за лични имиња со овој суфикс од словенско потекло: *Блажа – 9³, Божа – 1, Бора – 3, Воја – 6, Гара – 1, Добра – 1, Дока – 8, Жика – 3*; примери за имиња од несловенско потекло: *Аца – 1, Ванда – 2, Васа – 1, Георга – 1, Ѓера – 1, Ѓорѓа – 1, Ѓорѓа – 1, Ѓура – 1, Кева – 1, Кира – 25, Ќира – 1, Кироца – 2, Крста – 6, Лаза – 1, Мита – 5, Риза – 3, Риста – 9, Сава – 2, Сента – 1, Сима – 3, Спаса – 1, Спира – 3, Стоја – 1, Ќира – 1, Тодора – 1, Тома – 2, Тона – 1, Саша – 1.*

Појавата на суф. *-а* во образување на имиња од машки род е последица на наложување на генитивно-акузативната наставка во номинативната форма. Установувањето на една општа падежна форма, како што истакнува и проф. Конески во *Историјата на македонскиот јазик* (Конески 1967: 161), се вршело по таков начин што акузативот навлегувал во сферата на другите коси падежи и постепено ги истиснувал. Во повеќе случаи во старата деклинација формите за акузативот и номинативот гласовно совпаднале уште во прасловенскиот јазик. Таму каде што постоеле различни форми за тие падежи, можеме да забележиме дека акузативот се налагал така широко, што дури навлегувал и во употребата на номинативот. Освен наложувањето на генитивно-акузативната форма кај погоре наведените имиња од машки род, можно е и влијанието на српскиот

³ Бројот до името означува колку пати тоа име се појавува во нашиот целокупен теренски материјал од Кривоपालанечко.

модел на образување машки имиња со овој суфикс од соседната српска говорна зона за што најдовме потврда и во „Речник личних имена код Срба“ од М. Грковиќ: *Блажа, Божа, Бора, Воја, Гара, Дока, Жика; Аца, Васа, Кира, Крста, Лаза, Мита, Риза, Риста, Сава, Сента, Сима, Спира, Тома, Саша* (в. Грковиќ 1973: 37–176).

2. Суфиксот *-ча*

Посебен интерес предизвикува суфиксот *-ча* од причина што ретко е застапен на друг терен, што значи не е продуктивен суфикс во македонската антропонимија воопшто. Во поглед на значењето, овој суфикс служи за образување хипокористични форми карактеристични, сметаме, за овој Регион, кои се однесуваат за повозрасни машки лица. Со суфиксот *-ча* се образуваат хипокористици и од словенски и од несловенски имиња. Примери за словенски имиња со суфиксот *-ча*: *Благојча – 1, Војча – 1, Донча – 7, Здравча – 1, Љупча – 4, Милча – 1, Новча – 1, Стевча – 1, Стојанча – 6, Стојча – 22, Трајча – 3*; примери за несловенски имиња со истиот суфикс: *Анча – 1, Ванча – 3, Данча – 1, Денча – 1, Димча – 2, Јованча – 2, Марјанча – 1, Николча – 3, Тимча – 3*. Експресивноста на овој суфикс е доста нагласена.

Современата состојба на личните имиња забележани во *Речник личних имена код Срба* покажува дека и во овој Речник се забележани истите имиња со суф. *-ча* како и на кривопаланечкиот терен, сп. *Ванча, Војча, Данча, Денча, Димча, Јованча, Милча, Николча, Стевча, Стојанча, Стојча, Тимча* (в. Грковиќ 1973: 49–193).

Поимот *Срби*, кој се јавува во насловот на овој Речник, овде е сфатен во историска, а не во модерна, национална. Тоа е затоа што за системот на имињата бил пресуден културниот круг што го сочинуваат говорителите на српскохрватскиот јазик со православна вера (Грковиќ 1973: 9).

3. Суфиксот *-ј (-ја, -је)*

Иако суфиксот *-ј* денес е непродуктивен деривациски елемент, во антропонимијата се среќаваат примери со негова хипокористична функција.

Во нашиот материјал забележавме повеќе примери на хипокористични имиња добиени со декомпозиција на сложените имиња чиј прв дел е *придавски*:

благ- (стсл. *благъ* 'добар, кроток'): *Благој, Благоја, Благоје* (< Благомир, Благољуб),

рад- (стсл. *радъ* 'радосен, весел'): *Радоје* (< Радивоја, Радивоје),
и *глаголски*:

види- (стсл. *видѣти* 'гледа'): *Видоје* (: Видослав, Видовит),

стани- (стсл. *стати* 'застане, остане'): *Станоја, Станоје* (< Станимир, Станислав).

Од простите имиња е забележан хипокористикот *Спасоја, Спасоје* со именска основа **спас-** < стсл. *спасъ* 'спасител'.

Појавата суфиксот **-ј** да се проширува со други хипокористични суфикси, овде ја сретнавме кај погоре наведените примери со суфиксот **-ја, -је** (*Благоја* – 31, *Станоја* – 8; *Благоје* – 25, *Видоје* – 1, *Радоје* – 1, *Спасоје* – 3, *Станоје* – 2).

Суфиксот **-ја** е со ограничена употреба кај имиња од несловенско потекло и во нашиот материјал се поврзува само со едно име: *Тодосја* – 2. Со суфиксот **-је** е забележано само името *Гије* – 1.

4. Суфиксите **-и(ј), -ија, -ие, -ије**

Спојот **-иј** е карактеристичен повеќе за постариот период, бидејќи е тежок неговиот изговор.

Во собраниот материјал со суфиксот **-ија** забележуваме малку хипокористични форми на словенски лични имиња од машки род: *Добрија* – 1, *Станија* – 1, или од женски род: *Векија* – 1.

Кај несловенските лични имиња овој суфикс гради повеќе хипокористици од машки род: *Александрија* – 1, *Алексија* – 1, *Андонија* – 1, *Василија* – 2, *Глигорија* – 1, *Григорија* – 1, *Дакија* – 1, *Димитрија* – 18, *Добрија* – 1, *Ѓоргија* – 1, *Ефимија* – 1, *Јанакија* – 1, *Манасија* – 2,

Методија – 1, Параскија – 1, Петрија – 1, Ристакија – 1, Сенесија – 2, Станија – 4, Талија – 1, Тасија – 1, Тодосија – 3.

Заклучуваме дека поголемиот дел од имињата на **-ија** се христијански и од машки род, кои кај нас, како и кај другите словенски народи, навлегувале преку црквата или црковната литература.

Иако суфиксот **-ија** во словенската антропонимија е регистриран многу рано и како многу редок суфикс, за нашиве примери се прима дека се тоа адаптирани, всушност генитивно-акузативни форми на основните имиња на **-и(ј)**. Инаку, формите се чувствуваат како наполно самостојни имиња.

Освен формите на личните имиња со **-ија**, на кривопаланечки терен се среќаваат и форми со **-ије**, а понекогаш и со **-ие**, како и со **-и**.

Во Кривопаланечкиот Регион ги забележавме суфиксите **-ије** и **-ие** само кај христијанските лични имиња.

Во нашиот материјал може да се работи и за внесено влијание од српскиот јазик, со оглед на фактот што во постариот период овде живеело и население од српско потекло, а според најновиот попис од 1994 год., во Кривопаланечко живеат само 92 Срби.

Со суфиксот **-ије** ги забележавме христијанските имиња: *Аксентије – 1, Атанасије – 4, Василије – 3, Димитрије – 7, Јанакије – 1, Манасије – 1, Методије – 1, Тодосије – 1.*

Суфиксот **-ие** го регистриравме како мошне слаб продуктивен суфикс, но со присутна галовна нијанса. Ги забележавме само имињата: *Александрие – 2, Димитрие – 3* во постариот период.

Наспроти српскиот суфикс **-ије** за машки род: *Аксентије, Атанасије, Василије, Димитрије, Јанакије, Манасије, Методије, Тодосије*, среќаваме и **-ија** за машки род: *Василија, Димитрија, Јанакија, Манасија, Методија, Тодосија*, односно и за машки и за женски род: *Атанасија, Василија, Димитрија, Тодосија*.

Причината за совпаѓањето на граматичкиот род е: 1) мешањето на падежните форми меѓу машките и женските имиња и 2) немотивираноста на личните имиња, со што уште повеќе се забрзал овој процес на мешање (Иванова 1999: 347).

Суфиксот **-и**, пак, во Кривопаланечко е забележан и кај словенските машки имиња, сп: *Весели* – 1, *Добри* – 4, *Драги* – 28, *Драѓи* – 4 и кај христијанските имиња: *Димитри* – 2, *Ѓорѓи* – 8 со варијанти (*Георги* – 1, *Горги* – 7, *Ѓорги* – 13), кои овде се јавуваат само во постариот период. Ваков тип имиња регистриравме и во речникот на М. Грковиќ (Грковиќ 1973: 75–81): *Димитри* (варијанта на името Димитрије), *Добри* (: Добривој, Добромир, или од прид. *добри* земена за лично име), *Драги* (: Драгислав, Драгољуб, Драгомир, или од прид. *драги* земена за име од милост).

Во македонската антропонија, понова е тенденцијата да навлегуваат изведени хипокористични форми во функција на официјални номинации, сп. ги имињата: *Боби* – 1, *Миќи* – 1, *Миќи* – 1, *Моми* – 1, *Срби* – 1, *Тихи* – 1, *Тони* – 6 (во седумдесеттите, осумдесеттите и деведесеттите години), со завршетоци со коишто не се диференцира родот.

5. Суфиксот **-ица**

Со овој суфикс ги забележавме имињата од машки род: *Николица* – 1, *Ивица* – 2, *Јовица* – 2, *Новица* – 1, *Стоица* – 1. Сепак, суфиксот **-ица** служи за именување, пред сè, на имиња од женски род и тоа од словенско потекло: *Блажица*, *Горица*, *Добрица*, и од несловенско потекло: *Анкица*, *Евица*, *Марица*.

Во собраниот материјал од Кривопаланечкиот Регион се забележуваат и хипокористици од машки род кои се образувани со некои суфикси што поретко се употребуваат. Станува збор за следниве суфикси:

-ун: го среќаваме само кај христијанското име *Симеун* – 1.

-иќ: на кривопаланечки терен е засведочено само едно лично име: *Миќиќ* – 1 (< Милослав).

-ич: Може да се претпостави совпаѓање во една подоцнежна фаза кај нас на суфиксите **-иќ** и **-ич**, кои отпрвин и графиски различно се обележувале. Сретнавме само едно име: *Радич* – 4.

Антропонимот е непресушен извор за добивање драгоцени сознанија – плод од народниот творец. Од дадениов преглед за

хипокористичните образувања кај личните имиња во Кривопаланечко можеме да извлечеме неколку заклучоци: 1) има невообичаено голем број образувања на хипокористични форми на суфиксите *-а* и *-ча* кај машкиот род од типот Блажа, Воја, Дока; Кира, Крста, Мита, Риста; Донча, Стојанча, Стојча; Ванча, Милча, Николча, Тимча, кои не се специфични за другите региони на македонската територија и кои се показател за спецификата на дијалектниот регион на којшто припаѓа градот Крива Паланка и за специфичните културни прилики овде во минатото; 2) има бројни примери на лични имиња од машки род со суфиксите *-ј*, *-оја* и *-оје* од типот: Благој; Благоја, Станоја; Благоје, Спасоје, Станоје; потоа на *-ија*, *-ије*: Димитрија, Станија, Тодосија; Атанасије, Димитрије, и на *-ие*: Александрие, Димитрие, кои исто така се карактеристични за Кривопаланечкиот Регион; 3) како појава во системот на именување на овој терен ќе ги регистрираме и личните имиња од машки род што завршуваат на *-и*, од кои оние од словенско и од христијанско потекло се од постар период (Весели, Добри, Драги, Ѓорги), а оние што се типични хипокористици заведени како официјални имиња, најчесто од несловенско потекло, се од понов период (Боби, Мики, Миќи, Моми, Срби, Тихи, Тони) и 4) сретнавме малку примери и на лични имиња од машки род со суфиксот *-ица* (Ивица, Јовица, Новица) и многу ретко со суфиксите *-ун* (Симеун), *-иќ* (Милицќ), *-ич* (Радич), *-аки* (Николаки).

Регистар на застапеноста на суфиксите кај машките лица на кривопаланечки терен – по години:

Суфикс *-а*

1900: Ѓорга – 1, Кира – 6, Крста – 1, Риза – 2, Сава – 1, Тодора – 1;

1910: Ванда – 1, Дока – 1, Ѓорѓа – 1, Ѓура – 1, Кира – 5, Крста – 1, Риста – 3;

1920: Бора – 1, Ванда – 1, Дока – 7, Донча – 1, Кира – 3, Кироца – 2, Риза – 1, Риста – 1, Сима – 2, Спаса – 1, Спира – 2, Стојча – 2, Тона – 1;

1930: Васа – 1, Добра – 1, Дока – 3, Ѓера – 1, Кира – 8, Крста – 4, Мита – 3, Спира – 1, Риста – 1, Тома – 1, Ќира – 1;

1940: Блажа – 1, Воја – 2, Дока – 1, Кева – 1, Кира – 2, Мита – 2, Стоја – 1, Тома – 1;

1950: Блажа – 6, Божа – 1, Бора – 2, Воја – 1, Георга – 1, Жика – 3, Лаза – 1, Сента – 1, Сима – 1, Риста – 3;

1960: Аца – 1, Блажа – 2, Воја – 3, Кира – 1, Риста – 1;

1970: Саша – 1.

Суфикс -ча

1900: Донча – 1;

1910: Донча – 2, Јованча – 1, Николча – 1, Стојча – 6;

1920: Анча – 1, Ванча – 1, Данча – 1, Димча – 1, Донча – 1, Николча – 1, Стојча – 2;

1930: Донча – 2, Јованча – 1, Милча – 1, Стојанча – 4, Стојча – 6, Тимча 1;

1940: Денча – 1, Донча – 1, Милча – 1, Стојча – 1;

1950: Благојча – 1, Ванча – 2, Димча – 1, Љупча – 2, Милча – 2, Стевча – 1, Стојча – 4, Тимча – 2, Трајча – 2;

1960: Војча – 1, Здравча – 1, Љупча – 1, Новча – 1, Стојанча – 1, Стојча – 1, Тимча – 1, Трајча – 1;

1970: Анча – 1, Љупча – 1, Марјанча – 1, Стојанча – 1, Стојча – 1;

1990: Николча – 1.

Суфикс -ј

1920: Благој – 2, Боривој – 1;

1930: Благој – 3;

1940: Благој – 2, Боривој – 1, Радивој – 1;

1950: Благој – 6;

1960: Благој – 2.

Суфикс -оја

1900: Станоја – 1;

1920: Добривоја – 1, Станоја – 1;

1930: Благоја – 10, Миливоја – 3, Станоја – 2;

1940: Благоја – 3, Добривоја – 4, Миливоја – 1, Станоја – 1;

1950: Благоја – 12, Станоја – 3;

1960: Благоја – 6, Радивоја – 1.

Суфикс -оје

1920: Благоје – 3;

1930: Благоје – 9, Боривоје – 1;

1940: Благоје – 13, Боривоје – 2, Видоје – 1, Добривоје – 10, Миливоје – 4, Спасоје – 3, Станоје – 2, Радивоје – 1, Радоје – 1;

1950: Благоје – 1.

Суфикс -ија

1900: Сенесија – 2;

1910: Гористија – 1;

1920: Алексија – 1, Анастасија – 1, Василија – 2, Векија – 1, Глигорија – 1, Димитрија – 6, Ѓоргија – 1, Манасија – 2, Параскија – 1, Ристакија – 1, Тасија – 1;

1930: Александрија – 1, Анданија – 1, Григорија – 2, Дакија – 2, Димитрија – 3, Ефимија – 1, Јанаќија – 1, Станија – 2, Талија – 1, Тодосија – 3;

1940: Димитрија – 5, Добрија – 1, Петрија – 1, Станија – 2;

1950: Димитрија – 4, Методија – 1.

Суфикс **-ије**

1910: Манасије – 1;

1920: Аксентије – 1, Димитрије – 2, Тодосије – 1;

1930: Василије – 3, Димитрије – 4, Методије – 1;

1940: Атанасије – 4, Димитрије – 1, Јанакије – 1.

Суфикс **-ие**

1910: Димитрие – 1;

1920: Александрие – 2, Димитрие – 1;

1930: Димитрие – 1.

Суфикс **-и**

1900: Ѓорги – 2;

1910: Весели – 1, Георги – 1, Ѓорги – 2, Ѓорѓи – 2;

1920: Горги – 6, Димитри – 2, Ѓорги – 3;

1930: Ѓорги – 5, Ѓорѓи – 3;

1940: Горги – 1, Ѓорѓи – 1;

1950: Добри – 2, Драги – 10, Драѓи – 4, Ѓорѓи – 2,

1960: Добри – 2, Драги – 16, Ѓорги – 1;

1970: Боби – 1, Драги – 2, Мики – 1, Моми – 1, Срби – 1, Тони – 4;

1980: Миќи – 1, Тихи – 1, Тони – 1;

1990: Тони – 1.

Суфикс **-ица**

1900: Стоица – 1;

1930: Николица – 1;

1960: Ивица – 1;

1970: Ивица – 1, Јовица – 2, Новица – 1.

Суфикс **-ич**

1900: Радич – 1;

1930: Радич – 1;

1940: Радич – 1;

1950: Радич – 1.

Суфикс **-иќ**

1940: Милиќ – 1.

Суфикс **-ун**

1940: Симеун – 1.

Суфикс **-аки**

1920: Николаки – 1.

Од дадениот преглед по години може да се заклучи следново: суфиксите *-а* и *-ча* се континуирано фреквентни на оваа територија во именувањето на лица од машки пол, додека суфиксите *-ј* (*-оја*, *-оје*), *-и* (*-ија*, *-ије*, *-ие*) се сретнуваат само во постариот период (суфиксот *-ј* до шеесеттите години, а суфиксот *-и* до деведесеттите години на дваесеттиот век). Овој преглед уште еднаш го потврдува нашето мислење за регуларноста во појавата на суфиксите *-а* и *-ча* кај машки лични имиња на овој терен, што е посебно интересен податок за македонската антропонимија, но и за споредбената македонско-српска антропонимија.

Литература

Грковиќ Милица 1973: *Речник личних имена код Срба*, Вук Караџиќ, Београд.

Иванова Олга 1999: *Студии од топонимијата и антропонимијата*, Институт за македонски јазаик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1967: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Миовска Весна 2003: *Антропонимскиот систем во Кривопаланечко*, магистерски труд во ракопис, Скопје.

Миовска Весна 2017: „Хипокористиката кај некои христијански имиња присутни во македонската антропонимија“, *Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици*, Институт за македонски јазаик „Крсте Мисирков“, Скопје, 325–341.

Стаматоски Трајко 1990: „Личното име Димитри (-ј, -ја) и неговите деривати во македонскиот јазик“, *Македонска ономастика*, Институт за македонски јазаик „Крсте Мисирков“, Скопје, 120–136.

Стаматоски Трајко 2002: „Од македонскиот антропонимски суфиксален систем“, *На ономастички теми*, Институт за македонски јазаик „Крсте Мисирков“, Скопје, 169–182.

Summary

This article aims at presenting the hypocoristic forms and suffixes with which they create masculine names that are typical for the region of Kriva Palanka, as well as their specific characteristics and frequency of use as an indicator of their presence in the area.

Based on the quantity of 1 124 processed proper names as head units, emphasis is given only to the masculine names in the region of Kriva Palanka (139) and the suffixes with which they are formed. Namely, the suffixes are: *-a*, *-ča* (with a continuous frequency in proper names of male sex); *-j(-ja, -je)*; *-i(j)*, *-ija*, *-ie*, *-ije* (which are evident in the older period); *-i* and *-ica* (of older and recent origin), and the suffixes: *-un*, *ikj*, *-ić*, *-aki* (used more rarely).

Светлана Давкова-Ѓоргиева
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
 davkovas@yahoo.com

КАТЕГОРИЈАТА *ВРЕМЕ* ВО НАРОДНАТА КУЛТУРА НА МАКЕДОНЦИТЕ (ноќно време)

Апстракт: Во оваа статија ќе се задржиме на перцепцијата на македонскиот селанец на ноќното време како втора половина од деноноќието, на именувањата што се поврзани со ноќта, како и на некои митски претстави за овој период од деноноќието. Според народните правила за социјално однесување, во времето кога сонцето заоѓа треба да се завршат сите работи во полето, како и многу други активности поврзани со движењето на луѓето надвор од куќите затоа што настапува мракот, односно доаѓа ноќното време.

Клучни зборови: мерен систем за време, културна перцепција на деноноќието, ноќно време, македонски дијалекти.

Кружното или цикличното време како културна перцепција најверојатно е стара колку и човечката култура. Се родила како конкретизирана форма на постојаното менување на времето во природата: секојдневно, седмично, месечно и годишно. Најосновната природна граница на структурирање на времето е деноноќието, базирано врз природното движење на Земјата околу нејзината замислена оска.

Културната перцепција, пак, на деноноќието во народната култура на Македонците е поставена врз основите на постојаното движење и повторување на денот и ноќта, како две комплементарни и комплексни појави, кои се неразделно поврзани со активностите на Сонцето, од една, и Месечината и ѕвездите од друга страна. Цикличното и постојано менување на светлината и темнината, односно сончевата топлина и месечевиот студен сјај ги создаваат и основите на митските претстави за денот и ноќта и целата мрежа на симболи и значења што се поврзани со многу митски кодови од кои се состои митската мрежа за светот и за времето во кое опстојува човекот (Ристески 2005: 319). Значи денот и ноќта се основата за структурирање на социјалното време на луѓето.

Постојаното менување на светлината и темнината, односно на денот и ноќта, Сонцето и Месечината, се основата за структурирање на социјалното време на луѓето. Според митските претстави на луѓето, денот е период определен според Божјите правила за работа и создавање, а ноќта е за одмор и спиење. Оттука произлегува и основниот ритам на времето на деноноќието разбран низ призмата на активностите на луѓето, од една страна, и активностите на другите суштества, суштествата на ноќта од друга страна.

Аналогно на фактите што деноноќието има два оптички составни дела, светло и темно време, т.е. ден и ноќ, тоа е разделено на две еквивалентни половини. Во својство на граница меѓу светлото време – денот и темното – ноќта луѓето ги приемаат моментите на изгревањето и на заоѓањето на Сонцето. Народот ги употребува термините⁴: *ден* за да го означи времето од изгревот до заодот на сонцето, односно времето додека е видливо и *ноќ* за делот од деноноќието во периодот од вечерта до утрото, потоа *ден и ноќ* заедно со значење 'деноноќие'.

„**Ден и ноќ.** Господ имал две клопчиња, едното бело и другото црно; белото било врзано со црното. *Кога ќе го одвиткал белото, ќе било ден, а кога ќе го одвиткал црното ќе се сторело ноќ.* Толку многу долго било предено што дури да го соберел белио конец на клопче, ќе почнел да го одмотуа црното, и ќе било ноќе.

Бидејќи врзани биле крајоите на клопчињата, коа го виткал *белото во зимно време*, Господ виткал и од *црното предено на белото клопче*, и од тоа се **малел денот, и ноќта се малела**“ (МНУ, кн. 2, 1972: 171, бр. 3448).

Во оваа статија ќе се задржиме на перцепцијата на македонскиот селанец на ноќното време, на именувањата што се

⁴ Лексичкиот материјал за именувањата поврзани со мерниот систем за време е користен од картотеката на проектот *Македонски дијалектен атлас* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, од објавени монографии од областа на македонската дијалектологија, монографии од сферата на етнографијата, како и од фолклорни материјали од народната митологија на Македонците.

поврзани со ноќта, како и на некои митски претстави за овој период од деноноќието.

Според народните правила за социјално однесување, во времето кога сонцето заоѓа треба да се завршат сите работи во полето, како и многу други активности поврзани со движењето на луѓето надвор од куќите затоа што настапува мракот, односно доаѓа ноќното време.

Ноќта е всушност втората половина од деноноќието. На македонскиот јазичен ареал познати се именувањата *ноќ*, *нош* (*m*), *ноќно време*, *ноќну време*. Ноќното време настапува со заоѓањето на сонцето, паѓањето на првиот мрак и со излегувањето на месечината и ѕвездите на небото. Времето од зајдисонце до првите ноќни часови, почетокот на ноќта, кај македонскиот народ е познато како *вечер* (*веч'ер/вич'ер*). Пр., засвирел си е челник Пејо, бре, / од утрина, челник Пејо, до вечера; на пладнина хазна брое, / на 'киндија на лов оде, / на вечера од лов иде (РМНП I: 250). Но, за овој период од деноноќието и времето потоа се употребува и именувањето *мрак*. Во РМНП (IV: 352) именувањето *мрак* го означува *отсуството на светлина; темнина, темница*, пр., сонце зајде, мрак по поле падна / во двор сedit четири јотрви, / се карајет и се зговарајет ...; седнал Марко на мрак да вечерат / и вечерат и си подумуват. Времето кога се губи дневната светлина и кога луѓето сè потешко се распознаваат според народните претстави за мракот кај Македонците се именува како *тенка мрак/танџк мрак*. Тановиќ (1927: 10) забележува дека токму во овој период се молзе стоката, тоа е времето кога сите членови од едно домаќинство треба да се прибрани дома, а доколку дома имаат леунка не смее да се изнесе оган надвор од куќата или да се даде нешто на заем. Според некои етнолошки истражувања на обредната култура на Македонците во одделни краишта на пр., во Велешко и Скопско знаат за *прв* и за *втор мрак*, а во Кумановско за *темнина* односно *мрак*. Кај Македонците со исламска вероисповед, времето по заоѓањето на сонцето е познато како *акшам/акш'џм* (од тур. *aķşım* со значење 'вечер'). Тоа всушност било времето на вечерната молитва и во тој период не чинело да се работи. Ќе наведеме примери од материјали собрани на терен во с. Горно Врановци, Велешко: „*Штом се рече акшам, работа веќе нема. Сонцето веќе зашло. Чим е акшам, не чини да се рабпти*“, како и од Струмичко, с. Иловица, каде што овој период е познат како *надвич'ера*: „*Чим дојде с'џнцето при заоѓање, викаме:*

А, надвечериме!“ (Ристески 2005: 325). Во Гевгелиско, пак, периодот по сончевото заоѓање, кога сè уште се гледаат сончевите зраци по ридовите, се нарекува *навич'ера* или *одвич'ера*, и според записите: *Тогаш говедарите се враќаат со говедата в село* (Тановиќ 1927: 10).

Потоа следува *вечерата*, период кога членовите на домаќинството вечераат заедно. Петровиќ (1907: 505) забележува дека во Скопска Црна Гора, според народните претстави, *вечерата* се дели на *мала* и *голема вечера*. Според забелешките од информаторите во записите на картотеката на МДА ова е поврзано со прибирањето на земјоделците од нива. За време на *малата вечера* земјоделците само што се дојдени од нива и каснуваат по малку, а времето по час, час и половина се нарекува *голема вечера*. Тогаш цела фамилија седнува на софра и обилно се вечера. Периодот што настапува по *големата вечера* во македонските говори се именува како: *полноќ, поланоќ, полов'ин-ноќ, полунош, никое време, ниедно време, ниедно доба, глува ноќ, глува доба, глуо доба, потайна доба, зла доба*. Кај исламизираните Македонци (Велешко) овој дел од ноќта се именува *јаџија*, според името на последната ноќна молитва кај муслиманите. Во овој период од ноќта не се препорачувало домашните да излегуваат надвор од куќата. Доколку постоело потреба за тоа, тогаш се преземале повеќе обредно-магиски мерки за заштита од разните демонски суштества што можеле да му наштетат на човекот во тоа време (Тановиќ 1927: 10–11).

Основна карактеристика на овој период од ноќта е дека тоа е време во кое царуваат тишината и мракот, основните митски кодови на вонвременоста, на безживотната средина – *глуво/глуо доба*. Таму каде што нема гласови каде што не се слуша човечкиот глас, каде што не се огласуваат животните, посебно оние што се сметаат за носители на животот (петелот и кучето), едноставно кажано нема постоење. Тоа е, според народот, време создадено за правење магии, зашто гласовите и постоењето на живите суштества во глувото доба се надвор од дофатот, надвор од перцепциската моќ на луѓето. Човекот не може да ги чуе волшебните, занесни и, најчесто зли гласови на безбројните демонски суштества што владеат со овој период од ноќта. А оние, пак, што од некоја причина ќе ги чујат гласовите на некои од демонските суштества, без исклучок, тешко се разболуваат па дури и умираат. Контактот со овие суштества, макар само преку глас е погубен за луѓето. Постојат безброј фолклорни и етнографски записи за луѓето што

станале жртви на демонските/зли суштества на *злото доба*. Многумина затекнати на пат во *глуво доба* не успеваат да стигнат до својот дом поради тоа што разни сеништа, вампири, ѓаволи или други зли души ги лажат и ги носат во погрешен правец со цел да ги убијат. Пр.: *....Не се оди ноќе, не се шета по патишта, оти ќе исцапаш, ќе нагазиш нешто. Може да те одведат негде, Месечината да те лаже, да те води. По ветерниците (самовилите) можеш да заодиш, ако ти се причини свадба, Тие ќе те лажат. И Ѓаолот може да те лаже, Тој натема го!* (Ристески 2005: 329–330) или *...од когај се смрачат до петли пејање нема ништо... Во зла доба скитат лошотиите. Тогај со огоњ треба да идеш, оти бегат од видело тоа. Се плашит и тоа од видело* (Обрембски, кн.1, 2001: 213).

Кај македонскиот селанец најраспространет критериум за определување на времето преку ноќта било пеењето на петлите. Петелот според народните верувања е предвесник на мугрите – симбол на Сонцето и на духовната преродба. Времето кога петлите пропејуваат речиси насекаде во македонските говори се именува како *петлино време*. Во него, исто така, име подетални уточнувања. На пр.: *први петли* е времето веднаш по полноќ, а тоа време народот го нарекува *глуво доба/глуво време/глува ноќ*. Потоа пеат *втори петли* – тоа е времето пред разденување. Пр. *свекрва Мара карала /од први петли до втори / Мара се жалба нажали, / та стана Мара отиде / на това поле широко, / та викна Мара заплака; чекал го е (Дамјана), чекала (Стојана) јод први петли до втори, / јод втори петли до трети* (РМНП I: 344); а пак, *трети петли* е времето околу час и половина по пеењето на вторите петли. Во македонските народни говори како синоним на изразот *трети петли* е забележана употребата на именувањето *зора, заран, озран* и други лексички разновидности споменати погоре, затоа што токму во тој период од денот се покажува првата утринска светлина при разденување рано наутро. Пр.: *петлите пејат, зора се зорит, / Радана мајка на порта стои, / Радина друшки на вода одат; петли пејат на самнувајне, / пуштај ме мило либе, зора е! / – Тије се петли уште од вечер, / постој, почекај либе, рано е!; ето трети петли пропејаа, / згора, гледај, се зазори, / сонце, ќерко пак изгреа, / ама тебе ми те напат* (РМНП II: 487; 326).

Во деновите кога времето било ведро и чисто определувањето на времето во текот на ноќта народот го вршел и според движењето на Месечината и ѕвездите.

Во Народна митологија на Македонците: етнографски и фолклорни материјали“ (кн. 2, 1998: 72–73, бр. 830) е забележано: „*Ѕвездите се знаци клаени. Некогаш старите по ѕвездите си гледаа. Сатој немаше....*“. Според народната астрономија во текот на ноќта прва ѕвезда што се појавува е *Вечерницата*. Потоа, откако ќе прекрши ноќта, се појавуваат *Крстот* (Јанковиќ смета дека тоа е сосвездието Лебед, Јанковиќ 1951: 137–139), па *Јермината*, според истражувањата на Јанковиќ повторно станува збор за сосвездието Орион, кое според српската народна термнологија се нарекува Јармови, (Јанковиќ 1951: 147), па *Квачката со пилињата*. По нив се појавува *Свињаро*, па *Ралиците* или *Ралка* (како што е именувана во Овче Поле, НММ, кн. 2, 1998:74), па *Орачот* или *Орачите* (НММ, кн. 2, 1996: 74, бр. 85). Сосвездието *Млечен пат*, според народната терминологија, се нарекува *Попова Слама*, или *Кумова Слама*, или *Сламата од Попот* (НММ, кн. 2, 1998: 72–73, бр. 83).

Македонскиот селанец според појавата на определени ѕвезди или сосвездија на небото структурирал и временски утврдени почетоци на многу работи. Пр.: *Со сабајлешната Деница одевне по дрва* (НММ, кн. 2, 1998: 72), или: *Квачката се појави, ја да одеме да се оре* (НММ, кн. 2, 1998: 74, бр. 82), или: *Некогаш жените ќе излезат да видат Квачката дали е излезена – лебот да го месат...* (НММ, кн. 2, 1998: 72, бр. 82).

На крајот ќе кажеме дека традиционалниот мерен систем за време, произлезен од секојдневното живеење на народот е многу подетален и многу повкоренет меѓу него. Тој соодветствува на социјалната структура на населението. Ваквиот мерен систем, особено во селските средини, не бара строго и точно определување на времето. Затвореноста и изолираноста на одделни села и региони, недостигот на економски, социјални и културни контакти, недостигот на активна администрација, транспорт итн., биле факторите кои го условиле и дозволиле постоењето на традиционален мерен систем не налагајќи прифаќање на друг систем за мерење на времето.

Литература:

Ајдачић Дејан 2000: *Земљораднички и хришћански календар балканских Словена*, Кодови словенских култура: Земљорадна бр. 5. СЛЮ, Београд.

Видоески Божидар 2000: *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Јанковиќ Ненад 1951: *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, САН, СЕЗБ, књ. LXIII, Живот и обичаји народни, књ. 28, Београд.

МНУ, Македонски народни умотворби во десет книги 1972: собрал Цепенков К. Марко. Македонска книга, Скопје.

НММ, Народна митологија на Македонците 1998: Етнографски и фолклорни материјали, кн. 2, ред. Вражиновски Танас. Матица македонска, Скопје–Прилеп.

Обрембски Јозеф 2001: *Фолклорни и етнографски материјали од Порече*, кн.1, ред. Вражиновски Танас. ИСК–Матица македонска, Скопје.

Петровиќ Атанасије 1907: *Народни живот и обичаји у Скопској Црној Гори*, СКА, СЕЗБ., књ. Седма, Обичаји народа српскога, књ. 1. Београд.

Ристески С. Љупчо 2005: *Категориите простор и време во народната култура на Македонците*. Матица македонска, Скопје.

РМНП, *Речник на македонската народна поезија I–IV*, 1983=2001, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тановиќ Стеван 1927: *Српски народни обичаји у Ћевђелиској Кази*, СКА, СЕЗБ, књ. 40, Живот и обичаји народни, књ. 16, Београд–Земун.

Summary

The traditional measurement system for time, that comes from the everyday living of the people is much more detailed and more present among the people. It corresponds to the social structure of the population. This type measurement system, especially in the rural areas, doesn't include strict and precisely determination of the time. The isolation of some villages and regions, the lack of economical, social and cultural contacts and also the lack of active administration and transport were the factors which conditioned and allowed the existence of this system, not accepting any others.

Васил Дрвошанов
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
vasildrvoshanov@yahoo.com

ИМЕНУВАЊЕТО НА УТОКАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт. Врз основа на дијалектниот материјал од картотеката за проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, авторот констатира дека за *утоката* на македонската јазична територија суштествуваат десет лексеми и тринаесет глаголи, употребни самостојно или во глаголско-именски изрази, од кои некои имаат голем број фонетски, морфолошки или зборообразувачки разновидности.

Авторот ја претставува распространетоста на лексемите и на глаголите и на нивните разновидности на македонскиот дијалектен ареал. За секоја лексема и за секој глагол во глаголско-именските изрази од разгледуваната лексичка група тој дава неопходни етимолошки толкувања и врши проверка на дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови од аспект на нивната застапеност и семантика.

Клучни зборови: *утока*, лексика, македонски говори, речници, етимологија.

Во различни периоди од својата многувековна историја македонскиот јазик бил изложен на туѓи влијанија, а во одделни фази дури и со отворени желби на туѓинците за негово искоренување. Нашите предци од памтивек до денес љубоморно го чувале и го сочувале македонскиот јазик со сиот негов раскош за сегашните поколенија. Впрочем, нашето јазично богатство, во отсуство на стандарден јазик, до ден-денешен е сочувано во македонските говори. Богатството на македонскиот јазик се согледува на сите рамништа и во сите области. Меѓутоа, тоа богатство најмногу е изразено на лексичко-семантички план. Тоа се забележува и во тематското подрачје хидрографија. Имено, при именувањето на *утоката* 'местото каде што една река влегува во друга, поголема' (Видоески 2000: 179), на македонската јазична територија се јавуваат десетина лексеми со

значителен број фонетски, морфолошки и зборообразувачки разновидности, сп. бадник, влив (улив, ул'ив¹, улиџ, улив(ф), улиф(в), улиф, ул'иф, флиф; ул'ивок; налиџ; прилив; слиф), межар'ека, мешовита, приток (притока), смеса, состав (состаџ, состава, сост'аф, састаф; с'ст'анци), став (ставец; ставор'ек), уста (устие; усно) и утока (ут'ока). Освен тоа, во македонските говори именувањето на *утоката* се врши и описно со голем број глаголи или глаголско-именски изрази, во кои се употребени различни глаголи, коишто, исто така, се среќаваат во повеќе разновидности, главно, од фонетски карактер, сп. андал'осве, се; брка, се (са брка, са б'рка, са бркат, с' б'рк'ат, бркаа се; с' зб'рк'ува, с' зб'ркуват); заблизна; зачик'аа, са; збираа, се; меша, се (с' р'змешф'ат; се мешуат, се меш'уат); оде; составувуат, се (с'ставјат се, се с'стал'а:); сритн'ув'ат, с' (се стретуваат); ставуат, се (се ставјат, став'ав); теге; улива, се (ул'ива, се улива, с' ул'ива, улива се, ул'ива се, се улива(а)т; се слива, слива се; ул'еве, флеме) и ут'уча.

Во овој напис, врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, ќе ја претставиме распространетоста на сите лексеми и изрази со нивните разновидности на македонскиот дијалектен ареал. За секоја лексема и за секој глагол во глаголско-именските изрази од разгледуваната лексичка група ќе дадеме неопходни етимолошки толкувања. Освен тоа, ќе извршиме проверка на дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Конески 1961–1966) и *Толковен речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2014) на лексичко и на семантичко рамниште. Притоа, ќе извршиме проверка на дијалектните лексеми и од аспект на нивната застапеност во споменатите лексикографски трудови.

Стандардизираната лексема *утока* 'место каде што река или поток се влева во друга река, езеро или море', илустрирана со примерите *Утоката на Брегалница во Вардар. Од изворот до утоката* (Конески 2014: 208), се среќава само во десетина пунктови на

¹ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

македонскиот лингвистички ареал, сп. *утока* (Попоец, Ехловец–Кичевско, Волино–Охридско, Лешок–Тетовско, Огут–Кривопаленчеко), *ут’ока* (Белица–Разлошко), односно со дополнителните толкувања, сп. *утока* ‘ретко’ (Пожаране–Гостиварско, Џешиште–Дебарско) и *утока* ‘не е старо’ (Ростуше–Дебарско).

Лексемата *утока* произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. глагол *tekti, *tekъ и *tĕk- (Тодоров 2010: 902–903; Skok 1973: 449–451).

На македонската јазична територија со значење ‘местото каде што една река влегува во друга, поголема’ најраспространета е лексемата *влив* со големиот број фонетски, морфолошки и зборообразувачки разновидности, сп. *влив* (Крушовјани–Прилепско, Муртино–Струмичко), *улив* (Богомила–Велешко, Злетово–Пробиштипско, Павлешенци–Светиниколско, Саса–Делчевско, Кратово, Четирце, Клечовце–Кумановско, Кркља–Кривопаланечко), *ул’ив* (Страцин–Кумановско), *улиџ* (Куново–Гостиварско), *улив(ф)* (Карабуниште–Велешко), *улиф(в)* (Челопек–Тетовско), *улиф* (Светорача–Кичевско, Здуње–Бродско, Лугунци, Црквино–Велешко, Ваташа–Кавадаречко, Љуботен–Штипско, Лесново–Пробиштипско), *ул’иф* (Стојаково–Гевгелиско, В’дришта–Ениџевардарско), *флиф* (Банско–Разлошко); *ул’ивок* (Конопиште–Кавадаречко); *налиџ* (Челопек–Тетовско); *прилив* (Негован–Солунско); *слиф* (Радовиш), т.е. со дополнителното толкување, сп. *улиф* ‘дек се ул’ива’ (Дукатино–Струмичко).

Освен со лексемата *влив* со големиот број разновидности, именувањето на *утока* во дваесетина населби во македонските говори се врши и со глаголската лексема *улива*, *се* или со глаголско-именски изрази, во кои е употребен споменатиот глагол, којшто, исто така, се среќава во повеќе разновидности, главно, од фонетска природа, сп. *ул’ива* (Смоларе–Струмичко, Древено–Пробиштипско), *се улива* (Ново Село–Струмичко), *сѝ ул’ива* (Робово–Струмичко), *ул’ива се* (Никоман–Штипско, Припечани–Кочанско, Веница, Блатец–Виничко, Преод–Светиниколско, Огут–Кривопаланечко), *ул’ива се* там (Габрово–Струмичко), *улива се* вода (у дол, у река) (Думановце–Кумановско), *ул’ива се* водата (Лезово–Пробиштипско), *се улива* у Вардар (Зелениково–Скопско); дека *се слива* (Калиманци–Делчевско), *слива се*

рек'ата у Брегалница (Киселица–Делчевско); *флеве* (Фурка–Гевгелиско).

Лексемата *влив* со разновидностите произлегува од балтослов., општослов. и праслов., стцслов. *l̥jati*, *l̥jɑ* од ие. **l̥i-* (Георгиев 1986: 384, 446; Skok 1972: 309–310).

Со значење 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема' во значителен број населби на македонскиот дијалектен ареал, сп. Трпејца, Лескоец–Охридско, Ржаново, Глобочица–Струшко, Стење, Претор–Ресенско, Шулин–Долнопреспанско, Галичник–Дебарско, Марковени, Езерец, Крчишта–Костурско, Праведник–Кавадаречко, Клисуре–Неготинско, Миравци–Гевгелиско, Сухо, Висока–Солунско, Амбар Ќој–Кукушко и Раздол–Санданско се среќава лексемата *уста*, односно со дополнителните толкувања, сп. *уста* 'место од каде што истекува реката од Дојранското Езеро' (Патарос–Кукушко), *уста* 'се меша водата' (Хрупишта–Костурско) и *уста* 'се меша реката' (Добролишта–Костурско).

Од лексемата *уста* во островски ареали се наоѓаат разновидностите: *устие* (Ресен), односно *усно* со дополнителното толкување 'на усното фати риби' (Волковија–Гостиварско), а во пунктот Радожда–Струшко е забележан топонимот *На'уста*.

Лексемата *уста* е ие., балтослов., општослов. и праслов. назив, стслов. *u̯sta* (Младеновџ 1941: 656; Skok 1973: 549).

Во десетина пуктови од македонската дијалектна територија со значење 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема' е регистрирана лексемата *состав* со следните разновидности, сп. *состав* (Дивле–Скопско), *состаф* (Никодин–Прилепско, Брежно–Тетовско), *состаф* (Тресино–Воденско), *састаф* (Речица–Охридско), т.е. со дополнителното толкување, сп. *состаф* 'ретко, скоро без употреба, повеќе: влева реката – фраз.' (Башино Село–Велешко). Во населбата Орашац–Кумановско е забележана разновидноста *сџст'анци*, а во Лешница–Кичевско е нотирана глаголската лексема *се составувуат*, додека во Ракотинце–Кумановско е регистриран глаголско-именскиот израз *се сџстал'а*: рекете.

Лексемната *состав* произлегува од праслов. *съ-stāvъ, *съ-stāviti, *съ-stāvěti, стслов. съставъ (Тодоров 2010: 693–694).

Во неколку македонски населби со значење 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема' се среќава лексемата *ставец* со следните разновидности, сп. *ставец* (Подлес–Велешко, Барово–Кавадаречко) и со дополнителното толкување, сп. *ставец* 'постои назив во с. Бзовиќ' (Старавина–Битолско), односно глаголско-именските изрази, сп. *стављав се* две реке (Габер–Кривопаланечко), *се ставуат* (реките) (Кнежино–Кичевско), *дека се ставјат* реките, *ставјат се* реките (Гратче–Делчевско) и *ставјат се* рек'ите (Костин Дол–Кочанско). Во пунктот Судиќ–Богословец е нотирана сложенката *ставор'ек*.

Лексемата *ставец* и нејзините разновидности произлегуваат од балтослов., општослов. и праслов. *stāviti, *stāvjq (Тодоров 2010: 424–426; Skok 1973: 330–331), а компонентата *рек* од сложенката *ставор'ек* произлегува од општослов. и праслов. *rĕkā, којашто нема балтички и други ие. паралели (Тодоров 2010: 215–216; Skok 1973: 141).

Со значење 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема' во островски ареали на македонската јазична територија се среќаваат неколку лексеми, сп. *бадник* ? (Ботун–Охридско), чиј прасловенски корен се зачувал во сите словенски и балтички јазици, стслов. бѣдѣти, бѣдѣж од ие. *būdh- (Георгиев 1971: 38; Skok 1971: 127–128); *межар'ека* (Кономлади–Костурско), сложенка, составена од компонентата *межа*, којашто произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. *medjā, стслов. межда (Георгиев 1986: 714–715; Skok 1972: 398–400), и од компонентата *река*, што произлегува од општослов. и праслов. *rĕkā, којашто нема балтички и други ие. паралели (Тодоров 2010: 215–216; Skok 1973: 141); *мешовита* (Витолиште–Битолско), којашто произлегува од балтослов., општослов. и праслов. *mĕšiti, *mĕšq (Георгиев 1986: 779; Skok 1972: 422–423); *приток* (Вранештица–Кичевско), којашто произлегува од од ие., балтослов., општослов. и праслов. *pritakъ (Дуриданов, 1999: 738; Skok 1973: 449–451); и *смеса* со дополнителното толкување 'на смесата се меша водата' (Тополчани–Прилепско), којашто произлегува од балтослов., општослов. и праслов. *mĕšiti, *mĕšq (Георгиев 1986: 761–763; Тодоров 2010: 164–165; Skok 1972: 422–423).

Во значителен број пунктови, главно, во западното македонско наречје, именувањето на *утоката* се врши со глаголската лексема *меша*, *се* или со глаголско-именски изрази, во кои е употребен споменатиот глагол, којшто се јавува во повеќе разновидности, главно, од морфолошка природа, сп. *се меша* (Паралово–Битолско), *се мешаат* (Лескоец–Охридско), *се меша* во Црна Река (Д. Дивјаци–Крушевско), *се меша* Вардар и Река (Катланово–Скопско), *се мешаат* две реки (Прострање–Кичевско), *се меша:т* реките (Модрич–Струшко, Куново–Гостиварско), *се мешават* Радика со Дрим (Жерноница–Дебарско), *се мешаваат: се мешаваат* двете реки (Држилово–Скопско), *се мешат* во... (Голем Папрадник–Дебарско), *сă меша̑т* вотте (Тремно–Кајларско), *се меша: реките* (Буково–Битолско), *се мџша̑* рекете (Вратница–Тетовско), *са меше* реките (Л'к–Долнопреспанско, Слимница–Костурско), *са меша* две реки (Пустец–Долнопреспанско); *се сме̑ш'уат* реките (Конопиште–Кавадаречко); *сă рџмешфа̑т* реките (Емборе–Кајларско).

Лекесмата *меша*, *се* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. *mēšiti, *mēšq (Георгиев 1986: 761–763; Тодоров 2010: 164–165; Skok 1972: 422–423).

Именувањето на *утоката* во неколку населби, главно, во долновардарските говори се врши со глаголско-именски изрази, во кои е употребена глаголската лексема *брка*, *сă*, којашто се јавува во повеќе разновидности од фонетска, морфолошка и од зборообразувачка природа, сп. *са брка* вотта (Сараќиново–Воденско), там дек *са б̑рка* вотта (С'ботско–Мегленско), тамо кад *са бркат* реките (Г. Пожарско–Мегленско), *сă б̑рка̑т* реките (Мутулово–Кукушко); *сă зб̑рк'ува* (Крецово–Кукушко), *сă зб̑ркуват* уд'ите (Савек–Серско).

Лекесмата *брка*, *се* произлегува од праслов. *brk-, bȓk- со нејасно основно значење. Се смета за општословенска ономатопеја (Георгиев 1971: 102–103; Skok 1971: 213).

Во островски ареали на македонската јазична територија именувањето на *утоката* се врши со глаголска лексема и со глаголско-именски изрази, во кои е употребен глагол, којшто се јавува во фонетски и морфолошки разновидности, сп. *сă сритн'ув̑а̑т* (Липинци–Кајларско); *се андал'осве* реките (Горенци–Костурско); *са*

зачик'аа двете реки (Чеган–Воденско); и маљечкјата оде у-гулемјата река (Ранци–Кајларско).

Лексемата *сретнува*, се произлегува од праслов. *sъrěsti, *sъrětjǫ (Тодоров 2010: 418; Skok 1973: 319), лексемата *андалосува*, се потекнува од грч ἀνταμών || ω ... 2. ἀμετ., тж. ~ омаи 'се среќава' (Пердикис и Пападопулос 1980: 91), лексемата *запеча*, се е општослов. и праслов., стслов. чекати, којашто произлегува од ие. основа *q̥ei- (Младенов 1941: 678; Skok 1971: 288–289), лексемата *оди* е општослов. и праслов., стслов. ходити, без балтички паралели (Младенов 1941: 670; Skok 1971: 675–677).

Во населбата Гуменџе–Ениџевардарско е регистрирана именската група *две реки*, а во пунктот Градобор–Солунско е забележан топонимот *Двете Реки*.

Во петнаесетина пунктови на македонскиот дијалектен ареал со значење 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема' се среќаваат паралелни образувања од две или од три лексеми, сп. *утока // улив // состав* (Кнежево–Кратовско), *утока // улив // уста* (Младо Нагоричане–Кумановско), *утока // притока : притока* 'помала река што влегува во поголема' (Звечан–Бродско); *улиџ // составџ* (Печково–Гостиварско), *улив // уста: улив* 'ретко' (Стровија–Прилепско); *уста // составф: уста* 'влив' – *составф* 'составот: две реки се составуваат' (Пештани–Охридско), *уста // устие: н'а-уста* 'на устието' (Струга) и *стаџ // ставец* 'баш на ставот кај што се меша:т Бабуна и Изворчица' (Извор–Велешко). Освен споменатите синоними, во извесен дел од македонските населби се јавуваат паралелни образувања од глаголи или од глаголско-именски изрази, во кои се употребени различни глаголи, коишто се среќаваат во повеќе разновидности, сп. *се меша* Пена (реката) у Вардар // *теге* Пена у Вардар (Сараќинџе–Тетовско), *зблизна* река // *се смешуат* (Ѓавато–Битолско), *смеса // се улива(а)т* (Градско–Велешко), таа вода *ут'ича // ул'еве* у Брегалница (Долни Балван–Штипско), *бркаа се рек'ите // збираа се рек'ите* (Берово) и *се стретуват // са баќкат* (Црнешево–Воденско), а во пунктот Габер–Кривоаланечко се прави семантичка диференцијација меѓу глаголско-именските групи, сп. *мешат се водите : сјставјат се доловите*.

Лексемата *став* произлегува од праслов. *stāvъ, коешто е поствербално образување од *stāviti (Тодоров 2010: 421–422). Дијалектната лексема *теге* произлегува од праслов. *teḡ-, *teḡāti (Тодоров 2010: 877–879). Лексемата *заблизни* произлегува од праслов. *blizn- (Георгиев 1971: 56). Дијалектната лексема *утича* произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. глагол *tekti, *tekq и *tëk- (Тодоров 2010: 902–903; Skok 1973: 449–451).

При проверката на дијалектните лексеми за именување на *утока* во македонските говори во лексикографскиот труд *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Конески 1961–1966) со соодветното значење се забележани следните лексеми, сп. *влева*¹ *impf* | *ulivati*. II – *се ulivati se*; Треска се влева во Вардар *Treska se uliva* u *Vardar* (Конески 1961: 70), *приток* -ци *т* 1. (рекичка што притекува во главната, поголемата) *pritoka*; притоците на Вардар *pritoke Vardara...* (Конески 1965: 535), *притока* *f v.* приток 1 (Конески 1965: 535), *слив* *т* (... место каде што се слива вода) *sliv*; сливот на реката *sliv reke* (Конески 1966: 226), *уста*¹ *f* | *usta...* II. (утока, устие) *uščë*; устата на реката *uščë reke* (Конески 1966: 443–444), *устие* -ија *n v.* утока (Конески 1966: 445) и *утока* *f* 1. *utok*, *uščë...* (Конески 1966: 451).

Во *Речникот* (Конески 1961–1966) се нотирани и многу лексеми, коишто не го наведуваат таксативно значењето ‘утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема’, меѓутоа јасно асоцираат на споменатото значење, сп. *близни* (*се*) *impf* *blizniti* (*се*)... (Конески 1961: 38), *брка* *impf* | 2. *mešati...*; II – *се...* 2. *mešati se* (Конески 1961: 46–47), *зачека* *pf* 1. *ročëti čekati...* (Конески 1961: 242), *збира* *impf* (*v.* *značenja kod* собира) *od* збере. I *zbirati*, *sabirati*, *skupljati*. II – *се* (*v.* собира *се*) *zbirati se*, *sasbirati se*, *skupljati se* (Конески 1961: 247), *меѓурек* *т* меѓурење (Конески 1961: 407), *меша* *impf* | 1. *mešati...* II – *се* 1. *mešati se...* (Конески 1961: 412), *мешовит* *adj* *mešovit...* (Конески 1961: 412), *оди* *impf* *içi...* 11. (за превозни средства, предмети и други работи – *се* движи)... водата не оди во каналот, туку врти настрана и ја загадува околината *voda ne ide u kanal*, *nego skreće u stranu i загадује okolinu...* (Конески 1965: 36–38), *размеша* *pf* (*измеша* течност, смеса) *razmešati...* (Конески 1966: 33), *размешува* *impf* *od* размеша (Конески 1966: 33), *слева* (*се*) *impf* *od* слее (*се*) *slivati* (*се*), *sjedinjavati* (*се*), *sticati* (*се*)... (Конески 1966: 224), *слее* *pf* | *sliti*, *saliti...* II – *се* *sliti se*, *steći se*, *sjediniti se*. 1. (соедини *се* во еден поток) под планините реките *ке* *се* слееат *ispod planine reke će se sliti...* (Конески 1966: 224–225), *слива* (*се*) *impf* *v.* слева

(се) (Конески 1966: 226), *смес f v.* смеса (Конески 1966: 238), *смеса f smesa.* 1. (смешување на разни супстанции; производ добиен со такво смешување)... (Конески 1966: 238), *смеша (се) pf* I *smеšati, pomešati.* 1. (соедини, измеша две или повеќе работи во едно)... III – *се smešati se pomešati se.* 1. (соедини се во едно со мешање)... (Конески 1966: 240), *смешува (се) impf od* смеша (се) *mešati (se)* (Конески 1966: 240), *состав m sastav...* 5. (местото каде што е составено нешто)... (Конески 1966: 276), *состави pf sastaviti.* 1. (приближи едно до друго, здружи, соедини)... II – *се* (здружи се, соедини се, сврзе се) *sastaviti se* (Конески 1966: 276), *составува (се) impf od* состави (се) *sastavlјati (se)*... (Конески 1966: 276), *состане се pf sastati se...* 2. (соедини се, состави се)... (Конески 1966: 276), *сретнува (се) impf od* сретне *sretati (se), susretati (se), nailaziti na nešto, v.* среќава (се) (Конески 1966: 307), *стави² pf* (*razg.*)... II – *се* (*v.* состане се) *sastati se...* (Конески 1966: 312), *ставува impf* (*razg.*)... II – *се* (*v.* стави² се) *sastajati se...* (Конески 1966: 312), *тегне impf* I... 5. иći u određenom pravcu; право тегнат во града Манастира (нар. поез.) *pravo ide u grad Manastir...* (Конески 1966: 367), *тече¹ impf* *теći; curiti.* 1. (за река, вода, течност – струи во определен правец) тивко течат реките *tiho teku reke...* (Конески 1966: 379–380) и *утека f vada* на реци, odvojena za lovljenje ribe (Конески 1966: 450).

Дијалектните лексеми *бадник, збркува, прилив, став* и усно со значење 'утока' во *Речникот* не се забележани со значењето 'утока', сп. *бадник m* 1. *Badnjak, Badnji dan.* 2. *Badnjak, badnjača* (Конески 1961: 19), *збрка¹ pf* I 1. *zbrkati, pobrkati;* (*fraz.*) сосем ги збркал конците уорште *tu ne valja posao.* 2. *pogrešiti, učiniti grešku;* го збркал патот *pogrešio je put;* (*fraz.*) да збрка, та да каже право *prvo pogreši,* па *onda kaže kako valja.* II – *се* 1. *zbuniti se.* 2. *izgubiti se, zahitati* (Конески 1961: 250), *збрка² pf* I 1. *odjednom poјuriti nekoga.* 2. *odjednom isterati nekoga.* II – *се* 1. *odjednom početi: juriti se, goniti se, ganјati se* (Конески 1961: 250), *збркува¹ (се) impf od* збрка¹ (се) (Конески 1961: 250), *збркува² (се) impf od* збрка² (се) (Конески 1961: 250), *прилив m priliv.* I. *plima.* 1. (привремено повишување на морињата и океаните) прилив и одлив *priliv i odliv, plima i oseka.* 2. (*fig.*) прилив од чувства *priliv, plima osećanja.* II. 1. *med.* прилив на крв (во главата) *priliv krvi (u glavu).* 2. (*fig.* *нараснување, натрупување*) прилив на нова сила *priliv novih snaga;* прилив на злато *priliv zlata* (Конески 1965: 519), *став m stav.* 1. (положба, држење, обично, на некој дел на телото) неприроден став на телото *neprirodan stav tela;* во став мирно *u stavu mirno.* 2. (сфаќање, мислење по одделен проблем, становиште, гледна точка) уште немаат заземено

став još nisu zauzeli stav; нејасни ставови nejasni stavovi; став на исчекување stav očekivanja; непријателски став neprijateljski stav. 3. (оддел во печатен текст) во член 3 став 2 и članu 3. stavu 2 (Конески 1966: 311) и усно *adv usmeno*; усно и писмено *usmeno i pismeno* (Конески 1966: 442).

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2014) од дијалектните лексеми за именување на *утоката* со соодветното значење се забележани следните лексеми, сп. *влева*, влеваат *несв.* о се ~ Течејќи навлезе во друга протечна вода. *Тука Дрим се влева во езерото.* (Конески 2003: 263), *влив*, мн. вливови м. Место каде што се влива една истечна вода во друга или во езеро или море; сп. слив. *Од изворот до вливот* (Конески 2003: 266), *притока*, мн. притоци ж. Река што се влева во поголема река. *Треска е притока на Вардар* (Конески 2008: 591), *слив*, мн. свливови м... 2. Место каде што се слива река во друга река, во море или во езеро. *Сливот на Вардар во Егејско Море* (Конески 2011: 435), *состав*, мн. состави м... 6. Место каде што се составуваат две реки. *На составот на реката Бошавица со Вардар имаа бавча* (Конески 2011: 504–505), *уста*¹, мн. усти ж... 5. Утока, устие на река. *Луѓето ги фаќаше страв од трските никнати по краиштата на устата.* (Конески: 201–202), *устие*, мн. устија ср. сп. *утока* (Конески 2014: 203) и *утока*, мн. утоки ж. Место каде што река или поток се влева во друга река, езеро или море. *Утоката на Брегалница во Вардар. Од изворот до утоката* (Конески 2014: 208).

Многу лексеми, забележани во *Толковниот речник* (Конески 2003–2014), иако не се протолкувани со значењето 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема', јасно асоцираат на споменатото значење, сп. *близни се*, се близнат *несв.*... (Конески 2003: 151), *брка*, бркат *несв.*... 2. (дијал.) Меша, буричка, размешува... (Конески 2003: 183–184), *зачека*, *зачекаат св.* 1. Почне да чека... (Конески 2005: 168), *збира*, збираат *несв.* сп. збере (Конески 2005: 182), *меѓурек*, мн. меѓуреци м. Простор меѓу реки (Конески 2006: 111), *меша*, мешаат *несв.*... (Конески 2006: 128–129), *мешовит*, мешовитиот *прид.*... (Конески 2006: 129), *оди*, одат *несв.*... (Конески 2006: 475–477), *размеша*, размешаат *св.* 1. Добро измеша течност или некаква смеса... || *размешува*, размешуваат *несв.*... (Конески 2011: 59), *слева (се)*, (се) *слеваат несв.* сп. *слее (се)*. || *глагол. им. слевање ср* (Конески 2011: 430), *слее*, *слеат*; *слеј*, *слејте*; *слеав*, *слеаја*; *слеал*; *слеан*; (ќе) *слеев*, (ќе) *слееја*; (ќе) *слеел св.*... о се ~ 1. Се соединени во едно. *Под планината*

двете реки се слеале една во друга... (Конески 2011: 431–432), *слива (се), (се) сливаат несв. в. слева (се)...* (Конески 2011: 435), *смеса, мн. смеси ж. 1. Мешаница на разни супстанции, производ добиен со такво мешање...* (Конески 2011: 454), *смеша, мешаат св. 1. Соедини, измеша две или повеќе работи во едно... о се ~ 1. Се соедини едно со друго... || (се) мешува, (се) мешуваат несв...* (Конески 2011: 457–458), *состави, состават св. 1. а) Соедини, приближи едно до друго, здружи... о се ~ Се сретне... || (се) составува, (се) составуваат несв...* (Конески 2011: 505), *состане се, се состанат; состани се, состанете се; се состанав, се состанаа; се состанал; состанат; (ќе) се состанев, (ќе) се состанеа; (ќе) се состанел св...* || *се состанува, се состануваат несв...* (Конески 2011: 505), *сретне, сретнат; сретни, сретнете; сретнав, сретнаа; сретнал; (ќе) сретнев, (ќе) сретнеа; (ќе) сретнел св...* о се ~ ... || *(се) сретнува, (се) сретнуваат / (се) среќава, (се) среќаваат несв...* (Конески 2011: 542), *стави², стават св... о ~ се – Се состане, се сретне... || (се) ставува, се ставуваат несв...* (Конески 2011: 549), *тегне, тегнат; тегни, тегнете; тегнев, тегнеа; тегнел; тегнет; тегнејќи; тегнење; тегнав, тегнаа; тегнал; тегнат несв....* (Конески 2014: 33–34), *тече¹, течат; течи, течете; течеше, течеа; течел; течен; течејќи; тече, текоа, текол, текле несв. 1.а) За истечна вода – непрекинато слободно се движи во определен правец. Покрај патот тече река...* (Конески 2014: 61–62) и *утека, мн. утеки ж. Вада на река, одвоена за ловење риба* (Конески 2014: 207).

Дијалектните лексеми *бадник, збркува, прилив, став* и *усно* со значење 'утока' во *Толковниот речник* (Конески 2003–2014) со значењето 'утока' не се забележани, сп. *бадник, мн. бадници м. 1. Верски православен празник, ден спроти Божиќ. Вечер чекаме Бадник, никаде не се оди. 2. Дабово дрво или дабова гранка – симбол на прзникот Бадник. Го носат бадникот. Бадници прекрстени на оган* (Конески 2003: 75), *збрка¹, збркаат св. 1. Измеша, исплетка. Мачето ми ги збрка конците. 2. Направи грешка поради забуна. Ја збркал улицата и не се сретнале. 3. Збуну некого; направи, предизвика забуна, збрка, мешаница. Сакајќи да му помогне, уште повеќе го збрка со разни потпрашања. Неочекуваните гости ги збркаа домаќините. о се ~ 1. Се збуну. Кога го виде, поцрвене и се збрка. Детето се збрка и не можеше да продолжи со песничката. 2. Се изгуби, залута. Се збрка и цел ден кружеше околу плоштадот. ♦ Ми (ти, му ...) ги збрка конците – расипе работа, план некому, попречи некому во нешто. || (се) збркува, (се) збркуваат несв. || глаг. им.*

збркување ср (Конески 2005: 187), *збрка*², *збркаат св.* 1. Почне одеднаш да брка, да гони некого. *Домаќинот се појави пред куќата и ги збрка децата.* о се ~ Оdedнаш почне да се брка со некого. *Се чу силно тупотење, се збркаа деца во влезот од зградата.* || (се) збркува, (се) збркуваат несв. || *глагол. им. збркување ср* (Конески 2005: 187), *прилив, мн. приливи м.* 1. Периодично повишување на нивото на водата во морињата, океаните и сл., предизвикано од привлечното дејство на Месечината; спрот. одлив. *Прилив и одлив на морето.* 2. (прен.) Надоаѓање, наплив на нешто (чувства, сила и сл.). *Чувствуваше голем прилив на сила.* 3. (прен.) Нараснување, зголемување, натрупување. *Имаме голем прилив на девизни средства. Не се очекуваше толкав прилив на гости* (Конески 2008: 564–565), *став, мн. ставови, избр. мн. става м.* 1. Положба, држење на човековото тело. *Грациозен став. Војнички став. Лош став на нозете.* 2. Гледиште, мислење, сфаќање, однос кон некого или кон нешто. *Личен став. Позитивен став. Критички став. Спротивни ставови. Традиционални ставови.* 3. (прав.) Оддел од член во печатен текст на закон. 4. (муз.) Целосно оформен дел од поголема композиција. *Став мирно* – (воен.) војнички став во кој телото е сосем исправено, стапалата на нозете едноподруго и рацете спуштени покрај телото. *Има став* – има свое мислење, гледиште. *Има цврст став* – не се колеба, е решителен (Конески 2011: 548) и *усно прил. На испитот одговараше усно....* (Конески 2014: 199).

Врз основа на анализираниот материјал може да се констатира дека при именувањето на *утоката* 'местото каде што една река влегува во друга, поголема' на македонската јазична територија сүществуваат десет лексеми, сп. *бадник, влив, межарека, мешовита, приток, смеса, состав, став, уста* и *утока*, од кои некои имаат голем број фонетски, морфолошки или зборообразувачки разновидности. Изненадува фактот што во исклучително голем број пунктови од македонскиот дијалектен ареал при именувањето на *утоката* македонскиот роден зборувач користи тринаесет глаголи, сп. *андалосве, се; брка, се; заблзна; зачикаа, са; збираа, се; меша, се; оде; составувуат, се; критнувајт, са; ставуат, се; теге; улива, се* и *утича*, употребни самостојно или во глаголско-именски изрази, во кои се употребени глаголите, коишто, исто така, се среќаваат во повеќе разновидности, главно, од фонетска природа.

При проверката на дијалектниот материјал во македонските лексикографски трудови може да се констатира дека многу лексеми,

забележани во нив, иако немаат соодветни паралели, односно, и покрај тоа што не се протолкувани со значењето 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема', јасно асоцираат на споменатото значење, сп. *близни (се), брка (се), зачека, збира (се), меѓурек, меша (се), мешовит, оди, размеша, размешува, слева (се), смес, смеса, смеша (се), смешува (се), состав, состави (се), составува (се), состане (се), сретнува (се), стави² (се), ставува (се), тегне, тече¹ и утека*. Потврда за тоа, помеѓу другото, ни дава лексемата *состав*, којашто во *Речникот* е протолкувана со значењето 'местото каде што е составено нешто', додека во *Толковниот речник* многу јасно е протолкувана со значењето 'место каде што се составуваат две реки, илустрирана со примерот *На составот на реката Бошаваца со Вардар имаа бавча*.

При брзите промени на лексиката под влијание на вонјазичните фактори, дијалектните лексеми од сите области, следствено и од тематското подрачје *хидрографија*, биле подложени дури и на заборав. За нас е мошне интересен фактот што во значителен број случаи како резултат на семантичките промени на лексемите од разгледуваното поле е добиено значењето 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема'.

Од етимолошката анализа на лексемите и на глаголските компоненти во глаголско-именските групи за изразување на значењето 'утока, местото каде што една река влегува во друга, поголема', може да се констатира дека сите лексеми и глаголските компоненти од глаголско-именските групи се македонски наследени зборови, со исклучок на глаголската компонента *андалосве, се* од глаголско-именската група *се андалосве реките*, којашто се поврзува со грчкиот јазик. Тоа недвосмислено зборува дека дијалектните лексеми успеале да го зачуваат македонското изворно богатство. Потврда за оваа констатација, помеѓу другото, се лексемите и глаголско-именските изрази за именување на *утока* во македонските говори.

Литература

Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Георгиев В. И. (ред.) 1971–1986: *Български етимологичен речник I–III*, Издателство на Българската академия на науките, София.

Дуриданов Иван (одгов. ред.) 1999: *Български етимологичен речник V*, Българска академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.

Конески Блаже (ред.) 1961–1966: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања I–III*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Кирил (гл. ред.) 2003–2014: *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Младенов Стефанъ 1941: *Етимологически и правописен речникъ на българския книжовенъ езикъ*, Печатница Хр. Г. Дриновъ – О.О.Д-во, София.

Пердикис П., Пападопулос Т. (ред.) 1980: *Новогреческо-русский словарь*, Издательство „Русский язык“, Москва.

Тодоров Т. Ат. (одгов. ред.) 2010: *Български етимологичен речник VII*, Българската академия на науките, Институт за български език „Любомир Андрейчин“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.

Skok Petar 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Summary

Our linguistic wealth is preserved in the Macedonian dialects. It is observed in the theme of hydrography in the naming of mouth of the river 'where a river enters another, larger river'. Namely, based on the dialectal material from the card file regarding the project *Macedonian dialect atlas* at the Institute for Macedonian Language "Krste Misirkov" in Skopje, the author finds that concerning the *mouth of the river* at the Macedonian linguistic territory exist ten lexemes and thirteen verbs, used alone or in tense-noun phrases, some of which have a number of phonetic, morphological and word formation types.

The author presents the widespread of lexemes and verbs and their diversities on the Macedonian dialect area. For each lexeme and each verb tense-noun phrases of the considered lexical group, the author provides the necessary etymological interpretations and checks the dialectal lexemes in the Macedonian lexicographical papers in terms of their area coverage and semantics.

Гоце Цветановски

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

cvetanovskig@yahoo.com

**ЗА ПАДЕЖНАТА РЕКЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ
ДИЈАЛЕКТИ
(СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА АКУЗАТИВНАТА
РЕЛАЦИЈА)**

Апстракт: Во овој реферат ќе бидат разгледани начините на приспособување на именската кон глаголската синтагма во акузативна релација во македонските дијалекти. Примерите за анализа во најголем дел се преземени од нашите изворни истражувања, а ќе бидат опфатени сите говорни целини, односно од западното македонско наречје, ќе бидат опфатени скопското говорно подрачје, како дел од централните говори, и преспанското говорно подрачје, како дел од западните периферни говори, од југоисточното наречје предмет на анализа ќе биде банскиот говор, а од северните говори, како репрезентативни ќе ги разгледаме вратничко-полошките говори.

Клучни зборови: македонски јазик, дијалектологија, синтакса, падежна рекција, акузатив.

Предмет на интерес во овој реферат се начините на приспособување на именската кон глаголската синтагма во акузативна релација во македонските дијалекти. Примерите за анализа во најголем дел се преземени од нашите изворни истражувања, а ќе бидат опфатени сите говорни целини, односно од западното македонско наречје, ќе бидат опфатени скопското говорно подрачје, како дел од централните говори, и преспанското говорно подрачје, како дел од западните периферни говори, од југоисточното наречје предмет на анализа ќе биде банскиот говор, а од северните говори, како репрезентативни ќе ги разгледаме вратничко-полошките говори.

Во рамките на падежната теорија терминот рекција се толкува како еднострана зависност на именската синтагма (= аргументскиот израз) од глаголската синтагма (= предикатскиот

израз), а ние овде ќе ја прифатиме интерпретацијата што ја дава Тополињска (1995: 54), т.е. рекцијата ќе ја толкуваме „како однос што се темели врз фактот дека предикатскиот израз изнудува определена форма на аргументскиот израз“. Постојат повеќе типови глаголска рекција, а ние во нашиот опис поопширно ќе се задржиме на акузативната рекција, т.е. на директната зависност од глагол (во традиционалните граматички описи: директен објект).

Како можни експоненти на глаголската рекција (воопшто) се јавуваат морфолошките падежни облици, предлозите, заменките, вклучувајќи ја и линеаризацијата како помошен фактор.

Во врска со терминологијата што ја употребуваме во оваа статија, ќе ја наведеме дефиницијата што ја дава Тополињска за акузативниот однос: „под акузативен однос подразбирам граматичка зависност од глагол на именската синтагма оформена или како синтетски падежен облик што го континуира стариот акузатив (кај називите на живи суштества од машки род – на синкретичниот GA) или како таканаречениот *casus generalis* или како предлошка конструкција составена од предлогот *na* + *casus generalis*; семантичко јадро на овој однос претставува релацијата меѓу предикатот и неговиот втор по хиерархија аргумент со материјален предмет како референт“ (Тополињска, 1995: 88).

Тргувајќи од горната дефиниција, во овој дел вниманието ќе го насочиме кон предикатите кои имплицираат два или повеќе од два аргумента: појдовниот, т.е. првиот во функција на субјект (чиј референт е вршител/иницијатор на дејството) и вториот во функција на објект (чиј референт е поднесувач на дејството). Во овој случај нè интересира релацијата меѓу предикатот и вториот аргумент чиј референт има пасивна улога во исказот. Како примарни референти најчесто се јавуваат материјалните предмети, а тука се вклучуваат и живите суштества како нивно подмножество, со тоа што приznakот /+ anim/ овде нема никаква важност, бидејќи и живите суштества едноставно се толкуваат како предмети што ги трпат последиците од некое дејство.

На синтаксички план станува збор за однос на директна зависност, при што именската синтагма е директно управувана од глаголската. Ова значи дека кај именската синтагма не смее да се јави предлог, а релацијата што ја „диригира“ глаголската синтагма се толкува како релација што од субјектот преминува директно на

објектот. Глаголите што ја создаваат ваквата релација се познати како транзитивни (преодни), а во падежната теорија оваа релација е позната како акузатив.

За акузативната рекција, т.е. за утврдувањето на акузативниот однос се важни заменките и морфолошките облици кај именките (доколку ги има). Тие експоненти се секогаш во корелација со внатрешната структура на акузативната именска синтагма, односно со тоа дали како конститутивен елемент се јавува замена или именка, а ако е именка, тогаш важно е дали се работи за идентификуван или за неидентификуван референт.

Прво ќе ги разгледаме конструкциите чијшто конститутивен елемент е именка, а во рамките на овие конструкции ќе ги издвоиме оние со идентификуван наспроти оние со неидентификуван референт. Во рамките на определените дескрипции ќе ги разгледаме оние во кои како експоненти на акузативната рекција се јавуваат морфолошките наставки кај личните и роднинските имиња од машки род. Ќе тргнеме од последниве.

Во западното наречје личните и роднинските имиња на морфолошки план разликуваат само номинатив и т.н. општа форма којашто се користи за изразување на разни падежни односи. Општата форма често пати ја продолжува формата на стариот морфолошки генитив-акузатив. Именките од женски и среден род не познаваат посебни морфолошки падежни експоненти, но во дел од северните говори, и поконкретно во вратничко-полошките говори, Лаброска забележува присуство на морфолошки падежни експоненти кај именките од женски род (Лаброска и др. 2012).

За изразување на акузативниот однос кај имињата (лични и роднински) од машки род се користи општата форма и кратките акузативни заменски форми, кои се однесуваат како проклитики, т.е. се наоѓаат пред глаголската синтагма.

Примери од Скопско:

В-Јабџце д'ојдоа т'ија пр'ет-тоа Бугарите, ги-б'араа н'а-шите да-го-стр'елаат т'атка-ми, Сп'аса, М'ирчета и Син'адина Ц'уроски и Гр'уја.

А после т'оа к'оо се-вр'атија в-Јабџце, го-ср'етнале Нур-чета...

Тамо избегале, а н'онапрет, на-з'ет наши, Јована, г-ут'епале т'атка-му ф-Патишка...

Примери од Преспанско:

Го видоф Гочета, татка, деда итн.

Иако, сè уште, можат да се забележат остатоци од стариот генитив-акузатив, сепак, денешната состојба на западнопреспанскиот говор сведочи за постепено повлекување (па и исчезнување?) на ваквите морфолошки остатоци. Во нашите текстови, речиси, и нема вакви примери, па за да ја спроведеме анализата, моравме да го користиме синтаксичкиот прашалник. Поткрепа најдовме во дополнителните одговори на говорителите од овој регион.

Примери од Полошко:

И го-на'огаа и го-пракаа Ст'ојана кај кр'аљот... в'икнио - рече - Гогота в'амо. Га-в'икнавмо Гогота,..; Мих'ајло, тој-е-Егеец, з'ет р'отински, го-прашуе Радича Муто,..; ...а с'ега 'овја, сеа ј'адење н'итај б'ога.; Го-знаеш Ил'ота, си-о-в'идеј?; сам-гу-прашуал м'ајку-ми к'ада сам-р'оден...; сп. и материјал од дополнителните истражувања од кој може да се заклучи дека во селата Вратница и Беловишта има зачувана и форма за акузатив кај именките од женки род и таа форма завршува на -у според наставката од старата а-основа: Го видов Горана; Го видов Крстета / Га видов Мара; (Га видов Борета; Гу видов Љубицу (Б/В) Во монографијата „Вратничко-полошките говори – духовна ризница (Лаброска и др. 2012) е констатирано дека „општата падежна форма или casus generalis во вратничко-полошките говори има поширока употреба. Освен за изразување на дативниот однос каде што се употребува со предлогот на и за изразување на акузативен однос каде што се употребува без предлог, таа се користи и во сите предлошки конструкции и заедно со предлозите може да изразува различни падежни односи (сп. ги следниве примери: локација: И у-К'осџоџа б'ила ѿ'аја, М'уџо, у-Ск'оџе, дадена, (Р); посвојност: овја од-Д'имеџа Дарков ѿ'ајко-му, 'Имало 'овдека има и сега ја-сам-џа-ѿр'ажел од Сѿ'ојана

Кубур, (Р); агенс во пасивни реченици: Га-й'ош̄ей̄аӯ в'ојска̄ӣа, с̄ӣр'ел̄аӣа блаус'уана од-Гос̄иода.“

Кај определените дескрипции присуството на кратките заменски форми како експоненти на акузативниот однос е регуларна појава.

Примери од Скопско:

Тој Касум ч'аја го-д'ржел ц'ело н'олето, и брезничкото и ја-бол'ечкото, сфе ги-д'ржел.

...н'очнал да-го-пр'одаа б'егот м'естото.

Стоп'анстфото го-з'еде н'олето, го-отк'упија сфе задр'угите да-се-р'азвијат.

Примери од Преспанско:

...ке-си-ја-н'агора ф'урната, ке-си-го-'опеча л'ебо...

З'елникот ке-го-кл'аеш да-гр'ејт, ке-го-н'апраеш, ке-го-'исучиш и ке-го-кл'аеш да-'издуј, да-зб'увни во тепс'ијата...

Примери од Полошко:

К'е-о-с'обереш и ... ке-о-вееш, ке-о-вееш ж'итото.

...и л'е-бот ке-о-м'есиш д'ома, с'ега 'иди к'упи с'омун, ч'екај г'ости.

Примери од Банско:

н'ие си-го-в'икаме Бож'ик. И в'ие го-в'икате Бож'ик?; Д' йдо Госпоќ го-бол' йл зап.

Кај определените дескрипции во кои се јавува именка како конститутивен елемент во нашите текстови од Скопско најдовме само еден пример во кој се јавува предлогот *на* како граматички показател на акузативниот однос:

...и-на-маг'арето го-б'оцкаф, р'ече, в'ака у-вр'атот.

Врз основа на еден пример тешко е да се даде една генерална оценка за условите на појавувањето на ваквиот модел, но сепак ни се чини дека еден од условите е објектот да биде живо суштество, а не е без значење и линеаризацијата. Сепак, се чини дека ваквата појава (барем што се однесува до конструкциите со именски конститутивен елемент) во каршијачкиот говор е на маргините од системот.

Во нашите текстови од Преспанско не најдовме примери во кои предлогот *на* би се јавил како граматички показател на акузативниот однос.

Малку понеобична е ситуацијата со определените дескрипции кај кои не се јавува заменската реплика. Судејќи според бројот на примерите можеме да кажеме дека отстапувањата во Преспанско се реткост:

...н'аполнил л'епешот от-коб'илата...

...ке-си-изм'иеме н'јатите.

Кај вториот пример не можеме со сигурност да тврдиме дека отсуствува заменската реплика од причина што меѓу кратката заменска форма *си* и префиксираниот глагол кој почнува со *и*, можно е од страна на говорителот да се подразбира заменската реплика за акузатив, која во овој говор, исто така, гласи *и*.

Според бројот на примерите во текстовите од Скопско можеме да кажеме дека отстапувањата во овој случај се релативно чести:

И д'обро, тој си-чуал т'ајната.

...им-ф'атиле нус'ијата т'ија н'аишите к'омити.

...от-т'оа вл'акното у-'огон н'уштил,

'Овој ко: се-сф^артел гл'еда зм'ијата 'ошла за-да-ги-ј'аде.

А 'оваа 'отишла, н'ачнала к'упот со-м'ет.

...изела к'упот со-м'ет и-го-ст^арк'алала у-д'олот.

*И т'ија Турците р'азбрале, ко: ги-д'онеле н'о'ке ги-изв'ајле,
з'е-ле глајте и-ги-ост'ајле т'ака.*

...испрев^тртоа на-Герм'анците тенк'ојте...

...и д'ојдоа ф-с'ело 'овде и-соб'ираа лу'и'ето

Ми-д'адоа пл'ацот от-Стоп'анстфото.

Слична ситуација како во Скопско, имаме и во Полошко:

*Р'адич м'ислеше м'ислеше, сн'иша главата..., Прегнуем ја-
к'оњот, ч'езата к'-иет да-о-з'еем. Пикнаф ја-к'оњот со-ч'езата
т'уе у-шир'окото, ка глеам од-'една к'ука 'искоча н'оп со-м'антиа.;*

*А не-е-далеку нема ни-два-километра до-Завој кеј-што-
в'икамо д'р-вата.;*

*да-з'емеш в'олот, к'оњот од-д'ома д'-иеш да-работаш б'ес-
паре. К'ога ст'ана колект'ивот ми-с'обраја ст'оката, 'офцете, к'о-
њи, в'олој сфе што-имафмо ни-з'еде др'ажаата,...; што-се-
р'абота како-се-р'абота, да-п'окаже м'естата,...; Ф'акаа му-
исеч'уаа м'еот, г'-извагаа јаренци'њата...;*

*Обновуело к'уката, не-да-га-р'астури, ст'варало. (БТ);
Ф'ака една-г'уска зак'олуе, к'рвот у-ш'ише нап'алнуе, см'естуе сфе.
(БТ); у-Белград гледај к'ука, коа ке-ти-се-св'иди, з'еми
фамил'иата да-д'оеш 'овдека таја ке-бидне тв'оа, к'ука“. (Г); Јале
што-јале и ост'анале т'уека и ј'але пог'ачата ј'але... (Л); Чекај -
реков - 'Ангеу, да видим прво путоф шо-сум-'ишла... (Л); Зеу тоа
леп'ешката ке-а-п'ече и ке-'онади,..*

Бројните примери од Банско укажуваат на тоа дека во овој говор често се сретнува определен аргумент во акузатив без заменска реплика.

*А, брат-ми 'Ангел н'оси 'името на т'в'а, на ед'ин от-
с'иновето на д'јдо Вел'ан;...кој нан'иже п'арф н'изата ке-из'еде
една глава кром'ит.; И остај'а: ниш'ан, к'итка с'с-ж'ат'ици и тја
ак'о г'р-иска з'еме к'итката и тја пр'ати ниш'ан и ст'ане глав'еш.;
ув'аж-му околушките,..; Уплаш'ил-се и бег'ал. Трч'ил, трч'ил,
трч'ил, срешн'ал пет'ело.; На-едн'и мал'ечки урки, т'уриш так'а*

рак'ата в'атре,..; ... 'имаше едн'о изд'адено и зав'учиш кад'елата, и пред'еш..; ...нолупиме од-г'оре, запеч'етиме кап'ако,..; Ја и ден'ес си-г'отва б'анските ј'астја.; ...рек'ата ни Глазне ке-си-ф'ане ст'арите кор'ита.; И тја кат'о вид'ила ке војн'иците наближ'аваа корд-неа, ф'ар'лила гр'ебено зад-неа...; ...та се кат'о г'р-исчеме, изб'илуваме платн'ото на трев'ата...; Дв'ам'та тргн'али, па трч'или, трч'или, среин'али з'ајак'о.

Кај конструкциите со именка како конститутивен елемент на зависната (акузативна) именска синтагма чијшто референт се јавува како неидентификуван и кај оние во кои референтот е во генеричка употреба, кратките заменски форми (општо земено) не се јавуваат.

Примери од Скопско:

Не-м'ожеле да-ф'атат некој-к'ојн.

...в'ода в'иделе т'амо.

Примери од Преспанско:

К'е-ти-н'апрам ен-к'офчег...

К'офчег'о 'имаше една-д'упка.

...ти-'имала т'аа некои три-вл'акна од-г'ардата...

И т'ој ст'арио зна'еше такви-р'аботи по-план'ината.

Примери од Полошко:

Ѕ'иве куп'уеље по-л'ешечко п'оле, по-р'атајско п'оле. ...мие смо-'имале т'уека слон.. Тој 'отоде ке-т'ури вр'ека, ј'утане шо-в'икамо вр'еке;

Примери од Банско:

Ар'еса не'кој ер'енин не'коа мом'а; ...кој нан'иже п'арф н'изата ке-из'еде едн'а глава кром'ит. Та и ја с'имах кандидат'ати от-ма-л'ата от-К'оста и Б'лата...; К'омбари г'отвиме, в'икам кост'урета с'ас-к'ажел и тов'а ни е осн'овната хран'а.; На Пал'игуд,ен 'иаме н'ие манастирче,..

Во банскиот говор сретнавме и неколку примери со перифрастичен предикат со директен објект односно со акузатив: ...ч'ини мет'ане.

А еве ги сега и примерите во кои неопределените конструкции се со заменска реплика:

Б'еше му-ја-д'але 'една 'офца.

Се-сф^артоа, беше го мин'ирале некое-ц'аде т'аму,...

Една-ч'ешма т'амо што-сме-ја-напрајле то'а-време...

...к'оја ќе-д'оје девојка, с'елото м'орале да-ја-д'и:т к'ао к'урбан на-л'амјата. (?)

Примерот сам по себе е симптоматичен од две причини. Како прво станува збор за „секоја девојка што ќе дојде /дошла“, т.е. се работи за генерична референција, или, според толкувањето на некои автори, се работи за алтернативно употребена именска синтагма, за којашто се врзуваат карактеристиките неспецифична и неопределена (сп. Минова-Ѓуркова, 1994: 127). Како второ, примерот е од с. Јаболци каде што заменската клитика *ја* се јавува и во акузативна и во дативна функција.

Што се однесува до интерпретацијата на другите примери, би можеле да ризикуваме да дадеме една смела претпоставка, а тоа е дека во овој случај временските и (поточно) начинските глаголски форми го изнудуваат присуството на кратките заменски форми. Заедничко за сите примери (освен последниот) е изразување на резултативниот карактер на дејството. Поконкретно, зборувајќи за функциите на плусквамперфектот рековме дека тој функционално ја презема улогата на изразување на потенцирана резултативност и со тоа се доближува до перфектот.

Интересен проблем претставуваат конструкциите со глаголи што допуштаат двојна рекција. Станува збор за конструкции во кои може да се приклучи партитивна релација, т.е. се дава информација дека дејството опфаќа само дел од објектот:

Примери од Скопско:

И зел да-с'ече от-п^арстите от-н'озете. vs *зел да ги сече прстите...

...од-влакната от-к'осата му-д'але... vs *му ги дале влакната од косата.

...н'емој некој да-буцне од-исполциите м'ои, ка'урите, vs *немој некој да ги буцне исполциите мои...

...от-т'оа влакното у-'огон н'уштил... (?) – со оглед на содржината којашто ни е позната, претпоставуваме дека станува збор за едно од трите можни влакна што му ги дале коњите и дека кога би била акузативната падежна рекција изразена со кратка заменска форма би гласела: *тоа влакното у огон го пуштил.

Примери од Преспанско:

н'аполнил л'епешот от-коб'илата,

си-ја-'изема вн'атре сред'ичката от-пог'ачата

Пули во-еден-к'ош от-ме'аната.

Примери од Полошко:

Од-мл'екото, смо-ј'але, смо-праеле урда смо-прод'аале у-Г'етоо, па-да-к'упимо сол, ш'ек'ор, с'ирење.

'От-тия к'амење таму ке-и-пр'еф'р'лашү.

И во банскиот говор најдовме вакви примери: *Дад'еше на-момч'ето н'ајнапр", ди ^{ТМ}т-вин'ото да-п'ијне;...и си-м',,неја к^{ТМ}тл'етта, а на кум'о н'о'ше па ч',,ша с-в'ино и с'ф'што ^{ТМ}т-т'ија ^{ТМ}д-м^{ТМ}м'ата такв'о з'емеја ч'ашта на-кум'о с'с-вин'ото и се-м',,неше.; ...та г^{ТМ}-ч'укаме ^{ТМ}т-с',,мето, ...*

Заклучок

Од текстовите, но и од анализата што ја направивме за овие говори можеме да констатираме дека во Тетовско, Скопско и Преспанско акузативниот однос се реализира на следниов начин:

– кај определените дескрипции: акузтивна клитика + определена именска форма (кај личните и роднинските имиња од машки род: општата форма). Факултативно пред именската синтагма се јавува и граматичкиот предлог *на*.

– кај неопределените дескрипции: отсуство на заменска клитика, како и отсуство на граматичкиот предлог *на*.

Во Скопско, во поглед на дескрипциите со заменски конститутивен член, ја имаме следнава ситуација:

– кај дистрибуцијата на кратките заменски форми привлекуваат внимание формите за 3 л. едн. *ја/је*. Имено, формата *ја* во с. Јаболци е единствен експонент како на акузативната, така и на дативната рекција: *ја видоф : ја рекоф*. Во с. Нова Брезница покрај формата *ја*, за искажување на акузативниот однос (3 л. едн. женски род) се користи и формата *је*: *ја видоф//је видоф*. Во ова село истите форми се употребуваат за искажување и на дативниот однос: *ја рекоф//је рекоф*.

Во североисточниот каршијачки тип во акузативна функција (за 3 л. едн. женски род) ги среќаваме формите *је* и *ја*.

– кај долгите форми интересно е исчезнувањето на дативните долги заменски форми за 1 и 2 л. множина *нам* и *вам*, како и преземањето на дативната функција од страна на акузативните форми *нас* и *вас*, кои во оваа функција се придружени со граматичкиот предлог *на*. Според нас, се работи за едно категоријално поместување кое првобитно ги зафатило првото и второто лице еднина. Таму акузативната и дативната форма многу поодамна се изедначиле, а таквиот тренд продолжил и во множината. Но, кај третото лице множина ситуацијата е далеку поинаква. Имено, не само што се чува разликата (морфолошка) меѓу акузативот и дативот *ниá/ниф : ним*, туку и се забележува една (благо речено) експанзија на дативната форма и во инструменталната и во локативната релација (спротивно од состојбата во стандардниот јазик). Сп. ...*ај да-м-'одведеш к'ај-ним...*

...ф^лрил н'ушка н'о-ними..., ...'уште пр'ед-ними шт'о б'иле, ...и ти с'о-
нима ќе-н'ојдеи..., ...с'о-ним н'емај р'абота... итн.

Општо земено може да се констатира дека во каршијачкиот говор постои мешање меѓу акузативната и дативната форма. Можеме да сретнеме вакви примери: *нему му даде* но и : *него му рекол*.

Во вратничко-полошките говори општата падежна форма кај личните и кај роднинските имиња од машки род во функција на директен предмет е добро сочувана, а во посевероисточните села општата форма ја има и кај именките од женски род. Ако е акузативната ИС определена, често е проследена со кратка заменска форма, но има многу исклучоци што сведочат за припадноста на овие говори кон северната и скопската група говори каде што неудојувањето е исто така една од особеностите. Кратките заменски форми стојат секогаш пред глаголот, односно како проклитики, освен со императивните форми и со глаголскиот прилог (примерот „*Каж'ите-му - рече - нека-се-врати н'азат; Ај к'ажи-го т'оа как'о-било.*“), појава карактеристична за стандардниот македонски јазик и за целото западно наречје, при што ваквата западномакедонска линеаризација е од романски тип и е стекната во контактот со балканските јазици (Тополињска 1995: 57). Од примерите може да се заклучи дека ИС во акузативен однос во нашите текстови може да се најде и пред и зад глаголот, во зависност од тематско-рематската структура на реченицата.

За разлика од ситуацијата во западните македонски говори и посеверните говори од источното наречје каде што има зачувана општа падежна форма или *casus generalis* за изразување на акузативен падежен однос кај личните и роднинските именки, односно за изразување на директниот предмет на дејството изразено со предикатот, во банскиот говор такви форми не регистриравме.

Во банскиот говор не се чува општата падежна форма кај личните и кај роднинските имиња од машки род во функција на директен предмет. Ако е акузативната ИС определена најчесто не е проследена со кратка заменска форма, а ретките примери во кои има удојување се главно примери претставени од сопствени именки во улога на акузативната ИС што задолжително бараат удојување, и сето ова сведочи за припадноста на овие говори кон југоисточното наречје каде што неудојувањето е една од

особеностите. Кратките заменски форми стојат по глаголот, односно како енклитики, како што е и со синтетските императивни форми и со глаголскиот прилог (примерот „*Дуам-ти шч'ерко, с'ешт'ај-се сн'ао*“), но можат да се сретнат и пред глаголот како проклитики, појава карактеристична за стандардниот македонски јазик. Од примерите може да се заклучи дека ИС во акузативен однос во нашите текстови може да се најде и пред и зад глаголот, во зависност од тематско-рематската структура на реченицата. Од сето ова може да се заклучи дека банскиот говор има одлики кои се типични за југоисточното македонско наречје, но во поглед на позицијата на кратките форми и пред и зад глаголот (само не на апсолутен почеток на реченица) банскиот говор е поблизок до стандардниот јазик отколку, на пример, јужните македонски говори каде што кратките заменски форми се главно енклитики.

Литература

Видоески Божидар 1950: *Поречкиот говор*, Катедра за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет, Скопје.

Видоески Божидар 1957: „Кичевскиот говор“, *МЈ*, VIII, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 31–90.

Видоески Божидар 1958: „Говорот и топонимијата на кичевските села од тајмишката група. - I: Говор; II: Топонимија“. *МЈ*, IX, 1–2, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 17–65: 1 к.

Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Видоески Божидар 1973: „Дијалектната база на македонскиот литературен јазик“, - *Предавања* - VI семинар, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1–10.

Видоески Божидар 1978: „Вокалните системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик“, *Прилози*, III, 1, МАНУ, Скопје, 79–98.

Видоески Божидар 1992: „Говорот на селата Плевна и Горно Броди, Драмско“, *Прилози*, XVII, 2, МАНУ, Скопје, стр. 5–89.

Видоески Божидар 1995: „Централните говори (општа карактеристика и внатрешна диференцијација)“, *Прилози*, XX, 1-2, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1998: *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 1, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999а: *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 2, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999б: *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 3, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 2000а: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Видоески Божидар 2000б: *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Гајдова Убавка 2002: *Темпоралната карактеристика на финитните глаголски конструкции во југоисточните македонски говори*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Дрвошанов Васил 1993: *Кајларскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Илиевски Петар 1988: *Балканолошки лингвистички студии*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1981: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

Конески Блаже 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Лаброска Веселинка 2004: „Од падежниот систем на македонскиот кичевски говор“, *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*, 4, *Opis, konfrontacja, przekład*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Лаброска Веселинка, Гајдова Убавка 2011: *Акузативот во македонските дијалекти*, МАНУ, Скопје.

Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.

Пеев Коста 1987: *Кукушкиот говор*, Студентски збор, Скопје.

Стаматоски Трајко 1956: „Градскиот тетовски говор“, *МЈ, VII*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Стаматоски Трајко 1957: „Градскиот тетовски говор“, *МЈ, VIII*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 91-115.

Стоевска-Денчова Еленка 2004: *Кривоаланечкиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. I, Синтакса I*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. I, Синтакса II*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 2000: „Односот генитив-датив во балканските падежни системи“, *Јужнословенски филолог LVI / 3-4*, Београд.

Цветановски Гоце 2001: „Местото на перфектот во темпорално-модалниот систем на каршијачкиот говор“, *Македонскиот глагол: синхронија и дијахронија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2001: „Глаголите со значење менување влакно кај добитокот во дијалектите на македонскиот јазик“, *Македонската лексикологија и лексикографија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2003: „За граматичката зависност на именската синтагма од глаголската синтагма во каршијачкиот говор“, *Македонскиот јазик – минато, сегашност, иднина*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2003: „Конститутивниот елемент на именската синтагма во каршијачкиот говор“, *Теории и методи во ареалната лингвистика*, МАНУ, Скопје.

Цветановски Гоце 2004: *Каршијачкиот говор - Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*, Институт за македонски јазик „Крсте

Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2004: „Општествените промени и дијалектите на македонскиот јазик“, *Општествените промени и јазикот*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2005: „Формална и функционална анализа на сложените глаголски форми (перифрастични конструкции) врз примери од скопскоблатскиот говор“, *Литературен збор*, ЛП/4–6, Скопје.

Цветановски Гоце 2007: „Албанскиот јазичен елемент во западнопреспанскиот говор“, *Јазиците во контакт*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2008: „Типови во скопскоблатскиот и западнопреспанскиот говор (формален и функционален опис)“, *XXXV научна конференција*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Цветановски Гоце 2010: *Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Цветановски Гоце 2010: „Јазиците во контакт и нивното меѓусебно влијание на планот на лексиката (врз примери од западнопреспанскиот говор)“, *Филолошки студии*, Скопје-Перм-Љубљана-Загреб.

Цветановски Гоце 2012: „Карактеристики на збороредот на придавските определби во каршијачкиот говор“, *Филолошки студии*, Скопје-Перм-Љубљана-Загреб.

Цветановски Гоце и др. 2014: *Банскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Friedman Viktor 1977: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus.

Friedman Viktor 1986: "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian", *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, ed. W Chafe and J. Nichols, 168–189. Norwood, N.J.

Gołąb Zbigniew 1964: *Conditionalis typu bałkańskiego w językach*

południowosłowiańskich, Kraków.

Škaljić Abdulah 1965: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, "Svjetlost", Sarajevo.

Vuković Jovan 1961: "Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu", *Radovi XVIII, Odjelenje istorijsko-filoloških nauka*, knjiga 6, Sarajevo, 19–50.

Summary

In this paper, will be considered the ways of adapting the noun to the verbal syntagm in an accusative relation in the Macedonian dialects. Examples of analysis are for the most part taken from our original research, and will cover all Macedonian dialect groups. That is, from the western Macedonian dialect, will include Skopje's speaking area, as part of the central speeches, and the Prespa language, as part of the western peripheral speeches, from the southeastern dialect the subject of analysis will be the Bansko speech, and from the northern speeches, as representative we will consider the Vratnica-Polog's speeches.

811.163.41'282:811.163.3'282
811.163.3'282:811.163.41'282

Јордана Марковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик
jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

ПОГРАНИЧНИ СРПСКИ И МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ У СВЕТЛУ ЈЕЗИЧКЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИЈЕ¹

Апстракт: Генетски сродните јазици, како што се српскиот и македонскиот, кои се во вековен соживот, нужно влијаат едни врз други. Пограничните говори повеќе се изложени на тие влијанија, а бројот на меѓусебнаа испреплетеност е голем на двете страни. Во оваа статија се прави обид да се укаже на меѓујазичната интерференција на два соседни сродни јазика во контакт, односно се укажува на инвентар на особености кои ја „минале границата“ и станале својство на говорот на другиот јазик, оној од другата страна на границата. Во науката тие говори се познати како преодни.

Материјалот е преземен од статиите со дескрипција на народните говори од едната и од другата страна на српско-македонската граница.

Клучни зборови: јазик, српски, македонски, говор, интерференција.

1.1. Генетски сродни јазици какви су српски и македонски, уз то и јазици који су у вековном суживоту, неминовно утичу једни на друге. Погранични говори су томе најизложенији, па су узајамна преплитања бројна на обема странама.

Предмет овога излагања јесу српски и македонски народни говори са једне и друге стране границе, тј. језичке одлике ових говора које су настале у меѓусобном контакту двају језика. Заправо, на основу података из објављених дијалектолошких студија, анализира се шта је окарактерисано као српска језичка одлика у граничним северним македонским говорима, а шта је као македонска језичка црта

¹ Овај рад је рађен у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

посматрано у најјужнијим српским говорима, односно шта је то што овај појас повезује, а чини да ови говори представљају јединствену целину. Такође се указује на најновије податке у вези са овом проблематиком, као сведочанству о томе да овај процес и даље траје.

Дакле, реч је о језичкој интерференцији, тј. узајамном утицају, при чему обавезно долази до језичког позајмљивања. Ову појаву могуће је пратити од најранијих дана до данас.

Таквих утицаја ниједан језик није лишен, а доказ томе су бројни радови о агресивном упливу англицизама у многе језике света, па и српски и македонски, а будући да је та појава забележена и у разговорном језику, то значи да је у овом тренутку евидентан утицај енглеског и на српске и македонске дијалекте.

Последице језичке интерференције могуће су на свим језичким нивоима: лексичком пре свега, али и на фонетском, морфолошком, синтаксичком и сл.

1.2. У науци о језику у новије време говори се о језичкој контактологији, тј. о језицима у контакту. Готово сваки језички контакт последица је одређеног друштвеног процеса, те увек има места социолингвистичким истраживањима. То значи садејство лингвистичких и нелингвистичких фактора, што неким истраживачима даје повода за тврдњу да су језички контакти више резултат одређене друштвене ситуације а мање лингвистички процес. Ова тврдња стоји у овом тренутку у вези са агресивним упливом енглеског језика, али може се довести у питање у вези са српско-македонском језичком контактологијом.

Језички контакти су спољашњи, често и веома интензивни покретачи промена у језику. О томе има сведочанстава и у српским и у македонским дијалектима.

Занимљива је тврдња Снежане Петровић (2012) о томе да су по правилу долазили у контакт дијалекти двају језика, те она за ту појаву предлаже термин дијалекти у контакту, истичући да се под овим термином у лингвистичкој литератури обично посматра међусобни контакт двају дијалекта истог језика, мада се може говорити и о контакту дијалеката различитих језика. Ова тврдња налази аргумент баш у случају српско-македонских језичких конатаката.

1.3. На то да има великих сличности између јужних српских и северних македонских говора указивано је од самих почетака проучавања народних говора ових језика, а недвосмислено је да се таква ситуација мора посматрати у светлу историјских и географских услова – они су условили језичку интерференцију.

По Видоеском, „лингвистичката граница меѓу македонската и српската јазична територија скоро и не постои“ (Видоески 1998: 96). По њему се о језичкој граници може говорити само у сфери употребе стандардног језика.

Указујући на ту чињеницу, дијалектолози су ове говоре називали прелазним говорима. Тај термин употребио је Александар Белић – први српски дијалектолог, а користио га је и Павле Ивић. Ивић о томе каже: „Говори најсеверније области Македоније по својој основици веома су сродни онима у призренско-тимочкој зони“. [...] „Очигледна је нпр. велика зависност говора околине Призрена од тетовског типа и врањског говора од кумановског“ (Ивић 1985: 124). „Појаве које обједињују све говоре те области по правилу се могу наћи и код суседа, било на једној или другој страни. То даје призренско-тимочкој области изразито прелазни карактер“ (Ивић 2009: 172).

Божидар Видоески користи термин „преодни говорни области“, „преодната зона“, „преодната област“ и „преодните дијалекти“. Он покушава да дефинише термин, истичући: „Во дијалектолошката литература добро е познато дека меѓу два дијалекта или две наречја на еден ист јазик, како и меѓу дијалектите на два соседни сродни јазика нема многу остри граници [...] таквите дијалектни области познати се под називот 'преодни', а говорите од таков вид се викаат „преодни“ говори“² и наставља: „Има еден појас кој може да биде потесен или поширок [...] каде што се среќаваат дијалектни особености и од двата соседни дијалекта, а на јазичните пограничја и особености од двата гранични јазика или нивните гранични дијалекти“ (Видоески 1998: 95).

² Он такође тврди: „Преодните дијалекти меѓу македонскиот и српскиот јазик зафаќаат еден доста широк ареал на целото денешно јазично пограничје од границата со Албанија па до македонско-бугарската граница на исток“ (Видоески 1998: 95).

О прелазним говорима било је речи и у другим радовима из области дијалектологије³. Неки су тако и насловљени⁴. У раду *Један прелазни говор* Асим Пецо даје теоријску основу и налази два типа прелазних говора. Два типа прелазних говора помиње и Видоески. Један тип чине „северните говори, кои со граничните српски и делумно со граничните бугарски дијалекти сочинуваат една преодна јазична зона“ (1998: 95), који су, барем они гранични са српским, и предмет овога рада, док други тип чине прелазни говори између два основна македонска наречја – источног и западног.

2.1. У следећој „фази“ разматрања најјужнијих српских и северних македонских говора говори се о језичкој интерференцији, тј. међуутицају двају језика. Известан број радова српских дијалектолога посвећен је интерференцији са просторно блиским и генетски сродним македонским језиком. Две су врсте таквих радова. У једнима се разматрају особине које су из македонског језика или македонских дијалеката продрле у пограничне српске говоре, а касније отишле даље на север. У такве спадају: рад Слободана Реметића *Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја* (Реметић 2000) и Јордане Марковић *Инвентар, путеви и донети македонизама у српским народним говорима* (Марковић 2006).

2.2. У другу групу спадају радови у којима се анализира језик билингвалног говорника, чији је матерњи идиом македонски, али служи се српским, у којем су видни трагови македонског стандарда, македонског народног говора, као и утицај српских народних говора на његов стандардни српски језик. Ту спадају пре свега радови Жарка Бошњаковића (Бошњаковић 2006; Бошњаковић 2008), Јордане Марковић (Марковић 1998) и релативно бројни радови Станислава

³ У *Дијалектологији македонског језика* термин „преоден говор“ користи се у вези са тетовским говором: „Тетовскиот говор ни се претставува како преоден говор меѓу гостиварскиот и вратничкиот“ (Марковић 2001: 179).

⁴ Навешћу само неке: Радосав Ђуровић, *О прелазним говорима јужне Босне и високе Херцеговине*; Софија Ракић-Милојковић, *Проблем генитива у прелазном говору Доње Мутнице*; Софија Милорадовић, *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља*; Асим Пецо, *Прилог проучавању прелазних говора*. Доста података у вези са овом тематиком даје и Радосав Ђуровић у раду *Летнички говорни тип* (Ђуровић 2000). Он у том раду даје преглед литературе и настоји да разграничи термине прелазни и мешани говор.

Станковића⁵ посвећени овој тематици⁶. Са становишта савремене лингвистике, могло би се у овим случајевима говорити о прекључивању кодова (code switching), али и о мешавини кодова (mix code).

2.3. Изван овог разматрања остаје обимна студија Радивоја Младеновића посвећена опису периферног горанског говора, за који је утврђено да је у основи западномакедонски говор са пуно елемената српског језика.

3. Појам *контактна лингвистика* јавља се 80-их година 20. века и у овом тренутку постоји релативно богата терминологија која покрива ову област: *контактна лингвистика, лингвистичка контактологија, језичка контактологија, језички контакти, језици у контакту, контакт језика, лингвистика језичких додира*, при чему се ствара и терминологија у виду тзв. *контактолошких јединица*. Тако је тзв. *конатктема* дефинисана као елемент доминантног језика даваоца у језику примаоца на одређеном језичком нивоу, тј. „сваки контактолошки обележени елеменат језика примаоца иза ког стоји контактолошки когнитивни смисао, неко знање и информација“ (Ајдуковић 2012: 13), а прецизирају се и *типови контактема (контактофонема, прозодијска конатктема, творбена контактема и сл.)*⁷.

У вези са овим занимљиво је истаћи да се Видоески (1998: 101) служи термином „контактни иноваци“.

Чини се да је у овом тренутку оправдано посматрати пограничне народне говоре севера Македоније и југа Србије као дијалекте настале у процесу језичке контактологије. Настале тако, поједине особине су наишле на погодно тле и потом се рашириле дубље у српску, односно македонску територију.

⁵ С. Станковић се овим питањем бави у доста својих радова, а тој тематици посвећена је и његова докторска дисертација под насловом *Статусот на македонскиот јазик во Република Србија и неговата интерференција со српскиот јазик на морфосинтаксичко рамниште*, одбрањена 2015. године на Филолошком факултету у Скопљу.

⁶ Када је у питању однос македонског и српског језика, не треба заобићи ни рад Првослава Радића о турским суфиксима, у коме се даје компаративни приступ (Радић 2001).

⁷ О овоме у радовима Јована Ајдуковића (Ајдуковић 2004; Ајдуковић 2012).

Занимљиво је подвући да су ове контактеме својство језика на свим језичким нивоима – прозодијском, фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком, за разлику од већине језика у контакту код којих се међусобни утицај осећа пре свега на лексичком нивоу.

4. У време када је овај осврт био само на нивоу идеје, помишљала сам на могућност да неће бити подударња у ставовима српских и македонских лингвиста, имајући у виду језичке ставове неких других суседних лингвиста. Међутим, поклапања су била готово потпуна. То се видело већ при иницијалном осврту. Наиме, на српској страни се као критеријум шта је српска, а шта македонска језичка одлика увек полази од полугласника и њихових супституената. Као српска језичка одлика узима се податак да су два стара полугласника прошла фазу изједначавања, док се као македонска црта узима да су полугласници дали два различита супституента – *o* за полугласник задњег реда, тј. *e* за полугласник предњег реда. То је као прва одлика истицано у радовима дијалектолога на обема странама.

У радовима македонских дијалектолога, пре свега у књигама Божидара Видоеског, често су експлицитно побројане језичке особине које су дошле посредством српског језика. На српској страни има таквих података, али они су релативно оскудни, што може бити потврда става изнесеног у *Дијалектологији на македонскиот јазик 1*, чији је приређивач Марјан Марковиќ, да су србизми дубоко продрли у македонску језичку територију, а македонизми у српском су се задржали на уској периферији. Ваљда због тога за њима треба трагати по објављеним дијалектолошким студијама, што је добрим делом и учињено у поменутих радовима С. Реметића и Ј. Марковић.

5. Оно што ме утврдило у уверењу да се још може говорити о овој теми јесу најновији подаци из одбрањене докторске дисертације Татјане Трајковић о говору Прешева⁸. Подаци који су изнети у овој дисертацији дају повода да извесне тврдње из уџбеника српске дијалектологије треба кориговати, јер их грађа са простора Прешева демантује.

Неке од тих особина везане су:

А) за прозодију – до сада смо говорили о везаном акценту као македонском утицају, али сада је познат и тзв. морфолошки, тј.

⁸ Докторску дисертацију под називом *Говор Прешева* Татјана Трајковић одбранила је на Филозофском факултету у Нишу децембра 2015. године.

парадигматски акценат (акценат везан за слог основног облика и ту остаје ма колико се реч ширила)⁹;

Б) за деклинацију – аналитизам је доследно спроведен тако да се удвајање објекта, тј. облика личних заменица јавља и уз предлог (*вика ми на мене, на тебе ти каза*), супротно тврдњама из уџбеника српске дијалектологије да се удвајање облика личних заменица не јавља уз предлог;

В) за синтаксу, тј. ред речи у реченици, будући да се и овде јавља енклитика у почетном положају: *ми се чини, и ву давам*, а такве примере у српским народним говорима до сада смо, по правилу, везивали за румунски утицај, тј. за север.

Може се поставити питање, чини се без одговора, да ли се може говорити о непрекидном утицају језика/говора у контакту, тј. да ли је оно што је донела колегиница Т. Трајковић у том раду резултат нових токова и тенденција или су то, заправо, подаци који нам до сада нису били доступни, а било их је. Ако је овако, то значи да што пре треба отклонити белине са дијалектолошких карата на обема странама.

6. Говори који су предмет интересовања у овоме раду могу се представити у светлу трију типа особина, како је то приметио Б. Видоески (1998: 96). У једну групу спадају српске језичке одлике својствене и једним и другим говорима, у другу македонске, а трећу сачињавају особине заједничке само овим говорима, без еквивалената у српским или македонским народним говорима¹⁰. У овој последњој групи има особина које се могу посматрати као српске или македонске, али будући да их као таквих нема у другим крајевима, оправдано је посматрати их као оригиналне, својствене само овим говорима и

⁹ У раду *Прозодијски систем(и) призренско-тимочких говора* Ј. Марковић на основу тада расположиве литературе даје поделу акценатских система говора призренско-тимочке области на три типа: говоре са старим акценатским местом, говоре са пренесеним акцентом и говоре са везаним акцентом (Марковић 2008: 295).

¹⁰ С тим у вези Видоески истиче да поред дијалекатских особености које ове говоре повезују „со другите штокавски дијалекти на српската јазична територија“ (Видоески 1998: 96) и „дијалектни особености што ги поврзуваат преодните дијалекти со македонската јазична територија“ (стр. 97), постоје и „дијалектните иновации што ги обединуваат тие говори“ (стр. 99), диференцирајући их тиме од свих околних дијалеката обају језика.

свакако се морају посматрати као особине развијене у језичком контакту.

Занимљиво је истаћи да се у вези са истим језичким елементом јављају две готово супротстављене особине – српска и македонска, спојене у једном говору, тј. у говорима које разматрамо. Тај детаљ даје могућност да се језичке особености граничних српско-македонских говора систематизују у две целине. Прву би чинила мешавина српско-македонских одлика у овим говорима у вези са једним истим елементом – фонетским, морфолошким или лексичким, а другу особине непознате, или мало познате, осталим српским и македонским дијалектима, а својствене овим говорима са обеју страна границе.

6.1. Српско-македонске особине

6.1.1. Такав детаљ налазимо већ код ситуације у вези са полугласником, тј његовим супституентом. Иако је супституент полугласника „важен диференцијален белег по однос на соседните словенски јазници – српскиот и бугарскиот“ (Видоески 1998: 33), за простор севера Македоније и југа Србије, та констатација има релативну вредност. Наиме, на овом простору супституент *ǎ* уместо два полугласника, што се посматра као српска језичка особина, некада се јавља у коренској морфеми, а супституенти *o* и *e* налазе се у суфиксима и у чланској морфеми (*дǎнот*, *тǎмен*) и то одликује говоре са обе стране границе¹¹. Према тврдњама Видоеског (1998: 33), могло би се закључити да је овакво стање прелазни период, тј. после тога „на северното пограничје **ǎ* и **ь* се изедначиле во *ǎ* (**sǎmǎ* > *cǎn*, **dǎmь* > *dǎn*), како и во торлачките српски дијалекти“. Чињеница је да се са обеју страна границе уместо старог полугласника налазе супституенти *ǎ*, *e* и *o*.

6.1.2. Назал задњег реда често у македонским говорима, као и у српским, даје вокал *u*, али у српским говорима ће се у одређеним случајевима јавити супституент *a*, карактеристичан за македонске говоре и македонски језик (у форманту *-на-* код глагола типа: *паднала*,

¹¹ О овоме потврде налазимо и у Марковиќ (2001: 167, 168), тј. Видоески (1999: 167, 168), а на српској страни у Павловић (1939: 54), Стевановић (1950: 42) и др.

дигнала, у енклитичком облику глагола *јесам*: они *са...*итд.)¹², те је и ово одлика и српских и македонских говора овога простора .

6.1.3. Слична ситуација је и у прозодији, где се јавља:

1. преношење акцента са последњег отвореног слога код именица, уз задржавање старог места код неких заменица¹³;

2. тенденција задржавања акцента на основи – не прелази на предлог нити на префикс;

3. тзв. морфолошки акценат – везан за један исти слог, слог основе или основног облика¹⁴.

4. колебање у акценту¹⁵: *р'абота*, *раб'ота*; *н'арот*, *нар'от*. (Марковић 2001: стр. 163, Трајковић 2015: 22, 406).

6.2. Особине нетипичне за друге крајеве

6.2.1. Рефлекси *лу* или *ља* од старијег вокалног *л* иза дентала, а у једном делу уместо вокалног *л* налази се полугласник (*дѣгѣак*).

6.2.2. Уз вокално *р* забележен је и пропратни вокалски елемент¹⁶.

6.2.3. У морфологији је заједничка појава наставка *-ики* у множини код именица средњег рода (Видоески 1999: 160; Богдановић, Марковић 2000: 155).

6.2.4. Наставак *-у* у 1. л. јд. презента *носу*, *работу*, *не мужу да се пот'урчу*, *к'е ви кажу*, *д а на'учу* (Видоески 1999: 173; Трајковић 2015: 248).

¹² Податке о српским говорима налазимо и у: Павловић (1939: 43); Стевановић (1950: 133); Реметић (1996: 369) и др., а на македонској: Видоески (1999: 168), Стоевска-Денчова (2004: 24–27) и др.

¹³ Овакво стање забележено је и у говору Прешева (Трајковић 2015: 11–26), као и у неким северним македонским говорима (Видоески 1999: 162; Стоевска-Денчова 2004: 51, 59).

¹⁴ О овоме налазимо податке код Видоеског (1999: 162) и Стоевске-Денчове (2004: 63), као и код Т. Трајковић (2015: 13–17).

¹⁵ Ова особина је са релативном вредношћу јер акценатски дублети су одлика свих народних говора.

¹⁶ Овакав детаљ бележи Реметић у Призрену (1996), а о томе говори и Видоески у кратовском говору (1999: 169), што налазимо и у Марковић (2001: 169), у кратовском и у селима Злетовске Реке.

6.2.5. У 3. л. мн. презента завршетак на *-в*: *имав, играв, легнев, седнев, молив, работив* (Видоески 1999: 174; Богдановиќ, Марковиќ 2000: 156).

6.2.6. Проширење основе са *-ше* у имперфекту: па имамо: *'идеше-мо, 'идеше-те, они 'идеше-а, викашемо, 'орешемо* (Видоески 1999: 175; Богдановиќ, Марковиќ 2000: 156).

6.2.7. Глаголски прилог садашњи је са завршетком *-еќи* јавља се у северном делу (Видоески 1999: 175).

6.2.8. Радни глаголски придев у м. роду једине у кумановском завршава на *-ја*¹⁷, као у јужноморавском говору: *от'ишија, рекн'аја, им'аја* (Видоески 1999: 175; Богдановиќ, Марковиќ 2000: 155).

Ово су најтипичније и најфреквентније особине, али не и једине¹⁸. Видоески тврди да се за најранији период везују супституенти полугласника, назала задњег реда и вокалног *л* од фонетских црта, а од морфолошких наставци аориста. Остале особине развиле су и развијају се и касније. Он такође истиче: „Српското јазично влијаније повеќе се чувствува во областа на фонологијата и лексиката“ (Видоески 1998: 43)¹⁹. У М. Марковиќ (2001: 12) налазимо податак да су србизми дубоко продрли у македонску језичку територију, а македонизми у српском су се задржали на уској периферији. Тај детаљ у вези је са историјским околностима, али је ирелевантан за овај осврт.

Овим прилогом желим укажати на чињеницу да процес македонско-српске међујезичке интерференције не престаје, да

¹⁷ У Видоески (1999: 161) за кумановски говор стоји да има „наставката *-ја* за машки род во глаголската *л*-форма“.

¹⁸ Овде се могу убројати и: акценат фиксиран на претпоследњем слогу (у овчеполском, као и у призренском), постојање гласова *љ* и *њ* у северном македонским говорима (Видоески 1999: 170, 171), а тврђи изговор *л* испред вокала задњег реда и испред консонаната у српским говорима, „множинската наставка *-е* кај именките што завршуваат на *-а*“ (Видоески 1999: 161), у македонским говорима, а у српским *ће* се јавити ликови: да метеш *кућа*, отишов у *плањина*, прет-*црква*; облици личних заменица (*ја, ти, он* – у македонским говорима, а облици *ние/мије, вие* – у српским) и др.

¹⁹ Ваља додати да у вези са балканизмима Видоески (1998: 43) истиче даје нјихов утицај пре свега везан за „областа на граматиката и лексиката“, а мање за фонологију.

одолева новим токовима у језику и у друштву, и да му треба и у овом тренутку посветити одговарајућу пажњу.

7. Уместо закључка, или као закључак, желим да истакнем да поменута ситуација указује на чињеницу да се дијалектолозима на српској и македонској страни неминовно намећу нови задаци, које би требало што хитније обавити. То су:

- Обавити истраживање и начинити опис свих тих говора на обема странама.
- Уколико постоји опис из старијег периода, треба проверити да ли је ситуација иста и у овом тренутку, с тим што се не мора истраживати све изнова – могу се пратити само језичке особине које одредимо као маркере.

Ако имамо у виду да строгу језичку границу није могуће одредити на овом простору, те да се о језичкој граници може говорити само на нивоу стандарда, онда се поставља питање да ли се и шта се мења у овом тренутку – у тренутку када су контакти, због чињенице да је републичка граница прерасла у државну, добили измењену форму.

Овде бих још једном истакла став Божидара Видоеског да ове говоре карактеришу дијалекатске особености које ове говоре повезују са другим штокавским говорима на српској језичкој територији, дијалекатске особености које их повезују са македонском језичком територијом и дијалекатске особености које су се развиле на овом простору. Инвентар особина које Видоески нуди као иновативне типичне за ове говоре преширок је и њиме су обухваћени и удаљенији дијалекти. Видоески жели тиме да покаже да је жариште тих иновација на овом подручју, а да су се одатле рашириле на север и југ. Готово сам убеђена да би новија истраживања могла увећати инвентар контактема и потврдити став проф. Видоеског о томе да је погранично српско-македонско подручје извор иновација које се одатле шире на простор оба језика – српског и македонског. У прилог значају говора ове области иде и најновији предлог Павла Ивића за поделу српских народних говора, по којем су говори призренско-тимочке области издвојени у засебну групу као најиновативнији говори, супротно старијем ставу да су то архаични говори.

Литература

Ајдуковић Јован 2004: *Увод у лексичку контактологију, Теорија адаптације русизама*, Фото Футура, Београд.

Ајдуковић Јован 2012: *Радови из лингвистичке контактологије*, Фото Футура, Београд <http://ajdukovicj2.narod.ru/olderfiles/1/AjdukovicRadovi2012net.pdf> [преузето 21. 1. 2017]

Богдановић Недељко, Марковић Јордана 2000: *Практикум из дијалектологије*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш.

Бошњаковић Жарко 2006: „Како Македонци говоре српски?“, *Српски језик*, XI, Београд, 263–284.

Бошњаковић Жарко 2008: „Карактеристике македонско-српског билингвизма“, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, 21–33.

Бошњаковић Жарко, Станислав Станковић 2008: „Из говора Скопске Црне Горе“, *Прилози проучавању језика*, 39, Нови Сад, 327–340.

Видоески Божидар 1998: *Диалектите на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999: *Диалектите на македонскиот јазик*, Том 2, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик, Посебни изданија, кн. 3, Скопје.

Ђуровић Радосав 1992: „О прелазним говорима јужне Босне и високе Херцеговине“, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVIII, Београд.

Ђуровић Радосав 2000: *Летнички говорни тип*, Филолошки факултет Приштина, Врање.

Стоевска-Денчова Елена 2004: *Кривопаланечкот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Ивић Павле 2009: *Српски дијалекти и њихова класификација*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад.

Марковић Јордана 1998: „О македонско-српским језичким паралелама“, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу*, Серија Српски језик и књижевност, Филозофски факултет, Ниш, 241–246.

Марковић Јордана 2006: „Инвентар, путеви и домети македонизама у српским народним говорима“, *Годишњак за српски језик и књижевност*, бр. 8, Филозофски факултет, Ниш, 235–260.

Марковић Јордана 2008: „Прозодијски систем(и) призренско-тимочких говора“, *Зборник Института за српски језик САНУ*, посвећено др Драгу Ћупићу, Београд, 293–297.

Марковић Марјан 2001: *Дијалектологија на македонскиот јазик I*, Приредио Марјан Марковић, Според Божидар Видоески, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Ракић-Милојковић Софија 1991–1992: „Проблем генитива у прелазном говору Доње Мутнице“, *Зборник филозофског факултета у Нишу*, Филозофски факултет, Ниш, 2–3.

Милорадовић Софија 2003: *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књига 50, Београд.

Младеновић Радивоје 2001: „Говор шарпланинске жупе Гора“, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Београд.

Павловић Миљивој 1939: „Говор Сретечке Жупе“, *Српски дијалектолошки зборник*, бр. VIII, Београд.

Петровић Снежана 2012: *Турцизми у српском призренском говору*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 16, Београд.

Пецо Асим 1977: „Један прелазни говор“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд.

Радић Првослав 2001: *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском језику)*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, нова серија, књ. 17, Београд.

Реметић Слободан 1996 (а): „Српски призренски говор у светлу језичке интерференције“, *О српским народним говорима*, Научни скуп „Дани српског преображења“, IV, Деспотовац.

Реметић Слободан 1996 (6): „Српски призренски говор I“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 42, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Реметић Слободан 2000: „Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја“, *XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 87–103.

Стевановић Михајло 1950: „Баковачки говор“, *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XI, Београд.

Трајковић Татјана 2015: *Говор Прешева*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Нишу.

Filipović Rudolf 1986: *Teorija jezika u kontaktu : uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb.

Peco Asim 1981: „Prilozi proučavanju prelaznih govora“, *Radovi ANUBiH*, knjiga LXX, Sarajevo, 43–52.

Резюме

Генетически связанные языки как сербский и македонский, кроме того и языки которые в вековном сосуществовании, необходимо влияют друг на друга.

Диалекты с обеих сторон границы подвергаются этим воздействиям и количества взаимных переплитений с обеих сторон большое. В этой работе сделана попытка указать на межъязыковую интерференцию двух соседних языков в контакте, т.е. сделана инвентаризация характеристики которые "пересеклы границу" и стали собственностью другого речевого языка, находившегося с другой стороны границы. В науке эти диалекты известны как переходящие.

Материал был взят из работ описывющих диалекты в обеих сторон сербско-македонской границы.

Оказалось что эффекты постоянные и что подтверждают необходимость новых исследований в этой области.

Јаворка Маринковић
 Универзитет у Нишу
 Учитељски факултет у Врању
javorkam@ucfak.ni.ac.rs

СТАРИЈИ И НОВИЈИ АКЦЕНАТСКИ¹ СИСТЕМИ У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

Апстракт: Порекло акценатских система штокавских говора сеже још у историју прасловенског језика из полазног система основне чакавско-штокавске акцентуације. Потпуна слобода распореда свих постојећих акцената датог прозодијског система, није наслеђе из дубље прошлости прасловенског језика, већ је настала преуређивањем система на самом крају прасловенске епохе. Како је још основни чакавско-штокавски акценатски систем спадао у веома сложене системе међу европским породицама језика, његов даљи развој је ишао, углавном, у смеру упрошћавања. Али и поред тога данас се, штокавски акценатски систем убраја у најсложеније системе прозодије у европским оквирима.

Клучни зборови: старији акценатски системи, новији акценатски системи, чакавско-штокавски прозодијски систем, новоштокавска акцентуација, штокавско наречје.

¹ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb, 1969, str. 30. **akcentum** (1850: Daničić, gram.; 1872: *obl.* i 1880-2: rječn.) < 1. *accentus* – naglasak (*accentus q̄t=sonus, vox cic.*) < ad cantus – pripjev, <: g. *προσῳδία*=*prosoidia* – dopjev, naglašivanje (ударение, 2.акцент || Akzent, Intonation || 1. stress, 2. accent || accent || *accento* || *acento*) **1.** naglasak; u nekim jezicima, npr. u ruskom, dolazi u tom značenju samo u rijetkim slučajevima, a u nekima ima, osim ovoga, i neka druga značenja (npr. u njemačkom: intonacija itd.); **2.** osobit način izgovora, nehوتيčno iskrivljavanje kojega jezika, обично u osoba kojima je taj jezik tuđ; **3.** naročito isticawe nečega npr. neke riječi, misli; **4.** u poetici: metrički ili ritmički akcent (метрическое или ритмическоеударение || Akzent, Betonung || - || *accent metrique, rythmique* || -) – naglasak u ritmu, - v. iktus, doba, metrički, ritmički *mz* **5.** grafički znak za bilježenje naglasaka ili za razlikovanje glasova koji se pišu jednakim slovima, npr. rumunjski: a, ä, a; znak naglasaka kao dijakritički znak; **6.** u muzici: ritmički naglasak tj. isticanje pojedinoga zvuka ili akorda njegovim pojačavanjem, ili ritmičko produljenje, promjene harmonije, tembra *mt, elz, spr.* – Do te dvojnosti u značenju (*naglasak|intonacija*) došlo je otuda što je naglasak u stg. bio muzički, a u stlat. dinamički: lat. i grč. naziv (1. *accentus* – g.*prosoidia*) znače oba „zapjevak“ ili „pripjevak“. Da bi se grčki naziv pravo razumio, valja uzeti na um da je u starom grčkom jeziku akcentuacija bila pretežno muzikalna, tj. riječi su se naglasivale malo pjevajućke. Za latinski jezik nema izraz *accentus* smisla, jer latinska akcentuacija nije bila muzikalna nego snažna (ekspiratorna ili dinamička) *mt.*

Штокавски акценатски системи, старији и новији, воде порекло од полазног система чакавско-штокавске акцентуације из прасловенске епохе развоја језика. Како је још основни штокавски акценатски систем спадао у веома сложене системе међу европским породицама језика, његов даљи развој је ишао, углавном, у смеру упрошћавања.

Данас (крај 20. века и даље...) српски народни језик чини **штокавско наречје** са његовим дијалектима **екавског** и **ијекавског** изговора. Штокавско наречје је, у лингвистичким описима, назив добило по упитној заменици за ствар која гласи **што**. Ово је истовремено најстарија лингвистичка црта која обележава дату језичку заједницу.

Остале, различите језичке црте појављују се касније, постепено, највише у средњем веку. Границе међу феудалним државама доприносиле су раздвајању језичких црта и њиховој фиксацији за одређене говорне просторе.

Насупрот овој појави, каснији, велики покрети становништва, још од краја 14. века доводили су до ширења штокавског наречја на рачун чакавског и кајкавског, до разграновања **штокавског наречја на штокавске дијалекте: старије и млађе**.

Међу разликама које су биле значајне на поделе на наречја нарочито се истичу:

- разлике у деклинацији** (промени именских речи);
- разлике у акценту** и нарочито
- разлике у изговору старог гласа јат (ѣ)** који је наслеђен из прасловенског језика.

Штокавско наречје се простире у целој Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и великом делу Хрватске, источно и југоисточно од њених чакавских и кајкавских наречја до мађарске и румунске границе у Војводини. Овим наречјем говоре и српске и хрватске националне мањине у Мађарској, Румунији, Бугарској, Македонији и Албанији, у пограничним подручјима и другим енклавама широм света.

Према томе којим је гласовима замењен стари глас јат (ѣ), штокавско наречје се дели на:

-екавски,
-ијекавски и
-икавски изговор.

А према развоју **акцента и облика** штокавско наречје се дели на:

I. старије штокавске дијалекте и
II. младе штокавске дијалекте (новоштокавске).

У најопштијем смислу, акценат се дефинише као истицање неке говорне јединице у односу на другу јединицу. То истицање обично се врши помоћу енергије, односно интензивније артикулације. Због тога су акцентовани делови говора чујнији и јаснији односно разумљивији од неакцентованих. Носилац акцента у штокавским говорима је један од пет самогласника **а, е, и, о, у** и **сонант р** у функцији носиоца слога.

У словенском језичком свету уопште, па и у говорима штокавске језичке зоне, дистинктивну улогу играју три прозодијска фактора. То су место акцента, квантитет и политонија (кретање висине и јачине тона кроз акцентовани слог, односно акцентованеслогове). Ова дефиниција обележава опозицију између силазности и узлазности, а искључује опозицију између ниског и високог „равног“ тона, каква се може наћи у многим ваневропским језицима са политонијом. У погледу новоштокавског система ситуација је следећа: код краткосилазног (˘) и краткоузлазног (˙) акцента опозиција између узлазности и силазности своди се на однос између тонског нивоа и двају сукцесивних слогова. Иначе, изговор конкретног вокала и под краткосилазним (˘) и под краткоузлазним (˙) може бити како силазан тако и узлазан, у зависности од дијалекта, појединца, контекста, положаја у реченици.

У далекој прошлости испитивани говори су имали двоакценатски систем силазне природе:

-**краткосилазни**(˘)и

-**дугосилазни** (˙) који је настао изједначавањем акута (˘) са дугосилазним (˙).

Ово изједначавање је непосредно утицало на смањивање броја прозодијских могућности у речима за једну трећину. У двосложним речима, на пример, тај број је смањен од дванаест на осам. То су следећи типови: *aa, aa, aa, aa, aa, aa, aa* (слово **а** овде симболизује слог). Овакав прозодијски систем у лингвистичкој литератури назван је старијим штокавским. У њему су дистинктивни место акцента и квантитет.

Поред наглашених, ту епоху развоја карактерисали су и ненаглашени слогови, односно ненаглашене дужине ("). Описани двоакценатски систем сачувао се на релативно малим подручјима, на периферији штокавске зоне. Старије системе акцентуације данас можемо чути у живим народним говорима староштокавских дијалеката: косовско-ресавском и зетско-јужносанџачком. У овим говорима акценат је последњи слог и акценат није пренесен на претходни: *поток, ноге, главе...*

На врло пространом земљишту, у централним областима штокавске говорне зоне, старији двоакценатски систем, измењен је новим процесима. То су, у првом реду, процеси преношења акцената и ликвидација квантитета у свим положајима, пре свега у призренско-тимочкој дијалекатској области. Најинтензивнију и најширу распрострањеност доживело је преношење кратког акцената са крајњег слога на претпоследњи слог:

сестра>сестра

језик>језик

јунак>јунак.

Међутим, у највећем броју дијалеката, а пре свега у главнини штокавских говора, процес преношења акцената се није исцрпљивао искључиво на ликвидацији краткосилазног (") са задњег слога или ултима у речи. Овде треба истаћи и следеће константе:

-преношење се увек врши од краја ка почетку речи, а никад обрнутим смером;

-преношење се врши само непосредно на претходни слог, без прескакања слогова.

Узроке за овакву, очигледно раширену константну појаву, Павле Ивић налази у: „већ помињаној тенденцији бежања акцената од краја речи. Отворена ултима (дакле вокал на самом крају речи), затворена ултима и медијални слог представљају посебне степене на путу удаљавања од краја речи.“²

И коначно, како процес преношења акцената није остао ограничен само на ликвидацију краткосилазног (") са ултима (задњег слога у речи), него је довео до стварања и **узлазних акцената**, дошло је, практично, до појаве **нове штокавске политоније**.

У својој стандардној варијанти новоштокавски акценатски систем има четири акцената:

краткосилазни ("): сан, коњ, час, пас, брат, ватра, јест, лав, радост, певам, жалостан, истина, кућа, поље, гледам, мачка...

² П. Ивић, *Изабрани огледи II, Из историје српскохрватског језика*, Просвета, Ниш 1991, стр. 119.

дугосилазни (^): пећ, брод, дан, ноћ, кључ, част, друг, мој, твој, жут, љут, каже, застава, награда, правда, сунце, лепи, бели, тужан, главе...

краткоулазни ('): нога, вода, капетан, ширина, сестра, косац, конац, сведок, јечам, жена, играти, говорити, покосити, обновити, слобода, тишина, милина...

дугоулазни ('): трава, рука, глава, време, закон, млада, празна, написати, предавати, понављати, показати, приказивати, записивати, подмлађивати, заповедати, гладан, генерација, досађивати, доказивати, радити...

Дистрибуција ових акцената је ограничена следећим оквирима:
-силазни акценти могу стајати само на првом слогу;
-улазни акценти могу стајати на сваком, осим финалног слога;
-једини слог једносложних речи понаша се као први и као финални.

Велика распрострањеност **новоштокавске акцентуације** на земљишту од Јадрана до мађарске и румунске границе у Војводини (источнохерцеговачки, шумадијско-војвођански и млађи икавски) пре свега, је последица њене структуралне доследности. Овде се, међутим, у лингвистичкој литератури, често истиче и други историјски разлог да је ова акцентуација овладавала у оним областима из којих су кретале велике народне миграције, у време пре њиховог почетка.

У процесима прерастања старијих у новије акценатске системе, хронолошки најмлађи, али не мање значајни од претходних, су процеси уклањања квантитета у свим положајима иза акцента и слогу непосредно пред акцентом. Основна одлика процеса ликвидације квантитета је да су дијалекатски најограниченији у односу на карактеристике претходно разгледане у овом раду. У говорима централних предела, појаве ове врсте нису уобичајене.

У призренско-тимочкој зони, у јужној и источној Србији, у крашованском и свиничком говору у Румунији и неким говорима на крајњем западу испитиване зоне **изложеним интензивном романском утицају уклоњени су сви квантитетски контрасти, укључујући и оне под акцентом.** Пошто је у тим говорима нестала **политонија**, добивен је прозодијски систем веома сличан руском – утолико више што у наведеним пределима, призренско-тиочкој зони нарочито, није ни било далекосежних преношења акцента.

Процес ликвидације квантитета, у областима које је захватио, знатно је смањио број прозодијских могућности, а појава је нарочито очигледна у речима са више слогова.

Са друге стране, сви штокавски говори у којима су, бар у претежној мери, сачувани наслеђени квантитетски односи, **источнохерцеговачки говори** спадају међу језичке типове са најбогаћим прозодијским системима у Европи.

Закључак: Основни штокавски (у праисторијској епоси чакавско-штокавски) прозодијски систем спада у најсложеније системе у европским релацијама. Због тога није нелогично што је даљи развој ишао, углавном, у смеру упрошћавања. Такав развој је погодио све прозодијске дистинкције које су одликовале полазни систем. Уклоњени су наслеђенитонски контрасти, делимично јеограничена слобода распореда акцената, а у многим говорима укинута је фонолошка квантитет. Али и поред свега досадашњег развоја, који је текао у смеру упрошћавања, и данас штокавски акценатски системи спадају у најсложеније у европској језичкој заједници.

Литература

Ђуровић Радосав 1996: *Шест огледа о српским акцентима*, Учитељски факултет Ужице, Културно-просветна заједница Ужице, Ужице.

Ивић Павле 1985: *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад.

Ивић Павле 1986: *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, Београд.

Ивић Павле 1991: *О словенским језицима и дијалектима*, Просвета, Ниш.

Ивић Павле 1991: *Из историје српскохрватског језика*, Просвета, Ниш.

Ивић Павле 1991: *Из српскохрватске дијалектологије*, Просвета, Ниш.

Маринковић Јаворка 2010: *Разликовна граматика, српски језик и призренско-тимочки говорни простор*, Аурора О.Д. Врање, Врање.

Маринковић Јаворка 2012: *Српски језик I*, Учитељски факултет у Врању, Универзитет у Нишу, Врање.

Николић Светозар 1987: *Старословенски језик I*, Београд.

Поповић Иван 1955: *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад.

Решетар Милан 1951: *Најстарију дубровачки говор*, Београд.

Bošković Radosav 1968: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika*, Београд.

Ресо Асим 1970: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Научна књига, Београд.

Ресо Асим 1985: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Научна књига, Београд.

Simeon Rikard 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I II*, Matica hrvatska, Zagreb.

Symmary

The origin of accenting systems of Štokavian speeches goes back to the history of the Pre-slavic language from the basic system of the basic Chakavian-Štokavian accentuation. The complete freedom of distribution of all the existing accents of a given prozodium system is not a legacy from the deeper past of the Pre-slavic language, but was created by reorganizing the system at the very end of the Pre-slavic epoch. As the basic Chakavian-Štokavian accent system was one of the most complex systems among European families of languages, its further development was mainly in the direction of simplification. Nevertheless, today the Štokavian accent system is one of the most complex systems of prozodia in European frameworks.

Катица Трајкова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
katicatrajkova@yahoo.com

МОТИВИТЕ НА ИНИЦИЈАЛИТЕ ВО РАДОМИРОВТО ЕВАНГЕЛИЕ

Апстракт: Радомировото евангелие е најбогато илуминиран македонски ракопис од 13 век и според мотивот на орнаментите припаѓа во групата на ракописи со тератолошки (чудовиштен) стил, кој претставува специфична композиција составена од ленти и гранчиња што меѓу себе се испреплетуваат со чудовишни облици на диви животни и птици, чишто краци се спојуваат во лентите, мајсторски исцртани така што не се знае каде завршува фигурата а каде почнуваат лентите. Орнаментот главно го сочинуваат заставките и декоративните дополнувања, додека буквите (иницијалите), вкупно 314, главно се изведени во тератолошки, плетеничен, а мал број во растителен стил.

Клучни зборови: Радомирово евангелие, тератолошки стил, орнамент, иницијали

Илуминацијата на старите ракописи ги опфаќа минијатурата и орнаментот (Мошин 2009: 9). Минијатурата, како уметничка творба, го толкува текстот со помош на ликови, фигури, пејзажи и симболи. Орнаментот, пак, го сочинуваат заставките и иницијалите (буквите).

Заставките се украсните композиции што се наоѓаат пред насловот на делото каде што врската со текстот е повеќе од формална и стилистичка природа, освен во случаите кога заставката во својата композиција содржи и заглавие испишано со букви.

Буквата е неизбежен елемент и честопати писецот се стреми да ја искористи и како декоративно средство, претворајќи ја во орнамент. Овој буквен орнамент секогаш е во иницијална позиција и според големината зазема повеќе редови во текстот. Богослужбените книги содржат одделни четива (евангелието и апостолот) и песни (псалтирите, октоихот, минеите) и притоа текстот секогаш е поделен на делови и заради тоа иницијалите се јавуваат многу често речиси на

секоја страница, а понекогаш и по неколку. Тие, како што веќе споменавме, се разликуваат од другите букви и по големината и по бојата, и на тој начин го привлекуваат вниманието на читателот на најважните делови од читањето во ракописот. Во старите текстови најмногу иницијали имаат евангелијата, најчесто тоа е буквата в, во традиционалното обраќање 'во она време' и р во изразот 'рече (Господ)' и апостолите, каде што најфреквентни се иницијалите в и ч.

Иницијалите се многу разнообразни, па нивната класификација е доста сложена и тешка. Условно тие се класифицираат по доминантниот признак, па така во литературата се издвојуваат: геометриски, растителни, зооморфни и тератолошки иницијали.

Радомировото евангелие е најбогато илуминиран македонски ракопис од 13 век и се карактеризира со орнаментика на тератолошки (чудовиштен) стил (Мошин 2009: 102). Овој стил во орнаментиката на јужнословенските кирилски ракописи е претставен преку специфична композиција составена од ленти и гранчиња што меѓу себе се испреплетуваат со чудовишни облици на животни и птици чиишто краци се спојуваат во лентите, мајсторски исцртани така што не се знае каде завршува фигурата а каде почнуваат лентите. Почетокот на овој стил, според Кондаков (1929: 134), треба да се бара уште „одамна, пред доцниот т.н. римски стил, во најраното раздобје на источната средновековност, кога се формирал сверскиот стил, кој дошол заедно со варварскиот свет што се населил во средиштето на грчко-римските територии. Покрај античките грчко-римски и ориентални извори во овој стил навлегле и компоненти на традиционалните персиски и средноазиски елементи“.

Ова евангелие, според јазичните особености, се поврзува со дејноста на Кратовската книжевна школа, а согледбите од јазичната анализа се претставени во монографијата *Радомирово евангелие* од авторките Радмила Угринова-Скаловска и Зденка Рибарова.

Во врска со односнава проблематка во монографијата е потенцирано дека евангелието содржи 314 разновидни иницијали исцртани со кинобар, исполнети со зелена и жолта боја, дел од нив претставени како извиткани плетенки, а дел изведени во тератолошки стил (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 8).

Иницијалите и заставките во Радомировото евангелие се предмет на интерес на повеќе проучувачи на оваа проблематика. За нив се среќава во трудовите на Буслаев, Мошин, Стасов, Харисијадис, Џурова, каде што е нагласено дека ова евангелие содржи богата орнаментика, односно дел од иницијалите имаат форми што се познати и во други ракописи од овој период, а дел од нив имаат оригинални решенија, кои можеби се самостојно дело на писецот Радомир (Харисијадис 1966: 119).

Во Радомировото евангелие се среќаваат и двете декоративни средства – и орнамент и букви. Орнаментот главно го сочинуваат двете заставки: првата е на листот 80в, пред читањето на Евангелието по Лука, втората е на листот 146в; потоа декоративните дополнувања, односно украсите: на листот 3р пред почетната буква на заглавието на третата недела по Велигден (Мироносици); на листот 24в, пред и зад зачалото по Матеј, потоа на листот 61р, пред и зад читањето на Евангелието по Марко и на листот 179в на дното од страницата; и неколкуте „раце“ со стисната тупаница со дополнувања меѓу витките што се среќаваат на листовите: 36в, 50р, 109в, 144в 169р и 147р.

Тератолошките иницијали во Радомировото евангелие како мотив во основата имаат птица или животно, поретко лик на човек, обвиткани со ленти во комбинација со флорални елементи што се присутни како детали, на пр. гранка што излегува од клунот или муцката на животното. Карактеристично е што речиси кај сите овие иницијали нозете на животното, односно птицата завршуваат во столбот на буквата преплетени со ленти, а опашката најчесто преставува трилисна палметка. Композициски може да се поделат во неколку групи.

Првата група ја сочинуваат иницијалите што како мотив имаат ликови на животни или птици прикажани во профил, чишто тела се преплетени во јазли или ленти, а положбата на муцката, односно клунот е во насока кон текстот. Обично од муцката, клунот излегува гранка. Таков вид иницијали среќаваме, на пример, на листовите: 4в, 5а, 7в, 16в, 18р, 22р, 26в, 36в, 37р, 41р, 55в, 72в, 84в, 96р, 179р итн.

Друг тип иницијали се оние со слика на животно или птица, кое, независно од насоката на телото, има неприродно издолжен врат со кој образува јазол и со отворената муцка, односно клун го гризе

сопствениот врат. Често кај овој вид иницијали сликата на животното, односно птицата, е прикажана само во горниот дел, додека долу завршува или со плетен столб или геометриски. Такви се иницијалите на пр. на листот 4р каде што буквата в е прикажана во долниот дел со две плетенки меѓу себе преплетени и на три места сплетени во јазли, и оттука се издига една лента што во горниот дел се свива, правејќи го горното крукче на в коешто завршува со животинска глава со отворена уста што се врти наназад обидувајќи се да го прегризе сопствениот врат (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 27), потоа иницијалите на листовите 30р, 32в, 75р, 80в, 93в, 94р, 97р, 101в, 113р, 113в, 119р, 138в, 140в итн.

Третиот тип иницијали е претставен со слика на животно или птица што ја зафрла муцката, односно клунот наназад нагоре или само нагоре, а во клунот, односно муцката, држи гранка или јазол. Неретко се среќава редуцирана разновидност, кога свртената муцка нагоре е сплетена во солбот. Таков е на пр. иницијалот р на листот 7р прикажан како плетенка, а горе каде што треба да стои хоризонталната линија, налево излегува муцка од животно, или пак иницијалот в на листовите 85р, 88р, 95р итн.

Кај четвртиот тип иницијали е содржан мотивот на птица што се наоѓа на врвот на плетен столб, а во устата држи гранка или лист. Кај овој тип иницијали разликуваме две разновидности: птицата со клунот, односно телото е свртена кон текстот, таков е, на пр. иницијалот р на листовите 59р, 65в; и птицата со клунот, односно телото е во обратна насока од текстот. Таков е иницијалот р на листот 35р.

Петтиот тип иницијали е прикажан со животни нацртани во профил на кои нозете им се гледаат и не им се преплетени со ленти. И тука разликуваме две разновидности. Кај првата, главата на животното е во насока на телото и е свртена кон текстот, а од муцката излегува гранка. Таков е иницијалот р на листот 79р, и иницијалот в на листот 3р, но, кај овој иницијал, телото на животното е заврзано со ленти за вертикален столб. Кај втората разновидност, главата на животното е нацртана во обратна насока на телото. Таков е иницијалот в на листовите 46р и 62в (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 24).

Мотивот на шестиот тип иницијали е прикажан преку слика на две глави од животни, едната горе, а другата долу, формирајќи ги така горното и долното крукче на буквата *џ*, свртени со лицата едно кон друго, и поврзани со една лента, а од муцките им излегуваат гранки што се преплетуваат на средината на вертикалниот столб. Таков е иницијалот на листот 41в.

Како разновидност на овој тип иницијали е иницијалот *џ* што се наоѓа на листот 72в, кој е прикажан со глава од животно што го формира долниот дел на буквата, додека горното крукче е исцртано со густа плетенка изврзана во јазли.

И на листот 81в е исцртан интересен иницијал *џ* прикажан со две животински глави. Горниот круг на буквата е прикажан со животинска глава во анфас, додека подолу, на нејзината лева страна, кај вратот, назира глава од животно свртено во профил со муцката издигната нагоре кон лицето на горното животно. Од вратот на горното животно излегуваат три ленти кои во долниот дел се раздвојуваат, две остануваат налево, една оди вдесно, а потоа се спојуваат во најдолниот дел десно во една лента.

Седмиот тип иницијали е претставен само преку нацртот на буквата *џ*, која на четири места се среќава со орнитолошки мотив, прикажана од ленти коишто во долниот дел се свиваат во концентричен круг, на средина од стеблото се превиткуваат и горе исто така концентрично се свиткани, но со помал обем. Таков е нацртот на буквата *џ* на листот 2в, каде што на горниот концентричен круг од десната страна има нацртано мал клун, а одлево излегува мала кикиришка. Ваков мотив на иницијалот *џ* се среќава и на листовите 20р, 42р, 45р.

На листот 65р со единечно решение на буквата *џ* е прикажан мотив на змија, чиешто тело е сплетено во дебели ленти, кои во долниот дел завршуваат со флорални мотиви, а од вратот излегува крило.

Во Радомировото евангелие се содржани и четири иницијали во чијашто основа е нацртан човечки лик. Овие антропоморфни иницијали се среќаваат: првиот на листот 28р, тоа е нацртот на буквата

ρ, каде што стеблото е претставено со една лента на две места обвиткана со прстени, а горниот дел е човечка глава во профил. На листот 83в горниот дел од иницијалот κ е прикажан како човечки лик во анфас, претставувајќи неразделен дел од столбот на буквата, а во долниот дел се преплетуваат ленти врзани во јазол (Буслаев 1883: 97). Третиот иницијал со антропоморфни елементи го среќаваме на листот 84р, каде што горниот полукруг на буквата κ е формиран од лице на човек во анфас (со условно стилизирана форма) што излегува од устата на животно преплетено со ленти (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 15). Четвртиот иницијал, буквата ρ, се наоѓа на листот 87р прикажан како човечки лик во анфас, прикачен на муцка од животно, кое стои на вертикален столб на средина пресечен со прстен, а на дното завршува во јазол.

Со единично решение на листот 27в буквата ρ е претставена со вертикално стебло кое завршува со човечка дланка формирајќи ја горната полукружна форма на буквата.

И кај плетеничните иницијали може да се издвојат неколку варијанти на основниот мотив плетенка.

На повеќе места иницијалот ρ е прикажан со стебло формирано од една лента на неколку места обвиткана со кружни прстени, а горниот дел е формиран од две ленти врзани во јазол, додека долниот дел завршува со флорални елементи. Таков нацрт се среќава, на пр. на листовите 4в, 17в, 19р, 29р, 33в, 34р итн.

Кај некои иницијали стеблото на буквата е формирано од плетенка, а горе кругот е формиран од една лента со флорални мотиви, на пр. на листот 5р, или пак стеблото е плетенка, а горе кругот е јазол формиран од двете ленти, на пр. иницијалот на листот 14в, 24в.

Овој иницијал е претставен и преку стебло со две паралелни ленти, едната со исцртани израстоци, кои во горниот дел се преплетуваат во јазол, формирајќи ја буквата, а во долниот дел стеблото завршува со клинови, на пр. иницијалот на листот 8в.

На неколку места овој иницијал е нацртан со стебло од една лента, која во горниот дел завршува со концентричен круг, а долу

стеблото завршува со јазол. Таков нацрт се среќава, на пр. на листовите 33р, 60р итн.

Мотивот на плетенка кај иницијалот κ е јавува со двојна или погуста плетенка, во горниот дел преплетена во помал обем, а во долниот дел во поголем. Стеблото најчесто е формирано само од една лента, на пр. на листовите бр, 17р, 37в, 104р, 105р, 105в, или пак, другиот тип е лентата на стеблото, која во долниот дел се дели на два дела, кои подолу се преплетуваат и го формираат долниот круг на буквата, на пр. на листовите 8р, 10р, 50в итн.

Неретко, стеблото на овој иницијал се среќава и како плетенка, во горниот дел преплетена во мал обем, а долу како решетка, на пр. на листовите 23р, 48р, 94р итн.

Мал број иницијали се среќаваат со растителен мотив. Такви се буквата ρ на листот 12р каде што е испишана само со една права линија, а горе каде што полукружната линија ја формира буквата е нацртан мотив на лист, потоа иницијалот ρ на листот 50р и иницијалот κ на пр. на листовите 61в и 92в.

Во трудот се обидовме да дадеме основна класификација на мотивот на иницијалите во Радомировото евангелие. Се разбира, за поопсежна анализа е потребно да располагаме со оригиналот за да може подетално да се проучат сите финеси. Импозантната бројка од 314 иницијали, карактеристични и според мотивот и според композицијата, зборува за умешноста на илуминаторите на старите ракописи, за имагинацијата и фантазијата на писецот на Радомировото евангелие и за неговата претстава за светот, религијата и за животот воопшто.

Меѓутоа самата анализа на иницијалите наметнува повеќе прашања. Едно од нив е од каде писците (препишувачите) на ракописите ги црпеле идеите да испишат повеќе од 300 иницијали во еден ист ракопис, а да не се повторат во сите детали. Имено, познато е дека првите обрасци на книжните украси, како и впрочем самата книга, биле позајмувани од грчките ракописи, но се разбира, различноста на иницијалите треба да се поврзе и со креативноста на писарот, зоографот, со народната, традиционална култура. Дали исцртувањето на различни иницијали во рамките на еден ист ракопис

има и некаква симболика или значење. Ова е посебно и комплицирано прашање што бара поголема и поопсежна анализа што ги надминува рамките на овој текст. Една од теориите во литературата (Древняя Русь. Быть и культура 1997: 203–215) напоменува дека: „ако генезата на тератолошкиот стил е поврзана со времето на паганството, тогаш се поставува прашањето што претставува неговата содржина. Сцените на животното што го прегризува вратот најверојатно се поврзани со идејата за војна, со концептот на правото на најсилните. Трансформацијата на деловите од телото на животните во лента може да биде во корелација со ликантропијата. Лентите испреплетени со телата на животни и чудовишта, можеби ги симболизираат перипетиите на животот, некое верување коешто е толку карактеристично за народите. Ремените и лентите што го ловат пленот и дејствуваат претежно застрашувачки, исто така може да се одраз на идејата за магичниот свет на злите сили“.

Литература

Буслаев Иванович Фёдор 1897: „Русское искусство въ оценке французскаго ученаго“, *Критическое Обозрение*, г. I, № 2, 2 – 20; № 5, Москва, 1–24.

Буслаев Иванович Фёдор 1917: *Исторические очерки по русскому орнаменту по рукописях*. Издание отделения Русского языка и Словесности Академии Наук, Петроград.

Васиљев Љупка 1988: „Орнаментика Болоњског псалтира“, *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и Кирило-методиевската традиција во Македонија*. МАНУ, Скопје, 225–231.

Джурова Аксиния 1981: *1000 години българска ръкописна книга. Орнамент и минијатура*. Издателство Септември, София.

Древняя Русь. Быть и культура 1997: ред. Б. А. Колчин, Т. И. Макарова. Наука, Москва.

Жуковская Петровна Лидия 1974: „Инициалы в древнерусских рукописных книгах“, *Русская речь*, № 3. ред. Борковский В. И. и др. Наука, Москва, 108–121.

Карский Фёдорович Евфимий: 1979. *Славянская кирилловская палеография*. Наука, Москва.

Киселев Н. А. 1975: „Из опыта классификации тератологических композиции в памятниках южнославянской и русской письменности XI–XIII вв“, *Карпато-Дунайские земли в середине века*. ред. Гросул Я. С. Кишинев. Институт славяноведения и балканистики, АН СССР.

Кондаков Н. П. 1929: *Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры*. Česká Akademie Věd, Прага.

Мошин Владимир 2009: *Избрани дела, кн. VII*. прир. д-р Ѓорѓи Поп-Атанасов. Менора, Скопје.

Райновъ Николай 1925: *Орнаментъ и буква въ славянските ръкописи на Народната библиотека въ Пловдивъ*. Държавна печатница, София.

Стасовъ Владимиръ 1884: *Картини и композиции скртыя въ заглавныхъ буквахъ древнихъ русскихъ рукописей*. Типография М. М. Стасюлевича, С.Петербургъ.

Стасовъ Владимиръ 1884–1887: *Славянский и восточный орнамент по рукописям древняго и новаго времени*, II-III. Картографическое заведение А. А. Ильна, С. Петербург.

Стоянов Маньо 1973: *Украза на славянските ръкописи в България*. Български художник, София.

Харисијадис Мара 1966: „Грчко-словенски врски на подрачјето на македонската ракописна орнаментика“, *Словенска писменост, 1050-годишнина на Климент Охридски*. Народен музеј, Охрид, 111–128.

Щепкина Вячеславовна Марфа: 1974. „Тератологический орнамент“, *Древнерусское искусство. Рукописная книга*. Наука, Москва, 219–239.

Щепкин Николаевич Вячеслав: 1906. *Болонская псалтырь*. Императорска академия Наукъ, С.Петербургъ

Щепкин Николаевич Вячеслав 1974: *Руская палеография*. Наука, Москва.

Radijić Svetozar 1950: *Stare srpske minijature*. Naučna knjiga, Beograd.

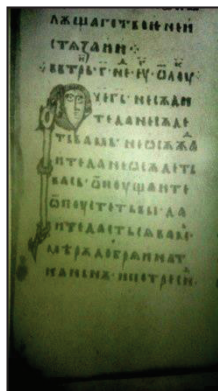
Summary

Radmir's Evangeliary's richest illuminated Macedonian manuscript from the 13th century and according to the motive of ornamentation belongs in the group of manuscripts with teratological (monster) style, which is a specific composition made of strips and twigs which are each intertwined with monster forms wild animals and birds, whose spokes merge into strips, masterfully delineated so that it is not known where the figure ends and where tapes start. The ornament are headpieces and decorative additions, and the initials, total 314, are in the teratological, interlaced and few in the vegetal style.

Илустрации на мотивите на иницијалите на Радомировото евангелие

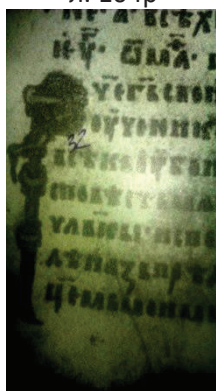
л. 104р

л. 87р

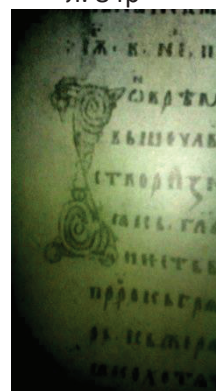
л. 84р

л. 28р

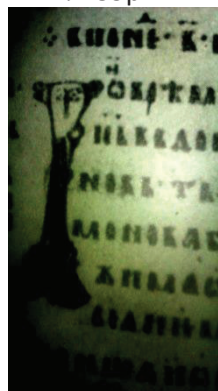
л. 59р

л. 2в

л. 72в

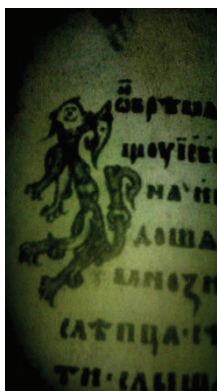
л. 83в

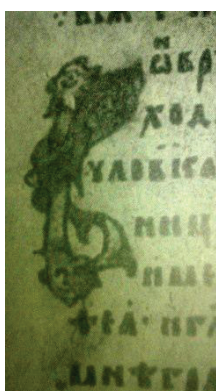
л. 81в

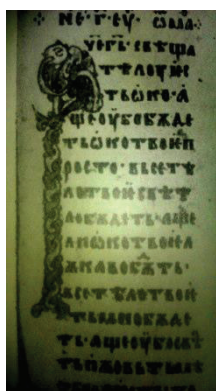
л. 65р

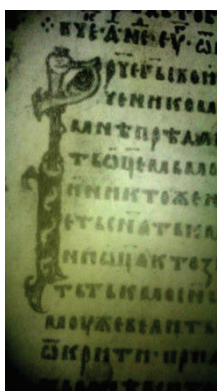
л. 62в

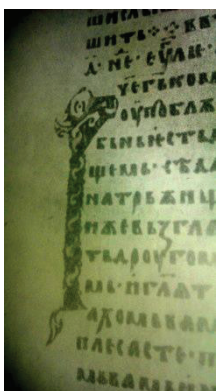
л. 41в

л. 35р

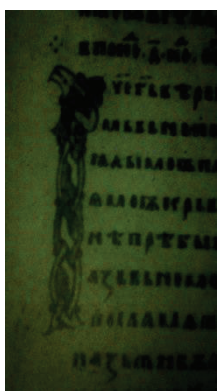
л. 37р

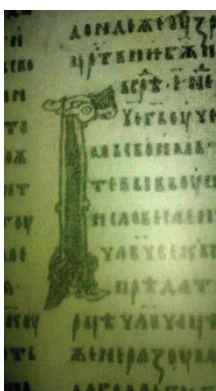
л. 36в

л. 85р

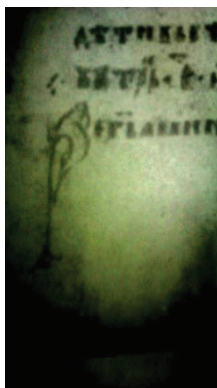
л. 7р

л. 93в

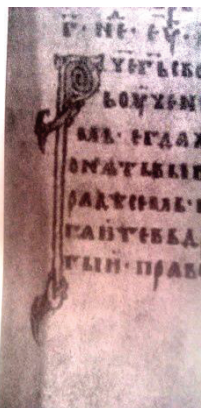
л.75р

л. 12р

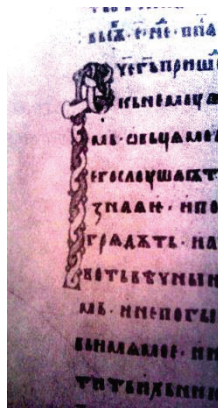
л.23р

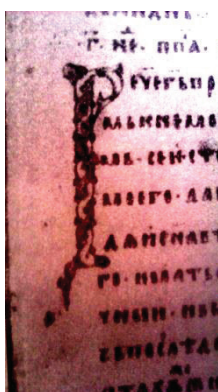
л.33р

л.8в

л.14в

л.5р

л.19р

л.27в

л. 46r

л. 79r

л. 3r

л. 50v

Соња Новотни, Михајло Марковиќ
 Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
snovotni@yahoo.com, mihajlomarkovikj@gmail.com

ДЕНАЗАЛИЗАЦИЈАТА НА НОСОВКАТА Ж ВО ВЕРКОВИЌЕВИОТ АПОСТОЛ

Апстракт: Во Верковиќевиот апостол употребата на оу(ю) на местото на ж(ж) се среќава во сите позиции. Ние ги ексцерпиравме примерите и нивните контексти каде што бележиме ваква појава и го посочивме влијанието под којашто се случува истата. Во трудот опфативме лексички единици (во контекст) во кои го следивме деназализација. При истражувањето во најголема мера се користевме со методот на ексцерпција и на систематизација, со што најдобро го прикажавме процесот на деназализација во Верковиќевиот апостол.

Клучни зборови: деназализација, Верковиќев апостол, носовки, ексцерпција.

Апостолот (гр. *αποστολος*), како дел од Новиот завет, т.е. како неопходна книга за словенската богослужба, се преведувал, умножувал и се препишувал уште со прифаќањето на христијанството и со неговото ширење на словенска почва. Во ракописниот оддел на Публичната библиотека „Салтиков Шчедрин“ во Санкт Петербург со број QnI46 е обележан еден апостол од крајот на XIV век. Станува збор за Верковиќевиот апостол. Овој апостол на Публичната библиотека ѝ го продал Стефан Верковиќ, па по него го добил и името. Во текот на XIX и во почетокот на XX век голем број од богатото македонско ракописно културно историско наследство било разграбувано и разнесувано низ цела Европа и Русија. Поголемиот и повредниот дел од ракописите станале плен на разни собирачи, патешественици и други заинтересирани лица кои ракописите ги изнесувале од Македонија и ги продавале по разни библиотеки, без притоа да се внимава ракописот да остане во целост (Георгиевски 1989). Има примери кога по неколку листа од еден ист ракопис се чуваат не само во различни библиотеки, туку и во разни земји. Таков бил Стефан Верковиќ, којшто во Македонија дошол како агент на српската политичка пропаганда, тој се занимавал и со собирање на стари

ракописи (Пенушлиски 1985), кои потоа ги продавал во Белград, Русија и во други земји. Највредниот и најголемиот дел од неговата колекција бил продаден во Русија, односно во Публичната библиотека каде што и денес се наоѓа овој ракопис. Покрај нашиот ракопис Верковиќ на оваа библиотека ѝ продал и други македонски ракописи како на пример: Слепенскиот апостол од крајот на XII век, Одломката од евангелието по Матеја од крајот на XIII и почетокот на XIV век, Евангелието од крајот на XIII и почетокот на XIV век (Десподова 1983). Ракописот содржи 99 пергаментни листови, пишувани на мали листови со димензии 21x14см. Почетокот на ракописот е изгубен. Вториот дел од ракописот е доста уништен од влага, но сепак и овој дел е читок. Листовите од 94–98 се изгубени, а од лист 98–99v се зачувани само парченца (Отчет ПБ 1891: 24–25). Текстот почнува со: **мѡше же оученицы ноцино и свѣсноу его по стѣнѣ въ кошницѣ и прѣде слоувѣвъ ѳр(оуца)л(н)мѣ...** (AIX 25–26). Од л. 63v почнува месецословот (**начето(к) мѣсѣце(м) ѡ(т) мѣсѣца се(к)тѣбриѣ до ауг(оу)ста**). Први податоци за Верковиќевиот апостол има во Отчет ПБ за 1891 година, 24–25, во кое се вели дека ракописот претставува апостол-апракос од крајот на XIV век. На него се задржува и П.А. Лавров (1904: 56–74), каде што обраќа внимание на записите во ракописот. Тој понатаму се среќава кај Е. Э. Гранстрем (1953: 101), каде што со неколку реченици се задржува и на овој апостол. Во поново време на него се задржува и С. Новотни (1994: 35–55) во нејзината магистерска теза, каде што детално лингвистички го обработува текстот. Во нашиот текст наоѓаме и 10 записи пишувани со иста рака со која е пишуван целиот ракопис, поради што заслужуваат посебно внимание. На нив се задржува и П.А. Лавров (1904: 65–74), а во поново време детално ги разгледува и Новотни (1994: 35–55).

Записите и натписите од Македонија, иако кратки по својата форма и содржина, претставуваат важен јазичен материјал за изучување на историјата на македонскиот јазик, зашто тие допуштаат проникнување на народните јазични подновувања во поголема мера отколку во текстовите. Записите не се препишувани од некоја предлошка, туку нив ги составувал препишувачот на ракописот. Јазикот на тие записи како и кај сите други записи, содржи повеќе народни црти, одошто самиот ракопис, во нив се поприсутни дијалектните форми. Тоа е посебно значајно за откривање на јазичниот карактер на ракописот, бидејќи во него најмногу доаѓаат до израз дијалектните особености на пишувачот на текстот.

Текстот на апостолот е пишуван во една колона со 20–24 реда на страна и тоа 20 реда на л. 63v, 78v, 90; 21 ред на:

л. 24v, 49, 49v, 50, 50v, 51, 51v, 52, 52v, 53, 53v, 54v, 55, 55v, 56, 71v, 87;

22 реда на л. 9, 9v, 16v, 56v, 87v, 93, 93v;

23 реда на л. 1, 2v, 4, 4v, 5, 5v, 6, 6v, 7, 7v, 10, 10v, 11, 11v, 12, 12v, 13, 13v, 14, 14v, 15, 15v, 16, 17, 17v, 18, 18v, 19, 19v, 20, 20v, 21, 21v, 22, 22v, 23, 23v, 24, 25, 25v, 26, 26v, 27, 27v, 28, 28v, 29, 29v, 30, 30v, 31, 31v, 32, 32v, 33, 33v, 34, 34v, 35, 36, 36v, 37, 37v, 38, 39, 39v, 40, 40v, 41, 41v, 42, 42v, 43, 43v, 44, 44v, 45, 45v, 46, 46v, 47, 47v, 48, 48v, 57, 57v, 58, 58v, 59, 59v, 60, 60v, 61, 61v, 62, 62v, 63, 64, 64v, 65, 65v, 66, 66v, 67, 67v, 68, 68v, 69, 69v, 70, 70v, 71, 72, 72v, 73, 73v, 74, 74v, 75, 75v, 76, 76v, 77, 77v, 78, 79v, 80, 80v, 81, 81v, 82, 82v, 83, 83v, 85v, 86, 86v, 88, 88v, 89, 89v, 90v, 91, 91v, 92;

24 реда на л. 1v, 2, 3, 3v, 8, 8v, 35v, 79, 84, 84v, 85.

Само 14 реда има на лист 92v, додека кај листовите 98, 98v и 99 не може да се одреди бројот на редовите затоа што текстот е оштетен.

Надворешен изглед. Текстот е пишуван врз пергамент од мошне добар квалитет, доста очуван, пергаментот е жолт, но има и сосема бели страни: 17, 18v, 19, 22v, 23, 42v, 43, 46v, 47, 48v, 49, 50v, 51, 55v, 57, 68v, 69, 79v, 80, 81v и 82. Листовите се мазни и не многу тенки. Постојат и извесни оштетувања на листовите како на пример: на л. 28 е скинат аголот од листот, на лист 69v листот е скинат и повторно шиен со пергамент, оштетени се и почетните страни од текстот. На некои страни се познаваат шпартаните линии исцртани со остар предмет, тие се мошне видливи на страна 2v, 5v, 41, 42v, 69v. Податоците за ракописот ги даваме според видениот оригинал од ракописот, кој се наоѓа во Публичната библиотека во Санкт Петербург, при престојот во овој град во летото 1991, 1992 и 1993 год., а и според фотоснимките на ракописот, зачувана е старата подврзија која е доста дебела, но нема никакви украси на неа и е малку оштетена.

Правилната употреба на **ж**, **ѡ**, што означувале вокали *o* и *e* со носен призвук е најважен белег на старословенските текстови (Угринова-Скаловска 2001: 39). Кон крајот на 9 век **ж** се изговарало

како назално *o*, а **А** како назално *e*. Доказ за таков изговор на носовките се и следниве примери, кога тие одат како замена за групите **Ж**>*on* односно **А**>*en/em*: 1. ПЖТЬСКЪ (Синајски еухологиј 11 век); 2. ДЕКЛЕРЬ (грч. *dekembrios*); 3. *Longos*=ЛЖГЪ, *Drongos*=ДРЖГЪ, *Lentini*=ЛДННА, *Grenta*=ГРДДА.

Тој изговор почнал да се изменува така што артикулацијата на носовките се снижувала. Вокалниот дел на носовката од преден ред (**А**) клонел кон широко *e* (*ä*). Графиите АЛЕКСАДРОВОУ (Мар.ев.), КОНСТАТИНЪ ГРАДА (Клоц. Зб.), АЛЕКСАДРСКАГО 87v (ПРОК. СТНМН ЕЖЕ СО ПРЪДЪ ЗРЪХЪ ГЪ. АПЪ. НЦН. ВЪ П Ъ. НЪД. ПО ПАЦЪ. Ъ. ПАМЕТЪ С ѠЦА АФАНАСНА. АРХИЕПИСКОП АЛЕКСАДРСКАГО. И СТГО МЪН ЗОНСА: КЪ ЕВРЕѠМЪ. НЦН. Ъ.) (Верк); АЛЕКСЕНДРИНИНЪ 13/16 (ПРЪХОДЕ ПО РЕДОУ ГАЛЛЕНСКОУ СТРАНОУ И ФРОУГНЮ ОУТВЪРЖДЪЮ ВСЕ ОУЧЕНИКН. НЮДЕН ЖЕ ЕТЕРЪ ИМЕНЕМЪ АПОЛОСЪ. АЛЕКСЕНДРИНИНЪ. МОУЖЪ РЪУЛИВЪ. ПРИЛОЖИ СЕ ВЪ ЕФЕСЪ СНАЕНЪ СИ ВЪ КНИГАХЪ. И НАОУЧУНЪСЕБЪ ВЪПОУТЬ БЪЖЕ И ГОРЕ ДЪХОМЪГЛАШЕ НОУЧЪШЕ.) (Верк), во кои **А** стои за групата *an* во туѓите имиња, сведочат дека вокалниот дел на таа носовка содржел нијанса на *a*, т.е. се изговарал како глас меѓу *e* и *a* (*ä*). Натамошни развој на **А** го потврдува наполно тоа. Кон крајот на 12 век и почетокот на 13 век имаме примери на деназализација на оваа носовка, при што таа совпаѓа со широко *e* (**Ѣ**). Сп. НЗБАВЛЪ С**А** (м. НЗБАВ**А** С**А**, Охр. ап.), СЪХРАНЪ, НАВЛЪ (м. СЪХР**А**Н**А**, НАВ**А**, Бол. пс.). Говорот на Бобошчица (Корчанско), што го чува широкото *e* и денеска во акцентиран слог, го покажува тој глас како на местото на старото **Ѣ**, така и на **А**: *гов^jäⁿдо, вр^jäме - врем^jäто*. По таков начин, во времето од 9 до 13 век носовката од преден ред ги претрпела овие промени во изговорот: *eⁿ>äⁿ>ä*. Подоцна *ä>e* во најголемиот дел на нашата јазична територија (Конески 1965: 35–36). **Ж** е долг вокал од заден ред. Тој не се развивал паралелно со **А** и пројавува различни замени во нашите дијалекти (**Ж**>*ä*, *a*, *än/äm*, *e^a*, *o^a*, *o*, *y*): 1. **Ж**>*ä* (во мал дел од јужните говори – мошне ограничена територија: Кајлар, Драма, Воден, Серез, Неврокоп); 2. **Ж**>*a* (во

централниот појас на источно и западно наречје); 3. $\text{ж} > \text{ʃn/am}$ (во лагадински говори со неоргански назализам: *лѣнѣжа* (м), *мѣ-нгла* (Сухо, Висока); 4. $\text{ж} > o, o^a$ (во дебарските говори, освен Дримкол $\text{ж} > o^a$); 5. $\text{ж} > e^a$ (во Струшко – Вевчани, Радоажда: *ре^aка*); 6. $\text{ж} > y$ (во северните говори).

Процесот на деназализација се вршел постепено и неедновремено во нашите дијалекти. Тој ги зафатил најрано северните говори, во кои кон 11 век веќе бил завршен, а најдоцна ги зафатил јужните говори. Сведок за извршена деназализација во северна Македонија е Мариинското евангелие, текст каде што имаме доста често *оу* за *ж*, *ю* за *ѣж* и обратно: *коупѣлн, отѣпоуштю* и сл. (Конески 1965: 43). Проучувањата на Блаже Конески докажаа дека оваа црта не мора да претставува српско влијание, туку руско, поаѓајќи и од фактот дека Мариинското евангелие е пишувано во истиот светогорски манастир во кој е и најдено, каде што неговиот пишувач можел да дојде во контакт со руската црквена средина (Конески 1986: 67–69).

Појавата на деназализација на *ж* во *оу* се среќава во повеќе ракописи од Северна Македонија, како на пр. во Кратовското евангелие од средината на 14 век (Георгиевски 1971: 98), во Вранешничкиот апостол (Конески 1956: 20) од втора половина на 13 век, со бројни примери на замена на *ж* со *оу*, додека во Струмичкиот апостол (Блахова 1990: 15) замената на *ж* со *оу* се покажува во помал број примери. Во Радомировото евангелие употребата на *оу* (*ю*) на местото на *ж* (*ѣж*) се среќава во сите позиции (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 18). Меѓутоа од крајот на 13 и почетокот на 14 век сè поинтезивно се налага српската јазична редакција и во другите јазични подрачја на Македонија. Во Верковиќевиот ракопис употребата на *оу*(*ю*) на местото на *ж*(*ѣж*) се среќава скоро низ целиот ракопис, во сите позиции.

Во основата:

моужа 1v/2, 1v/14, 9/6, 9/10, 16/1, 23/6, 40v/7, 65v/7, 83/11 (и разоръ \dot{z} . ѣзникъ. въ землн ханѡньстѣ и наслѣдовашоу землю нхъ. достонн лѣтн посемя дастъ нмь. соуднне дос амонлѣ пррка. и ѿ тоудоу просншоу цра и дастъ нмь бѣ са влаа сѣна кнсова. моужа ѿ колѣн

авеннамннова. лѣтѣмъ и прѣвнъ него. и въздвнженъ двѣа црѣа емоу же
рече свѣдательствова. ѿ брѣтъ двѣа црѣа. и се ѿва моужа по срѣцю
моемоу. и жи творн волею мою. бѣго ѿ сѣменн бѣ по ѿбѣтованн
въздвнже. нзлѣв нспаснтеля исоуса проповѣдавшѣ. и ѿана прѣд лицемъ
вншнаго. крѣщенне покананне. всѣмъ людемъ нзлѣвомъ. в ѣек. ѣ.
нѣдѡѡдѣванне стнхъ апль. :);

встоупн 6/20 (и тькнуо петра въ ребра. и възбѡдн глѣе встано
вскорѣ. нпадъ емоу южа желѣзна. съ роукѡ. и рече же аггль гнѣ к
немоу. прѣпоашн се. и встоупн въ плесницю свою. и створи же тако
и глаемоу ѡблѣци се в рнзоу свою. и по мнѣ ндн. и шедъ по немъ.);

тоугн 35v/14 (и бо писахъ вамъ се истое. да не пришедышы
скрѣь на скрѣь примоутъ ѡ ннхъ же подобаетъ ми се радоваты.
надѣн бо се на все вн. ѣако моѣа радость всѣмъ вамъ. естъ. ѿ пѣуалн
бо многы. и тоугн срѣца. писахъ вамъ многамы слззамы не ѡскрѣьнсте
се. нь да любве разоумѣете. ею же нма нзлнха к вамъ.);

блоудъ 45v/2 (гнѣа. не оупнванте се внномъ. в немъ несть
блоудъ. нь паче нсплнѣнте се дѣхомъ. глѣце себѣ. въ псалмѣхъ и въ
пѣннхъ доуховннхъ. поюще и прѣпоюще въ срѣцнхъ вашнхъ: соуб. кз.
апль къ галатомъ.);

Во флексията:

Акузатив едн.:

въ горницю 1v/12, 2v/7 (бнсть в теже днн болѣвшн и оумрѣтъ.
и ѡмнвшн и положнше ѣ въ горницю. блнзъ соуце и юден и ѡпн.
оученици же слншавыше ѣако петръ естъ в нен и послашоу два моужа
к немоу ѣако да не ѡблѣннтъ се прнтн до ннхъ.);

землю 4/21, 8v/24, 9/2,20v/10, 55v/18, 56v/7, 67v/21, 69v/5, 74/18, 74/23, 77v/1, 88/2, 90/16, 91v/6 (н razorъ з̄. ѳзнкъ. въ землн ханѡнстѣ н наслѣдовашоу землю нхъ. до сто н ѣ лѣт н посемь дастъ нмь. соуднѣ до самонлѣ прѣрка. н ѡтоудоу просншоу цѣра н дастъ нмь бѣ савлаа с̄на кнсова.);

вншоу 2/14, 6/9, 22v/3, 50v/3, 66/14, 67/17 (не ѣко мн глати. что на ѳзнкы свон. за сншо оубо вншоу млнхъ вн видѣты. глати къ вамь. оупованна н з̄лава. юже се желѣзно шошоу. ѡнн же к немоу рѣшоу);

правдоу 4v/14, 25/9, 26v/19, 28v/7, 28v/11, 29/2, 51v/5, 55v/14, 67v/12, 75v/7, 82v/13 (въ ѡнѣх днѣхъ ѡврѣзе оуста н рече въ истинноу разоумѣвае, ѣко не на лица зрѣти бѣ. нъ всѣкъ ѳзнкъ бо ѳен се бѣ творен правдоу бгѡмь ѳсть. слѡв нже посла снѡвомь нзлѣвомь. блгѡвѣрѣствоуе мнрѣ нс хѡмь. се н ѳсть всѣмь гѣ вн вѣсте внвше глн по все нюдн);

сестроу 33/11 (братн печатъ моемоу аплѣствоу вн ѳсте ѡ гнмон. ѡвѣтъ стезаѳцнмь мене ѳстьсн. еда не нмамь сестроу женоу н мѣтн. ѣко проун апостола. ѡбратн гнн кнфа. ѣлн едннъ азъ варнава.);

женоу 33/12 (братн печатъ моемоу аплѣствоу вн ѳсте ѡ гнмон. ѡвѣтъ стезаѳцнмь мене ѳстьсн. еда не нмамь сестроу женоу н мѣтн. ѣко проун апостола. ѡбратн гнн кнфа. ѣлн едннъ азъ варнава.);

1 л. ед. презент:

прндоу 15/9, 15v/14, 17v/13, 22v/13, 32/19, 36/1, 36/5, 39/22, 49v/13, 81/20 (рѣдошоу еднны. прндоу же скоро к вамь. аце гѣ всхуцетъ н разоумѣж. не слово разгрѣдѣвшнхъ. нж сншоу не въ

СЛОВЕСИ БО ЦРЬСТВО НЕБЕСНОЕ. НЪ ВЪ СНАѢ ЧТО ХОЦЕТЕ. ПАЛНЦЕЮ ЛЫ
ПРНДОУ НА ВЫ Н.);

ПРНМОУ 38/11 (БРАТІЕ ЦРКВЫ ІЕСМЬ БѦ ЖИВА ІАКО РЕ БѦ ІАКО ВЪСЕЛЮ
СЕ ВЪНОУ. И ПОНДОУ И БОУДОУ НМЪ ВЪ БѢ И ТИ БОУДЕТЬ МНѢ ВЪ ЛЮДИ
ТѢМЪ ЖЕ НЗНДѢТЕ Ѡ СРѢДИ НХЪ И ѠЛЖУНТЕ СЕ ГЛІЕТЪ ГѢ И НЕУНСТѢ НЕ
ПРНКАСАНТЕ СЕ. И АЗЪ ПРНМОУ ВЫ.);

ІАВЛЮ СЕ 81/20 (МЛТВАМИ БЦЮ ВЪ ЖЕ ДА ДША МОА БОУ КРѢПКОМОУ
И ЖИВОМѢ. МЛТВА: Г. ТОГДАПРНДОУИ ІАВЛЮ СЕ ЛНЦЮ БЖНЮ: БНШЕ СЛЪЗН
МОЖ МНѢ ХЛѢБЪ. ДНЪИ Н... ДА ГЛАХОУГДЕ ІЕСТЪ БѢ... СЛАВ. І ННѢ.
МЛТВАМИ.);

3 л. мн. импф./аор.:

БѢХОУ 6/3, 7/22, 15v/17, 16v/2, 23v/2, 23v/7 (И ВНДѢ ІАКО ГОДѢ
БНСТ ІЮДЕѢМЪ. І ПОВЕЛѢ ЕТИ ПЕТРА. БѢХОУ ЖЕ ДНЕН ѠПРѢСНОУНИ. ЕГО
ЖЕ ІЕМЪ ВСАДНВЪ ТЕМНИЦЮ. І ВЪДАВЪ ЧЕТИРЕМЪ ЧЕТВРѢДНЕВНОМЪ ВОННОМЪ.
СТРѢЦИ ХОТЕН ПО ПАСЦѢ НЗВЕСТНКЪ ЛЮДЕМЪ);

ПРѢДАХОУ 10/16 (ВЪ ѠНѢХЪ ДНѢХЪ ІАКО ЖЕ СОУЖДЕНО БНСТЪ
ѠВЕСТИ СЕ НЖЕ Ѡ ПАВЛѢ ВЪ ТАЛНЮ ПРѢДАХОУ ПАВЛА. И НИ ЕТЕРИ ІЕЖНИКИ
СОТННКОУ. ИМЕНЕМЪ ІНОУ. СПИРѢ СЕ В АСТНЮ ВЪ СѢДЪШЕ ЖЕ ВЪ КОРАБЪ.);

НМѢХОУ 8/11, 18/10 (Ѡ ТОУДОУ ЖЕ НДѢ ВЪ КОРАБИ ВЪ КИПРЪ БНВШЕ
ВЪ САЛМИНѢ. ПРОПОВѢДАХЪ СЛОВО БЖНІЕ, ВЪ СОИМНИЦУХЪ ІЮДЕѢМЪ.
НМѢХОУ ЖЕ ІѠАН СЛОУГОУ. ПРОШЕДЪША ВСІ ѠТОКЪ ДОПАФА. И ѠБРѢТОСТА
КОРЕННЪЦА ЛЪЖА ПРРКА ІЮДЕѢАНИНА. ЕМОУ ЖЕ БѢ ІМЕ ВАРНСЬ. ЕЖЕ С
АНТИПАТОМЪ.);

хотѣху 22v/21, хотѣху 20v/11 (свезани ѿ ѱерлѣма прѣданѣ бнхъ въ роуцѣ рнмлѣнемь. и еже свезавше ме. хотѣху поуспити ю за не не бѣше и не днвна смѣртна въ мнѣсоуци. глѣцимь же въ прѣки);

бнваху 22v/18, 22v/21 (множѣншимь же сказаше за свѣдѣтелствоую црѣствнѣ бжнѣ, прѣпнраю же наже ѿ ісѣ ѿ закона же монсеова ѿ оутра до вечера ѿви прѣпрѣни бнваху ѿ глѣннхъ ѿви же не вѣроваху. не строено соуще к тебѣ. ѿпоуциени бнваху. рекъше павлоу глѣ едннѣ нако добрѣ дхъ стн рѣ. нсанемь пророкомь. къ ѿцемь нашнмь глѣ.);

вѣроваху 12/8, 22v/19, 88v/15 (вѣрова въ га со всѣмь домомь свонмь. и мнози ѿ короунѣтѣни слншаше вѣроваху. и крѣцаху се рѣу же гѣ ноцию въ снѣ павлоу. небо и се нь глѣ. и не оумлѣн. за не азъ есмь стобою. ннкто же наложитъ тн се ѿзлобнѣ).

Ж>А>Е во флексија – ном.едн. активен партицип на презент:

хоте 2v/8, 6/7, 8/18, 14v/11, 20v/22 (павлоу моужоу разоумноу. и се призва варнавоу.и савла выпрашаше хот ен слово бжнѣ слншаты. противлѣше се и мелоума кореннѣць тако бо сказаеъ се нме его. нце разварити антипата ѿ вѣрын.);

оуче 15/21 (тѣмь же бднѣ помннающе. нако три лѣта ноць и днѣ. непрѣстахъ оуче со слъзамн. едного кождо васъ. и се ннѣ прѣдаю ви братѣ бгѣви.);

сѣе 38v/14 (братѣ сѣе и шжда и пожнеты сѣе и въ блгословеннхъ. ѿ блгословеннхъ пожнеть.).

Врз основа на проследениот материјал за употребата на носовките во Верковиќевиот апостол можеме да заклучиме дека

меѓусебното заменување на носовките според познатите правила за нивно мешање, кое се среќава напоредно со бележењето на *ou* за *ж*, претставува еден преоден стадиум од нивното етимолошко бележење кон нивното наполно исчезнување и заменување со полни вокали. Појавата на *ou* наместо *ж*, односно денализацијата засведочена во Крат, Карп, Вран и во многу други ракописи што се по потекло од северна Македонија, се уште една потврда дека и Верковиќевиот апостол ѝ припаѓа на истата книжевна школа од којашто се и овие ракописи.

Литература

- Блахова Е., Хауптова З. 1990: *Струмички (Македонски) апостол*, Скопје.
- Георгиевски Михајло 1989: *Судбината на словенските ракописи од Македонија*, Скопје.
- Гранстрем Э 1953: *Описание русских и славянских пергаменных рукописей*, Ленинград.
- Георгиевски Ѓорѓи 1971: „Кратовско евангелие“, *МЈ XXII*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Десподова Вангелија 1983: „Македонски писмени споменици во ленинградските библиотеки“, *Македонистика 3*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Блаже 1956: *Вранешнички апостол*, Скопје.
- Конески Блаже 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески Блаже 1986: „О Маријинском јеванђељу“, *ЈФ XLII*, Београд.
- Лавров П. А. 1904: *Апостол из собрания Верковича*, Киев.
- Новотни Соња 1994: *Верковиќев апостол - лингвистичка анализа*, Скопје (магистерска теза во ракопис).
- Отчет ПБ за 1891: 24–25.

Пенушлиски Кирил 1985: *Верковиќ-Македонски народни умотворби*, кн.1, Скопје.

Угринова-Скаловска Р., Рибарова З. 1988: *Радомирово евангелие*, Скопје.

Угринова-Скаловска Р. 2001: *Старословенски јазик*, Скопје.

Summary

The process of denazalization of **ж** in **оу** in the beginning was found in several manuscripts of north Macedonia, but from the late 13th and early 14th century this process was followed also in other Macedonian language areas, as a result of Serbian influence. In Kumanovo, Kratovo and other North Macedonian speeches, at the root of the word, and in the suffixes **ж** has reflex **оу**. For example: golubi, gusenica, gnusno, dubica, zub, juzhe, muka, muzhi, ruka and others. Also verbs from -e and -i group 1 f. sing. have the suffix -u, which is a direct reflection of nasal sounds **ж**. For example: беру, казују, јаду, мозу, слзу and others. The subject of our research in this paper is Verkovicjev apostle, who was apostle from the end of the XIV century, which is kept in handwritten department of the Public Library "Saltykov Shchedrin" in St. Petersburg number QnI46. In Verkovicjev apostle use the **оу(ю)** in place of **ж(тж)** is found in all positions. The paper included the lexical units in which traced denazalization, and clearer visibility excerpt them together with their contexts. In investigating greatest widely used method of excerption and systematization, which is best shown the process of denazalization in Verkovicjev apostle.

Михајло Марковиќ, Соња Новотни
Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
E-mail: mihajlomarkovikj@gmail.com, snovotni@yahoo.com

ФРЕКВЕНТНОСТА НА СЕМИТИЗМИТЕ (НИЗ ПРИЗМА НА КОНТЕКСТУАЛЕН ПРИКАЗ) ВО СЛЕПЧЕНСКИОТ ПАТЕРИК, ОГЛЕДАЛО И РАЗЛИЧНА ПОУЧИТЕЛНА НАСТАВЛЕНИЈА

Апстракт: Во оваа статија е претставена лексичката наслојка од семитско потекло и нејзината фреквенција во Слеченскиот патерик (старословенски ракопис од XIV в.), Огледало од К. П. Т. и Различа поучителна наставленија од Ј. К., но во најголема мера се задржавме на некои покарактеристични зборови или групи од историјата, религијата и од секојдневието со што се приближивме и го дадовме нашиот придонес кон можноста за обработка на лексиката на патериците напредно со лексиката на поновите македонски ракописи (пишувани на народен говор). Едно вакво истражување, односно споредбена лексичка анализа, е значајна за историската лексикологија на македонскиот јазик. Лексичката анализа на Слеч, Оглед и Различ ја вршевме од аспект на досегашните лексички проучувања на старословенските текстови и на македонските црковнословенски ракописи.

Клучни зборови: Слеч, Оглед, Различ, лексика, семитизми.

Слеченскиот патерик е ракопис којшто потекнува од Северна Македонија, поточно од Кратовско-Злетовскиот книжевен центар и не случајно го избравме за предмет на обработка. Ракописот потекнува од периодот на XIV в., а познато е дека во овој период во Северна Македонија со својата просветителска и книжевна дејност се активираат повеќе културни средишта и манастири, како продолжение на една постара книжевна традиција - Охридската. *Огледало* е првата печатена работа на К. П. Т. Со помош на призренскиот поп Коста Стошиќ, *Огледало* на К. П. Т. било печатено во Будим, во универзитетската печатница, во 1816 г. Последното дело, воедно и дело коешто е предмет на нашава работа, било истовремено и најкрупното негово дело и најголемото дело од првиот период на новата македонска книжевност. Ова негово дело носи наслов *Различна поучителна наставленија*, печатено во Будим 1819 година и има 310 страни голема осмина. Ј. К. овде ни дал еден голем зборник кој се состоел со различна, главно, набожно-морализаторска содржина.

Зборникот од поучителни наставленија Ј. К. го изработил, компилаторски, користејќи разни црковно-набожни текстови.

Целта на нашиот труд е да ја претставиме лексичката наслојка од семитско потекло и нејзината фреквенција во Слеч, Оглед и Различ, задржувајќи се на некои покарактеристични зборови или групи од историјата, религијата и од секојдневието и на таков начин да се приближиме и да го дадеме нашиот придонес кон можноста за обработка на целокупната лексика на патериците напоредно со лексиката на поновите македонски ракописи, со акцент на лексиката од семитски ареал. Едно вакво истражување, односно споредбена лексичка анализа би била значајна за историската лексикологија на македонскиот јазик. Преку ексцерпирањето на зборови од семитско потекло коишто ги следиме во Слеч напоредно со Оглед и Различ, го покажуваме заедничкото лексичко јадро, односно се укажува на преемственоста на лексиката меѓу трите ракописи коишто се предмет на нашата работа.

Постојната диспропорција на обработеноста на палеославистичката проблематика, во поглед на другите јазични рамништа наспрема лексиколошкото, се рефлектира и на термилошки план во однос на дефинирањето на граматичките категории како „длабински структури“, а на лексичките како „површински“ (Бугарски 1975: 169). Овој традиционален и некритички однос кон местото и уделот на лексиката наспрема другите јазични сфери веќе е коригиран на општолингвистички план (Gleason 1962) (Конечкаја 1987: 26 -54, Барт 1975: 7 -83).

Правописот на еден ракопис како и неговиот лексички состав, зависат од влијанието на предлошката, како и од подоцнежните наслојки, внесени во преписите што му предходат на зачуваниот ракопис, во кој може да е одразено влијанието на некој книжевен центар со што го наложил својот авторитет и, најпосле, делумно од говорот на пишувачот на ракописот, со што доаѓа до израз во последниот препис (Конески 1956: 45). Најголемиот дел од лексиката на Слеч се совпаѓа со основниот лексички фонд што е регистриран во канонските стел. ракописи, а очевидна блискост покажува со ракописите од првата редакција на евангелскиот текст (Десподова 1988) која Г. А. Воскресенски (Воскресенский 1896: 199 -313) ја нарекува најстара јужнословенска редакција.

Лексичката анализа на ракописите ја вршиме од аспект на досегашните лексички проучувања на старословенските како и на македонските црковнословенски ракописи (Miklosich 1862-1865; Academia Nakladetestvi Československe 1974; Македонистика 4 1985;

Десподова, Новотни, Јачева-Улчар, Чичева-Алексиќ 1999). Притоа, како основа во обработката на лексиката ја користиме класификацијата на С. Новотни (Новотни 2013: 201-216), која е прилагодена и делумно видоизмената во зависност од спецификите на материјалот кои ги нудат нашиве ракописи.

Име *Семити* доаѓа од името *Сем* (евр. *Шем*), кој бил син на Ное (Enciklopedija Leksikografskog zavoda, T. V, 678).

Еврејскиот јазик е единствениот јазик од канаанските јазици што е наполно зачуван според Стариот завет (Enciklopedija Leksikografskog zavoda, T. III, 286). Овој јазик кој е фиксиран за старозаветните книги во кои, покрај други содржини, е опфатено нивното формирање и контактите со другите семитски народи и нивните контакти со други поразвиени цивилизации (Мала енциклопедија 1968: 606- 608).

Во Слепч, Оглед и Различ се јавуваат следниве семитизми:

АМННЪ (ἀμήν (Souček 1973)) од хебр. -нека биде, така е навистина:

сѣпрѣстѣмьнѣблагнмьн жнвѣтворецинмѣдоуѣхѣомь, нѣнна
 нприсонѣвѣвѣкыѣвѣкомьамннѣ: 41/7, нсѣврѣши неговѣнсповѣданнѣ
 хѣсвоего, нпрѣимннѣсѣмнромь. оуслышавѣ желѣднѣкрѣ **АМННЪ**.
 нрѣкѣ**АМБ**, оуѣкѣновѣнѣбѣ71v/3, се жнтнѣ
 блѣуднѣцеснѣвѣнѣтроудыннѣпѣвнѣзнѣѣуаѣнѣнѣнѣ сѣнѣ
 южедадастѣнамыѣгѣѣѣѣстнѣ вѣднѣсоуднѣ**АМННЪ** ∴ 146/14 (Слепч)

сотворнегоархѣереасонмѣдсвоемѣстѣомѣнѣсотворнегопастырѣ
 людемѣсвонмѣновомѣсранлю, нпрѣставнѣсѣ ѣѣдеснѣнѣстѣмѣтѣвѣаегѣ
 сѣлѣблѣопрѣѣтнаоуѣртѣабѣнашегѣ**АМННЪ** 5/7, 8/7, 153/3,153/7/8/9
 (Оглед)

н сѣкн патѣ н сосѣ дѣмы, н сосѣ работа, да глѣдашѣ добро да
 ѣннншѣ, кой добро сторѣва на дрѣгн да нмѣ ѣ на полѣа на добро: на
 послѣднѣнѣродовѣна ѣлѣвѣцы, онѣакѣоноумрѣтѣ, нѣдѣображ
 егѣдѣлѣанѣоумнрѣтѣ, ноонѣкатѣобаѣаѣсѣтавнѣлѣнасвонѣтѣ
 ѣѣдаѣхранѣндрѣхнѣкаѣн, нѣнаснагаѣкаѣнѣамннѣдѣѣшѣта,
 зѣтоваонѣнеоумнрѣдѣосконѣнѣѣвѣка, **АМННЪ** 280/9, 17/5 (Различ)

ЕВРЕН(Εβραῖος) - Евреин; **ЕВРЕНСКЪ**(ἑβραϊκός) - еврејски:

ΩΝΑ ЖЕРЫДАЕ ѿвѣщамншце. азъ ѿ ѹе ѹтѣны **ЕВРЕАНИНА** ѳсмь. н желю ѡставитн ѡуѣскоую вѣроузлоую, нбытнмнхрѣтїаннѣ 177v/3 (Слеч)

н азъ воскрешѡ его во последнїй день, а **ЕВРЕН**, ѹнфѡтн неѣа да прїнматъ тыа реуовн да быдатъ ѹада бжїа 74/14, 107/16, еврейска 73/12 (Оглед)

това е бжїе хотѣнїе като кога оу планината на **ЕВРЕЕТЕ** светеше онай огнь ношка през ношнте ндеше пред ннхъ какѡ некоа кѡла огннѣта светеше 20/7, **ЕВРЕЙТЕ** 28/13, 111/8, **ЕВРЕЕТО** фарнсе 138/10 (Различ)

ПАСКА, ПАСХА(πάσχα) - Велигден, пасха:

н нмѣхъ ѡбычан въ нароунтыне пражннкы постѣщати єго. н приноситн ємоу малыне потрѣбы, н блвнтн се ѿ него. пришьдѣшоу же ѡбо пражннкоу стѣне **ПАСХЫ** 154/16 (Слеч)

єден дрѡгого да загрлнмо н да полюбнмо ѿ радость, зере влегохме во **ПАСХА**: **ПАСХА** ѣе реуетъ преведенїе ѿ зло во добро, н така да реуемо, хрѣтосъ воскресе нлн во истнннѡ воскресе 121/20 (Оглед)

снрѣѹъ оу твоа дѡша н блговоннѣтѣ та, воскресшїй. помажн нозѣ инсѡвн, шестъ днн предъ **ПАСХА**, докатъ не е дошелъ она свѣтѣ цю ке да быде, доде снн а том свѣтѣ, оу шестъ дана цю е создaденъ 91/22 (Различ)

САТАНА, СОТОНА (σατάν и σατανᾶς) од хебр. satan, араб. **САТАНА** - сатана, ѳавол:

тѡ ѳгда въ хождаше въ црѣвъ, нлн на ѡвѣдь мнѡгыне **САТАНА** оустрѣлаше ѡ добротѣ ѳеє. како же н рыптатн на нгоумена 33v/12, ндн за ме **САТАНА** како съблазнмн ѳсн. нѣ ѡбаѹе глѡтн. ѳце хоцешн бесѣдоватн къ мнѣ 139/1, блвенїе н правда. заповѣдн же **СОТОННЫ**, тма н сьмрѣтъ. моука н грѣхъ н клетѡа. въ тебѣ соуѣтѣ сн. нлн снмь,

нлн ѿнѣмь послѣдыствоун 189/2, блвеннѣ н прѣвы вѣньць. ѡце лн
СОТОННННМЬ вѣроуѣшн. соупостатнаа срѣтають те 189/9, н ѿселѣ
ѿрицаю се **СОТОНЫ** н аггль ѣго, ѣже соутъ коумнрн мртви 47/2
(Слепч)

претворн н прогонн всакоє дѣволскоє дѣйство, н всакоє
САТАНСКОЕ научнаніє, н всакоє прихотѣніє н придѣйство, н желаніє
похотное 60/7(Оглед)

стѣй ѿаннъ златобстѣй, оучеше хртѣанн, да не свратъ н да
не поатъ пѣснн **САТАННСКН**, но ѿалтнръ кннга да се оучатъ, н да
нматъ оу свое сердце славословіє бжїє сосъ оуста н со оумъ да славатъ
бга 149/14, **САТАНА**17/7 (Различ)

серафимъ(Σεραφίμ)□-Серафим, еден од чиновите на небесната
хиерархија. Серафимите биле ангели од последен ред (Десподова,
Новотни, Јачева-Улчар, Чичева-Алексиќ 1999: 416):

нсмѣтармн ѣдѣше нсь грѣшннкывъдварааше се ѣго же
хероувннн**серафимнзрѣтн** не могоутъ138/16 (Слепч)

поманн ма нже нахерѣвѣмѣхъ, поманн ма нже
на**серафѣмѣхъ**, блгвеныи велнкѣй просвѣщеніє: просвѣцаа ѣвышнаа
нннжнлаа 19/19, **серафимъ**29/11 (Оглед)

н оца, н сна, н дха естъ, слава казѣе нсаїа вндель дымъ цю
гѡ навнлъ, **серафимъ** оугль вагланъ жертвеннкъ, престолъ, таа слава
внде нсаїа 98/2, **серафимскагѡ**5/12, **серафимѡвъ**35/7 (Различ)

хероувнмъ (херουβίμ) - хероувим:

нсмѣтармн ѣдѣшенсѣгрѣшннкывъдвараашесе ѣго
же**хероувнннсерафимнзрѣтн**немогутъ138/16 (Слепч)

поманн ма нже на **херѣвѣмѣхъ**, поманн ма нже на
серафѣмѣхъ, блгвеныи велнкѣй просвѣщеніє: просвѣцаа ѣвышнаа н
нннжнлаа 19/18, **херѣвѣмъ**нсерафимъ29/11 (Оглед)

ИЖЕ ЦО ТО СЪДН НА **ХЕРЌВИМЪХЪ**, ЕГДА ВОПЛОТН СѦ ВОСПОУН, СН ПОУЧНАЛЪ: ѠЩЕ, Н ТАЙНЫѦ ОНЫѦ ВЕУЕРН:ТРАПЕЗЌ ЗНАМЕНЌЕТЪ, НА ТАѦ ГЪДЪ ОУУЕННОМЪ РЕУЕ236/5,**ХЕРЌВИМѠВЪ**35/7, **ХЕРЌВИМСКАѦ**252/22 (Различ)

Во *Слепч*, *Оглед* и во *Различ* среќаваме само неколку машки семитски имиња:

АВРААМЪ:

СТАВШН ЖЕ ѠНАПОСРЪ ЗВЪРН ПОМЛН СЕ ГЛАГОЛЕШТН. ЗНАЕМЪ ТЫ ЈЕСН БЕ ПРИЗЫВАЮШТНМЪ ТЕ, ПРИНМН ДШОУ МОЮ ИАКО ЖЕ ПРИЕЛЪ ЈЕСН ЖРТВОУ ОЦА НАШЕГО **АВРААМА**6в/9, ЮЖЕ ЖРТВОУ ѠЦЪ **АВРААМЪ** ПРИНЕСЕ ИСАКА СНА СВОЕГО 6/10, БЪ НАСТАВН ВЪ МЕ Н ПРИВЕДЫН МЕ ВЪ МЪСТО СНИЕ. ТЪ ДА СЪВРШН СТАРОСТ ТВОЮ ИАКО ЖЕ **АВРААМОУ**111в/15 (Слепч)

ЗЕРЕ ИЗГОРЕХЪ ЗА ВОДА, Н НЕ СЕ ТЕРПН Ѡ ЖЕЖИЦНА, ПА МЌ ВЕЛНТЪ **АВРААМЪ**: ИМАТЪ МЕИН ОУ НАСЪ ЕДЕНЪ ПРОПАСТЪ ДЌПКА ГОЛЕМА, МИ Е СТРАХЪ ДА НЕ ПРОПАДНЕМЪ НЕКАКѠ Н ДА НЕ ѠСТАНЕМЪ БЕЗЪ НЕГѠ 81/13, **АВРААМА** Н ИСАКА Н ИАКѠВА 18/19, **АВРААМА** 75/17, **АВРААМОВНОТЪ** 76/6 (Оглед)

НА ПРЕШЪ СЪДЕЛЪ ПОДЪ НЕГОВИО ДВОРЪ ГЛАДЕНЪ, ЛАЗАРЪ ЖЕЛАѦЛЪ ДА СЕ НАСНТН Ѡ ТРОУН ЦО ПАДАЛЕ Ѡ ТРАПЕЗАТА НА БОГАТИѠ: А СЕГА НА СКЌТОВЕ **АВРААМОВН** СЕ НАСНЦАВА БЪЖЕСТВЕНАѦ СЛАВА24/8 (Различ)

АДАМЪ:

ВРЪЖЕ РИЗЫ СВОЈЕ НА ЛИЦЕ ЦРЕВО, Н РЕ К НИЕМОУ. НИНА ТЫ ЈЕСН ЛЬСТИВЫН ЗМИН ѠБЪВН ВСЕ НА ДРЪВЪ, Н ВШЪ ЕВГОУ Н ПРЪСТИВЪ Ю. Н ПАКЫ ЕВГОЮ ПРЪЛЪСТИВЪ **АДАМА**55в/11, АЩЕ ЛИ ГРЪШНИКЪ ЈЕСН. АЩЕ Н ВЪ РАН БОУДЕШН ИСПАДЕШН. ВЪ РАН БЪ **АДАМЪ** ИСПАДЕ. НА ГНОИЦН БЪ ЀѠВЪ Н ВЪИЧА СЕ 80/11, ѠСТАВНТЕ МЕ ѠЦН ПОИЕЖЕ УЛЪКЪ ГРЪШНЫЪ ЈЕСМЪ, ЀЛНКОНКЫ УЛЪКЪ ГРЪШНЫЪ БИ Ѡ **АДАМА** ДА ЖЕ Н ДО ДНЪ ѠНЪМЪ ЖЕ КЪ НИЕМОУ РЕКШЕМЪ 150/9 (Слепч), **АДАМОВЫ**17/11, **АДАМА**4/11, **АДАМЪ** Н ЕВА 22/20, **АДАМОВО** ОКО 97/15 (Различ), **АДАМЪ**130/8 (Оглед)

НЮДА:

ω брaтнѣ же се кь ново крѣченон дѣаволь, н гла снѣ что мнѣ
н тебѣ гжѣ пелагїе. по что н ты оупобн се їдѣѣ 141v/13, н прѣдасть
їего їоудѣω□снѣ н ты мнѣ сътвори нна. тога епѣ повелѣ рабѣ бжѣн
пелагїн. запрѣтити їемоу знаменнїемъ хвѣмъ 141v/15 въ ноуѣрѣ же
юдоу гра прѣстола златн н поножна зла. градъ же в съ исплѣ свѣта
н радостн 245/1

їдѣа, исповѣданїе, рѣвимъ снѣ видѣнїа, гадъ нскѣшенїе, аснрѣ
блаженство, нефдалнмъ млтѣа, манаснн забвенїе, смесонѣ
послѣшанїе, левн прїателѣ, нсахарѣ мазда99/3, 186/10 (Различ)

КАННЬ:

тѣм же н ωба нзгнa на быста ѿ породы. ты їсн льстнвын
вьшѣ въ каннїе срѣце н въ оумъ їего завнсть вложнвь, да юнотѣнаго брѣа
авела оубнїетъ 55v/14, прѣславн же дѣло хоцоу въ звѣстнтн тебѣ
члѣвѣ бжѣн їако како здѣ стражоуцоумн н гладемъ мроуцн н їедва
събрїающн былнн въ поѣрѣбоу ω каанномоу семоу телесн како ω жнтѣ
н възрасте отроуе ω новъ оутробѣ моїен 126/8, аце на завнсть братню
пострѣуетн. по разоумѣнмъ канново проклетнїе 229v/2 (Слепч)

зере те тн се налютн, какω каннѣ цо мѣ се налютн, зацо
полошо нецо нзбрїаше, даваше за бѣга, н бѣгъ емъ немѣ го прїнма е
емъ, не мѣ ндеше напредѣ, емъ го запнзмн, а не да го помнлѣатѣ
146/9 (Оглед)

какω цо гн глѣдалѣ смертнн, не хтелѣ да почека нн мннѣта,
оучнннлѣ та скорѣ влѣзнала оу свето смертѣ: напнлѣ їадомѣ завнстн
каїново срѣце: н рацете мѣ внѣрѣжнлѣ, н наѣчнл гω да оубїе брата
своегω авела 22/22, каннѣ 21/7 (Различ)

Преку прикажувањето на семитизмите коишто ги бележиме во
Слепч, Оглед и Различ ја покажавме преемственоста на одделни
лексички единици коишто ги проследивме во појдовниот ракопис
(Слепч) и најмалку во еден од поновите (временски) ракописи (Оглед,

Различ). Преку проследените примери се следи континуитетот на лексемите и нивната културна и писмена преемственост од XIV во XIX в., што е и очекуван резултат, ако се земе во предвид дека се работи за ракописи со црковнонабожна содржина.

Литература:

Бугарски Ранко 1975: *Лингвистика о човеку*, Београд.

Воскресенский Г.А. 1896: *Характеристические черты четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка по сто двенадцати рукописям Евангелия XI- XVI вв.*, Москва.

Десподова Вангелија 1988: *Григоровичево евангелие бр. 9*, Македонски средновековни ракописи II, Прилеп.

Конески Блаже 1964: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.

Конески Блаже 1956: *Вранешнички апостол*, Стари текстови II, Скопје.

Конецкая В. П. 1984: „О системности лексики“, *Вопрос языкознания*, I, Москва.

Македонистика 4:1985, Скопје.

Марковиќ Михајло 2015: Преемственост на лексиката меѓу Слепченскиот патерик и Огледало од Кирил Пејчиновиќ и Различна поучителна наставленија од Јоаким Крчовски, Скопје (докторска дисертација во ракопис).

Новотни Соња 2013: *Слоештички патерик*, Скопје.

Старословенско-македонски речник (со грчки паралели) 1999: В. Десподова, С. Новотни, Е. Јачева-Улчар, М. Чичева-Алексиќ, Прилеп-Скопје.

Мала енциклопедија 1968: Београд.

Gleason H. A. 1962: „The Relation of Lexicon and Grammar“, *International Journal of Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Т. III, Т. V, 678.

Miklosich Fr. 1862-1865: *Lexicon palaeoslovenico - graeco - latinum emendatum auctum edidit*, Vindobonae.

Souček J. B. 1973: *Řecko český slovník k Novému Zákonu*, Praha.

Slovník jazyka staroslovenského, lexicon linguae paleoslovenicae 1974: Academia Nakladatelství Československé věd Praha.

Slovník jazyka staroslověnského, 1- 41, 1959- 1987: Praha.

Summary

Lexical composition of manuscripts depends on several factors such as followed by a speech writer of the manuscript, the impact of the literary center that was written manuscript. It also has great impact and direct contact of Slovenian language and Greek language, the impact of moravism, preslavism, panonism, latinism and semitism. The existing disproportion of problems in terms of other linguistic levels versus leksikal is reflected in the terminology scheme regarding the definition of grammatical categories. The topic of our work is to present lexical of Semitic origin, and its frequency in Slepchpatherikon (Slavonic manuscript of XIV c.), Ogleđalo of K. P. T. and Razlicnapoucitelnanastavlenija by J. K., but mostly we kept some characteristic words or groups of history, religion and everyday life which we approached and we made our contribution to the possibility of processing the vocabulary of crutches alongside vocabulary newer Macedonian manuscripts. Research or comparative lexical analysis is important for historical lexicology of the Macedonian language. Lexical analysis of Slepch, Ogleđ and Razlich served in terms of existing lexical study of Old Slavic texts and Macedonian Slavic manuscripts.

81'1:165:[081 Св. Климент Охридски

Димитар Пандев
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

СЛОВО ЗА СВЕТИ КЛИМЕНТОВАТА СОЗНАЈБА НА СВЕТОТ И СТВАРНОСТА

(или: Меѓу трpezата и гостилницата)

Апстракт: Во рефератот, од позициите на когнитивната лингвистика се разгледуваат концептите-артефакти ТРПЕЗА и ГОСТИЛНИЦА во словата-матрици на свети Климент Охридски и нивната актуализација во македонската литература.

Клучни зборови: црква, трpezа, гостилница.

Вовед во темата:

Словата на свети Климент Охридски се прва творечка словенскојазична рециклажа на библиската и патристичката литература остварена претходно на еврејски, латински и грчки јазик. Во нив е вграден нов јазичен поглед врз христијанскиот свет и стварност, комуникативно остварен, синегдохски кажано, во предворјето на неговиот манастир на Плаошник, или метонимиски, преку дејноста на Охридската книжевна школа, која, метафорично, станува расадник на средновековните, ренесансните и просветителските словенскојазични литератури, врз чија основа хипостасно се издигнуваат новите словенски литератури, во тој контекст и македонската литература, почвено поврзана токму со дејноста на свети Климент Охридски и неговиот јазичен поглед врз основните принципи на христијанскиот живот, кои отпосле во европската модерна и постмодерна литература стануваат подлога за европоцентричниот поглед на светот.

Од една страна, првенствено го имаме предвид корпусот текстови од свети Климент Охридски преку апокрифната (на црковнословенски јазик) и дамаскинарската (на македонски народен јазик) литература до текстовите на Јоаким Крчовски и Кирил

Пејчиновиќ, продолжително преку текстовите на македонската преродба и македонското творештво до Цепенков, како и од Цепенков и Шапкарев до современата македонска литература, од нејзините почетоци со Блаже Конески, Славко Јаневски итн. Низ сите нив творечки се надградуваат основните христијански принципи заложени во трансформираните кодови на Климент Охридски и на Јоаким Крчовски (на протег од девет века), санкционирани во затворениот код на македонската народна литература, и разгранети во националниот код на современата македонска литература.

Европоцентричниот, пак, поглед на свет во македонскиот корпус на текстови на од свети Климент до денес го разотвораме преку концептите заложени во Климентовите верзии на поучителните слова говорени за сведен на апостол или маченик. Станува збор за текстови – матрици, во кои врз библиски примери се говори општо за примерниот (Христоподобен) живот на апостолот или маченикот (или страдалникот), а се менува само името на светецот, односно денот на проповедта се врзува со името на светецот. Бездруго, станува збор за беспрекорно соживување со претходникот по вера и вживување во општествената ситуација на празникот. Ист е тој животен пат, во кој се пресликуваат (општествени) ситуации од животот на апостолите претставен во новозаветните текстови, од средбите меѓу Исус и учениците, од средбите меѓу апостолите и народот, врз принципот на преслик, од типот: средбите меѓу свети Климент и учениците (на Плаошник пред единаесет века), на учениците на Климент Охридски и народот), до контактот со книгата што се чита и пее.

Актуализираме: на овие секвенции од „Заповеди за празниците од Климент, епископ словенски, кога сакате: за сведен на апостол или маченик, или поука кон луѓето“ и „Поука за спомен на апостол или маченик“, како и „Поука за свети апостол Марко“ не би им посветил толку внимание ако искажат „Каде што се двајца или тројца собрани во името мое, и јас сум среди вас“ (Матеј 18.20), не сум чул во актуализирана верзија сопрво од Блаже Конески и неговите први ученици, подоцнежни негови соработници на различни полиња на македонистиката, и мои / наши професори, и ако овој исказ не се вклопил во универзитетската настава дека за да се одржи предавање требало присуство од најмалку тројца студенти, независно дали кој било од нив знае дека длабоката мотивираност на оваа воспитна постапка е од евангелието по Матеј. Од друга страна, треба да имаме предвид дека и различни општествени (дури и спротивставени) појави се одржале токму врз тој принцип.

Општите слова-матрици, според Угринова-Скаловска, во црковната проповедничка литература служеле за читање на различни празници. Во словенските верзии во нив била вградена формулата „имерек“, што упатувало на тоа место да се изговори името на светецот. Без да навлегуваме во поопсежни опсервации за „истоста“ на светците, зашто само свети Климент Охридски со својот животопис ја негираа таа поставеност, ни наложува основниот спознаен концепт на христијанството дека сите луѓе се исти пред бога, што во словата-матрици е предадено токму преку поуки како да се празнува, т.е. какво празнување сака Господ.

Овие концептуални прашања денес се основен предмет на когнитивната лингвистика, која за таа цел изработила своевидна матрица за концептосферата на народната / националната култура, следејќи го односот митологија – религија – наука. А односот митологија – религија особено доаѓа до израз во словата на свети Климент Охридски, особено преку поучните слова, за потоа да се зацврсти во апокрифната и просветителската литература (преку примерните текстови како што се „Спасение грешним“, „Утешение грешним“), кои наоѓаат свој одраз и во народната, но и во уметничката литература.

Основните концепти на светот (особено просторот), појавите во природата (денот), преставите за човекот (праведен човек), социјалните поими и односи (дружина), двојството во културата (совеста), карактерот (лагата), чувствата (радоста) соодветно се образложени во словата-матрици на свети Климент Охридски и во сите словенојазични литератури.

Во оваа пригода се задржуваме врз еден од концептите што го откриваме преку текстолошка споредба на двете верзии, имено врз светот на концептите-артефакти, во кој основен концепт е концептот „дом“, на кој во христијанската литература бездруго го соодветствуваат концептите „црква“, „манастир“ и слично. Сп.: „Па затоа ние треба да доаѓаме во светата црква со чисти срца, без гнев и злоба да му се молиме нему, барајќи најпрвин очистување од секаков грев.“ (Заповеди за празниците).

А од светот на концептите – артефакти во словата-матрици доминанти се артефактите ТРПЕЗА и ГОСТИЛНИЦА.

Без да навлегуваме во богатата тема и литература за овие концепти во Библијата, се задржуваме само врз когнитивните

трансформации што ги нудат Климентовите слова-матрици врз основа на актуализираниот нивни превод на протоерејставрофор д-р Јован Таковски (Собрани дела на свети Климент Охридски, Скопје 2013).

Елаборација на темата:

1. Односот меѓу трpezата и гостилницата го извлекуваме од разликите меѓу двете верзии на првопрепознаеното оригинално словенско слово „Заповеданија за празниците“, т.е. „Поучение во спомен на светиот апостол или маченик“.

2. Потсетуваме: дека се работи за оригинален словенски текст, поинаков од соодветни византиски, утврдил уште Александар Востоков, основоположникот на споредбените словенојазични согледувања, чие име во славистиката е присутно два века, би рекол, од во она време во кое нашиот Пејчиновиќ ја објавува својата прва книга во која централно место, според Блаже Конески, има „Слово за празниците“.

3. Потем Востоков и Пејчиновиќ веќе ништо не било исто како порано, ни во славистиката, ни во литературата што се созавала на македонски народен јазик. Имено, во славистиката започнува процесот на препознавање на разликувачките особености меѓу словенските јазици, а во македонската литература – пишување текстови блиски до народот, т.е. до пошироката публика.

4. Односот меѓу трpezата и гостилницата е само еден од односите меѓу артефактите во концептосферата на културата, како што е на пример и односот меѓу столот и постелата, двата осмислени според принципите на фигуративниот говор (метафора, метонимија, синегдоха, градација, хипербола, алегорија), при што во фигуративната употреба на когнитивот **трpezа** ја среќаваме во првата верзија на словото, а на когнитивот **гостилница** – во втората.

Во линеаризацијата на архитектот на словото тие се во причинско-последична, т.е. механицистичка врска, и имаат регулаторна и прагматична функција, што е во согласност со поучниот карактер на словото, т.е. со бихевиористичката концепција на образованието.

Актуализираме и архаизираме: на мислење сме дека општото поучно слово на Климент е дел и од неговата наставна дејност по реторика (хомилетика), т.е. по вештини на составување текстови со

практична црковна намена. Сметаме, овој модел бил во поширока употреба во православните словенски земји, не бил без византисколитературна подлога и кореспондирал со соодветни латинско-германски обрасци.

Да го објасниме поучниот модел:

– според бихевиористкиот принцип, со нагласување на механицистичкиот и прагматичкиот принцип: уgodувањето на бога упатува на вородување во царството небеско

– според когнитивниот принцип

А) уgodувањето на бога се претвора во уgodување на утробата, и тоа повеќе личи на пофалба, попрецизно – на фалење на трпезата;

Б) треба да му уgodуваме на бога, така што ќе се угледаме на житието на светите, со цел да се возрадуваме во царството небеско, зашто во гостилница на овој свет сме.

Алегоријата на ова слово ја среќаваме во првите три книги на Крчовски, т.е. во „Митарствата“, а перифразата во „Слово за празниците“ на Пејчиновиќ. Нивната, пак, елипса во когнитивните метафори ТРПЕЗАТА Е ЧЕСТ, спореди исто: чесна трпеза, и СВЕТОТ Е ГОСТИЛНИЦА, спореди исто: сите сме гости на овој свет.

Станува збор за дискурсни трансформации на фигуративната употреба на еден од основните артефакти врз кој се врши траспозиција на тајното на христијанското учење ТРПЕЗАТА, не без нејзино панорамско вклопување во пречката на пресекот на сите односи, т.е. на ПАТОТ. Имено, на ГОСТИЛНИЦАТА, и на надминувањето на ГРЕВОТ, когнитив што се јавува и во поуците на Ефрем Сирин и во житието на свети Василиј Нови.

Да направиме уште една актуализација: современата лингвистика денес не може без корпусната лингвистика, а таа и без Интернетот. Кликнувајќи ја најпознатата трансформација „сите сме гости на овој свет“, меѓу другото, излегува и книга од митрополит Наум „Ни јас не ви кажувам“ со предговор од Венко Андоновски „Јас не ви кажувам, нека ви каже мојата тишина...“ (Е-книга, Преми-Портал, Вељуса 2013). Интерпретацијата на митрополит Наум се совпаѓа со Климентовото сфаќање на светот и стварноста и, уште повеќе, со неговите ученици низ сето изминато време. Свети

Климентовото дело, особено, неговите поучни слова, се матрици за добри литературни дела.

Реминисценции на темата:

Како најдобар очудувачки пример за концептот ТРПЕЗА (во врска со концептот време) во средновековната реторика го издвојуваме (веќе) афоризмот на Робер де Сорбон, по кого е именуван универзитетот во Париз, зашто е негов претходник: „Знам дека ти е потребна кратка проповед а долгнавеста трпеза. Нека биде, ако даде Бог, мисата да не трае предолго за тебе.“

Без да навлегуваме во длабоката смисла на оваа мисла доловена врз поглед во другиот, само ќе го нафрлиме основното значење на зборот „симпозиум“ и веќе сме в – гостилница, од духовна гозба на телесна. (Примерите од нашата стварност ги оставам за друг вид литература, само ќе наспомнам дека од многу симпозиуми кои се помнат по гостилницата потоа, не е оставен печатен материјал). Од друга страна, односот трпеза – гостилница отвора серија односи од типот: олтар – црква – катедрала, кабинет – факултет – универзитет, амбуланта – болница – санаториум (со вградена сематичка и стилска градиција). Односот трпеза – бар – гостилница - ланец од хотели го оставаме, исто, за друг вид литература, не напуштајќи ја, притоа, теоријата на комуникацијата

Актуализација на темата (примери):

Светот на концептите-артефакти е еден од клучните за национално издигнување на една литература, со творечко надминување на определени спознајни когнитиви од минатото. Оваа тема заслужува особено внимание, па при оваа пригода ги наведуваме само клучните примери од македонската литература

ТРПЕЗАТА И ГОСТИЛНИЦАТА ВО ТЕКСТОВИ ОД МАКЕДОНСКИОТ 19 ВЕК

Коа ќе седнел на чесна трпеза се краљцки песни им пеел на сфатоите или на гостите, спроти како бил дено (Марко Цепенков, Автобиографија). Заклучуваме: творечка актуализација со вметнување народна историја во празнувањето. Можеме да замислиме: Спроти Божик да ја пеел „Трудна била млада Евросима“.

Размислуајќим овие зборои и друзи ноќта, Силјан уште во темни зори ја праштил в град и си ошол на еден ан, кај што си одел секоаш (Силјан Штркот).

Вечерта, за к' сметот од Силјана, дошол еден дуовник на алот, од Божигроб, да проси милостина по виљаето Прилепчки и по друзи. Арно, ама дуовнико другипат не бил по тој виљает за да знајт да шетат сам и му рекол на анцијата за да му барат некој калауз за да го шетат по селата и по градојте (Силјан Штркот).

Лично мислење:

Ги сметаме овие секвенци како примери за иницијална европеизација на македонската литература.

ПРИМЕРИ ОД СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

Блаже Конески, Свети Никола

Свети Никола златен

Пак се се си принесе што треба.

Ги пречекавме и со посна сарма,

И со грав и со риби на кромид.

Не е како некогаш

Кга спроти празникот ќе изнадојдеа

Сега покојните

И ќе седнеа околу трpezата.

Се почнуваше со леблебии,

Расол и сторени приперки,

Мезе за домашната ракија.

По вечерата идат комињакот

И скажувањата.

Потоа гостите легнуваа

Кој каде се нашол.

Ордан, тетин ти, Бог да го прости,

Нели беше пцалт,

Ќе запееше во оснот:

„Господи помилуј!“

И потоа тивнуваше ноќта.

Тоа што минало – нимало,

Ама сепак, сполај му,

Еве нè живи со Господ напред

Особен интерес, пак, претставуваат секвенците во кои отсутнуваат концептите-артефакти, но доловена е општетсвената атмосфера на трpezата и гостилницата. На мислење сме дека овие примери превладуваат во народната литература, независно дали ја следат библиската приказна за Аврам гостољубецот, или македонската апокрифика. Во таа смисла, издвојуваме: Концептот свадба во јуначките песни (упатува на кралство / царство, отсутнува трpezата како знак-артефакт.

Как го виде невеста Симона,

Вчас го позна от’ је нејзин стопан,

Ми го кладе в чело на трpezа

И ми слукит незнена делја

Чаша даат и на skut му седна. (мил. 65)

Шчо си појдов на меана

Со три Турци Анадолци

На јадење, на пиене,

Ми фарлие ивтириа,

Сум окарал турска вера,
Турска вера и цамија: (Мил. 73)

Митра плената
Бог да ти убиет твои мили татко!
Шчо ти напраие стред село меана
Покрај берберана, покра мизилъана.
Тук поминае три млади татари,
Конак ти сторие на твоја меана. (Мил 75)

Сп. исто: отсуство на артефактот гостилница:

Стале Попов, „Крпен живот“

Чаршијата како подвижна гостилница:

И веќе се раздени, та чаршијата почна да се отвора. ... Па и бурмут го научија да трга, та, ене го и тој дошол и седнал кај Петруша, кајшто покрај бурмутот и цигарата и „чај“ му нарачал. Каков чај на деветти мај? Но Панче Маџар знае што значи чај кога нарачува Пушмарко. Се разбира „метаксас“-коњаче кое поднесува и лимонче во себе наоко изгледа наивно чајче. И сите ги гледаат и веруваат дека пијат чај (Стале Попов, Крпен живот, книга втора, 1970, Македонска книга, Скопје).

Заклучок:

Концептосферата на македонската националната култура длабоко е заложена во книжевниот код на свети Климент Охридски, во неговиот јазичен поглед на светот, во неговата сознајба за светот и стварноста.

Литература

Епоха Климент Охридски (I, II, III), 2016, МАНУ, Скопје.

Климент Охридски, похвали и поуки (предговор, избор, превод и комнетар: Радмила Угринова-Скаловска, 1996, Табернакул, Скопје.

Маслова В. А. 2007: *Введение в когнитивную лингвистику*, Флинта - Наука, Москва.

Summary

In this article are considered, from the positions of cognitive linguistics, the concepts-artifacts ТРПЕЗА and ГОСТИЛНИЦА in the word-matrices of St. Clement of Ohrid and their actualization in the Macedonian literature. The concept of the Macedonian national culture is deeply embedded in the literary code of St. Clement of Ohrid, in his linguistic view of the world, in his knowledge of the world and reality.

проф. д-р Мери Цубалевска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
m.cubalevska@yahoo.com

АРХАИЗИРАЊЕ НА ЈАЗИКОТ ВО ТВОРЕШТВОТО НА МИХАИЛ РЕНЦОВ

Апстракт: Одразот на црковнословенската писменост е евидентен во современиот македонски јазик и него го проследуваме преку присуството на црковнословенските елементи на сите јазични рамништа, а особено на лексичко и зборообразувачко рамниште. Предмет на нашиот интерес е поетскиот опус на Михаил Ренцов од аспект на богатиот јазичен израз што се должи и на изобилството од архаичната лексика, која му дава посебен дух на поетскиот израз изделувајќи го како индивидуален и препознатлив. Архаизирањето на јазикот во творештвото на Михаил Ренцов, несомнено придонесува за поголема експресивност и оригиналност на неговиот јазичен израз. Поезијата на Ренцов се карактеризира со ретки, но нијансирани архаизми, црковнословенски лексеми како што се: *двер, погубел, плот, прелест, промолви, скрб(и), слово, соблазна, твар*. Од зборообразувачки аспект се забележува употреба на суфиксните образувања со *-ние, -ие, -ник, -тел, -телен*, а впечатливи се бессуфиксните образувања: *покора, покаја, утеха, вик, гнас, од, плач, страд, урек, изгон, издах, привид, невид, насет, незасит, раскап, страхојад, окај, покај, повеј, опсто* и др. За поголема стилска изразност Ренцов со голема умешност ги употребува сложенките: *ангелогласен, благогласен, богоразумен, духоплоден, духоугоден, медоточен, светлозрачен, светлообразен*, изразите со библиско потекло итн. Може да се забележи дека со употребата на црковнословенските Михаил Ренцов, а и други автори настојуваат да постигнат стилистички ефект, преку архаизирање на јазикот на делото, а црковнословенската лексика служи и за создавање на посебен временски колорит.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, архаична лексика, зборообразување, стилистика.

Црковнословенската традиција во Македонија се одржала долг период. Нејзиниот одраз е евидентен во македонски јазик и особено се проследува преку присуството на црковнословенските елементи на сите јазични рамништа. Значењето и улогата на црковнословенскиот јазик во формирањето на современиот македонски јазик секогаш е актуелно и интересно, исто како и за другите современи словенски

јазици на кои во соодветните национални средини им претходи подолга писмена традиција на црковнословенски јазик, со повеќе или помалку богато книжевно наследство, тематски понекогаш доста разновидно (Угринова-Скаловска 1976: 26).

Присуството на црковнословенските елементи во современата македонска литература главно се однесува на лексиката и на зборообразувањето. Некои лексеми се составен дел на македонскиот стандарден јазик, а се изделуваат и оние што се чувствуваат како архаизми (Макаријоска 1995: 138). Современата македонска поезија не го одбегнува религиозното и односот кон него е покомплексен, па речиси нема поет што на своевиден начин не го допрел религиозното, а тоа пак се одразува и на употребата на црковнословенизмите.

На употребата на црковнословенизмите во современите македонски јазик се осврнуваат: Угринова-Скаловска (1968: 65–70, 1976: 1–9, 1999: 689–694), Чундева (1996: 119–126), Макаријоска (1995: 131–139, 2007: 104–109, 119–130), Црвенковска (2001: 89–96), Макаријоска, Павлеска (2012: 87–100), Ѓорѓиоска, Макаријоска (2013: 115–128), Макаријоска, Ѓорѓиоска (2016: 509–514) и др. Библијата е извор на мотиви за македонската поезија – мотивот за создавањето на светот, пророкувањето, смртта и воскреснувањето, рајот, односот кон вечноста, релацијата Бог – човек воопшто, се најчести мотиви во македонската поезија зародени од Библијата (Владова 1995: 91–92).

Угринова-Скаловска Р. (1999: 689–694) се задржува на црковнословенските елементи (од фонетски, преку морфолошки, синтаксички и лексички, до цели цитати искажани на еден архаизиран јазик) во романите на Славко Јаневски. Надоврзувајќи се на стилски маркираните единици, на кои им посветува внимание и Чундева Н. (1986: 183–197) употребувајќи го за нив терминот *семантички оказионализми* од гледна точка на гласовните особености, ги наведува следните примери: чување на епентетското **л**, кое, инаку доста рано се загубило од живиот народен говор: *отстапление, избавление, избавлениите секогаш ќе му се должници на избавителот; претпоставление*; употреба на старословенските групи **шт** и **жд**: *во горешитово лето, тисушти лета; предупреждение, заблужденија, заблужден, рождество, вражда, жажда, снисхождение*; вокализацијата на еровите е спроведена на сомнителен начин: *бесконачие, всхотеши ли ме жив (!), наспроти воскресија*; вокалите **р** и **л** исто така покажуваат разноликост во рефлексите (едни примери покажуваат блискост со македонската варијанта, а други со рускословенската, додека трети се современи): *торжествен*,

*дерзновение, воскресија; молви, глобочина, глобок, бесплотна, наспроти тиа скр, скрби, скрбно, милосрдие; старата група **чр** се рефлектира на три начина, како чер, чере, чре; око со сите чернки на светов; черв, червјосан, черно, чернило, черногорица, черва, череп; рефлексот на предниот назал (е) покажува руска замена: част, частично.*

Од лексичките особености изделува некои редовно употребувани глаголи, наспроти нивните современи еквиваленти, што наполно одговара на напредспоменатиот термин „семантички окационализми“. Така, редовно се употребуваат формите *глагола, проглагола (слушајте што ви глаголам), молви, числи, (она што се числеше за трепет и джежение), прослови (Богдан тивко прослови), оскрби (се оскрби што не е крај него и Кузман), дозре (ја дозрел еден Чако Чакмак; дозрев една одминатост), одвети, одветува (си одветував самиот себеси)*. Редовно се употребуваат форми од постариот глагол соодветен по значење на глаголот *сака: мртвите хотеа да е со нив; хотев да сонувам; како да хотеше да совлада друга болка*. И уште многу други, како што е на пр. глаголот *гре: мачорот наши гре на две нозе*.

Од архаизираните синтаксички црти, т.е. такви што се одамна излезени од употреба од говорниот јазик, се споменува само една: исказување условност со прашалното *ли*, наместо со сврзникот *аште* (ако). Сликата на архаичноста се дополнува со личните имиња (Угринова-Скаловска 1999: 689–694).

Присуството на архаичните елементи во јазикот на современите македонски автори главно се однесува на лексиката и на зборообразувањето. Некои лексеми се составен дел на македонскиот стандарден јазик, а се изделуваат и оние што се чувствуваат како архаизми. Несомнено, нивната употреба не се сведува само на црковно-религискиот стил и впечатлива е застапеноста на архаизирани лексички елементи во творештвото на повеќе современи македонски автори. Така на пр., во јазикот на Славко Јаневски, Анте Поповски, Драги Михајловски, Венко Андоновски, Благоја Ристески, Михаил Ренцов и др. се употребува архаична лексика од различен вид, но најчести се примерите како: *глаголи, аште, велми, двер, молви, безмолвие, отроче, плот, прелест, сиреч, соблазнителен, твар, тисушитници* др. Се нотира употреба и на зборообразувачките елементи, на пр.: образувањата со суфиксите *-ние, -тел, -телен*, со префиксот *воз-* итн.

Предмет на нашиот интерес е поетскиот опус на Михаил Ренцов од аспект на богатиот јазичен израз што се должи и на изобилството од архаичната лексика, која му дава посебен дух на поетскиот израз, изделувајќи го како индивидуален и препознатлив. Несомнено, присуството на голем број лексички и зборообразувачки елементи, придонесува кон архаизирање на јазичниот израз во творештвото на Ренцов. Архаизирањето на јазикот во творештвото на Михаил Ренцов, несомнено придонесува за поголема експресивност и оригиналност на неговиот јазичен израз. Во оваа пригода ќе се надоврземе на оваа постапка со тоа што, нашето внимание ќе го насочиме само на црковнословенскиот елемент, и тоа од лексички и од зборообразувачки аспект.

Михаил Ренцов се вбројува во најзначајните македонски литературни творци. Автор е на книгите: „Иселеник на огинот“ (поезија, 1965), „Ноќно растење на зборот“ (поезија, 1967), „Каде од оваа страна“ (поезија, 1968), „На работ од сонот“ (поезија, 1972), „Страв“ (поезија, 1976), „Полноќ“ (поезија, 1979), „Нерези“ (поезија, 1982), „Аутодафе“ (поезија, 1985), „Феникс“ (поезија, сонети, 1987), „Земја. Потоп“ (поезија, 1991), „Сонување, патување“ (поезија за деца, 1991), „Тој“ (лирска поема, 1993), „Шпил 33“ (поезија, 1994), „Вечната, бесконечната“ (поезија, 1996), „Јас оксиморон“ (поезија, 1998), „Ангела сонува“ (поезија за деца, 1998), „Псалми“ (поезија 2000), „Апокалипса“ (драмска поема, 2002), „Захариј и други раскази“ (раскази, 2004) и „Галичица“ (поезија, 2007). Препеви: „Гилгамеш“ (асиро-вавилонски еп, три изданија), дела од Александар Пушкин, Михаил Лермонтов, Лучија Блага, Дритеро Аголи, Каролина Илика и други. Добитник е наградите: „Награда на Струшките вечери на поезијата за необјавена песна“ (1964), „Ноемвриска награда за градот Штип“ за книгата „Иселеник на огнот“ (1965), „11 Октомври“ и „Браќа Миладиновци“ за книгата „Нерези“ (1982), „Григор Прличев“ за препевот на книгата „Тиранија на сонот“ од Каролина Илика, „Прличев лорово венеч“ за поемата „Тој“ (1993), „Grand prix international“ за севкупно творештво, (Романија, 1997), „Златно перо“ за препевот на книгата „Мудрости и горчини“ од Дритеро Аголи (1998), „Ацо Шопов“ за книгата „Јас Оксиморон“ (1999), Македонска номинација за наградата „Балканика“ (2000), „Радиново признание“ за „Захариј и други раскази“ (2004). Застапен е во голем број македонски и странски поетски антологии. Избори од неговата поезија се објавени на српски, бугарски, албански, романски, руски, англиски и француски јазик.

Авторот се појавува на македонската книжевна сцена во шеесеттите години на минатиот век како уметник на зборот, чии дела од читателите бараат поголема посветеност за да можат да навлезат во сите нивни пластови. Тој, како и сите други македонски поети од третата генерација писатели (покрај Петре М. Андреевски, Радован Павловски, Јован Павловски и др.), вели: „Го откривавме сопствениот јазик, се откривавме самите себеси и тоа донесе големи успеси ... таа генерација која сега е во трета доба, тешко ќе ја надминат затоа што јазикот и литературата поинаку ги доживуваше“ (интервју, Дневник, 21.10.2013). Прифаќајќи ги достигнувањата и искуствата на повеќе модернистички книжевно-стилски формации и движења, не се задоволува со едноставно преточување на мислите и чувствата во записите. Со своите впечатливи и сложени поетски остварувања овој автор покажува и докажува дека границата меѓу замисленото и постојаното, мечтата и стварноста е непотребна во уметничкото творештво. „Во стиховите на Михаил Ренцов ќе препознаете и еден ритуал на создавањето на светот. Но тоа е неговиот свет, светот што го возбужда или кој единствено е во состојба да го здогледа, светот што го обеспокојува, исполнува, заплашува. Тој магичен свет е составен од, како што вели поетот во своите стихови, „сребрен храм за птици и стратосфера“, низ него се движат „непознати ѕверки, еден месечар и бес“, тој ги почитува законите и волјата на својот создавач, но истовремено укажува на својата самостојност, на својот инает и на својот внатрешен ритам: „бол помислив, а никна збор див и светол“, за да дојде времето кога ќе му се спротивстави нему, кога ќе ја нагласи својата возбудлива хаотичност, инстинктот за доминација или самоодржување, преку што уште појасно ќе ја искаже својата автономија: „И почна бој бој на сè: измислено и речено. На сè речено на сè од време излечено“ (Вангелов 1974).

Макаријоска Л., Ѓорѓиоска Ж. (2016: 509–514) анализирајќи ги црковнословенските елементи во поезијата на М. Ренцов истакнуваат дека нивната застапеност се огледува во религиската терминологија, на пр.: *ангел, апостол, архангел, жрец, пророк, проповед итн.*

Од црковнословенските лексички елементи во поетскиот израз на Ренцов, авторките ги посочуваат и: *блажен, вдохновен, внуши, возвишен, возљуби, возљубен, вознесе, восхвали, двер, исцели, коби, милост, милостив, молитви, молитвено, непорочен, овоплоти, отвед, пастир, плот, погубел, помаза, помазан, презре, промови, псалми, риза, сиреч, (о)скрби, слат, слово, соблазна, се соблазни, сохрани, твар, (ис)тлее.* Изборот на одделни црковнословенски зборообразувачки елементи може

да се заснова на потребата од стилска диференцијација, односно е во функција на стилско варирање и претставува свесен стилистички пристап за поголема експресивност.

Во духот на црковнословенската традиција е и употребата на бессуфиксните образувања: *коба, прокоба, покора, покаја, утеха, вик, гнас, од, плач, скрб, страд, изгон, издах, прелест, привид, насет, незасит, раскап, стравојад, урек, окај, покај, повеј, опстој, тагопој*.

Кај префиксните образувања авторките ја изделуваат употребата на префиксите **без-**, **воз-**, **у-** и др. Во согласност со состојбата во црковнословенскиот јазик е продуктивноста на суфиксот **-ние**: *вдахновение, вознесение, искушение, олеснение, претсказание, привидение, пригрешение, сказание, спасение, утешение* и др. Ги бележат и образувањата со суфиксите **-ие**, **-ец**, **-ник**, кај придавките со суфиксот **-телен**.

Забележлива е поголемата честота на сложенките, коишто се мошне експонирани во црковнословенскиот јазик, на пр. со прва компонета: **ангело-**: *ангелогласните*; **благо-**: *Од благогласните злости, благодатните, благочестивите, го благословувам јадењето, благоустат*; **душо-**: *душогрејните*; **медо-**: *медоточните*; **милно-**: *Лица е на смртта милноуста, И милноусните пакости*; **мрако-**: *мракообразните*; **се- (все-)**: *О, севишен о, возвишен ти, О, Боже, о, семожен, И возвишен и во сè, ако си сеприсутен*; **светло-**: *светлозрачните*; **сладо-**: *Како во среќни мигови на сладострастие*; **сребро-**: *Презри: среброљупците, кобниците ...*

Во овој прилог нашето внимание ќе го насочиме кон поетско остварување „Псалми“, во кое авторот има совпаѓање со библиските псалми. Покрај содржинското совпаѓање има и идејно-мотивско, а исто така и формално-стилско. Ренцов во своите псалми ја задржува, поточно ја реактуелизира библиската псалтирска конвенција, според која со самата песна или запис се слави Господ преку обраќање кон Создателот на сето видливо и невидливо што има функција на молитва. Јазичните спреги во овие песни мошне наликуваат на оние во канонизираните лирски записи, при што Ренцов ги презема библиските епитети коишто му се придаваат на Бога, а кои истовремено можат да функционираат и самостојно, како негово именување. Сето ова неизбежно води кон заклучокот дека овој поет при пишувањето на своите псалми целосно го применил угледувањето како творечка постапка и начин на воспоставување интертекстуален однос со библиските псалми. Според Тасевски-Етернијан (2008: 13–14)

„трагајќи по трансценденталниот исход на сето видливо и невидливо, тој се издигнува над стварноста и се вкотвува зад појавното. Оттука, сосема очекувано, песната добива епифаниски својства и не ретко претставува разговор со Бога. На пр.: *Дали доаѓаш или не оставаш Господи?* (Пс100, ХМ: 171); *Прибери ги Господе тие се кон Тебе устремени: моите пилци-зборови* (Пс14, ХМ: 148), *Боже мој Господ наш* (А: 21). Сп. и наслови на песни: *Псалтирон* (НМ: 117), *Псалм за непостојаниот* (ХМ: 57).

Првенствено ќе ги посочиме лексемите што се обновени во христијанската религија со конкретна или апстрактна содржина, а исто така што се општоприфатени во словенските јазици, несомнено и под влијание на црковнословенскиот јазик. Поголемиот дел од нив ѝ припаѓаат на црковната православна терминологија.

Називи на религиозни битија: *ангел* (ангел); називи на богослужбени книги: *молитва* (молитва): *Врз певот И врз молитвата Ангели слетуваат* (Псалм 46, Х.М.: 154); *Пеат ангели Од Твоето Некаде Од Твоето Високо* (Псалм 11, Х.М.: 145); *Над кочијата Три ангели Бели* (Псалм 100, Х.М.: 171); *Под него е небесниот свод Над него стои ангел* (Кубе, Х.М.: 121); *Заради него Ех, заради него тие Гласот ми го пресушија Ангелот ми го задушија (останав клет и сам)* (Тој, Вечната бесконечната, 53); *Во душата ми се скрил Ангел Златокрил* (Ангел, В.Б.: 55); *Крстот на птица му заличи Од раните миро му течеше На лицето, ах, на лицето жолто овошје меѓу два реда ѕвезди Ангели му слетуваат Бел босилек му цутеше.* (Симнување од крстот, Х.М.: 122); *Две птици ти летаат или ти ги сонуваш. Влегувам во сонот. Цветен ангел ме води. Од првото дрво два листа се сронуваат А цветот мој од цветот твој се плоди.* (А јас останувам сам и болен, На работ од сонот, 52); *Никој не доаѓа. Само ветерот си игра Со ангелите на твоите Очи.* (Светилник, Х.М.: 56); *Слушни како ромори дождот: Капките самогласки што расцутуваат Ангели слетани врз нашата сушност Небесни кораби во крвта.* (Дожд, Х.М.: 58); *Да речам: Играв со ангелите Им завидував на нечујните песни На копрената со која ме врзува За најкревките ветки Никнати од светлина.* (Долг, Х.М.: 75); *Главата во сребрен сад Околу бели ангели Го оплакуваат Неговото тело:* (Тој, Михаил Р.: 17); *Играат душите на ангелите Во ноќ без месечина. Ги затворам очите и Молчам Играат душите на ангелите Над мекото тело на јачменот Над моето Болно тело.* (Светулки, Веда, 194); *Навечер се слуша тивко дишење Тоа ангелите тајно се договараат Над полето светулка занишана Тага во сонот на мртов воин.* (Козјак, Страв: 53); *Помирување. Песна. Виновни се болките*

Твојата мисла Што ја заборавив Песната, ангелот И ти Вознеси се Пак ли паѓаме? И јас? И ти. (Тој, Михаил Р.: 109); *Јас сум твој Ангел Јас сум твој Архангел Јас сум твој лик-Пра-вед-ник Јас сум Твој Ис-По-Вед-Ник* (Тој, Михаил Р.:119); *Останат сум сам и нем И жи-ве-ам Бес-Те-Ле-Сен Хор ангел ме следи по пат од Сјајни Веди.* (Тој, Михаил Р.:141); *Поминале по неа ангели Апостоли, ждреци и мудреци Чуми, мори, помориш И свадби поминале Одминале* (Патека, Веда: 209); *Дишеше тивко Небаре молитва шепната Со таен зрак.* (Водарка, Страв: 22); *Кога ги подготвувам Зборовите за песна – Рацете ми се склопуваат За молитва.* (Псалтирион, Х.М.: 117); *Ноќе кога мракот слетува Оздола молитва се слуша Како плачот на нечија душа Над кубето да расцветува.* (Кубе, Х.М.: 121); *Повторно Неизвесноста Темниот час И Повторно Таа Песната Тивката Молитва За спас.* (Молитва за спас, В.Б.: 193); *Со молитви ноќта ја довикува Мојата непослушна младост.* (Ме има и пак ме нема, На работ од сонот, 15); *„Ти си: Мое бегство, Ти си: Мој храм Ти си: Молитва моја Ти си Мојот задгробен живот Ти си: Мојата движечка смрт Ветер цимолив Пред мојот двор“* (Тој, Михаил Р.: 25); *господ* (господъ): *“Дали доаѓаш Или не оставаш Господи?”* (Псалм 100, Х.М.: 171); *Прибери ги Господе Тие се кон Тебе Устремени: Моите пилци-зборови* (Псалм 14, Х.М.: 148); *бог* (богъ): *Кон крајот Зборовите озрачија И песната кај Бога Ја качија* (Псалм 67, Х.М.: 158); *Кој спие во тебе Кој плови во тебе Кој Вавилон, која Византија Кој архангел, Бог кој Која сотона?* (Мермер, Х.М.: 126); *Зар небото не ќе чуе звук од девет рога Писок чуден од гневот мој што иде И ќе биде ли тоа што треба и да биде Небото да е пред мене како и пред бога.* (Умирање зошто те сетив, Од работ на сонот, 57); *Адонај* (адонаи) - *Господ Бог*: *Не не оставај, О, блажен Адонај.* * (Псалм 103, Х.М.: 172).

Називи на црковни должности и звања: **монах**(монахъ); називи на цркви: **манастир** (манастирѣ), *Манастир, Молитви монахот Свири кавалот.* (Псалм 46, Х.М.: 154); *Кутриот монах, Во пречесниот занес заборава Оти Итака ја нема Оти варварите одамна се заминати* (Агора е така пушта) *Оти догореле огновите на Александрија Оти галии нема, ниту пат, пак, има.* (Монах Гаврил за пат за Итака, Х.М.: 120); *Сега крај манастирот Јасика една постои Кон морето свиткана Монахот-темнината Крај неа сам Скрби Скрби И Молитви* (Монах Гаврил за пат за Итака, Х.М.: 120); *Ноќва треба Да ме нема Да ме снеса Запишува монах грешен Безутешен Доста беше. Гаврил* (Монах, В.Б.: 112); *Го нема? Тогаш Кој дише низ окарината Кој ја лулее тишината Кој разговара со планината Кој извира од вирот Погоре од*

Манастирот? (Вечната бесконечната, 207); „*Во Калишта Во манастир Во пеитера Меѓу глумци И стаорци Меѓу лилјаци Меѓу знаци Од Заумност: „Го најде друмот? Ти гори умот? Нечестивиот те ваби? Во сонот ти длаби? Имаш сенка?“* (Тој, Михаил Р.:45); *Кога го градеа манастирот Мајсторите окна направија Лачни. Низ нив Болката им влегуваше И троа виделина Од очите што им капеше. Најсетне, Очите кога им истекоа Рој светулки и ѕвезди Го населува манастирот И се распрснаа по Сводот.* (Окна, Веда: 210); **црква** (цркви): *И сводот небесен и бесконечен И мостот што ни го врзува времето И кубето на црквата и ножот Од кој се слушаат гласови На јагниња и деца.* (Олово, Х.М.: 127); *Како ќе заврши оваа ноќ пријателе мој Додека од несоница сидам цркви И скитам како сон на сите мртви На бел дорат на ветров неспокој Како ќе заврши оваа ноќ пријателе мој...* (Како ќе заврши оваа ноќ, На работ од сонот, 45); *Ни црквите Ни мртвите ги има Ох!* (Тврдина, Страв: 57) и др.

Што се однесува до присуството на црковнословенизмите, пред сè се огледува во областа на апстрактното. Црковнословенизмите што изразуваа определени поими без свои семантички еквиваленти биле општоприфатени во народните говори. Тука ќе ги споменеме именките: **слово** (слово): *Благо Слови-Слово Благо* (Псалм 1, Х.М.: 135); *Ухната во Словото Во првата изуст* (Псалм 4, Х.М.: 140); **враг** (врагъ): *Сердцу драго Лач за врагот* (Псалм 1, Х.М.:135); **благост** (благостъ): *Во гнездото Лачи-оилци Од благост изведени Зборовите мои.* (Псалм 14, Х.М.: 148); **пастир** (пастыръ): *Во вториот агол свети ѕвезда Пастирите патот да си го пронајдат* (Псалм 9, Х.М.:144); **проповед** (проповѣдь): *Во средината расте Мудротото Дрво Под кое ги слушам проповедите* (Псалм 9, Х.М.: 144); **кандило** (кандило): *И мртвите на ридот Го чекаат Гласот Им светат душите Низ кандилата* (Псалм 70, Х.М.: 160); **сласт** (сласть): *Оние името што ти го грдат, темнат Занесени по сласта и по власта земна* (Псалм 82, Х.М.: 165); **милост** (милостъ): *Оние кои мир и милост шепнат, устат* (Псалм 82, Х.М.: 165); **одежда** (одежда); **риза** (риза): *Оние кои алчно брстат, пустат Затскриени под одежди, ризи, раса Надежта што ни ја гнасят, Вербата што ни ја гаснат.* (Псалм 82, Х.М.: 165); **утешение** (оутѣшєнє): *Ако нема Измисли утешение: Штом заврши овој пат Овој друм Побарај ме на друг Там ќе сум.* (Утеха, В.Б.: 179); *Нема утешение Нема спасение Зашто си Божји крик: Вечен Ис-Ку-Ше-Ник.* (Тој, Михаил Р.: 61) и др.

Од придавките ги бележиме: **блажен** (блажѣнъ): *Блажена гранко Дрво, Низ кое се расточува Мојата Лелеава Душа: Кавал.* (Кавал, В.Б.: 60); *Кревко: натажено Длабоко: некажано: Бла-же-но. Блажено? Сѐ некажано Сѐ натажено.* (Блажено, В.Б.: 113); *Блажен е Зракот Што ми ги затвора Очите.* (Зрак, В.Б.: 199); „*Сакаш небо, Сакаш? Сакаш ветер, Сакаш? Сакаш крилест коњ, Сакаш? Сакаш блажен глас, Сакаш? Сакаш утеха и спокој, Сакаш?* (Тој, Михаил Р.: 55); **вишен** (вѣшѣнъ): *Пронајди ми Зрачен кат И во него пат - Непознат Вишен пат – Недофат Оче мој.* (Псалм 1, Х.М.: 136); *Пиле појно Дури лета Ке процвета Кога тлее Тогај Пее Дури сосем Не Истлее Вишен Јас Глобок Тој Тагопој* (Тој, Михаил Р.: 15); **милостив** (млостивѣ): *Милостив, ако Си* (Псалм 2, Х.М.: 139); **возвишен** (вѣзвѣшѣнъ): *И возвишен и во сѐ, Ако Си Сеприсутен: Јазик, Збор и Одговор* (Псалм 2, Х.М.: 139); **молитвен** (млѣтѣнъ): *Убавината низ која Те насетувам И молитвено ја Запишувам* (Псалм 11, Х.М.: 145); **небесен** (небѣсѣнъ): *О, совршеност На певот - Небесниот Врв, Недофатен За мојата рака* (Псалм 13, Х.М.: 147); *Под него е небесниот свод Над него стои ангел.* (Кубе, Х.М.: 121); *И сводот небесен и бесконечен И мостот што ни го врзува времето И кубето на црквата и ножот Од кој се слушаат гласови на јажниња и деца.* (Олово, Х.М.: 127); „*Сите кои во себе кријат Умилно оружје И пукаат во себе Со небесен занес Создаваат џутје во воздухот И небесни знаци врз душите* (Се доближи до мене, Х.М.: 55); *Што си под сводот небесен Со лице кон темното свртен Со тилот кон нас вклештените Меѓу двоглавата ламја што лета* (Перун, Х.М.: 72); **непорочен** (непорочѣнъ), **непостиден** (непостидѣнъ): *Непорочна е мојата рака; Непорочна е мојата нога; Непорочни се зборовите мои; Непорочна е мојата мисла; Песната моја непорочна Стокмена во душата.* (Псалм 29, Х.М.: 153); **свет** (свѣтъ): *Свети Свето Свештено Тело Среде пламен Молчевно Опело: Ноќ.* (Ноќ, оплакување, В.Б.: 67); **светиот** (свѣтъ): *Слушам липање Стон и плач Тоа од фреската стони Светиот врач.* (Свети Кузман, В.Б.: 111); **божји** (божин): *Сјае златен облак: (Среде небо, среде денот бел) Главата на мојот предок Редок, Божји Сведок: Облак-утешителен.* (Облак, В.Б.: 42);

Од глаголите нотираме: **благослови** (благословити): *Благо Слови - Слово Благо, Сердцу драго Лач за врагот* (Псалм 1, Х.М.: 135); *Јасен е плачот Песната на внатрешната убавина, Празникот кога сечам леб, Или Кога го благословувам Јадењето: Сопствената Душа.* (Благослов

на јадењето, В.Б.: 23); **вознесе** (вззнесе са): *Но глеј: Чудо. Јамката ореол се стори Ни тој не падна Туку се Вознесе.* (Вознесение, Х.М.: 119); **помилува** (помилувати): *На издах Глас ми чуј: На животи Грешен бев Помилуј* (Псалм 1, Х.М.: 137); **услиши** (оуслзшати): *Ако Си Сеприсутен: Јазик, Збор и Одговор На сè, ако Си во нас, И во мене ако Си Услиши ми го Зборот И со Зборот ме Вознеси.* (Псалм 2, Х.М.: 139); **исцели** (исцѣлти): *Дај ни сила Грската да ја сочуваме, Дај ни сила Раните да ги исцелиме* (Псалм 79, Х.М.: 162); **молити** (молити са): *Еве дрво вдахновено Трепери, молитви, пее За окото блажен час Во него нели сум Заробен И Јас?* (Дрво, В.Б.: 116); *Пеат и молитват Во мојот храм Зборовите што ги оживувам.* (Зборовите, В.Б.: 26).

Често можеме да го сретнеме префиксот **–воз** кај глаголските форми и нивните образувања, и тоа во следниве примери: **вознесен** (вззнесењз): *Да се биде Само ден Занесен, Само миг Вознесен Та нека е И Последен.* (Вознесен, В.Б.: 13); *И така: Ноќ до Ноќ И така Ден низ ден „Пеам“, реков, и истеков: Воз-Не-Сен.* (Тој, Михаил Р.: 121); **вознесе** (вззнесе са): *Но глеј: Чудо. Јамката ореол се стори Ни тој не падна Туку се Вознесе.* (Вознесение, Х.М.: 119); **возвишен** (вззвзшњз): *Си ја грабна мислата возвишена Си ги напушти стравот и стаорците Се симна по измислените скалила И голите табани си ги подготви за пат.* (Монахот Гаврил за пат за Итака, Х.М.: 120); *Јас ќе го залемамвлезот (или излезот) Со пареата од мојата магесна билка Со исцедокот од мојата певлива душа Со смилот од мојата таговна песна И ќе ве помазам со горчливата песна На мојот возвишен глас Таму кајшто дени убавиот крал* (Пророци, Х.М.: 73); **вознесение** (вззнесење): *„Тоа е отровта Составена од Вечни Капки Тоа е Бес-смрт-нос-та Тоа е кучката Во крвта на певливите Причесна-искушение И Воз-не-се-ни-е Тоа е Умирање И Слава: Златен зрак Над Темна Глава“* (Тој, Михаил Р.: 19); *Навечер му гатаат слепи гатачки Наутро тажни калемари му ја сечат душата Атоа прснато на четири страни На четири облака како на четири неба Чека на моето вознесение.* (Езеро, Страв: 28) и др.

Исто така ја нотираме и употребата глаголска именка на **–ие**: **искушение** (искоушење): *Роден: Искушение. Го имав од зачеток: Парник Лукав Гука: „Ти си Облак-страв Ти си Темноглав Ти си Тајнолик Ти си Небесник“* (Тој, Михаил Р.: 13), **извикот: амин** (аминь): *Благо Слово Оче Слови, Оче мој Благослови Амин* (Псалм 1, Х.М.: 138),

прилогот: *изуст* (изоустъ): *На секое место кое потсетува На Твојата чистота Ухната на Словото Во првата изуст.* (Псалм 4, Х.М.: 140) ИТН.

Црковнословенските лексички елементи во поезијата на Ренцов се користени како силно експресивно средство, односно преку јасно обмислениот избор на стилско-изразните средства се одразуваат стилско-изразните вредности на црковнословенскиот јазик. Поезијата на Ренцов се карактеризира со ретки, но нијансирани архаизми, црковнословенски лексеми како што се: *двер, погубел, плот, прелест, промови, скрб(и), слово, соблазна, твар*. Иако недоследно, црковнословенизмите се употребуваат без особено отстапување од значењата што ги имале во црковнословенската писменост. Од зборообразувачки аспект се забележува употреба на суфиксните образувања со *-ние, -ие, -ник, -тел, -телен*, а впечатливи се бессуфиксни образувања: *покора, покаја, утеха, вик, гнас, од, плач, страд, урек, изгон, издах, привид, невид, насет, незасит, раскап, страхојад, окај, покај, повеј, опсто*. За поголема стилска изразност Ренцов со голема умешност ги употребува сложенките: *ангелогласен, благогласен, богоразумен, духоплоден, духоугоден, медоточен, светлозрачен, светлообразен*; изразите со библиско потекло итн. Богатиот јазичен израз што се должи на изобилството од архаичната лексика, која му дава посебен дух на поетскиот израз, го изделува како индивидуален и препознатлив. Несомнено, присуството на голем број лексички и зборообразувачки елементи, придонесува кон архаизирање на јазичниот израз во творештвото на Ренцов. Архаизирањето на јазикот во творештвото на Михаил Ренцов, несомнено придонесува за поголема експресивност и оригиналност на неговиот јазичен израз.

Литература

Вангелов Атанас 1974: „Македонската книжевност во книжевната критика“, *V Уметничко творештво*, Скопје.

Владова Јадранка 1995: „Религиската литература на македонски јазик“, *Języki słowiańskie 1945–1995*, Opole, 87–94.

Гилова Мирјана 1977: „Црковнословенската лексика во македонските народни приказни“, *Македонистика*, бр. 1, 149–180.

Ѓорѓиоска Жаклина, Макаријоска Лилјана 2013: „Црковнословенизмите во романите на Венко Андоновски“, *Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 115–128.

Макаријоска Лилјана 1995: „Црковнословенските елементи во лексиката на македонската проза (1945-1955)“, *Македонскиот јазик од 1945 до 1955*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 131–139.

Макаријоска Лилјана 2007: „Зборообразувањето во текстовите со црковнорелигиозна содржина“, *Функционалните стилови во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 104–109.

Макаријоска Лилјана 2007. „Јазикот и стилот на текстовите со црковно-религиозна содржина“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 119–130.

Макаријоска Лилјана, Павлеска Бисера 2012: „За уротребата на религиската лексика денес“, *Современите лингвистички истражувања во македонистиката, Придонесот на македонските лингвисти во стабилизацијата и во стандардизацијата на јазичната норма на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 87–100.

Макаријоска Лилјана 2013: „Црковнословенските лексички елементи во романите на Драги Михајловски“, *Спектар*, бр. 62/2013, Институт за македонска литература, Скопје, 49–61.

Макаријоска Лилјана, Ѓорѓиоска Жаклина 2013: „Црковнословенизмите во романите на Венко Андоновски, *Македонскиот јазик како средство за*

комуникација и како израз на културата, *Јазикот наш денешен*, кн. 23, Скопје, 115–128.

Макаријоска Лилјана, Ѓорѓиоска Жаклина: 2016. *Црковнословенските лексички елементи во поезијата на Михаил Ренцов*“, *Зборник на трудови од Првата меѓународна научна конференција „Филологија, култура и образование“*, 18-19 март, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, 509–514.

Минова-Ѓуркова Лилјана 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.

Угринова-Скаловска Радмила 1968: „Улогата на црковнословенските во оформувањето на современиот писмен македонски јазик“, *Реферати на македонските слависти на VI меѓународен славистички конгрес во Прага*, Скопје, 65–70.

Угринова-Скаловска Радмила 1976: „Учеството на црковнословенскиот јазик при фомирањето на современиот македонски писмен јазик“, *Предавања на IX семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1–9.

Угринова-Скаловска Радмила 1999: „Архаизирање на јазикот во романите на Славко Јаневски“, *Српски језик*, год.IV, бр. 4/1–2, Београд, 689–694.

Христова Билјана 2013: *Црковнословенската лексика во делата на Михаил Ренцов*, Филолошки факултет, Државен универзитет во Тетово (дипломска работа), Тетово.

Црвенковска Емилија 2001: „Црковнословенската традиција во македонската литература“, *Слободата на јазикот во творештвото*, МАНУ, Скопје, 89–96.

Цубалевска Мери 2016: „За црковнословенската лексика во македонскиот јазик“, *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 301–309.

Чундева Нина 1986: „Стилски маркираните единици во јазикот на Славко Јаневски“, *Македонски јазик, XXXVI–XXXVII*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 183–197.

Извори:

Ренцов Михаил 1996: *Вечната бесконечната*, ЗУМПРЕС, Скопје.

Ренцов Михаил 1972: *На работ од сонот*, Мисла, Скопје.

Ренцов Михаил 1976: *Страв*, Македонска книга, Скопје.

Ренцов Михаил 1993: *Тој, Награда Григор Прличев '92*, Детска радост, Скопје.

Ренцов Михаил 2008: *Храм. Молитви*, Микена, Битола.

SUMMARY

The reflection of Church Slavonic literacy is evident in the modern Macedonian language, and we follow it through the presence of Church Slavonic elements on all linguistic levels, especially on the lexical and word-forming level. Church Slavonic is a language used in the Middle Ages until the emergence of the national language in the early nineteenth century, and it is a rich source of words, which is also referred to by contemporary literary people. The use of the Church Slavonic lexicon in the modern Macedonian language is addressed to: Ugrinova-Skalovska, Chundeva, Crvenkovska, Makarijoska, Pavleski, Gjorgjioska, Cubalevska and others.

The presence of archaic elements in the language of contemporary Macedonian authors mainly refers mainly to lexicon and word formation. Some lexemes are an integral part of the Macedonian standard language, and those who feel like archaisms are also being separated. Undoubtedly, their use is not limited to the church-religious style, and the presence of archaic lexical elements in the work of several contemporary Macedonian authors is striking. For example, in the language of Slavko Janevski, Ante Popovski, Dragi Mihajlovski, Venko Andonovski, Blagoja Risteski, Mihail Rendjov and others. An archaic vocabulary of a different kind is used, but the most common examples are: *glagoli, ashte, velmi, dver, molvi, bezmolvie, otorche, plot, prelest, sirech, soblaznitelen, tvar, trisushtinski* etc.

We note the use of word-forming elements, for example: the formations with suffixes *-nie*, *-tel*, *-telen*, with the prefix *voz-* etc. Archaicizing the language in the work of Mihail Rendjov undoubtedly contributes to greater expressiveness and originality of his linguistic expression. Church Slavonic lexemes are separated: *dver*, *pogubel*, *plot*, *prelest*, *promolvi*, *skrb(i)*, *slovo*, *soblazna,tvar*, used without any particular deviation from the meanings they had in the Church Slavonic literacy, and from the word-forming aspect, especially the formations without suffix: *pokora*, *pokaja*, *uteha*, *vik*, *gnas*, *od*, *plach*, *strad*, *urek*, *izgon*, *izdah*, *nevid*, *naset*, *raskap*, *okaj*, *pokaj*, *povej*, *opstoj*, as well as complexes : *angeloglasen*, *blagoglasen*, *bogorazumen*, *duhoploden*, *duhougoden*, *medotochen*, *svetlozrachen*, expressions of Biblical origin, etc.

811.163.3'373.72:659.12

Снежана Петрова-Џамбазова
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
snpetrova@yahoo.com

ЗА РЕКЛАМИРАЧКИТЕ РАБОТИ

Апстракт: Во рефератот ќе стане збор за општите карактеристики на рекламните пораки, како и одделно, за употребата на омајувачките зборови – како специфични за овој вид пораки и за употребата на именката *работа*.

Клучни зборови: рекламни пораки, омајувачки зборови, именки, придавки, фразеолошки изрази.

Го зедовме овој наслов како почеток на нашето изложување како метафора на насловот на Мисирковата „За македонските работи“, како што Мисирков сметал дека уште многу има да се стори за однапред за македонскиот јазик, така и ние сметаме дека македонскиот јазик во рекламните пораки треба да се следи во континуитет и дека уште многу треба да се стори за пораките да бидат јазично прочистени, куси и јасни. Впрочем, и науката се произнесла веќе во врска со ова прашање, поврзано меѓу другото и со економскиот интерес (авторката Гаљина Огњанов во својата книга „Комуникативната моќ на продажбата“ истакнува: *Ефикасно пренесена порака е само онаа којашто ја разбрал примачот на начин на којшто имал намера испраќачот да ја пренесе. Сето тоа бара исклучителна прецизност во говорот и познавање на основните техники на изразувањето (писмено и усно)* (2004: 136). Тоа го наложуваат и карактерот и ритамот на нивното произведување и пуштање во медиумите, како и нивната честотата на емитување, како и публиката (консументите) којашто ја собираат тие пред телевизиските екрани, а и пред другите медиуми (радиото, Интернетот, уличните паноа, весниците и списанијата, градските автобуси, дел од зградите во центарот на поголемите градови во Македонија итн.).

Рекламните пораки се дел од онаа глобална, масовна култура, којашто се одразува на локален план. Емотивната функција на пораката, односно – ориентираноста кон испраќачот на пораката,

неговиот однос кон неа, пораката ја одразува на начин на којшто публиката може многу да открие за неговите создавачи, освен креативноста и досетливоста, и за нивното познавање на стандардот во јазикот на којшто се создава пораката.

Рекламирачките работи се оние во коишто првенствено од наш агол (лингвистички) ги сместивме сите карактеристики на рекламната порака: од нејзината кусост, концизност, информативност, потоа темпото на зборување на спикерот, истакнувањето на одделни карактеристики на производот или на услугата: цената, брзината на добивање на услугата, квалитетот на пакувањето, дополнителните поволности и услуги итн.

Тука уште еднаш ќе ја цитираме Г. Огњанов (2004: 137–138), којашто за темпото на зборување вели: *Со умерено забрзан говор се постигнува позитивен ефект. Говорот добива во динамичност и станува поинтересен. Согледано е дека така се зголемува нивото на вниманието на слушателите и дека поголем број луѓе го преферираат говорот малку побрз од нормалниот. Истражувањата потврдуваат дека пропагандните пораки емитувани 25% побрзо од нормалната брзина, се сметаат за поинтересни. Исто така, докажано е дека луѓето коишто зборуваат брзо се сметаат за поинтелигентни, пообјективни и победливи.*

Забележуваме дека можеби затоа е многу често имитирањето на спортското коментирање во повеќе пораки, на пр.: *Се враќаме на снимката на мечот. Извонредна борба на заморот против сите останати играчи. Сите испаднаа, освен нашата натпреварувачка, којашто жестоко се брани. Се обидува да се одбрани. Но, заморот е неверојатен, а таа е практично во нокдаун. Судијата го почнува одбројувањето. Но, што се случува сега? Ова е неверојатно! Ова е сензационално! Ова е неверојатен пресврт! Феноменално се враќа во борба! Се обидува да го притисне заморот во кошот! Заморот е на колена! „Турбочино“ – дополнителна енергија во шолја вкусно кафе! Роден е нов шампион! ...*

Од друга страна, постојат забрзувања во зборувањето кога се рекламираат лекови и јавноста мора да се потсети дека треба да се консултира со медицинско лице. Во ваков случај, брзањето ни укажува дека се работи за рутинска забелешка, за којашто сметаат рекламерите дека сите ја знаат, но правилата за рекламирање на медицински производи го наложуваат тоа.

Во рекламирачките работи неопходно е да се споменат омајувачките зборови, коишто ги содржи секоја реклама, а ние го зедовме терминот од докторската дисертација на Лучана Гуидо Шремпф (одбранета во 2009 на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје) „Рекламите на италијански и нивната примена во наставата по италијански како странски јазик“. Како омајувачки зборови во рекламните пораки на македонски јазик ги окарактеризиравме придавките и прилозите, особено нивните степенувани форми: *најдобар, најубав, екстра, супер* итн.; како и одделни именки: *среќа, радост, уживање, задоволство* итн. На пр.: ***Најголемата авантура во телевизијата се врати; Внесете радост во својот дом; Имам супер кондиција*** итн.

Во рамките на омајувачките изрази ќе ги вклучиме и изразите коишто во својот состав ја содржат именката *работа*. Во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, во петтиот том (Р – С), во речничката статија за именката *работа* се наведени десет значења. Во рекламните пораки најчесто е значењето наведено под број 9: (*обично во множина*): *Различни предмети (облека, покуќнина и слично) земени како севкупност*. Употребата на именката *работа*, е многу почеста во однос на синонимната со ова значење *нешта*, поради нејзината конкретизираност, определеност, со којашто семантички подоследно се доловува значењето на ‘разновидност, многустраност, важност, поливалентност, збир од предмети, во исто време и услуги, земени во многу голем број’: *Некои работи не се купуваат со пари, За сè друго што ти треба за празниците постои MasterCard; О-о, многу места за оставање на работите, Марц ...; „Mr Moscolo“ ги сака работите што вие не ги сакате; Ајмо, педикир за краставици и ред други работи; Нема многу работи на светот што можат да направат семејството секогаш да биде заедно* итн.

Сретнавме и мал број примери со други значења: 2. *Занает, професија, служба како постојано вршење определена дејност, со која се обезбедува заработка*. На пр: *Сакам мојот дом да мириса убаво. Но, со деца и мојата работа, навистина немам време*.

Со основното, првото значење исто така се среќаваат мал број примери (во Толковниот речник дефинирани како: *Свесна физичка или умствена дејност на човекот со цел да се постигне, изврши нешто; труд: Испрана маичка, а дамката е сè уште тука, Помислете на целата работа што залудно сте ја сработиле; Бидете и вие дел од среќните купувачи на „Montenegro“ и уживајте во работата!*

Именката *работа* може да биде дел и од фразеолошки изрази (преземени од разговорниот јазик): *Немаш поим со што си имаш работа; Абе, грицкај и бркај работа!*

Рекламирачките „работи“, т.е. рекламните пораки како еден од начините на извршување на пошироката маркетиншка дејност нудат богат материјал за јазично проследување на повеќе планови. Ние овде само сакавме да укажеме на големата потреба од нивно проучување како моќно економско и јазично „орудие“ за постигнување на соодветно влијание. Тие напори се во дослук со безграничната „милост кон нашио народен јазик“ – како што вели Мисирков во „За македонските работи“, којашто би требало да зрачи од длабочината на срцата на сите Македонци.

Литература

Гуидо Шремф Л. 2009: *Рекламите на италијански и нивната примена во наставата по италијански како странски јазик (докторска дисертација)*, Скопје.

Петрова-Цамбазова Сн. 2016: *Рекламата како текст (со посебен осврт на јазичните особености на телевизиската реклама (докторска дисертација)*, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик V, 2011, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Ognjanov G. 2004: *Komunikativna moć prodaje*, Dosije, Beograd.

Summary

This paper is focusing on the general features of advertising messages, as well as the use of persuasive words, as something distinct for advertising messages alone, and the use of the noun: *работа*.

Luo Jun
Chengdu University of Traditional Chinese Medicine
475292563@qq.com

TRANSLATION OF TRADITIONAL CHINESE MEDICINE TERMINOLOGY INTO MACEDONIAN LANGUAGE

Acknowledgements: This research is funded by China Scholarship Council of P. R. China and Ministry of Education and Science of R. Macedonia. I would like to express my heartfelt gratitude to prof. Meri Cubalevska and prof. Elena Jovanova-Grujovska for their illuminating instructions and invaluable suggestions.

Abstract: Traditional Chinese Medicine (TCM) is regarded as one of the most important cultural legacies of Chinese nation. With its spread to western countries, it has been acknowledged by scholars in both academic and practical fields. Therefore, numerous scholars have been involved in the translation of TCM into English to promote its development. However, few scholars have embarked upon translation of TCM into Macedonian language. To make up this blank, the paper aims to discuss the principles involved in the translation of TCM terminology into the Macedonian language and afterwards provides practical methods.

Key words: TCM; Terminology; Translation Principles.

Beginning from prehistorically era, TCM has been developing for thousands of years. The people in ancient times got experiences of dealing with the body disorders by natural methods, including acupuncture, Qigong, taking plants etc. Generation by generation, talented practitioners made conclusions on the syndromes and the corresponding efficient therapies, by which TCM is inherited and gradually developed into a reliable medical system. Being regarded as one integral part of Chinese traditional treasures, TCM contributes greatly to the sustainable reproduction of Chinese nation and its prosperity. Currently, the theory of traditional medicine treatment is accepted worldwide, and is now drawing more and more international attention. In 2015, the outstanding Chinese TCM master, Ms. Youyou Tu won the Nobel Prize in medicine. It brings TCM not only more considerable fame, but also more space for its development.

TCM was firstly introduced to Europe via Arabia in 8th century AD, but not until 17th century did China directly communicate with European countries in the field of medicine. With its rapid development, TCM nowadays has become one irreplaceable part in the cultural communication between China and western countries. Meanwhile, more and more westerners start learning TCM, regarding the requirement of which numerous experts embark upon TCM translation.

Recently, China and Macedonia have developed close cooperation and exchange on infrastructure, education, culture and TCM and much success has been achieved in TCM cooperation, for instance Macedonia Public Institution Traditional Chinese Medicine Center Shtip was founded on September 2nd, 2015, and Goce Delcev University, Shtip has planned to open TCM curricula. Hence TCM translation into Macedonian Language is of great importance in promoting the cooperation and deserves more attention.

TCM can reflect a medical philosophy that is restorative, holistic and based on individualized diagnostic system and has its own unique terms describing organs of the body, physiology and diseases. While in any professional field, application of terminology produces clarity and precision. As a result, TCM terminology translation plays an important role in TCM translation. Generally, the translators need consider three aspects during the process of TCM terminology translation. Firstly, there is an equivalent of the terminology in the target language. Secondly, there is not an equivalent but a counterpart in the target language. Thirdly, there is neither an equivalent nor a counterpart in the target language. In accordance with these three aspects, the following principles of TCM terminology translation are highly valued in academic field: natural principle, concise principle, ethnic principle, etc.

Firstly, natural principle refers to the already existing equivalence of TCM terms in the Macedonian language. Although TCM and western medicine are two independent medical systems, they share some similarities as well. Nowadays, the translators focus so much on the uniqueness of TCM language that the literal translation of TCM terms may cause misunderstanding and obscurity. For instance, the TCM term “髓海” (sui hai) can be literally translated as “морето на срцевина” and “净腑” (Jing Fu) as “шуплив орган за чистење”. The reader can't understand; however, there are natural equivalences to “髓海” and “净腑” in Macedonian

language, namely “мозок” and “бабуле”. The employment of natural principle makes the translation clear.

Secondly, TCM terminology translation belongs to the category of scientific translation and undoubtedly features conciseness. As for the absent equivalence of TCM terms in the target language, some translators translate the terms detailedly to make them understood but neglect the conciseness. For example, “杂病” (za bing) has been translated as “внатрешна болест, но не болестите од егзогено зло”. The translation lacks of technical features and is more like a term explanation from dictionary. A better substitution can be “разновидната болест”, which accords with the concise principle of TCM terminology translation.

Thirdly, ethnic principle refers to the absent equivalence of TCM terms in Macedonian language. TCM differs from western medicine on multi aspects, including its therapeutical thought and methods, which leads to the uniqueness of TCM terminology and the absence of its equivalents in Macedonian language. For example, “气” (qi), “阴阳” (yin yang), “经络” (jingluo) are all unique to TCM. No matter literal translation and liberal translation of these unique terms can't convey their original meaning. Then transliteration is usually employed to solve this problem, and there is “чи”, “јин-јанг”, and “џин-ло” in Macedonian language respectively, which helps to preserve their Chinese ethnic characteristics. But readers still can't understand the meaning behind the words. Then annotations have to be added for readers' better understanding, such as “经络” as “џин-ло: меридијан и колатерал”.

With the consideration of TCM language features and the equivalence of TCM terms in Macedonian language, the TCM terminology translation mainly consists of three methods: literal translation, liberal translation and transliteration.

As is highly accepted in academic field, literal translation is the most important method in TCM terminology translation. For example, “阴中之阴” (yin zhongzhi yin) is translated as “јинот на јин” in Macedonian language and “肾阳不足” (shen yang bu zu) as “инсуфициенција на бубрезите-јанг”. Literal translation avoids the deficiency of the abasent equivalant of TCM terminology in Macedonian language and helps to preserve the original structure of the terms.

When literal translation is not available, sometimes liberal translation supplements it. TCM terms “白虎力节” (baihu li jie) and “牛皮癬” (niu pi xuan) are literally translated into Macedonian language as “бел тигар заедничко трчање” and “волска кожа лишаи”, which don't make sense; however, there is intended meaning behind the words and they specifically refer to “акутен артритис” and “псоријаза”. Therefore, liberal translation is employed to express the intended meaning of TCM terms.

What's more, several unique Chinese terms like “阴” (yin), “阳” (yang), “气” (qi) have been adopted into Macedonian dictionary as “јин”, “јанг” and “чи”, based on their Chinese Pinyin and they are gradually accepted by westerners. Besides that the terms like “针灸” (zhenjiu) and “五行” (wuxing) are translated into Macedonian language as “акупунктура” and “пет елементи”, based on their English pronunciation. Transliteration is regarded as a third method of TCM terminology translation besides the above two methods.

To sum up, this paper has provided three principles to follow in TCM terminology translation into Macedonian Language and three frequently applied methods during translation, namely literal translation, liberal translation and transliteration. I firmly believe that my continuously-invested efforts in Macedonian language study will bring more promising achievements to the research, the success of which will make more Macedonian people count on TCM. Hereafter, TCM will benefit more Macedonian people's health and cross-cultural communication on TCM between the two countries will be realized.

Bibliography

Birth, S. & Tsutani, K. 1996: *A Bibliometrical Study of English-Language Materials on Acupuncture*, Complementary Therapies in Medicine, 157–159.

Liu Qing 2011: *Research and Exploration on Terminology in China*, The Commercial Press, Beijing.

Li Zhaoguo 1993: *Introduction to Traditional Chinese Medicine Translation*, Northwest University Press, Xian.

Nigel Wiseman, Peng Ye 2002: *A Practical Dictionary of Chinese Medicine*, People's Health Publisher, Beijing.

World Health Organization 1991: *Standard Acupuncture Nomenclature*, Regional Office for the Western Pacific, Manila.

Xu Songling 2010: *How to Improve the Accuracy of Term Translation in China*, China Terminology.

Zheng Shupu 2008: *Discussion on the Dialectics of Terminology Standardization*, China Terminology.

Zheng Shupu 2012: *Terminology Translation and Its Strategy*, Foreign Language Research.

Резиме

Традиционалната кинеска медицина се смета за едно од најважните културни наследства на кинеската нација. Нејзиното ширење е присутно во западните земји, што е потврдено и од страна на науката. Затоа, голем број научници се вклучени во преводот на традиционалната кинеска медицина на англиски јазик. Сепак, неколку научници започнале со преведување на традиционалната кинеска медицина и на македонски јазик. Во оваа статија се разгледуваат принципите коишто се вклучени во преводот на оваа терминологија на македонски јазик.

811.163.3'373.46
811.163.41'373.46
811.163.2'373.46

Христина Андоновска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
Скопје, Македонија. E-mail: andonovska@yahoo.com

Ивица Смоковски

Универзитетска клиника за ендокринологија, дијабетес и болести на
метаболизмот, Скопје, Македонија. E-mail:

Ivica.smokovski@gmail.com

**ПОСЕБНОСТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК –
МАКЕДОНСКО-СРПСКО-БУГАРСКА ПАРАЛЕЛА (ВРЗ
ПРИМЕРИ ОД ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОТО ПОЛЕ
'ДИЈАБЕТЕС')**

Апстракт: Терминологијата во различни јазици е предизвик за научно истражување како од компаративен аспект, така и од контрастивен аспект. Преку македонско-српско-бугарската паралела на одредени термини од лексичко-семантичкото поле '*дијабетес*' ќе се укаже на сличностите и на разликите меѓу овие три јазика, односно на посебноста на македонскиот јазик. За таа цел ќе биде направен индекс на одредени основни и фреквентни термини од областа '*дијабетес*', со наведување на нивното значење.

Клучни зборови: терминологија, лексичко-семантичко поле '*дијабетес*', македонско-српско-бугарска паралела, компаративно-контрастивен метод.

Како што е познато, дијабетесот се вбројува во најчестите заболувања на светската популација денес, што се должи на влијанието на повеќе фактори, пред сè, на несоодветниот начин на исхрана, со прекумерно внесување на висококалорична храна, како и на стресот. Според дефиницијата на Светската здравствена организација (СЗО), дијабетесот претставува синдром на хронична хипергликемија што настанува како резултат на дејствувањето на генетски фактори и на многубројни фактори на средината, кои често се надополнуваат меѓусебно. Всушност, **дијабетесот (Diabetes mellitus)** претставува „растројство на метаболизмот на јаглени хидрати, масти и на

белковини, кое се должи на апсолутен или релативен дефицит на инсулин, со специфични промени на крвните садови“ (Симоновска-Хенту 2010: 111).

Што се однесува до дијагностицирањето на ендокринолошкото заболување дијабетес, тоа се врши врз основа на зголеменото количество на гликоза (шеќер) во крвта при мерење на гладно (повеќе од 7 ммол/л) или по истекот на два часа од внесувањето на гликозен раствор при правење орален тест за гликозна толеранција (повеќе од 11 ммол/л). Денес се зборува за постоење на повеќе видови дијабетес, и тоа: **дијабетес тип 1**, **дијабетес тип 2**, **гестациски дијабетес**, **митохондријален дијабетес**, **секундарен дијабетес**, **MODY (Maturity Onset Diabetes of Youth)**, **дијабетес постпанкреатектомија** итн. Оттука, дијабетесот станува предмет на проучување на одделна научна медицинска дисциплина – **дијабетологијата**, што доведува до појава на специфична медицинска терминологија, која ќе биде предмет на наша анализа, преку правење паралела во три сродни јазици – македонскиот, српскиот и бугарскиот јазик.

Она што може да се забележи на прв поглед во овие три јазици е присуството на интернационални термини, по потекло од грчкиот или од латинскиот јазик, на пример, **дијабетес**, односно **дијабетес мелитус** (грч.), **дијабетолог** (грч.), **дијабетичар** (грч.), **гликоза/глукоза** (лат.), **гликоген** (лат.), **инсулин** (лат.) итн. Од друга страна, можат да се забележат и калки, иако во многу помал број, на пример: **крвен шеќер** (крвни шеќер, крвна захар), **шеќерна болест** (шеќерна болест, захарна болест), **Лангерхансови островца** (Лангерхансови оточићи, Лангерхансови острови), **лебна единица** (хлебна јединица, хлябна единица), **засладувачи** (заслађивачи, подслаждащи средства), **шеќераш** (разг.) и сл.

Врз основа на она што се именува (што се означува), термините од лексичко-семантичкото поле 'дијабетес' можат да бидат класифицирани на следниот начин:

1. Термини што именуваат заболување.

ацетонурија / ацетонурија / ацетонурија

'зголемено создавање на кетонски тела во црниот дроб и нивно излучување преку урината'

ацидоза / ацидоза / ацидоза

*’зголемено ниво на киселост во крвта, односно преплавување на
организмот со киселини при нарушен метаболизам’*

гестациски дијабетес / гестацијски дијабетес / гестациски диабет

’дијабетес што се појавува кај жената за време на бременоста’

гликемија/glycaemia (лат.) / гликемија / гликемия

’концентрација на гликоза (шеќер) во крвта’

**гликозна (глукозна) толеранција / глукозна толеранција
(толеранција на глукозу) / глюкозотолеранс**

’нормално ниво на гликоза (шеќер) во крвта’

**гликозна (глукозна) интолеранција / глукозна интолеранција /
глюкозоинтолеранс**

’состојба во која нивото на гликоза (шеќер) во крвта е зголемено’

гликозурија / гликозурија / гликозурия

’појава на гликоза (шеќер) во урината’

**дијабетес (шеќерна болест) / дијабетес (шеќерна болест) / диабет
(захарна болест)**

*’нарушување на нивото на хормонот инсулин во крвта, кој е неопходен
за претворање на гликозата (крвниот шеќер) во енергија’*

дијабетес тип 1 / дијабетес тип 1 / диабет тип 1

*’дијабетес што се јавува на млада возраст како последица на
недостиг од инсулин’*

дијабетес тип 2 / дијабетес тип 2 / диабет тип 2

*’дијабетес што се јавува кај возрасните луѓе како последица на
неспособноста на организмот делотворно да го употреби хормонот
инсулин’*

**дијабетична/дијабетска кетоацидоза / дијабетична кетоацидоза /
диабетна кетоацидоза**

’кетоацидоза предизвикана од дијабетес’

дијабетична/дијабетска кома / дијабетична кома / диабетна кома

'кома предизвикана од дијабетес'

дијабетична/дијабетска невропатија / дијабетична neuropатија / диабетна невропатия

'оштетување на нервите предизвикано од дијабетес'

дијабетична/дијабетска нефропатија / диабетна нефропатия / дијабетична нефропатија

'оштетување на крвните садови на бубрегот предизвикано од дијабетес'

дијабетична/дијабетска ретинопатија / дијабетична ретинопатија / диабетна ретинопатия

'оштетување на крвните садови на окото предизвикано од дијабетес'

дијабетично/дијабетско стапало / дијабетично стопало / диабетно стъпало

'ткивно оштетување на стапалото предизвикано од дијабетес'

инсулинемија / инсулинемија / инсулинемия

'зголемено количество на хормонот инсулин во човековото тело'

инсулинска резистенција / резистенција на инсулин / инсулинорезистентност

'состојба при која нормалните концентрации на инсулин доведуваат до субнормален биолошки одговор'

кетонацидоза / кетонацидоза / кетонацидоза

'зголемено ниво на создавање на кетонски тела и на киселост во крвта'

кетоза / кетоза / кетоза

'зголемено ниво на создавање кетонски тела во крвта'

**оштетена/нарушена гликозна (глукозна) толеранција / оштећена
глукозна толеранција (оштећена толеранција на глукозу) /
отклонение в глюкозотолеранса**

*’состојба во која нивото на гликемија се движи меѓу нормално ниво и
нивоа карактеристични за дијабетес’*

полидипсија / полидипсија / полидипсия

’зголемена, зачестена појава на жед’

полиурија / полиурија / полиурия

’зголемена, зачестена потреба од мокрење’

полифагија / полифагија / полифагия

’зголемен апетит за внесување храна’

хипергликемија / хипергликемија / хипергликемия

’зголемено ниво на гликоза (шеќер) во крвта’

хиперинсулинемија / хиперинсулинемија / хиперинсулинемия

’абнормално високо ниво на хормонот инсулин во човековото тело’

хиперлипидемија / хиперлипидемија / хиперлипидемия

’зголемено количество на масти во крвта’

хипертонија / хипертонија / хипертония

’зголемен, односно висок крвен притисок’

хипогликемија / хипогликемија / хипогликемия

’намалено ниво на гликоза (шеќер) во крвта’

2. Термини што именуваат орган (ткиво, хормон и сл.).

гликоген/glycogenum (лат.) / гликоген / гликоген

*’јаглороден хидрат што се наоѓа во црниот дроб, во мускулите и во
други ткива од кој настанува шеќер’*

гликоза/глукоза (крвен шеќер) / глукоза (крвни шеќер) / глюкоза (крвна захар)

'шеќер во крвта во човековото тело'

глукагон / глукагон / глюкагон

'хормон што го лачат α -клетките од панкреасот'

инсула/insula (лат.)

'островче, остров'

инсулин/insulinum (лат.) / инсулин / инсулин

'хормон што го лачат β -клетките на задстомачната жлезда (панкреасот), кој се користи за лекување на шеќерната болест'

Лангерхансови островца / Лангерхансови оточићи / Лангерхансови острови

'клетки (α -клетки, β -клетки и δ -клетки) што го сочинуваат панкреасот, распоредени дифузно по целиот панкреас, а најмногу – на опашката од панкреасот'

панкреас / панкреас (гуштерача) / панкреас

'жлезда од ендокриниот систем'

соматостатин / соматостатин / соматостатин

'хормон што го лачат δ -клетките од панкреасот'

Ц-пептид / Ц-пептид / Ц-пептид

'пептид што настанува во разградбата на проинсулиноот во еквимоларни односи со инсулиноот'

3. Термини што означуваат биохемиски процес.

гликогенеза / гликогенеза / гликогенеза

'создавање на нова ендогена гликоза од масти и од белковини, односно настанок на гликоген'

гликогенолиза / гликогенолиза / гликогенолиза

’разградба на гликогенот до гликоза (шеќер)’

**гликозилиран хемоглобин (HbA1c) / гликозилирани хемоглобин /
гликозилиран хемоглобин**

*’фракција на хемоглобин (Hb) што настанува со неензимско врзување
на гликозата за хемоглобинот’*

гликолиза / гликолиза / гликолиза

’распаѓање на гликозата (шеќерот)’

**4. Термини што именуваат дијагностицирање/лекување (начин,
метод, лек).**

**бигваниди(ни) / бигваниди(ни) / бигванидини (бигванидови
препарати)**

’видови хемиски соединенија за третман на дијабетесот’

**ВМІ (Body mass index – индекс на телесна тежина) / индекс телесне
маса (ВМІ) / индекс на телесната маса (ИТМ)**

’метод на одредување на телесната тежина кај човекот’

дијабетичар / шеќераш (разг.) / дијабетичар / диабетно болнија

’(за)болен од дијабетес’

**дијабетична/дијабетска диета / дијабетична дијета / диабетна диета
(диетолечение)**

*’диета за третман на зголемена телесна тежина при состојба на
дијабетес’*

**дијабетична/дијабетска терапија / дијабетична терапија / диабетна
терапия (диабетно лечение)**

’терапија за лекување на дијабетесот’

засладувачи / заслађивачи / подслаждащи средства

*’синтетски материји што немаат никаква калориска вредност или
имаат минимална калориска вредност и служат за засладување како
замена за природниот шеќер’*

лебна единица / хлебна јединица / хлябна единица

'еквивалент на 10 до 12 грама јаглени хидрати'

лекување со инсулин / лечење инсулином / инсулинолечение

'употреба на инсулин при лекувањето на дијабетесот'

орален тест за гликозна/глукозна толеранција (OGTT – Oral Glucose Tolerance Test) / OGTT / OGTT

'внесување на гликозен раствор од 75 гр гликоза'

таблицата на Ертел / Ертелова таблица / таблицата на Ертел

'енергетски потреби, изразени во калории, за осумчасовна работа на човекот при различни професии'

формула на Брока (индекс на Брока) / формула Брока / формула на Брока

'начин на пресметување на нормалната телесна тежина'

НОМА (Homeostatic Model Assessment) / НОМА / НОМА

'проценка на хомеостатскиот модел (хомеостаза), кој може да биде НОМА-IR и НОМА- β , и претставува метод, односно математичка формула за квантифицирање на инсулинската резистенција (НОМА-IR) и бета-клеточната функција (НОМА- β)'

сулфонамиди / сулфонамиди / сулфонамиди

'видови хемиски соединенија за третман на дијабетесот'

сулфониуреа / сулфониуреа / сулфаниуреа (сулфанилуреини препарати)

'видови хемиски соединенија за третман на дијабетесот'

Како што претходно веќе забележавме за термините од лексичко-семантичкото поле *'дијабетес'*, заедничка карактеристика за сите три јазика е доминацијата на заемките од интернационално потекло, што е сосема разбирливо од аспект на универзалноста на медицинскиот јазичен израз, како и на прагматиката. Сепак, постојат и одредени специфичности и разлики меѓу овие три јазика што

произлегуваат од посебната семантичко-синтаксичка структура на секој јазик, како што покажуваат следните примери:

**гликозна (глюкозна) толеранција / глюкозна толеранција
(толерианција на глюкозу) / глюкозотолеранс**

**дијабетична/дијабетска диета / дијабетична дијета / диабетна диета
(диетолечение)**

**инсулинска резистенција / резистенција на инсулин /
инсулинорезистентност**

**Лангерхансови островца / Лангерхансови оточићи /
Лангерхансови острови**

лекување со инсулин / лечење инсулином / инсулинолечение

**оштетена/нарушена гликозна (глюкозна) толерианција / оштећена
глюкозна толерианција (оштећена толерианција на глюкозу) /
отклонение в глюкозотолеранса**

Од наведените примери може да се констатира дека во македонскиот и во српскиот јазик се употребува именска синтагма наместо сложен збор, како што е случај во бугарскиот јазик (**гликозна толерианција, толерианција на глюкозу VS глюкозотолеранс; дијабетска диета, дијабетична дијета VS диетолечение; инсулинска резистенција, резистенција на инсулин VS инсулинорезистентност; лекување со инсулин, лечење инсулином VS инсулинолечение**). Исто така, во македонскиот и во српскиот јазик се користи деминутивна форма од именката *остров* во синтагматскиот термилошки израз **Лангерхансови островца**, односно, наспроти отсуството на деминутивна форма во изразот **Лангерхансови острови** во бугарскиот јазик.

Во поглед на употребата на **glyco-** (лат.) како прва компонента во сложените зборови, која означува дека е нешто во врска со шеќерот или пак се однесува на него, се забележува дека во македонскиот јазик превладува варијантата **глико-** (**гликоза, гликозен**) наспроти варијантата **глюко-**, карактеристична за бугарскиот и за српскиот јазик (**глюкоза, глюкоза**). Но во најново време во македонскиот јазик се забележува паралелна употреба и на варијантата **глюко-** (**глюкоза, глюкозен**), под влијание на англо-саксонската литература.

Од друга страна, со развојот на медицинските научни проучувања од областа на дијабетологијата се појавуваат нови термини што ги истиснуваат од употреба старите термини. На пример, денес се користат само термините **дијабетес тип 1** (**дијабетес тип 1**, **диабет тип 1**) и **дијабетес тип 2** (**дијабетес тип 2**, **диабет тип 2**) наместо поранешните термини **инсулин зависен дијабетес тип 1** (**инсулин овисни тип дијабетеса**, **дијабетес овисан о инсулину** / **инсулонозависим диабет тип 1**, како и **инсулин независен дијабетес тип 2** (**инсулин неовисни тип дијабетеса**, **дијабетес неовисни о инсулину** / **инсулононезависим диабет тип 2**). Може да се забележи дека поранешните термини **инсулин зависен дијабетес тип 1** и **инсулин независен дијабетес тип 2** претставуваат пример за јазично неправилна именска синтагма во однос на духот на македонскиот стандарден јазик, што е последица од туѓо јазично влијание (треба: **дијабетес тип 1 зависен од инсулин**, односно **дијабетес тип 2 независен од инсулин**).

Во поглед на употребата на терминот **дијабет(ес)**, во македонскиот јазик се забележува превласт на варијантата **дијабетес** во однос на **дијабет**, во бугарскиот јазик се среќава само варијантата **диабет**, додека во српскиот јазик се употребува само варијантата **дијабетес**, под влијание на англо-саксонската литература. Што се однесува до придавката изведена од **дијабетес**, во македонскиот јазик се среќава паралелна употреба на формите **дијабетичен** и **дијабетски** (на пример, **дијабетска/дијабетична диета**), во српскиот јазик се употребува формата **дијабетичан** (на пример, **дијабетична дијета**), додека во бугарскиот јазик се среќава формата **диабетен** (на пример, **диабетна диета**).

Кај термините акроними (на пример, **ВМІ**, **НОМА**, **ОГТТ**), доминира латиничната форма на англиската варијанта на акронимот, а многу ретко се среќава употреба на калкирана варијанта на акронимот, како што е случај со бугарскиот јазик (**ИТМ** - **индекс на телесната маса**).

Врз основа на анализата на одредени термини од лексичко-семантичкото поле '*дијабетес*' во македонскиот, во бугарскиот и во српскиот јазик може да се констатира дека постоечките сличности, специфичности и разлики во овие три јазика се должат на процесот на јазична интерференција – како универзален начин на збогатување и на надградување на терминологијата во секој јазик преку заемање, адаптација и калкирање на термините.

Л и т е р а т у р а

Андреев Димитър 1982: „Наръчник на диабетно болнија“, *Медицина и физкултура*, Софија.

Голем семеен советник за здравјето, 2005, Младинска книга, Скопје.

Мицевски Борис 1996: *Медицински речник*, Просветно дело, Скопје.

Симоновска-Хенту Лилјана 2010: *Интерна и педијатрија со нега*, Министерство за образование и наука на Република Македонија, Скопје.

Упатство за начинот на вршење на здравствената дејност која се однесува на третманот и контролата на дијабетес тип 2. Службен весник на Република Македонија, бр. 40 (13 март 2015 година), Скопје.

Упатства за практикување медицина заснована на докази. Ендокринологија, Министерство за здравство на Република Македонија, Скопје.

Atlas du diabète de la FID, 2015, International Federation of Diabetes,

Nacionalni vodič dobre kliničke prakse Diabetes Mellitus, 2012, Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Beograd.

Summary

Terminology in various languages is a challenge for academic research from the comparative aspect, as well as from the contrastive aspect. Through parallels of specific terms in Macedonian, Serbian and Bulgarian in the lexical-semantic field of diabetes, both similarities and differences among these three languages will be shown, in other words, characteristics of Macedonian. Towards that aim, an index of specific fundamental and frequent terms in the field of diabetes will be formed, along with their meaning.

Благица Петковска
 Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 petkovskab@yahoo.com

ПРЕДМЕТОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО ОБРАЗОВАНИЕТО НА КРАЈОТ НА XX И ПОЧЕТОКОТ НА XXI ВЕК – СО АКЦЕНТ НА ПРИМАРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Апстракт: Во време на ерата на информатичката писменост и информацијата, јазичната писменост има примарно место. Особено е важно говорителот да постигне високо ниво на писменост на својот мајчин јазик, јазикот на кој започнал да размислува и на кој го оформил, најчесто, своето образование, користејќи ја стандарнојазичната норма. Квалитетот на јазичната писменост треба да го подобрува човекот до крајот на неговиот живот. Образовните институции, заедно со другите структури на општествениот систем, треба да водат континуирана грижа за јазичната писменост, почнувајќи од примарното образование (I – V одделение), предметната настава по Македонски јазик во основното и во средно образование; сè до универзитетското образование, во кое се имаат предвид академското говорење, читање и пишување.

Клучни зборови: македонски јазик, примарно образование, настава, методика.

Методиката на наставата по предметот Македонски јазик (кој има сложена структура, и во дијалектичко единство треба да обезбеди квалитетна писменост) се труди да пронајде најсоодветни методски решенија за предметните подрачја и да ги оправда своите настојувања за прецизно, јасно и убаво говорење на македонски јазик. Кога зборуваме за примарното образование, укажуваме на повеќе недостатоци на образовно-воспитната работа, во која македонскиот стандарден јазик е наставна содржина, но и дидактичко средство.

Владата на Република Македонија, на предлог на Министерството за образование и наука, со цел создавање на темелно и квалитетно знаење, пристапи кон изготвување и усвојување на пакет - закони: Закон за високото образование, Закон за високообразовните установи, Закон за образование на наставен кадар во предучилишно, основно и средно образование, Закон за академија за наставници итн.

Во 2016 година, од пакетот закони за образованието, Законот за академија за наставници го изоди својот пат и беше изгласан во Собранието на РМакедонија, макаршто Академијата сè уште не профункционира. Законот за педагошките факултети и Законот за академијата, се разбира, најмногу нè засегнаа. Реагиравме, како и повеќето членки на Универзитетот, зашто со овој Закон се негираше постоењето и дејноста на педагошките факултети во државата, како и на други факултети кои, исто така, продуцираат кадар за предметна настава во основните и во средните училишта. На Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје се најави Конференција на тема: „Квалитетот во високото образование“, за којашто група методичари од Педагошкиот факултет се пријави со свое учество и испрати апстракт на тема: „Професионалниот развој на наставниците надвор од институционалните рамки на Педагошките факултети (Теоретска заснованост на наставничката професија)“. Нејзин составен дел беше нашиот поднаслов: „Методиката на наставата по предметот Македонски јазик – услов за квалитетна јазична писменост (Состојбите во одделенската настава во РМакедонија)“. По извесно време бевме известени дека Конференцијата се одложува за неопределено време (а беше најавена во месец јуни, во тековната година). Истече и календарската година, а од најавената Конференција од УКИМ досега нема никаква информација.

Професионално и морално сме лично засегнати, бидејќи имавме голем предизвик нашиот учителски кадар теоретски да го подготвиме за современа и квалитетна настава по предметот Македонски јазик. Имено, до воведувањето на ЕКТ-системот четири семестри студентите имаа предмет Македонски јазик со култура на изразувањето, и исто толку Методика на наставата по Македонски јазик. За подрачјето Литература од предметот Македонски јазик, студентите слушаа два семестра Литература за деца. Од основањето на Факултетот, во учебната 1995/96 година, го предававме образовниот предмет, а од учебната 1998/99 година – предметот Методикат на наставата по Македонски јазик. Со најновите акредитации на студиските програми предложивме на УКИМ, како генерички предмет, да биде застапено академското читање и пишување. Нашата, за оваа пригода најавена тема, со нужни мали измени и дополнувања на претходнопријавената тема за Конференцијата на Универзитетот, ја приложуваме како што следува.

Живееме во ера кога е неопходна *информациска писменост*. Човекот на третиот милениум не може успешно да функционира без

неа. Склони сме писменоста првенствено да ја поврземе со јазичната писменост, давајќи му на овој поим определено значење.

Во основното училиште, почнувајќи од одделенската настава, ученикот, покрај јазичната, стекнува различни видови писменост (математичка, музичка, ликовна, медиумска писменост,...).

За современиот човек, во ерата на информацијата и информатиката, секако, е многу значајно тој да поседува квалитетна јазична писменост. Тоа е и природно, зашто мислењето и јазикот се две меѓусебно најтесно поврзани и условени појави што се неопходни за оформување на личноста. До крајот на животот човекот може да ја подобрува сопствената *писменост* (сфатена како *умење, вештина и творечка навика*), која во врзаниот текст очигледно ја покажува моќта на зборот. По *училишната писменост, академското говорење, читање и пишување* се едни од основните академски вештини.

Теоријата на наставата по предметот Македонски јазик, што го има првото, приоритетно место во практиката, треба секогаш да се стреми за квалитетно подобрување на истата. Тоа денес е особено значајно, бидејќи денешната настава инсистира на индивидуализацијата во неа, а тоа подразбира неопходност од флексибилен пристап и во користењето на наставните методи, т.е. во нивното комбинирање.

Теоретски, на нашиот Факултет, за овој предмет, кога станува збор за одделенската настава, постои целосна научно-наставна покриеност. Станува збор за многу сложена работа за која методиката на овој предмет треба да понуди соодветни методски решенија како ориентација, и да покаже како се стекнуваат и се применуваат знаењата од предметот Македонски јазик во склад со поставените образовно-воспитни цели и задачи на програмските подрачја и содржини во одделенската настава.

Мајчиниот јазик не само што е средство во наставата по овој предмет, туку тој е средство и на севкупната настава во училиштето за учениците што по националност се Македонци. Како програмска содржина подрачјето *Јазик* е структурна компонента на предметот, кој ги има и следните предметни подрачја: *Подготовка за почетно читање и пишување, Почетно читање и пишување, Изразување и творење, Читање, литература и лектура, Медиумска култура, Додатна и дополнителна настава по предметот Македонски јазик, Слободни ученички активности.*

Квалитетните учебници (*подвлекуваме* – станува збор за специјализирани учебници за кои постои посебна методологија за нивната изработка, а тоа се: букварката, букварот и читанките) и учебни помагала, прирачниците за наставници и грижата за перманентно стручно дообразование на наставниот кадар, како и примената на други дидактички средства и извори предвидени со единствениот План и програма за работа по овој предмет, треба да поттикнуваат творечка образовно-воспитна работа.

Исто така, оценувањето по овој предмет не може стереотипно (само преку тест на знаење да се спроведе, зашто тогаш, на ниво на меморија можат да се проверат некои знаења од јазик, литература, медиумска култура, но во никој случај не може да се провери севкупната јазична писменост, што може само да се согледа и оцени преку писмени состави (не пишани текстови) и преку формите на усниот говор. Преку наставата по предметот Македонски јазик треба програмски да се култивира говорот, односно ученикот да ги развива и негува одликите на добриот говор во усна и писмена форма.

Постои разлика во начинот на изучување на програмските содржини од подрачјето Јазик во одделенската и во предметната настава на основното училиште и во нивното усвојување во средното училиште. Имено, *јазично-изразниот пристап*, базиран на иманентната граматика (организација на вежби на слушање, говорење, читање и пишување, а дури на крајот воочување и именување на основните јазични факти со кои се совладува стандарднојазичната норма на мајчиниот јазик) ја карактеризира наставата во иницијалните одделенија. Ваквиот пристап, втемелен на *функционалната дидактичка граматика што инсистира на практични вежби на јазична употреба*, продолжува и во предметната настава по Македонски јазик во основното училиште. Во средното образование, покрај *јазично-изразниот пристап*, треба да се вклучи и *лингвистичко-комуникацискиот пристап*, што е заснован на системското проучување на битните структури на стандардниот македонски јазик.

Од самиот почеток на образовно-воспитната дејност во училиштето, подрачјето Јазик е кохезивното средство за останатите подрачја, неделиво од *базната писменост* (Подготовка за почетно читање и пишување и Почетно читање и пишување) и од *функционалната писменост* (подрачјето Изразување и творење). Сите овие подрачја, пак, кога станува забор за јазичната и функционална писменост, упатуваат на литературната уметност (наставно подрачје Читање, литература и лектира), како и на содржините од подрачјето

Медиумската култура (филм, драмска претстава, телевизиска и радио драма, детски печат и др.). Писменоста како умеене, вештина, се стекнува единствено преку практиката на говорење и пишување.

Познавачите на лингвистичката методологија и на методиката на наставата по предметот Мајчин јазик знаат дека стекнувањето на квалитетна јазична писменост е резултат само на комплексна дејност, односно на соодветно планирана и организирана наставна обука (по хоризонтала и вертикала).Обуката треба да ја води наставник што ја познава стандарднојазичната норма и природата на мајчиниот јазик, неговата структура, правопис, правоговор, јазичните можности за креативно творештво, методско-дидактичките барања за ваква обука. Наставникот и самиот го користи јазикот како дидактичко средство во неговата стандарднојазична форма не само на часот по предметот Македонски јазик, туку и во наставата и по останатите предметни содржини и во сите услови на јавна комуникација, употребувајќи ги јазичните изразни средства што ни овозможуваат да општиме со другите луѓе во согласност со ситуацијата во која се наоѓаме, и во зависност од нашата цел при комуникацијата.

Читањето и пишувањето се најмоќните средства на критичкото мислење и како процеси заемно се поддржуваат од повеќе становишта.

Применетата писменост (ортографска фаза) се надградува врз здобиените умеена и вештини што се стекнати преку наставата во предбукварската (логографска) и алфабетска фаза (букварски дел на наставата).

Зависно од природата на јазикот и од принципот врз кој почива ортографијата, за конкретен јазик може(-ат) да се примени(-ат) соодветен (-тни) метод(-и) за усвојување на писмото (големи и мали, печатни и ракописни букви), како што се: аналитички, синтетички, аналитичко синтетички гласовен метод, глобален метод или комплексна постапка.

Македонскиот јазик почива на фонетски принцип на правопис, аналитичко-синтетичкиот гласовен метод, со елементи од глобалниот метод се постапките за усвојување на писмото. Теоретски, како што претходно напоменавме, се покриени и подрачјата Подготовка за почетно читање и Почетно читање на предметот Македонски јазик.

Како професионалец, одговорен за теоретско-методската подготовка по предметот Македонски јазик за професорите по одделенска настава, нашите интереси и ангажирања во практиката беа многустрани. Актуелните состојби околу обезбедувањето на квалитетот на одделенската настава по овој предмет во Р Македонија не упатуваа кон вклучување во активности од различен вид.

Законите за основно образование (1997, 2007, 2014) донесоа промени во образовно-воспитната работа, преку стратегии кои ученикот го поставуваат во позиција на субјект, и истите наметнаа потреба од изработка на нови наставни програми, учебници, прирачници и друга прирачна литература. Исто така, настанаа и промени кои се однесуваат на системот на следење и оценување на успехот на учениците, вреднувањето на квалитетот на наставниот кадар, но и грижа за неговото перманентно стручно и педагошко усовршување. Основното образование се доведува во спрега со семејството и со поширокиот општествен живот во целина.

На Универзитетот, исто така, се случи нужната трансформација. Таа се однесуваше и на времетраењето на стручните и на тесностручните предмети: Македонски јазик со култура на изразувањето, Литература за деца, Методика на наставата по Македонски јазик. Со новиот кредит-трансфер систем на високото образование, овие стручни предмети се сведени на два семестра, а Методиката на три.

На вториот циклус на студии, од 2010 / 2011 година, како изборен и едносеместрален, е воведен курсот: „Методски модели на наставата по мајчин јазик и функционалната писменост“ (на македонски, албански и турски наставен јазик).

Првенствено, на студентите требаше да им се овозможи современ методско-дидактички пристап кон наставата. Освен со практиката во менторските училишта, што е неопходна активност, настојувавме да бидеме поврзани и самоиницијативно вклучени и во други тела на институционалниот образовно-воспитен систем на Р Македонија. Исто така, за потребите на осовременување на наставата учествувавме на меѓународни и домашни проекти и семинари, научни собири, издадовме учебници по предметот Методика на наставата по Македонски јазик и беа публикувани и трудовите од оваа област што одеа во оваа насока. (в. *Литература и извори*)

Во секоја можна прилика, имајќи ја предвид образовно-воспитната работа, укажуваме дека за севкупното образование по предметот Македонски јазик недостасуваат прирачници со јазични, правописни и стилски вежби за обуката по функционална писменост, квалитетни буквари (зашто се појавија и такви кои се базираа на описменување само со глобален метод, применлив за англискиот јазик(!)) и читанки (сега концепциски разградени, со материјални - јазични и други грешки), за што и како рецензенти на учебници се искажувавме преку стручно мислење за современата понуда.

Во септември 2010 година и Педагошкиот факултет од Скопје беше вклучен да направи суперревизија на учебниците за одделенска настава. По обавените експертизи на учебниците по Македонски јазик од најновата генерација, очекувавме дека ќе се пристапи кон промена на истите (нови или коригирани, подобрени изданија), дека ќе се придонесе за промена на сосотојбите во издаваштвото, коешто по реформите на основното образование, што нас нè тангираа (1997, 2007), наместо по нагорна линија, за жал, одеше надолу. На професорите по одделенска настава и понатаму им се на располагање старите учебници и не им се понудени ниту предметни прирачници за работа. Од друга страна, пак, прирачниците за јазична писменост, кои се однесуваат на нивното континуирано доквалификување и усовршување, и се со материјални грешки, најчесто поради лоши преводи и неводење грижа за природата на нашите мајчини јазици (македонскиот, српскиот, турскиот, албанскиот), им внесуваат забуна и дополнителни тешкотии во нивната работа. Тоа е бидејќи прирачниците се за јазично описменување за говорители на англискиот јазик. Учителите се во деликатна, збунувачка позиција, со што уште повеќе се усложнува наставната практика по предметот Македонски јазик. Овде само да напоменеме дека со воведувањето на деветолетката, англискиот јазик се предава од прво одделение. Што се случува во практиката и со учениците кои го усвојуваат странскиот јазик паралелно со мајчиниот македонски јазик е проблем што треба допрва да се истражува.

Лошите резултати што се покажаа во образовните тестирања придонесоа надлежните институции да обезбедат проекти поврзани и со предметот Македонски јазик. За подобрување на *јазичната писменост* предвид се земаат читањето и пишувањето, за што се спроведуваат обуки на наставниците со овие прирачници.

Се поставува прашањето – *Какви резултати ќе имаме во иднина со вакви обуки?! Имено, Бирото за развој на образованието и*

невладини организации, првенствено, ја презедоа таа грижа. Министерството за образование, за жал, по ранг и како структура на воспитно-образовниот систем на Р Македонија, досега, во своите проекти, не ги вклучи педагошките факултети. Експертите од областа (одделенска настава) во нив најмаргинално ги третираа, а кон нив се приклонуваа на крајот, пред промоција на резултатите од проектите, или пред печатењето на прирачниците за јазична писменост, откако и стручната јавност веќе имаше сознанија за низа недозволиви пропусти.

Методичарите, лингвистите, кога станува збор за факултетското рамниште, беа изоставени, но затоа во таквите проекти, по разни основи, се наоѓаа педагози и психолози, одделенски наставници. Всушност, не профункционира врската: Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието и експертите на педагошките факултети во нашата држава.

Кога станува збор и за учебниците, учебните помагала и прирачниците за наставниците, таа врска остана непостоечка, зашто не беше суштински, институционално остварена. Индивидуалните реагирања набргу се забораваат, тие во институционалната хиерархија не дадоа траен резултат, не придонесоа до промена на состојбата за подобрување на наставата по Македонски јазик во почетните одделенија.

Времето го прави своето, минува и го носи забравот. Минуваат учебни години во воспитно-образовната работа со сите наведени состојби и недоследности за квалитетна настава по предметот Македонски јазик во почетните одделенија.

Во Р Македонија нештата не течат по природен ред, дури и да се работи за нашето образование. Недостасуваат анализи на реалната образовно-воспитна работа по кои би се презеле определени нужни постапки за подобрување на истата. На пример, накратко ќе кажеме дека по оцените на PIRLS, Меѓународно оценување на јазичната писменост за Македонија, нашите ученици „спаѓаат меѓу најниските во Источна Европа“ (*Прирачник за обучувачи*, стр. 5). За таа цел беа повикани УНИЦЕФ, Министерството за образование и наука, Бирото за образование и Светската банка да работат заедно на подобрување на состојбата преку *Проект за модернизација на образованието*. Ние никако не бевме консултирани. И по нашите реакции дека понудените прирачници за јазична писменост (в. Извори и литература) треба да се прилагодат на македонскиот јазик, сè уште во практиката истите се применуваат во обуките за наставници.

Не поминавме ниту подобро со Нансен Дијалог центарот во Скопје, кој побара соработка со Педагошкиот факултет. Моравме како експерти да реагираме до Управата на Факултетот затоа што не се согласувавме да соработуваме во проект за „Мултикултурни училишта во Р Македонија“ каде во неговата содржина постојано се употребува синтагмата *билингвална настава* и терминот *билингвизам*. Не постои мултикултурно училиште, туку училиште во мултикултурна средина, а во Македонија, нема билингвалност, туку јазикот во наставата може да биде изучуван задолжително, факултативно или изборно, а и треба да се знае кој е службениот јазик во нашата држава. Во случајов, планираните содржини и активности на овој проект ги ставија јазиците да бидат во употреба на ниво на превод, што значи дека не станува збор за билингвалност. Ваков проект сметаме дека само може да ја обрмени севкупната реалност во нашите училишта. И овде би сакале да има – *се изгубиле во преводот*, како што беше случај со прирачниците за јазична писменост, зашто билингвалноста не им беше карактеристика ниту на носителите на овој проект, ниту, пак, на тие што ги превеле прирачниците, каде што по наше „толкување“ што значи именувањето „кажување приказни“ сфативме дека се работи за нарацијата (Имено, станува збор за стилските форми прераскажување и раскажување.).

На Конференцијата на Универзитетот уште еднаш сакавме да укажеме за состојбите во примарното образование. Оттука, очекувавме, за вертикално изградениот државен образовно-воспитен систем да настапуваме единствено и во име на научните вистини како образовни содржини за македонскиот јазик и за другите мајчините јазици на припадниците на етничките заедници во Р Македонија, законските рамки за нивната употреба во училишните установи во државата, за квалитетот на наставата, учебниците и учебните помагала по предметот Македонски јазик, за застапеноста и ангажирањето на експертите во соодветните државни органи.

Како методичари, поврзани најтесно со образовната практика, кога се втемелува културата на изразувањето на нормиран македонски јазик, имаме голема желба прашањето за јазичната писменост да биде институционално пошироко третирано.

Сметаме дека состојбите во образовно-воспитната работа, од одделенската, па сè до академската практика, за да одат во вистинска насока, односно да се реализираат зацртаните програмски цели и задачи, ќе се променат само со експертска ангажираност на повиканите по ранг во образовно-научната дејност. Таа ангажираност

треба да биде секогаш – и кога станува збор за учебникарството, и за проектните активности и семинари, па на тој начин да се обезбедува континуиран квалитет во наставата по предметот Македонски јазик во нашите училишта.

Исто така, укажуваме дека е пожелно училиштата, за своите потреби, да располагаат барем со најнужни извори – речници и научна литература од областа на јазиците, литературата за деца и медиумската култура. На тој начин на наставниците ќе им бидат достапни публикациите како извори на јазичната материја, иако, се разбира, електронската технологија нуди најсовремени услуги. За училиштата, сепак, има големо значење постоењето на богата и стручно снабдена библиотека. Да потсетиме и на тоа дека библиотеката е програмска содржина на подрачјето Медиумска култура во примарното образование. Сепак, на нашето општество сè уште му е потребна печатената книга, иако го поздравуваме и електронското издаваштво.

Теоријата на наставата по предметот Македонски јазик секогаш е упатена на практиката и таа треба да обезбедува развојност кога одговора на својата задача – да насочува, теоретски да изнајдува решенија кои ќе обезбедуваат современа, квалитетна и ефикасна образовно-воспитна практика.

Се обидовме како остручени и одговорни за наставно-научната област Методика на наставата по Македонски јазик за одделенската настава да ги претставиме состојбите во спрега на теоријата и практиката, каде што се вработува кадарот што го еуцираме. Ангажирањето што е во рамките на личното не придонесува за вистинско подобрување на образовно-воспитната практика. Тоа е од причини што и институционално, онаму каде што припаѓаме, не сме вклучени во системот: Министерство за образование, Биро за развој на образованието и основни училишта (одделенска настава).

Исто така, и новите реформски пакет-закони Педагошкиот факултет го третираат надвор од УКИМ (па покрај Законот за високо образование, за нас е изготвен Закон за високообразовните установи за образование на наставен кадар во предучилишно, основно и средно образование), а како наша негација ни се наметнува и Законот за академија за наставници.

Одговорно тврдиме дека со овие закони ни се нанесува не само неправда поради нашето исклучување во креирањето на законските одредби, туку и во извршувањето на нашата научно-

просветна дејност која нема никаква сатисфакција, затоа што ќе останеме надвор од општествената реалност, којашто ќе има практика независно од едукацијата стекната на Факултетот. Општеството во иднина, веруваме, ќе бара одговорност за некавалитетното образование за кое ние профилираме кадар. Грешките во воспитно-образовниот систем можат да се одразат со несогледливи последици, а како потоа тоа ќе се санира, ние не можеме да одговориме. Не ни доликува за нас да важи Пилатовското - да си ги измиеме рацете и да кажеме дека не сме виновни за таа смрт. Сепак, одговорноста некому му припаѓа, и треба да се имаат предвидат можните последици за образованието, во кое е вклучена и наставата по предметот Македонски јазик.

Литература и извори

Д-р Ненси Клер, м-р Ричард Холдгрив-Ресендерс, д-р Мишел Монсон, м-р Џен Вестрик, *Подучување за читање во одделенска настава*, Прирачник за обука на наставници, Скопје 2009.

Д-р Ненси Клер, м-р Ричард Холдгрив-Ресендерс, м-р Мишел Монсон, м-р Џен Вестрик, *Подучување за пишување во одделенска настава*, Прирачник за обука на наставници, Скопје 2009.

Министерство за образование и физичка култура, Педагошки завод на Македонија, (1997) *Основно образование. Содржини и организација на воспитно-образовната дејност и Наставни програми I – IV одделение*, Скопје; Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието, (2007) *Основно образование. Содржини и организација на*

Воспитно-образовната дејност и Наставни програми за I – III, IV – VI одделение, Скопје 2008.

Петковска Бл., *Методика на креативната настава по предметот Македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште*“, Скопје 2008.

Петковска Бл., Штерјоска-Митревска Ан., *Говориме и пишуваме*, Прирачник по јазична писменост од I до V одделение за студенти, наставници и обучувачи, Просветно дело, Скопје 2015.

Петковска Бл., *Дијалектичноста меѓу мислењето, стандардниот јазик и дидактичкиот говор*, Научен собир: „Јазикот во учебниците за основното образование“, Сојуз на друштвото за македонски јазик на РМ, Скопје 1999, „Литературен збор“, г.XLVI, br. 5–6, Скопје 1999.

Петковска Бл. *Македонски јазик на часот по физкултура. Термини за простите вежби*, Научен собир: Македонскиот јазик во јавното општење, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, Скопје 1999, Скопје 2000.

Петковска Бл. *Македонскиот јазик како средство и содржина за учењето во наставата од I до V одделение во основното училиште, Македонски социолингвистички и филолошки теми*, Зборник за одбележување на 2001 година како Европска година на јазиците, Скопје 2002.

Петковска Бл., Штерјоска Ан., *Значењето на наставата со решавање проблеми на часот по мајчин јазик во одделенската настава*, Научен собир: Воспитно-образовните функции на предучилишното и на основното образование во современи услови, Зборник на трудови, Струга 2004, Скопје 2005.

Бл. Петковска, *Креативната интерпретација на литературен текст и можностите за ликовно изразување во нижите одделенија на основното училиште*, Меѓународен научен собир: Уметноста во методиките на наставата, Јагодина 2008, Р. Србија.

Без „азбука“ за наставата за усвојување на македонската кирилска азбука, Стручна расправа: *Македонскиот јазик во практиката*, Прилеп 2008.

Турцизмите во најновата генерација учебници по Македонски јазик, (IX интернационален балкански научен конгрес, Едирне, Р. Турција 2014 (на англиски јазик).

Критичкото мислење во наставата по Мајчин јазик во почетните одделенија на основното училиште, Образование преку граници, II интернационална конференција „Критичкото мислење во образованието“, Корча, Р. Албанија 2014 (на англиски јазик).

Значењето на зборовите и наставната комуникација низ призмата на предметот Македонски јазик во одделенската настава на основното училиште, објавен проект на Педагошки факултет, „Св.

Климент Охридски“ – Скопје, (Бл. Петковска, Ан. Штерјоска-Митреска) Скопје 2014.

Reading from the aspect of information in the mother language instruction in primary school, (Blagica Petkovska, Anita Sterjoska-Mitreska), 11th International Balkan Education and Science Congress: “The future of education and education for the future“, 12th to 14th October 2016, Poreč, Croatia.

Креативната настава по литература во нижите одделенија на основното училиште, Меѓународен научен собир, Стара Загора, НР Бугарија 2013 (Петковска Бл., Штерјоска Ан.).

Communication without “semantic noise” in early primary education in the primary school, The 5th international Balkan education and science congress, Volume 1, Edirne 2009.

Петковска Бл., *Функционална писменост во одделенската настава*, Педагошки факултет VI меѓународен балкански конгрес, Охрид 2011.

Петковска Бл., *Наставата по предметот Македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште – состојби*, Јазикот наш денешен, кн. 21, Зборник на трудови од Научниот собир: „Современите лингвистички истражувања во македонистиката. Придонесот на македонските лингвисти во стабилизацијата на јазичната норма на македонскиот јазик“, оджан на 11–12 мај 2011, Скопје 2012.

Петковска Бл., Штерјоска Ан., *Подучувањето за пишување како предизвик за младите пишувачи на текстови во одделенската настава*, Меѓународен научен конгрес, Опатија, Република Хрватска, 2012.

Петковска Бл., Штерјоска Ан., *Значењето на зборовите и наставната комуникација низ призмата на предметот Македонски јазик во одделенската настава* (Проект на Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“, Скопје 2014.

Квалитетна функционална писменост во одделенската настава (проект на Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје, за печат, Бл. Петковска, Ан. Штерјоска), Скопје.

Summary

In the era of information literacy and information, language literacy has a primary place. It is especially important for the speaker to achieve a high level of literacy in his / her mother tongue, the language in which he began to think, and on which he formed, most often his own education, using the standard language norm. The quality of linguistic literacy should improve the person until the end of his life. Educational institutions, along with other structures of the social system, should have continuous care for language literacy, starting from primary education (grades I to V), subject teaching in Macedonian language in primary and secondary education; up to university education, which takes into account academic speaking, reading and writing.

Станислав Станковиќ
Универзитет во Приштина
Филозофски факултет, Косовска Митровица
Институт за српски јазик при САНУ, Белград
stanislav.luznjak@gmail.com

ЦЕЛИТЕ И АКТИВНОСТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ КУЛТУРЕН ЦЕНТАР „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ ВО ПАНЧЕВО

Апстракт: Во согласност со соодветните законски регулативи на Република Србија, во Панчево, на 26 декември 2004 година е формиран Национален совет на македонското национално малцинство во Р Србија. Се работи за автономен државен орган во чија надлежност е остварувањето на малцинските национални права на припадниците на македонската етничка заедница во областа на културата, образованието и информирањето, како и во полето на употребата на македонскиот јазик и писмото. Во текот на наредните години од страна на припадниците на македонското национално малцинство е основана редица од триесетина разновидни здруженија и установи и тоа, речиси, во сите региони на Р Србија. По иницијативата и предлогот на тројца филолози, која кај одредениот дел од нивните пријатели и колеги и заинтересираните припадници на македонската етничка заедница во Република Србија беше претставена во текот на 2012 година, на 14 февруари 2013 година е формиран и Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ со седиште во Панчево. Стремежите и активностите на неговите членови целосно се насочени кон негување и зачувување на етничкиот, јазичниот и културниот идентитет на Македонците и нивните потомци во Р Србија.

Клучни зборови: Македонски културен центар „Блаже Конески“, Панчево, основачи, цели, активности, состојба, перспектива.*

* Овој прилог е изработен во рамките на проектот: *Интердисциплинарно истражување културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе (47016)*, кој во целост, е финансиран од страна на Министерството за образование, наука и технолошки развој на Република Србија.

Припадниците на македонската етничка заедница во Р Србија имаат статус на национално малцинство, остварувањето на нивните права во областа на културата, образованието, информирањето и во областа на службената употреба на македонскиот јазик и писмото, е во надлежност на *Националниот совет на македонското национално малцинство* со седиштето во Панчево (в. Радески 2006)¹: 6–8, Станковиќ 2015: 65–76). Националните совети на националните малцинства во оваа држава се автономни органи, ги има вкупно дваесет и два на целата нејзина територија. Во најголемиот дел, нивната дејност се финансира од државниот и од буџетите на локалните самоуправи, вклучувајќи го во ова и буџетот на АП Војводина².

Имено, повеќе од педесет Македонци (главно интелектуалци), дојдени од поголемите градови на Република Србија, на 9 ноември 2002 година во Јабука (Панчево) одржаа советување на тема:

¹ Овде се користени и некои податоци од ракописната, т.е. од пошироката верзија од овој печатен текст, која, од својата архива, љубезно ми ја има отстапено професорката Лилјана Лазареска од Панчево. Воедно, г. Јован Радески е првиот претседател на Националниот совет на македонското национално малцинство во Р Србија.

² Република Србија, Закон о националним советима националних мањина (Сл. гл. РС бр. 72/2009):

Члан 1: Овим законом уређују се надлежности националних савета националних мањина (у даљем тексту: национални савети) у области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма, поступак избора националних савета, нивно финансирање и друга питања од значаја за рад националних савета.

Члан 2: Ради остваривања права на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма, припадници националних мањина у Републици Србији могу да изаберу своје националне савете.

Национални савет представља националну мањину у области образовања, културе, обавештавања на језику националне мањине и службене употребе језика и писма, учествује у процесу одлучивања или одлучује о питањима из тих области и оснива установе, привредна друштва и друге организације из ових области.

Положбата на македонското национално малцинство во СЦГ и преземање мерки за спречување на постојната состојба. На овој состанок се донесени следните заклучоци:

а) на целата територија на СЦГ каде што живеат Македонци да се формираат здруженија, различни професионални секции и други облици на организирано работење за да се помогне во зачувувањето на колективниот и индивидуалниот идентитет на Македонците во СЦГ, односно во Република Србија;

б) да се започне со организирано собирање потписи за електори поради формирање на Електорско собрание за избор на членови на Националниот совет на македонското национално малцинство во Република Србија. (Радески 2006: 6).

Оттаму, по две години, поточно на 26 декември 2004 година, како резултат на ова советување, е формиран Национален совет на македонското национално малцинство во Р Србија со седиштето во Панчево. Потоа, покрај редица други здруженија и установи, основани се, на пример, и НИУ Македонски информативен и издавачки центар, Национален ансамбл за народни песни и ора *Тoше Прoески*, Актив на жени Македонки, Академски клуб на студенти Македонци, Друштво на интелектуалци Македонци, Фондација за македонска култура *Македонско сонце*. Во електронските медиуми, пак, се даваат емисии на македонски јазик и се востановени низа културни манифестации од кои денеска е најпознатата *Себеси во поход*, како и курсот по македонски јазик *Добре дојдовте на македонски јазик* и друго. Воспоставена е и соработката со соодветните државни органи и академски и културни институции на Р Македонија, која, меѓу другото, резултирала и со испраќање четириесет и пет студенти Македонци од Р Србија во Р Македонија, со цел на својот мајчин јазик да студираат на македонските универзитети. На крајот, во АП Војводина, поточно во јужните краишта на Банат, македонскиот јазик е воведен во службена употреба во две населени места: Јабука и Дужине (Општина Пландиште), а потоа и на целата територија на Општина Пландиште. Во Јабука во 2012 година и во Качарево во 2014 година, во рамките на редовната наставата во основните училишта како изборен е воведен и предметот *Македонски јазик со елементи на национална култура*. Во Статутот на именуваната србиска покраина, Македонците се запишани и како една од конститутивните национални заедници, пред ова

запишување тие беа вбројувани во групацијата: *и другите малцинства*³.

Според официјалните податоци на *Агенција за привредне регистре* (АПР) од Белград, припадниците на македонската етничка заедница во Р Србија, заклучно со првите месеци во 2013 година, во дваесет и едно место, речиси во сите региони на оваа држава, имаат формирано триесет и четири главно невладини здруженија.⁴ На самиот почеток на споменатата година во Панчево е основано (14 февруари 2013), а потоа во АПР во Белград и е регистрирано (1 април 2013) и: *Удружење Македонаца и поборника македонске културе у Панчеву и Републици Србији: Македонски културни центар „Блаже Конески“ // Здружение на Македонците и на поборниците за македонската култура во Панчево и во Република Србија: Македонски културен центар „Блаже Конески“.*

Како иницијатори за формирање на ова здружение во текот на 2012 година се пројавија: Верка Митковска, професор по македонски јазик и книжевност од Панчево, првиот уредник на *Страницата на македонски јазик во весникот Панчевац* во 70-тите години на минатиот век, денес новинар во пензија; Лилјана Лазареска, професор по југословенски книжевности и македонски јазик од Панчево, првиот наставник по предметот *Македонски јазик со елементи на национална култура* во Јабука и во Качарево, денес и новинар во електронските и во печатените информативни гласила на македонски јазик во АП Војводина и во Панчево; м-р Станислав Станковиќ од Белград, тогашниот докторанд на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, денес доктор по филолошки науки, доцент (и) по македонски јазик на Филозофскиот факултет во К. Митровица. Всушност, овие тројца филолози се главни носители на поголемиот дел од активностите коишто беа реализирани во процесот на основање и заживување на дејноста на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево. Покрај споменатите тројца иницијатори, во група основачи на Центарот се најдоа и следниве негови членови: Стојанче

³ Повеќе податоци во врска со активностите на Македонците во Република Србија види на пример во: Радески 2006; Стојановска-Ивановиќ 2006; Станковиќ 2011, 2014, 2015; Књиџар, Станковиќ, Бошњаковиќ 2013.

⁴ Република Србија, Агенција за привредне регистре (www.apr.gov.rs): *Регистар удружења и Регистар представништава страних удружења*, Београд (2013).

Ангеловски (Панчево), д-р Ирена Арсиќ (Белград), д-р Жарко Бошњаковиќ (Нови Сад), Верка Георге, дипл. економист (Алибунар), Љубица Граовац (Пландиште), Бобан Димитријевиќ, дипл. социолог (Орашје, Власотинце), Душанка Илиќ, дипл. филолог (Готовуша, Штрпце), Наташа Јаќимовиќ, професор по математика (Јабука, Панчево), Анка Јаќимовски (Велика Греда, Пландиште), Светлана Јовановиќ, дипл. филолог (Белград), Иван Књиџар, дипл. филолог (Сремски Карловци), Биљана Лазареска, студент (Панчево), Лилјана Маринковиќ, дипл. менаџер по одбрана (Панчево), Гордана Муниџаба, учителка (Велико Средиште, Вршац), Стојан Пандиловски, дипл. психолог (Панчево), Милан Пантиќ, студент (Косовска Митровица), Бранислав Пејовиќ (Панчево), Звезда Пејовиќ (Панчево), Југослава Ракиќ, дипл. филолог (Прилужје, Вучитрн), Снежана Филиповиќ, дипл. педагог (Власотинце). Впрочем, меѓу основачите, односно меѓу првите членови на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево, се среќаваат и членови Македонци и членови со македонско потекло, како и членови Срби кои во поранешната Југославија студирале во Скопје и/или кои во рамките на својата педагошка и научна дејност, покрај другото, се занимаваат и со македонистика. Основачкото собрание на Здружението е одржано на 14 февруари 2013 година во Панчево, за членови на неговиот прв Управен одбор се избрани Лилјана Лазареска (претседател), Станислав Станковиќ (заменик-претседател), Верка Митковска (член), Наташа Јаќимовиќ (член), Верка Георге (член), Љубица Граовац (член), Иван Књиџар (член).

Стремежите и целите на членовите на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево во врска со зачувувањето на етничкиот, јазичниот и културниот идентитет на Македонците во Р Србија ќе бидат предадени и преку неколку илустрации од Статутот на ова здружение:

Област остваривања циљева

Члан 1: Удружење Македонаца и поборника македонске културе у Панчеву и Републици Србији: Македонски културни центар „Блаже Конески“ – Панчево (у даљем тексту: Удружење) невладино је и непрофитно удружење граѓана Републике Србије, основано је на неодређено време, у које се доброволно удружују граѓани са подручја

насељеног места Панчево, Града Панчева и других територијалних јединица Републике Србије, који се изјашњавају као Македонци или су македонског порекла или су поборници македонске културе, ради заједничких активности у области неговања и очувања македонског националног и културног идентитета, односно ради неговања и очувања македонског језика, уметности и културе и македонског традиционалног културног наслеђа у Републици Србији, те ради активности у осталим културним делатностима значајним за неговање и очување македонског националног и културног идентитета у Републици Србији у складу са законима Републике Србије.

Удружење има статус правног лица, који стиче даном уписа у регистар.

Циљеви удружења

Члан 2: Основни циљеви Удружења јесу развијање и неговање културних, уметничких, образовних, научних, информативних, добротворних, спортских и других неполитичких активности ради очувања националног и културног идентитета припадника македонске националне заједнице у Републици Србији, односно ради неговања македонског језика, уметности и културе и македонског традиционалног културног наслеђа, те преузимања других сродних активности неопходних за очување и неговање македонског националног и културног идентитета у Републици Србији у складу са законима Републике Србије, као и ради развијања и неговања сарадње са другим сличним удружењима на територији Републике Србије и иностранству у складу са законима Републике Србије.

Посебни циљеви и задаци Удружења јесу развијање интеркултуралности и пријатељства између припадника македонске и других националних и социокултурних заједница на подручју Града Панчева и Републике Србије.

Члан 3: Ради остваривања својих циљева Удружење:

- 1) прикупља и обрађује научну и стручну литературу из области македонског језика, уметности и културе;
- 2) организује, сâмо или у заједници са другим организацијама, стручне и научне скупове, саветовања, семинаре и друге облике едукације из области македонског језика, уметности и културе;
- 3) објављује књиге на македонском језику и преводи књиге и друге публикације са македонског на српски језик и обрнуто;
- 4) организује просветне раднике и друге стручњаке за рад на едукацији деце и омладине у области образовања, као и за спровођење активности на заштити македонског језика и писма;
- 5) сарађује са универзитетима, факултетима, научним и стручним установама и удружењима, школама и другим организацијама у земљи и иностранству које се баве очувањем националне традиције, језика, писма и културне баштине;
- 6) иницира сарадњу у области науке, образовања, културе, уметности и спорта;
- 7) подстиче сарадњу и размену културних и уметничких добара: изложбе, гостовања и друге видове сарадње међу грађанима и појединцима из Републике Србије и Републике Македоније;
- 8) организује спортске, туристичке и друге активности ради зближавања омладине из Републике Србије и Републике Македоније;
- 9) помаже и иницира добротворне активности и пружа правну заштиту својим члановима у складу са законом;
- 10) унапређује и штити животну средину.

Члан 18: Управни одбор на основу захтева, образложења и програма рада достављеног у писаној форми најмање пет редовних чланова Удружења од којих најмање три члана имају високу стручну спрему, односно завршен факултет, основне академске, специјалистичке, мастерске, магистарске или докторске студије из хуманистичких, друштвених и уметничких области, те у датој области остварене значајне резултате верификоване професионалним статусом у широј академској јавности или адекватном препоруком троје релевантних стручњака, односно уметника, доноси одлуку о формирању сталног струковног одељења Удружења, одлуку Управног одбора верификује Скупштина.

Удружење може имати пет сталних струковних одељења, и то:

- 1) Одељење за језик и књижевност;*
- 2) Одељење за образовање и науку;*
- 3) Одељење за културу и уметност;*
- 4) Одељење за неговање и заштиту народног стваралаштва;*
- 5) Одељење за информативну и издавачку делатност.*

Стално струковно одељење Удружења има најмање пет чланова. Чланови одељења простом већином гласова, у присуству председника или заменика председника и секретара Управног одбора, бирају управника и секретара одељења. Мандат управнику и секретару одељења траје четири године и може се поново бирати на исту функцију, без ограничења броја мандата.

Мандат управнику и секретару сталног струковног одељења верификује Управни одбор.

Управни одбор, по одобрењу Скупштине, у складу са овим Статутом и циљевима Удружења, може да формира и друга стална струковна одељења уколико се за то укаже потреба.

Стална струковна одељења могу имати спољне сараднике о чему у писаној форми обавештавају Управни одбор Удружења.

Со прва и во пошироката јавност – посебно во рамките на македонската етничка заедница во Панчево и во јужен Банат – мошне добро прифатена и одлично оценета активност, членовите на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ се претставија на 12 декември 2013 година. Тој ден во Градската библиотека во Панчево, со почетокот во 19 часот, тие приредија *Филолошко-уметнички омаж: Блаже Конески, декември 2013*⁵, во чија програма учествуваа проф. д-

⁵ Оваа вечер беше приредена по повод дваесет години од упокојувањето на Блаже Конески (1921–1993), неповторлив поет, професор, лингвист, јазичен

р Стојка Бојковска од Скопје, како лингвист, доц. д-р Жељко Милановиќ од Нови Сад, како книжевен теоретичар, м-р Станислав Станковиќ од Белград, како лингвист, Ели Крстева и Ангела Крстева од Панчево, како виолончелистки, Женска пејачка група од Пландиште со македонски изворни песни, Драгана Ѓорѓиевски и Радица Дамјаноска од Јабука, како рецитаторки и Лилјана Лазареска од Панчево, како уредник на Вечерта (в. прилози бр. 1 и бр. 2)⁶. Посебни топли чувства кај публиката и актерите на овој културен настан предизвика присуството на Елеонора Конеска-Средојевиќ, ќерката на професорот Блаже Конески. Благодарение, пак, на нејзината несебична поддршка во текот на основувањето на Здружението, впрочем и на нејзината формално-правна согласност, Центарот го носи името на Блаже Конески.

На почетокот на омажот, преку аудиозаписот како двогласје во изведба на самиот поет и на извонредната македонска актерка Цветанка Трпкова, присутните имаа можност да ја слушнат песната „Везилка“⁷. Понатаму, и пред сè за лингвистичката дејност на Блаже Конески, како и за неговото место во македонската и словенската хуманистика и воопшто во културата, говореше Стојка Бојковска, студент и соработник на Блаже Конески. Нејзината со топлина исполнета реч: *„Блаже Конески беше и за сите нас, и за неговите студенти и за неговите соработници, остана омилен професор кој е толку голем што за нас е само Блаже Конески, неговото име едноставно покрива сè, драго ми е што толку убаво сте се сплотиле на овие простори и што со толку голем ентузијазам сакате да ја продолжите културната традиција што ја правеше, одржуваше и*

стандардолог, книжевен историчар, преведувач, раскажувач, есеист... (в. и кај Лазареска 2014: 27–28).

⁶ Според иститиот модел и графичкиот дизајн беа подготвени и поканите и плакатите за наредните две филолошко-уметнички вечери, приредени од страна на членовите на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Градската библиотека во Панчево, всушност за годините 2014 и 2015/2016. Нивниот автор, а воедно и донатор, е колегата Бобан Димитријевиќ од Орашје (Власотинце, Р Србија).

⁷ И идните две декемвриски средби започнуваа со слушање на овој аудиозапис, којшто кај присутните предизвикуваше посебни чувства, а со тоа и одобрување од нивната страна, оттаму воведната нумера од првите филолошко-уметнички вечери со време стана и нивниот задолжителен сегмент, сега веќе и традиционален.

предаваше професорот Конески“, разбуди убави, нежни чувства кај присутните во Градската библиотека во Панчево. Како еден од четворица автори на најновата македонска нормативна граматика, професорката Бојковска на Елеонора Конеска-Средојевиќ ѝ подари **Општа граматика на македонскиот јазик** (Просветно дело, Скопје 2008; в. прилог бр. 3). Во својот осврт врз книжевната дејност на Б. Конески, Жељко Милановиќ истакна дека „е тешко да се наброи сето она во што Блаже Конески бил прв и познат не само во македонските и јужнословенските туку и во европските книжевни рамки“. Дел од своите сеќавања од средбите со професорот Конески на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет во Скопје со присутните сподели и Станислав Станковиќ. Меѓу другото, тој го кажа и следново: „Во текот на 80-тите години на минатиот век на Катедрата имавме редовни заеднички средби со професорот Конески, со радост го чекавме; тој, иако беше пензионер, ни доаѓаше како домаќин, учителот наш; такви дејци никогаш не се пензионираат, тие творат како што твореше и нашиот професор Блаже Конески, до својот последен овоземски миг“. (в. и Лазерска 2014: 27).

Втор настан кој беше приреден од членовите на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево е филолошко-уметничка вечер *Блаже Конески, декември 2015: Речта за книгата „Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура“* (Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2012). Ова чествување на делото на Конески се случи на 24 декември 2014 година со почетокот во 19 часот во Градската библиотека во Панчево. Во филолошкиот дел од програмата учествуваа проф. д-р Веселинка Лаброска од Скопје, д-р Драгана Ратковиќ од Белград, м-р Станислав Станковиќ од Белград и Иван Књиџар, универзитетски асистент и докторанд по филолошки науки од Белград. Во нејзиниот уметнички дел се пројавија колешката и хористката Драгана Ратковиќ со изведбата на две македонски изворни песни, како и виолончелистката Анѓела Крстева и виолинистката Соња Мирковиќ од Панчево со своите музички нумери и Драгана Ѓорѓиевски од Јабука со кажувањето на стихотворбата *Тешкото*. И овој пат уредник на Вечерта беше Лилјана Лазареска.

Воведниот збор за содржината на зборникот *Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура* го имаше Станислав Станковиќ, кој подвлече дека „именуваната книга претставува магистрален резултат на меѓународен научен собир кој е одржан во

Скопје по повод деведесетгодишнината од раѓањето на Блаже Конески; во книгата се собрани трудови на една значителна редица научници, на учениците и современиците на Б. Конески од Р Македонија и од странство“. Веселинка Лаброска зборуваше за дел од трудовете во кои се обработуваат темите од лингвистичкиот опус на Блаже Конески. Таа ја искажа и својата восхитеност што токму оваа вечер ѝ е дадена можност да биде „меѓу своите Македонци и меѓу своите колеги Срби кои сесрдно се трудат да го промовираат македонскиот јазик во Р Србија. Професорката Лаброска тогаш рече и ова „ваквите активности придонесуваат на убав начин да се развива чувството за идентитетската улога што ја има македонскиот јазик за Македонците и за нивните потомци насекаде кај што тие живеат“. Драгана Ратковиќ даде информативен и интересен осврт врз содржината на текстовите во кои авторите зборуваат за големината на Блаже Конески во областа на книжевното творештво. Иван Књиџар се осврна кон заклучоците во оние трудови во кои авторите се занимаваат со капиталната улога на Б. Конески, со која тој со големо право се здоби во процесот на стандардизација и кодификација на македонскиот јазик во првите години по Втората светска војна. Таа вечер, „со цел ширење на македонската култура и јазик, а во знак на благодарност за соработката со Градската библиотека во Панчево“, членот на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“, Стојан Пандиловски, на нејзиниот директор Дејан Босниќ „му врачи книги од македонски автори обезбедени во рамките на проектот „Денови на македонскиот филм“, којшто порано беше реализиран во Панчево“ (Лазареска 2015: 30).

Трето чествување на педагошкото, научното и книжевното дело на Блаже Конески е приредено на 4 март 2016 година со почетокот во 19 часот⁸. И овие средби се одржани во веќе редовната соработка со Градската библиотека во Панчево. На 4 март 2016 година

⁸ До одржувањето на Третата филолошко-уметничка вечер, во март 2016, наместо во декември 2015 година е дојдено од повеќе причини, пред сè заради подолгото и оправданото отсуство од Панчево и од Србија на дел од членовите на Управниот одбор на Центарот, а делумно и заради сериозни финансиски проблеми со кои дотогаш мошне успешно се справуваше ова здружение. За финансиските проблеми на Центарот ќе стане збор во понатамошните делови од овој текст, а особено во следниот мој прилог во којшто ќе се занимавам со работата на Македонскиот културен центар „Блаже Конески во Панчево“.

се случи уште една филолошко-уметничка вечер која беше насловена *Блаже Конески, декември 2015 / март 2016: Македонскиот јазик во Република Србија денес, истражувањата на Станислав Станковиќ*. Станува збор за претставувањето на резултатите што се добиени по двегодишното теренско истражување (2012–2014) на етнолингвистичката виталност на македонската заедница во Р Србија. Како многу значителна, во ова истражување е опфатена и етнолингвистичката проблематика кај припадниците на македонското национално малцинство во подрачјето на јужен Банат. Впрочем, овде се работи за докторската дисертација на Ст. Станковиќ: *Статусот на македонскиот јазик во Република Србија и неговата интерференција со српскиот јазик на морфосинтаксичко рамниште* (Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2015). Во програмата на третите средби учествуваа проф. д-р Стојка Бојковска од Скопје, како прв од двајцата ментори во изработката на оваа дисертација, проф. д-р Веселинка Лаброска од Скопје, како еден од двајцата најблиски консултанти на докторандот Ст. Станковиќ; професорот по македонски јазик и книжевност и новинар во пензија Верка Митковска од Панчево, како домаќин, односно член на Управниот одбор на Центарот и најпосле и самиот автор на дисертацијата, д-р Станислав Станковиќ од Белград. И третата филолошко-уметничка вечер ја уреди Лилјана Лазареска, професор по југословенски книжевности и македонски јазик од Панчево. Во уметничкиот дел на програмата се пројави Дарко Арменски, професор по кларинет и саксофон и етно-музичар од Јабука, со изведбата на неколку македонски нумери на кавал и на гајда.

Вечерта ја отвори Верка Митковска со следново обраќање кон присутните: „Нашата работа е свртена кон зачувувањето на македонскиот јазик и културата, кон она богатство што е највредното кај секој народ. Посебен печат на оваа вечер и дава промоцијата на докторската дисертацијата на д-р Станислав Станковиќ. Покрај учесниците во нашата филолошко-уметничка програма, овде имаме и други гости од Македонија, како и гости од Белград, Пландиште, Јабука, Качарево и други места од Србија, сите нив топло ги поздравувам“. Професорката Стојка Бојковска во своето излагање нагласи дека овој докторски труд „има големо значење за македонистиката, овде станува збор за првото конкретно, опширно и одлично спроведено истражување на јазикот на Македонците во Република Србија“. Професорката Веселинка Лаброска зборуваше за резултатите добиени во рамките на истражувањето на виталноста на

преселеничките македонски говори во јужен Банат, таа истакна дека „јазикот на информаторите чиишто идиолекти се вклучени во обработениот дијалектен материјал покажува дека Македонците сè уште го чуваат својот роден говор, но и дека позасилено треба да се работи во полето на зачувувањето на јазикот за да и понатамошните македонски генерации во Банат и во Србија можат добро да го зборуваат мајчиниот македонски јазик“. На крајот од оваа академска вечер, во заклучниот осврт Ст. Станковиќ рече дека „во подрачјето на јужниот Банат Македонците сè уште живеат во компактни заедници и тоа главно во следните три населби: Јабука, Качарево и Пландиште, што претставува позитивен фактор за зачувување на етнолингвистичката виталност на македонската малцинска заедница во овој дел на Република Србија“. (Лазареска 2016: 31).

Освен прикажаните три филолошко-уметнички вечери, во рамките на другите активности на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“, меѓу другото (на пример: собирање јазичен и етнографски материјал од страна на Ст. Станковиќ⁹ и на Л. Лазареска во јужнобанатските населби во кои во поголем број живеат припадниците на македонската етничка заедница), се реализирани и следните два проекта: *Културно наследство досељеника из Македоније у Банат* (2015) и *Да не заборавимо наше порекло: образовно-рекреативни камп – дружење младих* (2015). И двата проекта се поддржани, т.е. целосно финансирани од Министерството за култура и информирање на Република Србија. Во врска со првиот проект, овде треба да се истакне и тоа дека се работи за комплексно, во повеќе фази распределено, пред сè теренско истражување на културното наследство на Македонците во Банат, потоа за архивирање на собраниот материјал и на кројот и за негово соодветно претставување.

Имено, во оваа пригода е реализирана само првата фаза од проектот *Културно наследство досељеника из Македоније у Банат*. Таа се состои од следниве три сегменти: **(а) утврдување на географското**

⁹ Се разбира, тука влегува и поголемиот дел од материјалот којшто е предаден во: Станислав Станковиќ: *Статусот на македонскиот јазик во Република Србија и неговата интерференција со српскиот јазик на морфосинтаксичко рамниште*, Докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2015.

потекло на доселениците, односно на нивните потомци, **(б)** изработка на мрежа на пунктови од кои ќе се прибира културолошки материјал и **(в)** изработка на релевантен прашалник за работа со информаторите. Во наведените активности учествуваа Л. Лазареска, Ст. Станковиќ, В. Петровиќ, И. Књиџар и С. Нешиќ. Информациите што ги добија испитувачите во разговорите на терен покажуваат, **прво**, дека доселениците од Македонија во Банат потекнуваат од Крива Паланка и околината, Куманово и околината, Скопска Црна Гора, Скопско Поле, Долни Полог, Горни Полог, Галичник, Маврово, Порече, Демир Хисар, Кичево и околината, Дебар и околината, Охридски Дримкол, Охридско Поле, Струшко Поле, Мала Преспа (во Албанија), Тиквеш, Битолско-прилепската Котлина, Мариово, велешкиот крај, Кратово и околината и гевгелискиот крај, **второ**, дека помеѓу доселениците најголемиот број биле Македонци, во значително помал број Срби, а во сосем мал број и Власи¹⁰. Во оваа фаза е изработена и мрежа на пунктови со која се опфатени трите македонски доселенички ареали во јужен Банат: Панчево со околината, Пландиште со околината и Вршац со околината и е составен прашалник којшто при реализирање на активностите во следните фази ќе биде еден од главните инструменти во доменот на собирање соодветен теренски материјал.

Со вториот проект – чија првенствена цел беше учење на македонскиот јазик и негување на толеранцијата како една од најважните вредности во секоја меѓучовечка и меѓунационална комуникација чие, пак, усвојување и поседување придонесува и за зачувување на сопствената култура и идентитетот – се опфатени дванаесетте основци од Јабука; со нив, во рамките на убаво осмислениот образовно-рекреативен камп во местото Чардак во Делиблатската песцара, во којшто престојуваа тогаш и деца од други региони на Република Србија, работеше нивната наставничка Лилјана Лазареска. Вакви проекти, како што се покажа и со оваа мала школа за

¹⁰ Добиените информации за потеклото и за составот на преселениците од теренот на денешната Р Македонија и Мала Преспа во Албанија по Втората светска војна се совпаѓаат со податоците коишто за истата проблематика се сретнуваат кај Trifunovski 1958 и кај Rusić 1958. В. и кај Станковиќ 2015: 48–50, 155–157.

македонски јазик и култура, многустрано придонесуваат за негување и за зачувување на македонскиот национален идентитет.

На крајот, и овој пат, само накратко, ќе стане збор и за финансирањето на активностите на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево, а во врска со тоа и за официјалниот третман на оваа здружение од страна на членовите на Управниот одбор на Националниот совет на македонската национална заедница во Република Србија. И овде веднаш треба да се истакне следново: од самото основање на Центарот, тој никогаш формално-правно не бил признаен или не бил прифатен од страна на Управниот одбор на Националниот совет на македонското национално малцинство во Р Србија. Во тие тела Центарот го сметаат **за некојаси** конкурентска установа/здружение кое – според нивните заклучоци и одлуки¹¹ – го има узурпирано правото кое исклучиво му припаѓало на Националниот совет на македонската национална заедница во Р Србија; впрочем, според нив, единствено Националниот совет е тој што во Р Србија може да формира установа/здружение со синтагматската определба *Македонски културен центар*¹². Оттаму, сите досегашни активности на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево (освен двата спомнати проекти коишто беа финансирани од страна на Министерството за култура и информирање на Република Србија) дури и материјално се поддржани од поединци Македонци од Панчево и јужен Банат, потоа и од сите учесници во наведените филолошко-

¹¹ На пример, во заедничкиот допис до Центарот бр. 316/13 од 17.6.2013 година од страна на претседателот на *Националниот совет на МНЗ во Србија* и на претседателот на *Сојузот на Асоцијации на МНЗ во Србија*, меѓу другото, стои и ова: *Од решението на организацијата Македонски културен центар „Блаже Конески“ Панчево се гледа дека постојат елементи на струковна организација, што додатно се коси со одлуките и актите на НС и САМС бидејќи само Националниот совет има можности и овластувања да организира струковни организации на ниво на Р Србија* (подвлекол С.С.).

¹² За континуирно барање, од 2013 година до денес, од страна на раководството на Националниот совет на македонската национална заедница во Република Србија за укинување на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ во Панчево, а во врска со тоа и за соодветниот притисок којшто во претходните години постојано беше вршен врз претседателката и другите членови на Управниот одбор на Центарот ќе стане збор во еден од наредните мои прилози.

уметнички програми и од членовите на Центарот. Но, и покрај ваквата финансиска состојба и неприфатливиот однос на Управниот одбор на Националниот совет, членовите на Македонскиот културен центар „Блаже Конески“ со своите приврзаници од сите краишта на Р Србија и со своите пријатели и колеги од Р Македонија се подготвуваат за понатамошните полезни активности во полето на негувањето и зачувувањето на етничкиот, јазичниот и културниот идентитет на Македонците во Р Србија. И на самиот крај од овој текст: посебно радува фактот дека своето зачленување во Центарот најавија уште петмина дипломирани филолози и постдипломци од соодветните факултети во Белград, Косовска Митровица и во Скопје. Со нивното вклучување во работата на Центарот на најквалитетен можен начин ќе се зацврстат и неговите програмски цели и неговите активности и во полето на културната и во полето на неговата идна истражувачка дејност.

Користена литература

Књиџар Иван, Станислав Станковиќ, Жарко Бошњаковиќ 2013: „Етнолингвистичка виталност македонске националне мањине у Републици Србији“, *Македонски јазик*, бр. LXIV, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 117–127.

Лазареска Лилјана 2014: „Конески сврзува и обврзува (Филолошко-уметнички омаж за Блаже Конески)“, *Македонска виделина*, бр. 85, НИУ Македонски информативен и издавачки центар, Панчево, 27–28.

Лазареска Лилјана 2015: „Промовирање на македонскиот јазик (Во Панчево одржана Филолошко-уметничка вечер посветена на Блаже Конески)“, *Македонска виделина*, бр. 97, НИУ Македонски информативен и издавачки центар, Панчево, 28–30.

Лазареска Лилјана 2016: „Да се зборува на македонски (Филолошко-уметничка вечер во Панчево)“, *Македонска виделина*, бр. 1, НИУ Македонски информативен издавачки центар, Панчево, 31.

Радески Јован 2006: „Македонското национално малцинство во Република Србија (Положбата и остварувањето на правата)“, *Македонска виделина*, бр. 1, НИУ Македонски информативен и издавачки центар, Панчево, 6–8.

Станковиќ Станислав 2011: „За актуелните прашања во врска со статусот на македонскиот јазик во Република Србија“, *XXXVII научна конференција на XLIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 299–307.

Станковиќ Станислав 2014: „Заложбите на Македонците за зачувување на македонскиот етнички, јазичен и културен идентитет во Република Србија“, *Конзулска Битола и историските, современите и идните културни и уметнички врски меѓу Република Македонија и Република Србија*, Конзулат на Република Србија во Република Македонија, Битола, 533–544.

Станковиќ Станислав 2015: *Статусот на македонскиот јазик во Република Србија и неговата интерференција со српскиот јазик на морфосинтаксичко рамниште*, Докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

С[тојановска]-И[вановиќ] Е[лисавета] 2006: „Информирање на мајчин јазик (Одлука на Националниот совет на македонското национално малцинство)“, *Македонска виделина*, бр. 1, НИУ Македонски информативен и издавачки центар, Панчево, 3.

Rusić Branislav 1958: *Beleške o najnovijim naseljenicima iz Makedonije u sedam sela vršačkog dela Banata*, Matica srpska, Novi Sad.

Trifunoski Jovan F. 1958: *O posleratnom naseljavanju stanovništva iz NR Makedonije u tri bantaska naselja – Jabuka, Kačarevo, Glogonj*, Matica srpska, Novi Sad.

Summary

In accordance with the relevant legislation of the Republic of Serbia, the National Council of the Macedonian National Community in the Republic of Serbia was founded in Pančevo on December 26, 2004. It is an autonomous government body in charge of the minority national rights of the members of the Macedonian ethnic community in the fields of culture, education, information, and in the usage of the Macedonian spoken and written language. In subsequent years Macedonians and their descendants founded about thirty national associations and institutions, almost in all regions of the Republic of Serbia. Following the initiative and the proposal of three philologists, which was presented to some of their colleague philologists and interested members of the Macedonian national community in the Republic of Serbia in 2012, the Macedonian cultural centre "Blaže Koneski" was founded in Pančevo on February 14, 2013. Primarily, its members deal with the nurturing and research of the Macedonian language and Macedonian cultural heritage in the Republic of Serbia.

Блаже Коневиќ

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ОМАЖ

БЛАЖЕ КОНЕСКИ
ДЕКЕМВРИ / ДЕЦЕМБАР 2013

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

ЧЕТВРТОК, 12 ДЕКЕМВРИ 2013 ВО 19 ЧАСОТ
ЧЕТВРТАК, 12. ДЕЦЕМБАР 2013. У 19 САТИ

МАКЕДОНСКИ КУЛТУРЕН / КУЛТУРНИ ЦЕНТАР
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
И
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
ПАНЧЕВО

Прилог 1

МАКЕДОНСКИ КУЛТУРЕН ЦЕНТАР
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
И
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

ПАНЧЕВО

ИМААТ ЧЕСТ ДА ВЕ ПОКАНАТ
НА ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ОМАЖ

БЛАЖЕ КОНЕСКИ
ДЕКЕМВРИ 2013

УЧЕСТВУВААТ

СТОЈКА БОЛКОВСКА, лингвист
ЖЕЉКО МИЛАНОВИЌ, книжевен теоретичар
ЕЛИ КРСТЕВА, виолончело
АНЃЕЛА КРСТЕВА, виолончело
ЖЕНСКА ПЕЈАЧКА ГРУПА, Плавдиште
ДРАГАНА ГОРГИЕВСКИ, рецитал: *ТТА ЗА ЈУГ*
РАДИЦА ДАМЈАНОВСКА, рецитал: *ПОЧИНКА*
СТАНИСЛАВ СТАНКОВИЌ, лингвист
ЛИЛЈАНА ЛАЗАРЕСКА, уредник на Вечерта

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА ВО ПАНЧЕВО
ЧЕТВРТОК, 12 ДЕКЕМВРИ 2013
ВО 19 ЧАСОТ

МАКЕДОНСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
И
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

ПАНЧЕВО

ИМАЈУ ЧАСТ ДА ВАС ПОЗОВУ
НА ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ОМАЖ

БЛАЖЕ КОНЕСКИ
ДЕЦЕМБАР 2013

УЧЕСТВУЈУ

СТОЈКА БОЛКОВСКА, лингвиста
ЖЕЉКО МИЛАНОВИЌ, книжевен теоретичар
ЕЛИ КРСТЕВА, виолончело
АНЃЕЛА КРСТЕВА, виолончело
ЖЕНСКА ПЕВАЧКА ГРУПА, Плавдиште
ДРАГАНА ЂОРЂИЕВСКИ, рецитал: *ТТА ЗА ЈУГ*
РАДИЦА ДАМЈАНОВСКА, рецитал: *ПОЧИНКА*
СТАНИСЛАВ СТАНКОВИЌ, лингвиста
ЛИЛЈАНА ЛАЗАРЕСКА, уредник Вечери

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА У ПАНЧЕВУ
ЧЕТВРТАК, 12. ДЕЦЕМБАР 2013.
У 19 САТИ

Прилог 2

Прилог 3

Јованка Денкова
Филолошки факултет
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
jovanka.denkova@ugd.edu.mk

ТЕМАТА НА СМРТТА ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦА И МЛАДИ

Апстракт: Темата на овој труд произлегува од самиот карактер на книжевноста за деца, како книжевност која е посебен, одделен дел од општата книжевност, но истовремено е и нејзин составен дел. Таквата литература му е блиска на детето, затоа што во неа му се нуди еден посебен свет, свет во кој детето слободно ја развива својата фантазија, мечти и стремежи. Но, исто така, факт е дека преку оваа литература детето го осознава животот и неговите законитости. Децата се среќаваат со смртта уште во кругот на семејството, без разлика дали се работи за смрт на блиски роднини, смрт на милениче и сл. Оттука, неизбежно е книжевноста наменета за децата и младите, да ги одразува случувањата во општеството и семејството. Согласно тоа, неизбежен сегмент од книжевноста за деца и млади, е смртта како составен дел од нашето суштествување. Од тие причини, темата на овој труд ќе биде третманот на темата на смртта во македонската современа книжевност за деца и млади, преку одбрани дела.

Клучни зборови: смрт, книжевност за деца, македонска книжевност.

ВОВЕД

Како едно од најистакнатите современи литературни движења, реализмот се стреми да го прикаже животот каков што е, без смалување на вистинското воодушевување и на динамиката на животот преку претерување или фантазија. Како еден аспект на литературата за деца, реализмот и неговите основни принципи им се допаѓаат на младите читатели, сепак, истовремено, многу од

возрасните се загрижени од соочувањето на децата со, честопати, тешки теми, присутни во повеќето сценарија од „реалниот свет“¹.

Смртта е чувствително и тешко прашање речиси за секого, или „последното табу“, како што понекогаш се нарекува. Децата денес се заштитени од него и подготвени за тоа на начин што би било невозможно пред еден век, но тие не можат да бидат целосно изолирани од него: умираат домашни миленици, умираат баби и дедовци, понекогаш умираат дури и родители или браќа и сестри или пријатели².

Генералното избегнување да се даде чесен третман на темата на смртта и нејзините последици врз семејството, се рефлектира врз желбата на нашето општество да се одрекува оваа проблематика. Тоа можеби произлегува од обидот да се заштитат младите од болната реалност (Moss 1972: 530–532), или пак, според некои теоретичари, кога се работи за смртта, родителите и педагозите се поподготвени да го предупредат детето за можните ризични фактори во врска со неговата безбедност, за со тоа да се намалат ризиците по неговиот живот, отколку што постои подготвеност да разговараат на темата на смртта. Разговорот, а со тоа и давањето на основните прифатливи информации за смртта, честопати се одложува за поголема возраст на детето (Константиновиќ 2006: 92).

Факт е дека колку и да се обидуваат родителите, писателите или наставниците да ја избегнат или релативизираат темата на смртта, таа постои и децата секојдневно се среќаваат со неа. Независно дали се работи за смрт на милениче, на баби и дедовци, на брат или сестра, на родители, поблиски или подалечни роднини – смртта, како и раѓањето е неразделен дел од животот. Всушност, докажано е дека уште на возраст од три години детето почнува да поставува прашања за смртта. Согласно со тоа, се смета дека избегнувањето на родителите или наставниците да разговараат со децата на оваа тема, може да се смета за нечесно и може да доведе до нарушување на емоционалниот и интелектуалниот развој на детето. Исто така, во тој контекст, се сугерира дека е подобро на децата отворено да им се кажат семејните

¹ Children’s literature Review, 2008, <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2859900012/realism-childrens-literature.html>, пристапено на 20.10.2016

² <https://humanism.org.uk/education/parents/books-for-bereaved-children/>, пристапено на 20.10.2016

кризи, отколку да се остават да го замислуваат најлошото (Moss 1972: 530–531). На крајот на краиштата, преправањето дека смртта не постои (дека не е таму некаде), нема да помогне таа да исчезне. Ниту едно човечко суштество не може да ја избегне, човекот не може да го избегне „бруталниот факт на неговата смртност“ (Swenson 1972: 401–404).

Читањето, кое долго време се користи како средство за помагање на луѓето да се справат со конфликти, може да биде остварлив начин за децата да се справи со критична болест. Од нивното читање, децата сфаќаат дека и другите доживуваат слични стравови, фрустрации и грижи. Со признавањето на сличностите помеѓу себе и ликовите, децата можат да работат на решавање на нивните проблеми. Прашањето е: дали книгите можат да им помогнат на учениците да ја разберат и прифатат смртта, без тоа да биде морбидно или да ја поткопува верата на учениците и родителите?³

Во последно време, како во светски и европски рамки, така и на овие простори, вклучително и во македонската книжевност за деца и млади, се забележува пораст на бројот на книги кои отворено зборуваат за оваа тематика. Притоа, интересен е да се знае и фактот за тоа со каков вид на загуба се соочуваат ликовите во делата, односно какви примери на загуба и тага тие им презентираат на делата. Возрасните не можат да знаат дали овие примери верно ги претставуваат искуствата поврзани со смртта со кои децата можат да се сретнат. Како и да е, овој вид литература дава можност да ѝ се пријде на оваа тема на невообичаен начин. Книжевноста за деца може да послужи како соодветна алатка за усвојување на концептите за смртта (Seibert, Drolet 1993: 86–90). Преку читањето, децата и другите луѓе ги споделуваат нивните маки и чувства и тоа е сосема нормално. Тоа, за нив, е еден вид на олеснување кога знаат дека и другите страдаат како и тие. Кога децата се чувствуваат помалку изолирани, тие губат еден дел од нивната засраменост заради ситуацијата во која се наоѓаат (Bernstein 1983: 28). Со читањето на книги во кои децата се среќаваат со вакви искуства, тие се нурнуваат во чувствата и одговорите кои другите им ги нудат (Walker 1986: 8–16).

³ <https://humanism.org.uk/education/parents/books-for-bereaved-children/>, пристапено на 20.10.2016

Се разбира, оваа литература може да им помогне и на возрасните да се идентификуваат со одредени аспекти од тагувањето што се фундаментални за целото човештво (Corr 2003–2004: 337–363).

ТЕМАТА НА СМРТТА ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦА

За да ја елаборираме оваа тема, ќе разгледаме одреден број дела од македонската книжевност за деца, почнувајќи од постариот и од поновиот период на нејзиниот развој. Претходно би сакале да укажеме дека кај оваа тема може да се направи уште една дистинкција во зависност од тоа дали се работи за: 1. Смрт на член од семејството (родители, браќа и сестри, дедовци и баби и сл.), 2. Смрт на милениче, 3. Смрт на лик од животинскиот свет или 4. Смрт на неантропоморфно суштество.

Разгледот на оваа тема во македонската книжевност за деца, неодминливо треба да започне со творештвото за деца и млади на Григор Прличев. Во редот трудови од Прличев, кои долго време не ѝ беа познати на јавноста и на нашата литературно-историска наука, но кои, за голема среќа, повеќе од стотина години останале зачувани во ракопис; посебен интерес претставува еден циклус песни за деца, стихови за кои во досегашната литература за Прличев беше малку споменато (Прличев 1928: 98–140), а кои, бездруго, фрлаат нов сноп светлина врз Прличевата вонредно комплексна творечка натура (Тодоровски 1998: 97–114). Имено, Прличев се зафатил да ги илустрира низ стих своите погледи за воспитанието, своите морално-етички сфаќања. Го сторил тоа во почетокот на својата педагошка дејност, без богатиот биланс од сопствен педагошки опит.

Освен тоа, овие песни се настанати во период кога педагошката наука кај нас била во зародиш, па за тоа не нè изненадува фактот за природата на песните. Збирката песни за деца „Воспитание или двенадесет песни за деца“ содржи песни, кои со своите драстични примери, реално, можат само да го истрауматизираат малиот читател. Прличев во нив инсистира на едно раскажување односно прераскажување на мотивот, служејќи се при тоа со мошне драстични примери, адекватни на сè она што како педагог го спроведувал. Така во песната „Луничава Лена“, децата се во вистинска опасност по нивниот живот, од пожар кој освен трајни лузни може да биде и

трагичен по нив. Во други песни, како на пример „Прејадено дете“ се прекорува лакомоста и изесливоста кај децата. Меѓутоа, приказната за малиот лакомец Гого е доста драстична во својата дидактичка поента: Гого од прејадување умира, а мајка му не го ни оплакува, поради таа негова негативна особина! Очигледно, примерот е доведен до апсурд, за да биде поука поуверлива, меѓутоа, порокот секако не претпоставува толку пресилена осуда која изгледа прилично вулгарно. „Страшливиј Силјанче“ е карикирање на бојазливоста кај децата. Упрекот кон страшливецот е остар: кога по совет на лекарот, детето оди со татка си дружно на лов, гледајќи зајак, мисли дека е мечка и паѓа од ужас здрвен и умира, а татко му го остава неплакан и безгробен...

Неодминлива е да се спомене и „Автобиографијата“ од Григор Прличев, во која со темата на смртта се среќаваме уште на самиот почеток, кога самиот автор нè известува дека и самиот е без татко: „По малку умре татко ми и ме остави шестмесечно младенче заедно со други двајца браќа и една сестра, сите маловозрасни“ (37). А смртта е постојан детал, всушност носечка мисла и своевиден одраз на времето во кое живеел Прличев. Тој сугестивно ја опишува смртта на Браќата Миладиновци, од каде произлегла неговата разочараност и бунт кон грцизмот. Сè до крај на делото, низ затворањата и притворите, мачењата, смртта како негова вечна придружничка верно го следи до крајот на животот.

Со темата смрт на деца или децата како сведетели на смртта, се среќаваме особено во оние дела кои се со тема од НОБ, било причината да е самата војна или последиците од неа.

Во расказот „Јаболка за сестра ми“ од Јован Стрезовски, детето се соочува со смртта на сестричката во едно време-невреме. Хронолошката рамка е времето на НОБ и најпрвин, авторот го опишува гладот кој завладеал насекаде: „Луѓето шепотеа: Глад, проклета глад! Сè запустува желкариве, ќе нè испоцркаат. Сè собраа“ (Стрезовски 1967: 73). Дејството просто го вкочанува читателот од нечовештината и скржавоста на луѓето кога братчето бара неколку јаболки - петровки за болната сестра од комшивката, а за возврат добива само клетва: „Речи му веќе да не иде. Ќе му ги скршам нозете или ќе колнам“ (Стрезовски 1967: 75). По смртта на сестричката, кога истата комшивка која претходно ја изрекува клетвата, доаѓа на погребот носејќи од јаболките, револтот на детето расте до невидени димензии: „Наеднаш

нешто ме расцепи во градиве: на вратата се покажа Гога со босилек и јаболка в рака. Се прекрсти и ги стави јаболката до рацете од сестра ми. Пламнав целиот наоколу. Се исправив за да свикам разбеснето, но само пополека ги подзедов јаболката и ги расфрлив низ вратата“ (Денкова, Челик 2016: 420–425) .

И расказот „Лек“ од Јован Стрезовски носи своевидна порака за младите читатели. Имено, во него станува збор за детето Милчо, кое има болна баба, но откако слушал дека некои луѓе се излечиле со биоенергија, особено дека сите луѓе во себе содржат биоенергија, тој решава да ја лекува баба си. Затоа, тој секојдневно ѝ прави вежби, а и таа била послушен пациент. Кога по извесно време тој заминува на лекување, по враќањето дома по еден месец, дознава дека баба му во меѓувреме починала. Тогаш кај Милчо се зародува чувство на каење, сè до моментот кога дознава дека таа порачала да му кажат дека додека „ја лекувал“, немало никакво подобрување кај неа. Единствено сакала да му угоди. Во овие два раскази од Стрезовски, децата директно се соочени со смртта на блиски членови од семејството. Во првиот расказ се работи за смртта на болната сестричка, и покрај болката по сестричката, ликот, а со тоа и читателот, многу силно го заболува нечовештината кај луѓето. Иако дејството на расказот се одвива за време на НОБ, во која најлошото кај луѓето доаѓа до израз, сепак, детето не може да се помири со губењето на човечкото однесување, сожалување и разбирање. Во вториот расказ детето се соочува со смрт на член од семејството – бабата, со која е особено приврзан, па со сета сила на својата љубов, верува во нејзино излекување.

Друг експлицитен пример од првата генерација на македонската книжевност за деца е романот „Белото Циганче“ од Видоје Подгорец, во кој сè уште се чувствуваат одгласите на војната, преку сознанието дека главниот јунак, Таруно Мулон, е сираче, но најверно е прикажана смртта на Баба Мулон: „Змија...– со мака процеди. – Ме касна змија. Тие три збора ме вкочанија. Некаков горчлив прстен ми се заглави во грлото и го запре крикот што беше појден кон устата....Усните му беа суви, неприродно подуени, помодрени. Целото негово лице ја промени бојата и изгледот... Страшно, многу страшно го измачуваше болката во тие долги претсмртни мигови. Го зедев бардачето и отрчав да налеам вода. Кога се вратив, на Баба Мулон веќе не му беше потребно ништо“ (Подгорец

2010: 127–128). На тој начин, Таруно уште еднаш останува сираче, зашто единствениот татко што го познавал бил Баба Мулон. По неговата смрт, оддеднаш, Таруно веќе не знае каде припаѓа: „Останав сосема сам на светот. Никогаш не сум се чувствувал толку безначајно суштество. Сега мислев дека сум оттуѓен од целиот свет, испаден и анатемисан, осамен и бележан. Никаде не ме фаќаше место... Талкав ваму-таму како спобудален, како призрак. Не знаев каде да одам, ни што да правам. Не бев веќе ни толку мал, за да не можам да размислувам за мојата иднина“ (Подгорец 2010: 128–129).

Интересен е и романот „Криворог“ од Видое Подгорец, во кој е проследен животниот век на дивниот јарец, кој ги воодушевува сите што имале среќа да го видат. Романот започнува со смртта на јарецот, а потоа ловецот ја дава ретроспективата на неговиот живот, од раѓањето до смртта. Најпрвин се предава смртта на новородената рожба на мајката на Криворог. Сивка ќе биде нем сведок на грабнувањето на првородената рожба од страна на орелот, зашто таков е законот на дивината. Како единствено преостанато чедо по породувањето, мајката максимално му се посветува на второроденото јаренце. Таа знаела дека тоа е мало и сè уште не ги познава опасностите, па ќе го поучи дека за да се спасат од непријателот треба да го менуваат ноќевалиштето. Тоа било совет што малиот морал да го запомни ако сака подолго да живее: „Таму сè уште е присутен нашиот мирис и може да му го покаже патот на непријателот полесно да нè најде. Запомни го ова ако сакаш подолго да живееш!“ (Подгорец 1994: 25). Читајќи ја оваа книга, кај детето единствено може да се зароди љубов кон природата, кон нејзините жители, зашто светот на животните и светот на децата се неразделни. На младите генерации им дава многу поуки за тоа како треба да се чекори низ животот, знаејќи дека животот е како река која со себе носи безброј убави и лоши настани со кои треба да се соочат. Секогаш сме во предност доколку учиме од грешките на другите, но не треба да се плашиме од сопствените. Треба да научиме да живееме сами, затоа што не секогаш ќе имааме некој до нас (Денкова, Челик 2013: 482–490).

Во поемата „Мице“, Ванчо Николески, претставник на првата генерација повоени македонски писатели за деца, ја опева смртта на вредното глувче, кое бездетните дедо и баба го засакале како свое чедо:

„И во грненцето глувчето падна,
Во врела чорба пропадна сето,
В шутаре грне се свари Мице,
Несреќно сврши глувчето клето.“

Како што истакнува и Друговац (1996: 89), трогнува тој несреќен крај на Мице, но овде искрснуваат и ред други прашања сврзани со чувствата на младиот читател и неговиот социјален, етички и уметнички сензибилитет. Детето ќе сочувствува и со Мице, и со тагата на бабата и дедото заради грозоморниот начин на кој загинува Мице, но истовремено и ќе брза да ја заборава сликата што буди морници.

Еден поинаков роман, во кој се прикажува смртта на милениче е „Дневникот на Ања“ од Димитар Башевски. Тоа е анималистички роман-дневник, во кој сторијата за својот живот ја пишува самата Ања дојдена како мало маче во семејството. Инаку, ликот-запишувач, мачката Ања, се однесува како човек и како рамноправен член на семејството (дува свеќи на роденденот, пее роденденска песна, добива роденденски подароци, соодветни за мечешкиот род: свежи рипчиња, плетена кошница за спиење, кадифено глувче како играчка; гледа цртани филмови и сл. Таа е третирана не само како милениче во семејството, туку како мало детенце. Семејството ја носи со себе на излет во родното село на стопанот Коста (Сарајаново), каде што Ања за прв пат се запознава со широчината на природата околу себе, со својот мачешки род во ликот на мачорот Мацола, а ќе има прилика и сама да ја лови својата храна, односно полека да учи за животот: „Во изминативе денови сфатив една важна работа, дека светот е поголем и поразновиден, а во исто време и поопасен отколку што сум мислела јас“ (Башевски 1994: 46). И таа ќе ја почувствува родителската радост, но и поривот во себе за да се излезе во големиот, опасен свет. А таму, ќе го доживее и својот крај: „Еден ден ќе се симнам и ќе прошетам по местата што еднаш за кратко ги запознав зимата. Ќе се мушнам во грмушките и ќе се просномам под стреите“ (Башевски 1994: 118). Тој порив ќе ја одведе Ања во смрт, со што завршува нејзиниот дневник и последниот нејзин запис од 2 јануари. По нејзината грозоморна смрт од забите на настрвениот питбул, последниот запис го внесува Сандра, со апел кон сите за похуман однос како кон животните, така и воопшто меѓу луѓето: „Околу паднатото, можеби веќе повредено животно, беше

оформен круг од луѓе за мачката да не може да избега. Во кругот е пуштено сега веќе сосем настрвеното куче... Нема ли некоја симболика во тој ритуал – да се атакува врз едно невино суштество и да се ужива во глетката како се растргнува неговото тело!?” (Башевски 1994: 121).

Во расказот „Страшило“ од Славко Јаневски⁴ е дадена болката на страшилото од кое никој не се плашел, па дури ни најплашливото животно – зајакот, а тоа најмногу се плашело од мракот. Разочаран тргнува по светот да бара некој што ќе се исплаши од него. Се разочарува од својот изглед: „Виде смешна глава на танок врат и две дрвени раце во стара кошула со стобојни закрпи“ (стр. 82), на кој му се потсмеваат рибите, сојките, цвеќињата, ракот, гавраните. Очајот на страшилото сè повеќе расте, сè до моментот на појавата на волкот, чија слика е фантастично предадена: „По виткавата врвица, меѓу столетните стебла со посребрени лисја од месечева пена, се ближеа кон нив две светкави зелени очи и два реда остри заби“ (стр. 84). Во својата последна битка, не гледајќи дека зад него е волкот, а убедено дека сепак сите се плашат и кријат од него, страшилото „се преврте на грб и ја забуца во челуста на волкот својата дрвена рака. ...Волкот сфати дека ова е негова последна битка... Реката кон која се тркалаа противниците, го притаи својот шум. Во згуснатата темнина крцкаа гранки, шушкаше сува слама, болно завиваше волкот...“ (стр. 85). Продолжува животот во шумата, шумските жители се појавуваат од своите засолништа, а како единствен сведок за битката останува „песната за храброто сламено срце на едно бестрашно страшило“ (стр. 86).

Расказот „Битка в шума“ од Славко Јаневски⁵ започнува со громоморна сцена – сцената на смртта на младата срна од забите на крвожедните волци: „Кога ги виде под стариот чинар капките крв, еленот ја дигна гордата глава и воинствено крикна; потоа врел од чудно неспокојство, почна да копа со предните нозе по снегот, како да се готви за битка“ (стр. 92), по што е предадена решавачката битка меѓу последниот елен и волчјата глутница. Оваа слика кај младите читатели предизвикува уживање во

⁴ Златна книга на прозата за децата во Македонија, приредил Васил Тоциновски, Феникс, Скопје, 2004.

⁵ Златна книга на прозата за децата во Македонија, приредил Васил Тоциновски, Феникс, Скопје, 2004.

стравот и во она познато магнетски привлечно треперење, кое човекот го чувствува при средба со нешто мистериозно, нешто што ги надминува неговата сила и разум (Вуковиќ 1979: 66). „Борбата меѓу доброто и злото, која секогаш е во концепцијата на сказната, во овој расказ Јаневски ја пренесува меѓу светот на животните, сликајќи ја борбата меѓу последниот елен и волкот. Притоа, последниот елен е симболичка транспозиција на добрите својства на животинскиот свет и на природата воопшто, а волкот е неговиот антипод. Симболиката на нивниот судир, од етичко-филозофски план, може да се прошири и на естетски, бидејќи последниот елен го симболизира убавото, а волкот – грдото“ (Вуковиќ 1979: 60).

За крај на овој труд, ќе посветиме внимание и на делото-роман „Детството на Мисирков“ од Ката Мисиркова-Руменова. Се работи за проза поделена во два дела, од кои, првиот дел се состои од шест наслови, а вториот од десет наслови, нумерички разделени и насловени, кои можат да егзистираат и како посебни наративни единици. Во првиот дел најголемо внимание се посветува на детството на Мисирков, оние помлади години кои ги минува во кругот на семејството. Веќе во вториот дел се зафаќаат посериозни теми, тоа е периодот на созревањето на Крсте, па присутни се теми како: училиштето, туѓите даскалки, општествените случувања, не се табуизира смртта, болеста на таткото, смртта на мајката, а завршува со распаѓањето на семејството и заминувањето на Крсте во Белград на училиште: „Неочекувано бабата Иванка се разболе. Никој не знаеше од каква болест боледува. Лицето ѝ пожелте и од постела не стануваше. – Баба ќе умре – му рече Гончо. – Таков е животот. Старите умираат – му одговори Крсте потресен.“ (Мисиркова-Руменова 1991: 74); „Стрините спиштеа, стриковците клекнаа пред старицата. Не им се веруваше. Силниот дух што избиваше од таа жена сè уште господареше со просторот... Од тој час и Крсте се измени. Со никого не сакаше да зборува... Ја немаше. Како и да не била“ (Мисиркова-Руменова 1991: 85); смртта на мајка му: „...низ дворот сите домашни трчаа како поматени... Крсте првпат почувствува болка откорната од лажичката. Не плачеше, не се отимаше, уста не отвори, рој мисли му се редеа во главата, но за ни една немаше одговор. Зошто токму сега, господи, ми ја земаш добрата мајка, си велеше, зар од една обична треска да изгасне еден толку потребен живот? (Мисиркова-Руменова 1991: 100–101).

ЗАКЛУЧОК

Темата на овој научен труд произлегува од самиот карактер на книжевноста за деца, како книжевност која му е блиска на детето по својот карактер и која му нуди еден посебен свет. Истовремено, детето тежнее кон оваа книжевност, зашто таа и го отсликува реалниот живот. Реалниот свет со кој се среќава детето во книгата, е одраз на неговите стравови, надежи, копнежи. Од тие причини детето е привлечено кон неа. Како одраз на реалноста, таа книжевност ги отсликува сите животни појави, како што е и смртта, како неразделен дел од нашето постоење. Децата се среќаваат со смртта уште во кругот на семејството, без разлика дали се работи за смрт на блиски роднини, смрт на милениче и сл. Оттука, неизбежно е книжевноста наменета за деца и млади, да ги одразува случувањата во општеството и во семејството. Согласно со тоа, неизбежен сегмент од книжевноста за деца и млади, е смртта како составен дел од нашето суштествување.

Од тие причини, темата на овој труд е тематското разгледување на смртта воопшто во книжевноста за деца, а потоа се премина на нејзино елаборирање преку примери од македонската книжевност за деца. Овде беа вклучени дела од постариот период на нашата книжевност за деца, како што е творештвото на Григор Прличев, неговите песни за деца како одраз на неговата педагошка дејност во време кога се поставуваа нејзините основи, неговата „Автобиографија“ во која се одразени мачните настани од неговиот живот, во време кога во Македонија свој замав зела преродбенската мисла.

Понатаму, се премина на разгледување на дела од современата македонска книжевност, при што се констатира дека во неа има мноштво дела во кои е присутна темата на смртта, како смрт на членови на семејството („Јаболка за сестра ми“ и „Лек“ од Ј. Стрезовски), смрт на миленичиња („Дневникот на Ања“ од Д. Башевски), смрт на животни во природата („Криворог“ од В. Подгорец, „Битка в шума“ од С. Јаневски), па дури и смрт на неживи суштества („Страшило“ од С. Јаневски). Сите разгледани дела на младиот читател му нудат согледби за животот, даваат одговор на прашања поврзани со смртта, со нашето ограничено постоење, му нудат можност со наставникот или родителот слободно да поразговара за своите чувства, особено ако се соочил со загуба на член од семејството, пријател, милениче и сл.

Литература

- Башевски Димитар 1994: *Дневникот на Ања*, Детска радост, Скопје.
- Вуковиќ Ново 1979: *Иза граница могућег*, Научна књига, Београд.
- Денкова Јованка, Челик Махмут 2013: „Парабола за самоодржувањето и опстанокот“, *Васпитач у 21. веку*, Сокобања, Србија.
- Денкова Јованка, Челик Махмут 2016: „Социјалниот аспект во творештвото за деца и млади на Јован Стрезовски“, *Васпитач у 21. веку*, Алексинац, Србија.
- Друговац Миодраг 1996: *Македонската книжевност за деца и младина*, Детска радост, Скопје.
- Златна книга на прозата за децата во Македонија* 2004, приредил Васил Тоциновски, Феникс, Скопје.
- Константиновиќ Стеван 2006: „Упознавање деце за појмом смрти на граѓи бајки Браће Грим и Ханса Кристијана Андерсена“, *Норма*, XII, 1/2.
- Мисиркова Руменова Ката 1991: *Детството на Мисирков*, Македонска книга, Скопје.
- Николески Ванчо 2004: *Мице*, Детска радост, Скопје.
- Подгорец Видое 2010: *Белото Циганче*, Детска радост, Скопје.
- Подгорец Видое 1994, *Криворог*, Детска радост, Скопје.
- Прличев Г. Кирил 1928: „Към характеристики на Григор С.Прличев (по спомени, сведения и документи)“, *Македонски преглед*, Софија, 1928, год. IV, кн.2.
- Прличев Григор 2003: *Сердарот, Автобиографија*, Матица македонска, Скопје.
- Стрезовски Јован 1967: *Раскази*, Мисла, Скопје.

Тодоровски Гане 1998: „Прличев како детски поет“, *Фолклорни и книжевни огледи за македонската литература за деца*, Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“, Скопје.

Bernstein J E. 1983: *Books to help children cope with separation and loss*. R. R. Bowker, New York.

Corr A. Charles 2003-2004: *Bereavement, Grief, and Mourning in Death-Related Literature for Children*, Vol.48(4), Omega.

Children's literature Review, 2008, <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2859900012/realism-childrens-literature.html>, пристапено на 20.10.2016

<https://humanism.org.uk/education/parents/books-for-bereaved-children/>, пристапено на 20.10.2016

Moss P. Judith 1972: "Death in children's literature", *Elementary English*, Vol. 49, No. 4.

Seibert D, Drolet J.C. 1993: "Death themes in literature for children ages 3–8.", *J Sch Health*, 63(2): 86–90. Review.

Swenson J. Evelyn 1972: "The treatment of Death In Children's Literature", *Elementary English*, Vol. 49, No. 3, National Council of Teachers of English.

Walker Mary Edith 1986: "*When children die: Death in Children Literature and Its Use in a Library*", *Bulletin of the Medical Library Association* 74(1):16-8.

Summary

The topic of this paper arises from the very nature of literature for children, literature that is special, separate part of the general literature, as well as an integral part. Such literature is close to the child, because it is offered another world, a world in which the child freely develops their imagination, dreams and aspirations. But also, the fact is that through this literature child perceives life and its laws. Children are facing death in the family, whether it is about the death of close relatives, death of a pet, etc. Hence, it is inevitable literature aimed at children and young people to reflect developments in society and family. Accordingly, the essential part of literature for children and youth, is death as an integral part of our existence. For these reasons, the subject of this paper will be the treatment of the theme of death in Macedonian literature for children and young people, through selected works.

СОДРЖИНА

Коста Пеев МИСИРКОВ СО ПОЗАЈМЕНИТЕ БАЛКАНИЗМИ ПРВ ГО ПРИКЛУЧИЛ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КОН БАЛКАНСКАТА ЈАЗИЧНА АЛИЈАНСА	7
Лилјана Макаријоска ЛЕКСИКАТА ВО ДЕЛОТО НА МИСИРКОВ ОД АСПЕКТ НА ОДНОСОТ КОН ТРАДИЦИЈАТА	22
Веселинка Лаброска ДЕЛОТО НА КРСТЕ МИСИРКОВ ПРЕКУ ПЕРОТО НА БЛАЖЕ РИСТОВСКИ	39
Звонко Таневски ЉУДОВИТ ШТУР И КРСТЕ ПЕТКОВ МИСИРКОВ	49
Виолета Николовска НАРОДНИОТ ИДЕАЛ НА МИСИРКОВ ПРОЧИТАН ДЕНЕС ВО ОДНОС НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК	63
Зоран Спасовски МИСИРКОВ ВО МАКЕДОНСКИОТ ИСТОРИСКИ КОНТЕКСТ ...	70
Елена Јованова-Грујовска, Елизабета Кузмановска МИСИРКОВ – ПОТСЕТНИК ЗА МЕДИУМСКАТА ЈАЗИЧНА КУЛТУРА	78
Лидија Тантуровска ЗА „МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“ ПРЕКУ ЕСПЕРАНТО ДО ЕВРОПА И ВО СВЕТОТ	86
Катерина Петровска-Кузманова ЛИКОТ И ДЕЛОТО НА МИСИРКОВ ВО СОВРЕМЕНА ТЕАТАРСКА ВИЗУРА	95

Марија Гркова КРСТЕ МИСИРКОВ ВО НАСТАВАТА ПО ПРЕДМЕТОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	102
Драгана Кузмановска, Снежана Кирова, Биљана Иванова ЕДНА ЛАСТОВИЧКА НЕ ПРАВИ ПРОЛЕТ	116
Олгица Додевска-Михајловска ОДНОСОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ КОН ПОДБОРОТ ОД ЛЕКСИЧКОТО НАСЛЕДСТВО	124
Макеј Кавка ЛИТЕРАТУРНАТА КОДИФИКАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК	130
Виктор Фридман ТУРЦИЗМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД МИСИРКОВ ДО ДЕНЕС	145
Искра Пановска-Димкова ЗА НЕКОИ ПОСЕРИОЗНИ ПРОБЛЕМИ СО КОИ СЕ СООЧУВА СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ДЕНЕС	154
Снежана Велковска СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТИ НА ОНОМАТОПЕЈАТА	163
Катица Топлиска-Евроска ГЛАГОЛИТЕ ВАРИ, ПРЖИ, ПЕЧЕ – МОТИВИРАЧКИ ОСНОВИ ЗА ИМЕНСКИ ОБРАЗУВАЊА ВО ОБЛАСТА ‘ХРАНА’	173
Елизабета Бандиловска-Ралповска ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ ОД ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ	178
Татјана Гочкова-Стојановска НЕКОЛКУ ЗБОРА ЗА ЈАЗИЧНОТО ПЛАНИРАЊЕ НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	188
Лилјана Митковска ГРАМАТИЧКА ВАРИЈАБИЛНОСТ: УПОТРЕБАТА НА ПРЕДЛОГОТ НА СО ГЛАГОЛСКАТА ИМЕНКА	195

Мери Јосифовска ТОПОНИМИЈАТА НА СЕЛОТО ПОСТОЛ, ЕНИЦЕВАРДАРСКО ..	211
Весна Миовска СПЕЦИФИКИ НА ХИПОКОРИСТИКАТА ВО КРИВОПАЛАНЕЧКО	225
Светлана Давкова-Ѓоргиева КАТЕГОРИЈАТА ВРЕМЕ ВО НАРОДНАТА КУЛТУРА НА МАКЕДОНЦИТЕ	239
Васил Дрвошанов ИМЕНУВАЊЕТО НА УТОКАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ	247
Гоце Цветановски ЗА ПАДЕЖНАТА РЕКЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ (СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА АКУЗАТИВНИОТ ОДНОС)	262
Јордана Марковиќ ПОГРАНИЧНИ СРПСКИ И МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ У СВЕТЛУ ЈЕЗИЧКЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИЈЕ	279
Јаворка Маринковиќ СТАРИЈИ И НОВИЈИ СИСТЕМИ АКЦЕНТУАЦИЈЕ У ШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА	293
Катица Трајкова МОТИВИТЕ НА ИНИЦИЈАЛИТЕ ВО РАДОМИРОВОТО ЕВАНГЕЛИЕ	300
Соња Новотни ДЕНАЗАЛИЗАЦИЈАТА НА НОСОВКАТА ✗ ВО ВЕРКОВИЌЕВИОТ АПОСТОЛ	314
Михајло Марковиќ ФРЕКВЕНТНОСТА НА СЕМИТИЗМИТЕ (НИЗ ПРИЗМА НА КОНТЕКСТУАЛЕН ПРИКАЗ) ВО СЛЕПЧ, ОГЛЕД И РАЗЛИЧ ...	325

Димитар Пандев МЕЃУ ТРПЕЗАТА И ГОСТИЛНИЦАТА (ПРИЛОГ КОН ТОЛКУВАЊЕТО НА СВЕТИКЛИМЕНТОВАТА ЈАЗИЧНА МЕТАФОРА)	334
Мери Цубалевска АРХАИЗИРАЊЕ НА ЈАЗИКОТ ВО ТВОРЕШТВОТО НА МИХАИЛ РЕНЦОВ	344
Снежана Петрова-Џамбазова ЗА РЕКЛАМИРАЧКИТЕ РАБОТИ	360
Луо Јун НАЗИВИТЕ НА КИНЕСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	364
Христина Андоновска, Ивица Смоковски ПОСЕБНОСТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – МАКЕДОНСКО- СРПСКО-БУГАРСКА ПАРАЛЕЛА (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД ЛЕКСИЧКО- СЕМАНТИЧКОТО ПОЛЕ ‘ДИЈАБЕТЕС’)	369
Благица Петковска МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ОБРАЗОВАНИЕТО НА КРАЈОТ ОД XX И ПОЧЕТОКОТ НА XXI ВЕК – СО АКЦЕНТ ВРЗ ПРИМАРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ	380
Станислав Станковиќ ЦЕЛИТЕ И АКТИВНОСТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ КУЛТУРЕН ЦЕНТАР „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ ВО ПАНЧЕВО	394
Јованка Денкова ТЕМАТА НА СМРТТА ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦА И МЛАДИ	415

Издавач

Институт за македонски јазик „Крсте Мисрков“ – Скопје

Уредник на издавачот

д-р Елена Јованова-Грујовска

Уредници на изданието

д-р Снежана Велковска

д-р Мери Јосифовска

Јазична редакција – Редакцискиот одбор

Коректура

д-р Мери Јосифовска

Компјутерска подготовка и печат

Vinsent-grafika

Тираж

300

Финансирано од Министерство за образование и наука на Република
Северна Македонија и од Општина Струмица

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

80-05Мисирков,К. П.(062)(082)

929Мисирков,К. П.(062)(082)

811.163.3(062)(082)

МИСИРКИОВ - предизвик за нови проучувања во науката : Меѓународна научна конференција, 2 и 3 ноември 2016, Струмица / [редакциски одбор Снежана Велковска ... и др.]. - Скопје : Институт за македонски јазик "Крсте Мисрков", 2019. - 437 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите. - Summaries кон трудовите

ISBN 978-608-220-054-5

а) Мисирков, Крсте Петков (1874-1929) - Собори - Зборници б) Македонски јазик - Собори - Зборници

COBISS.MK-ID 111015434